

www.ukas2021.com

Uluslararası Kadın ve Aile Sempozyumu

04 - 05

Kasım 2021

**TAM METİN
KİTABI**

**ULUSLARARASI KADIN VE AİLE
SEMPOZYUMU
04 – 05 KASIM 2021
INTERNATIONAL WOMEN AND FAMILY
SYMPOSIUM
04 – 05 NOVEMBER 2021**

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY**

ISBN : XXX-XXX-XX-X

**TAM METİN KİTABI
BOOK OF FULL TEXT**

Düzenleme Kurulu Onursal Başkanı / Honorary President

Prof. Dr. Yavuz ÜNAL

Düzenleme Kurulu Başkanı / Congress President

Prof. Dr. Hatice KUMCAĞIZ

Düzenleme Kurulu Üyeleri / Organization Committee Members

Prof. Dr. Ayşenur BÜYÜKGÖZE KAVAS

Prof. Dr. Gülsüm ÇAMUR

Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ

Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK

Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN

Doç. Dr. Zerrin EREN

Dr. Öğr. Üyesi Kemal ÖZCAN

Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR

Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜLDÜ

Dr. Öğr. Üyesi Yakup YILMAZ

Dr. Senem GÜRKAN

Arş. Gör. Damla Nur KİNSİZ

Arş. Gör. Fatma CANIM

Arş. Gör. İrem Nur GÜRSOY

Arş. Gör. Mehmet YAZICI

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

- Prof. Dr. Abidin TEMİZER- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ahmet MUTLU- Ondokuz Mayıs Üniversitesi /Türkiye
- Prof. Dr. Ali Haydar ŞAR -Sakarya Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Türkiye
- Prof. Dr. Anisoara POPA, Galati “Dunarea de Jos” Üniversitesi, Romanya
- Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN- Selçuk Üniversitesi, Konya/Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ARYEL ERDEN –Maltepe Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Bozkurt KOÇ- Ondokuz Mayıs Üniversitesi /Türkiye
- Prof. Dr. Cengiz BATUK-Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Cengiz ŞAHİN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU, Güney Florida Üniversitesi, ABD
- Prof. Dr. Damir MATANOVIĆ, Osijek Josip Juraj Strossmayer Üniversitesi, Hırvatistan
- Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY-Yalova Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Ema MİLJKOVIĆ, Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
- Prof. Dr. Ercümen ERSANLI- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Gülay EKİCİ- Gazi Üniversitesi /Türkiye
- Prof. Dr. Hakan ACAR –Liverpool Hope Üniversitesi/ İngiltere
- Prof. Dr. Hasan AYDIN- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Melek DEMİR- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Müge YILMAZ-Gümüşhane Üniversitesi/ Türkiye
- Prof. Dr. Niyazi USTA- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Reyhan Ayşen WOLFF-Giresun Üniversitesi/ Türkiye
- Prof. Dr. Şirin DİLLİ-Giresun Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ- Amasya Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Abdullayev RUSLAN, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
- Doç. Dr. Ali YÜKSEK- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan
- Doç. Dr. Alina Beatrice CHEŞCĂ, Galati “Dunarea de Jos” Üniversitesi, Romanya
- Doç. Dr. Bakytbek MURZARAIMOV- Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan
- Doç. Dr. Elnare ALIYEVA, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
- Doç. Dr. Emina BERBIĆ KOLAR, Osijek Josip Juraj Strossmayer Üniversitesi, Hırvatistan
- Doç. Dr. Faruk SANCAR- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Doç. Dr. Gatibe MAHMUDOVA , Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
- Doç. Dr. Gülay SARIÇOBAN- Hacettepe Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. İbrahim TURAN- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Doç. Dr. Marijan PREMOVIĆ, Montenegro Üniversitesi, Karadağ

- Doç. Dr. Merah Souad, Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi, Malezya
- Doç. Dr. Murat BATI- Ondokuz Mayıs Üniversitesi /Türkiye
- Doç. Dr. Nihada DELİBEGİVIĆ DŽANIĆ, Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
- Doç. Dr. Nurazzura Mohamad DIAH, Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi, Malezya
- Doç. Dr. Osman ERCİYAS- Lefke Avrupa Üniversitesi/KKTC
- Doç. Dr. Sait KURŞUNOĞLU- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Seden DOĞAN- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK-Kocaeli Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Trishna G. MISTRY, Güney Florida Üniversitesi, ABD
- Doç. Dr. Tuğba SARI-Akdeniz Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Yaşar BARUT- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Yusuf AVCI-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Abdırashit BABATAEV- Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan
- Dr. Öğr. Üyesi Ayça EMİNOĞLU- Karadeniz Teknik Üniversitesi/Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ- Sinop Üniversitesi/Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Beril TEKELİ YİĞİT- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Dilek KANDEMİR- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Elif Omca ÇOBANOĞLU- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZKARAMAN- Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Kemale ELEKBEROVA- Bakü Avrasya Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Melike KARABACAK YILMAZ - Artvin Çoruh Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Nazly TYFEKCHI-University of Gjakova Fehmai Agani/KOSOVA
- Dr. Öğr. Üyesi Sinan KALKAN-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/ Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Volkan DURAN - Iğdır Üniversitesi/Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Yasin DEMİR-Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Khayala MAMMADOVA, Küresel İşbirliği ve Analitik Araştırma Bilim Merkezi, Sosyal Bilimler Bölümü, Azerbaycan

İÇİNDEKİLER

Yazarlar	Bildiri	Sayfa Numarası
Cemre Gül MUTLU, Funda DAĞ	Dijital Hikâye Atölyesi: Ücretli Çalışan Annelerin Ev içi Sorumluluklarında Covid 19 Etkisine İlişkin Görüşleri	1-12
Kader ALTIN, Elif KÖMÜRCÜ	SELÇUKLU HATUNLARINDAN MAHMELEK HATUN VE ÇEYİZİ	13-23
Fatma Okşan ÇİÇEK	Osmanlı Devleti'nde Kadın Öğretmen Yetiştirme Politikası	24-32
Burcu YILDIRAY, Seher BALCI ÇELİK	Okullarda Görev Yapan Kadın Psikolojik Danışmanların Algıladıkları Örgütsel Destek Düzeylerinin İş Doyumlarına Etkisi: Samsun İli Örneği	33-43
Mediha Mangır, Meral Ay	Gösterge Bilimi Açısından COVID-19 Küresel Salgın Sürecindeki Dilsel ve Dil Dışı Göstergeler	44-58
Yasemin BUDAK, Yusuf Bahri GÜNDOĞDU	Ebeveyn Ruh Sağlığının Çocuk Ruh Sağlığına Etkisi	59-68
Ahmet YADİ	II. Abdülhamid Döneminde Çiçek Salgınına Karşı Öğrencilerin Aşılınması Meselesi	69-77
Mucize ÜNLÜ, Zarife ALBAYRAK	Pandemi Önlemleri Işığında Osmanlı'nın Son Döneminde Çiçek Salgınına Bakış	78-93
Nilay TOPAL, Sinan KAYA	Çalışan Kadınların Covid-19 Pandemisi Döneminde Ev İçi Rollerindeki Değişim: Emek Sömürüsü	94-115
Arzu DÜNDAR	Nesturilerin Bakuba Kampında Yakalandıkları Salgın Hastalıklar ve Alınan Tedbirler	116-124
Duygu CANBULAT	Kadının Eğitim Hayatındaki Yeri	125-133
Zabihullah MAJİD OGHLİ	Şefika Yarkın'ın Özbek Çocuk Edebiyatındaki Yeri	134-142
Zerrin EREN	Ahmed Ali'nin Delhi'de Alacakaranlık Adlı Romanında Pandemi ve Sömürgecilik	143-148
Sümeyye DUMAN	Toplumsal Değişim Sürecinde Erkeklik	149-163
Büşra ÖKSÜZ	Filozof Bir Kadın Portresi: İoanna Kuçuradi	164-169
Tuba GÖK	Covid-19 Pandemisi ve Kadınlar Üzerine Etkileri	170-179
Ulukberdi PARDAEV	Sait Faik Abasıyanık'ın Hikâyelerinde Bağlaçlar	180-190
Melis ERDENER	Krizlerle Başa Çıkmada Aile Yılmazlığının Önemi	191-196
Halime İLBUĞA	Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Cam Tavan Sendromunun İncelenmesi	197-211
Şeyma Betül Terzi	Kadınların Sosyal Statüsünün Boşanma Kararına Etkisi	212-222

Dijital Hikâye Atölyesi: Ücretli Çalışan Annelerin Ev içi Sorumluluklarında Covid 19 Etkisine İlişkin Görüşleri

Cemre Gül MUTLU¹, Funda DAĞ²

ÖZET

Dünyada 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını ile mücadele ederken, bu salgının bireyler üzerindeki etkileri görünmeye başlanmıştır. Halk sağlığı açısından "Evde Kal", "Hayat Eve Sığar" sloganlarıyla hane içinde geçirilen zaman artarken, kamusal alanın hane içerisine taşındığı bu dönem, hane bireylerinin rol ve sorumluluklarındaki değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte ücretli çalışan annelerin ev içinde çevrimiçi mesailerinin oluştuğunu ve ücretsiz ev emeği dahilinde çeşitli sorumlulukların da eklenmesiyle tüm günlük bir mesaiyle karşılaştıklarını söyleyebiliriz. Bu araştırmanın amacı, Covid-19 pandemisinin, ücretli çalışan annelerin ev işleri ve bakım emeği kapsamında aile içi sorumluluklarına etkilerini çalışan annelerin yaşam deneyimlerine dayalı olarak ortaya koymaktır. Nitel araştırma ve fenomenolojik yaklaşım araştırmanın yöntemini oluşturmaktadır. Araştırmada kartopu örneklemeyle ulaşılan 4 ücretli çalışan anne ile dijital hikâye atölyeleri yapılmıştır. Çoklu ortam araçlarını kullanarak oluşturulan ve kişisel anlatılara dayanan dijital hikâyeler araştırmanın veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre; kadınlar öncelikle bakım sorumluluklarına gelen yükü vurgulamışlardır. Okulların kapanmasıyla çocukların evde geçirdikleri zamandaki artışı, hane üyeleriyle ilgilenme süresindeki artışı ve artan ev işlerini bakım sorumluluklarındaki artışın temel nedenleri olarak belirtmişlerdir. Bununla birlikte, kişisel zamanlarındaki azalmayı vurgulamışlardır. Veri toplama aracı olarak uygulanan dijital hikâye atölyesinin ise katılımcıların iyilik hallerine ve sosyal faaliyetlerin azaldığı bu dönemde sosyalliklerine katkı sağladığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: covid-19, dijital hikaye, kadın, ücretsiz ev içi emek, ücretli çalışma

ABSTRACT

While struggling with the Covid-19 epidemic that emerged in the world in 2019, the effects of this epidemic on individuals began to appear. While the time spent in the household increased with the slogans of "Stay at Home" and "Life Fits Home" in terms of public health, this period in which the public space was moved into the household brought about changes in the roles and responsibilities of household members. In this process, we can say that mothers who work for wages have online working hours at home, and with the addition of various responsibilities within the scope of unpaid domestic labor, they are faced with a full day's work. The aim of this research is to reveal the effects of the Covid-19 pandemic on the domestic responsibilities of wage-working mothers within the scope of housework and care work, based on the life experiences of working mothers. Qualitative research and phenomenological approach constitute the method of the research. In the research, digital story workshops were conducted with 4 paid mothers, reached by snowball sampling. Digital stories created using multimedia tools and based on personal narratives were used as the data collection tool of the research. According to the research findings; women primarily emphasized the burden of care responsibilities. They emphasized the increase in the time children spend at home with the closure of schools, the increase in the time it takes to care for household members, and the increased housework, as the main reasons for the increase in care responsibilities. In addition, they emphasized the reduction in their personal time. It was revealed that the digital story workshop, which was applied as a data collection tool, contributed to the well-being of the participants and their sociability in this period when social activities decreased.

Keywords: covid-19, digital story, woman, unpaid domestic labor, paid work

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, cemregulmutlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5123-9383

² Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, fundadag@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0868-6647

GİRİŞ

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmesine sebep olan Covid-19 salgını toplumlarda birçok değişim ve etkiye sebep olmuştur. Hastalığın yayılmasını en aza indirebilmek için ülkelerde farklı önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden bazıları sosyal ve kültürel faaliyetlerin iptali, yüz yüze eğitime verilen ara, çevrimiçi eğitimlerin oluşması, belirli dönemlerde yaşlara göre sokağa çıkma kısıtlamaları, esnek çalışma saatlerinin uygulanması ve evden çalışma sistemine geçiş yapılması, halka açık toplu kullanım alanlarında maskeli olma zorunluluğu ve sıkça duymaya başladığımız, hayatımıza yer eden sosyal mesafe kurallarıdır. Tüm bu kısıtlamalarla birlikte Evde Kal ve Hayat Eve Sığar sloganlarıyla ev içinde geçirilen zaman artmıştır. Evde geçirilen zaman artışıyla ücretsiz hane içi emek kavramı da daha fazla görünür olmuştur.

Ücretli emek, bireylerin iş gücü piyasasında belli bir ücret karşılığında günde kaç saat çalıştığını ifade ederken, ücretsiz emek ise, hane içerisinde herhangi bir ücret karşılığı olmadan harcanan emek olarak tanımlayabiliriz. Hane içi ücretsiz emek, ev içi temizlikler, çamaşır, ütü, bulaşık, yemek, bağımlı nüfus olan çocuk, yaşlı, engelli bakımı gibi işleri kapsamaktadır (Ekiz Gökmen,2017). Hane içi emek ise 4857 sayılı İş Kanunu'nun 70. Maddesindeki "hazırlama, tamamlama, temizleme" işlerine benzer ve bu işler, çalışma öncesi ve sonrasında çalışmanın devamlılığı için yapılması gereklidir (Alpar,2020).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'ya (2020) göre, normal şartlarda kadınlar günlük ortalama 4 saat 25 dakika ücretsiz bakım işi yaparken erkeklerde bu süre 1 saat 23 dakika olmaktadır. Covid-19 sürecinde çocukların çevrimiçi eğitim almaları, hane halkının bakımı, alışveriş, pandemiden dolayı artan temizlik ve yine bu sebepten dolayı hazır beslenme tarzı yerine ev içinde yemeğin hazırlanma zorunluluğu, ücretli çalışan kadınların evden çalışma biçimine geçmesiyle ücretsiz ev içi emek ve ücretli emeğin içi içe geçmesi ise ücretsiz ev içi emeğe ayrılan zamanın arttığını işaret etmektedir.

Türkiye'de Covid-19 Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi Raporu (2020)'na göre de, hem kadınlar hem de erkekler için ev işi yüklerinde bir artış olduğu belirtilmektedir. Fakat kadınlar tarafından, üzerlerindeki ev işlerinde ve karşılıksız bakım emeği yükünde daha büyük bir artış olduğu vurgulanmaktadır. Aynı raporda pandemi döneminde ücretli bir işte çalışan kadınların mesaieleri sonrasında ev içi işleri ve bakım emeğinin gerçekleştirmek zorunda kalmalarını toplumsal cinsiyet eşitsizliğini arttırdığı da ifade edilmektedir.

Dijital hikâye, bilgisayar kullanıcısının bir konu çerçevesinde yazdığı senaryosunu seslendirerek, çeşitli görseller, müzik, grafik, video gibi çoklu ortam araçlarıyla birleştirip paylaşımına açık bir hale getirme süreçleriyle ortaya çıkmaktadır (Robin,2012). Herhangi bir bilginin topluma ulaştırılıyorken işitsel ve görsel materyallerin kullanılması, toplum üzerinde etkili bir araç olduğunu göstermektedir (Yılmaz, Üstündağ, Güneş, 2017). Özellikle kişisel hikâyelerin anlatımıyla oluşan dijital hikâyeler, deneyim paylaşma ve bu deneyimin dijital ortamda dolaşıma açılması konusunda bireysel gelişime katkı sağlayabilmektedir (Mannon, 2018). Deneyim paylaşmak bireyde özgüven ve kendi farkındalığının oluşması için önemlidir. Kişisel hikâyelerin anlatımında travmatik olayların aktarımı, anlatıcıda rehabilite etkisi oluşturabilmektedir (Paterno, Low, Gubrium ve Sanger, 2019). Dijital hikâye oluşum sürecinde teknolojinin kullanılmasının doğal sonucu olarak ise anlatıcının dijital okuryazarlık düzeyinin gelişmesine de olanak sağlamaktadır (Rahim, 2012).

Bu bağlamda bu araştırmada Covid-19 pandemisinin, ücretli çalışan annelerin ev işleri ve bakım emeği kapsamında aile içi sorumluluklarına etkilerini, çalışan annelerin yaşam deneyimlerine dayalı olarak ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda farklı meslek gruplarındaki 4 kadın ile gerçekleştirilen dijital hikâye atölyesinde kadınların Covid-19 sürecindeki deneyimlerinden yola

çıkarak, pandemi sürecinde hane içi emeğe ilişkin bir durum tablosu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, dijital hikâye atölye süreci hakkında katılımcıların görüşleri de incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Covid-19 pandemisinin, ücretli çalışan annelerin ev işleri ve bakım emeği kapsamında aile içi sorumluluklarına etkilerini çalışan annelerin yaşam deneyimlerine dayalı olarak ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi ve fenomenolojik (olgu bilim) yaklaşım kullanılmıştır. Fenomenoloji, detaylı bir bakış açısına sahip olmadığımız ancak farkında olduğumuz olgulara odaklanmaktadır. Olgularla ise deneyimler, kavramlar, durumlar, olaylar, algılar ve yönelimler gibi farklı şekillerde yaşadığımız içinde karşılaşmaktayız. Fenomenoloji, tümüyle yabancı olmadığımız ancak tam anlamını da kavrayamadığımız olguları çalışırken uygun bir çalışma zemini sağlar (Yıldırım ve Şimşek,2018,s.69).

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu farklı sektörlerde çalışan, evli ve çocuğu olan 4 kadın oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan kadınların yaşları 31-42 yaşları arasında değişmektedir. 1 kadının lise, 1 kadının ön lisans ve 2 kadının lisans düzeyinde öğrenimi bulunmaktadır. Katılımcılardan 2'si muhasebeci, 1'i öğretmen ve 1'i güvenlik görevlisi olarak çalışmaktadır. Dijital hikâye atölyesine katılmış olan 4 kadına kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi, araştırmacının problemine bağlı olarak zengin bir bilgi kaynağı olabilecek birey veya durumların ortaya çıkarılmasında etkilidir (Akt. Yıldırım ve Şimşek,2018,s.69).

Veri Toplama Araçları

Mutlu ve Dağ (xx)'in, kadın çalışmaları alanında dijital hikâyelemenin kullanıldığı çalışmalarda yaptıkları içerik analizine göre, bu çalışmalarda dijital hikâyelerin araştırmacılar için yaygın olarak temel veri toplama aracı olarak kabul gördüğü ve kullanıldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç çerçevesinde bu çalışmada katılımcıların oluşturduğu dijital hikâyelerin veri toplama aracı olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Dijital hikâyeler dışında, atölye yürütücüsünün atölye sırasında aldığı notlar ve atölye sonunda katılımcılara uygulanan Atölye Sonu Görüş Anketi de araştırmanın veri toplama araçlarındandır.

Görüşme(Atölye) Süreci

Kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılan kişilere gönüllü katılımcı onam ve kişisel bilgi formu online olarak iletilmiştir. Formu doldurup kabul eden 4 katılımcıya, araştırmacılar tarafından detaylı bir çalışma sonucu hazırlanan dijital hikâye atölyesinin 4 günlük programı ve atölyeye başlamadan önce dikkat edilecek unsurlar e-posta yoluyla gönderilmiştir. Atölye, Covid-19 pandemisi sebebiyle çevrimiçi ortamda Zoom programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Atölye, günde 2 saat ve 4 gün olmak üzere toplamda 8 saatte tamamlanmıştır. Atölye, katılımcıların mesai saatlerine uygun olarak hafta içi akşam saatlerinde 23-26 Mart 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Atölyenin tamamlanmasından sonra katılımcılara Atölye Sonu Görüş Anketi uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Atölye katılımcıların atölye sonunda oluşturmuş oldukları dijital hikâyeleri ve atölye yürütücüsünün atölye notları NVİVO 12 Pro programıyla analiz edilmiştir. Araştırmadaki veriler kodlanmış ve kategorileştirilerek içerik analizi tekniği uygulanmıştır. İçerik analizi, verilerden geçerli ve tekrarlanabilir

çıkarımlar yaparak veriyi tanımlayabilecek kavramları ortaya çıkaran bir araştırma yöntemidir (Krippendorff,1989).

Geçerlik, Güvenirlik ve Etik

NVİVO 12 Pro üzerinden yapılan verilerin kategori ve kodlama analizi ilk önce bir araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Dijital hikayelerin ve atölye notlarının analizi ve kodlanması ayrı ayrı yapılmıştır. Daha sonra bir arada yorumlanarak kategoriler oluşturulmuştur. Sonraki aşamada ise kategoriler ikinci araştırmacı tarafından kodlarla karşılaştırılarak yeniden değerlendirilmiştir. Son olarak analizler birleştirilerek ortak kodlar ve kategoriler oluşturulmuştur. Miles ve Huberman (2015)'in önerdiği Güvenirlik=(Görüş Birliği)/(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı) formülüne göre kategori ve kodlar için iki araştırmacı arasındaki uyuşma yüzdesi %82 olarak belirlenmiştir. Bu işlem sonucunda elde edilen uyuşum yüzdesinin %70'in üzerinde çıkması, araştırma için güvenilir kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 2015, s.64).

BULGULAR

Bu araştırmanın bulgularını atölyeye katılan ve atölye sürecini tamamlamış olan 2 katılımcı oluşturmaktadır. Analizlerden elde edilen bulgular şu başlıklar altında toplanacaktır: Covid-19 döneminin hissettirdiği duygulara dair bulgular, Covid-19 döneminde hane içi sorumluluklara dair bulgular, Covid-19 döneminin olumsuz etkilerine dair bulgular, Covid-19 döneminin olumlu etkilerine dair bulgular ve dijital hikâyenin katkılarına dair bulgular. Bu başlıklar analizler sonucu kodların bağlı olduğu kategorileri de ifade etmektedir.

Covid-19 döneminin hissettirdiği duygulara dair bulgular

Dijital hikâye atölyesi katılımcılarının, dijital hikâyelerinde Covid-19 döneminde hissettikleri duygularına sıkça yer verdikleri analizler sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bu duygular, Tablo 1'deki biçimde kodlanarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Covid-19 Döneminin Hissettirdiği Duygular

Duygular	Kod Frekansı
Kaygı	8
Üzüntü	3
Özlem	1
Toplam	12

Katılımcılar tarafından ifade edilen covid-19 döneminin hissettirdiği duygular kaygı, üzüntü ve özlem olmak üzere üç duygu tipi üzerinde odaklandığı görülmektedir. Frekans değerleri incelendiğinde kaygı duygusu 8, üzüntü duygusu 3 ve özlem duygusu bir (1) kez belirtilmiştir.

Amerikan Psikoloji Derneği (APA)' ne göre kaygı; gerginlik duyguları, endişeli düşünceler ve artan kan basıncı gibi fiziksel değişiklikler ile karakterize bir duygudur. Bu kaygı durumunu, dijital hikâyelerin derinlemesine incelenmesi sonucunda katılımcılar için, bireysel kaygı, ailelerle ilgili kaygı ve covid-19 süreciyle ilgili kaygı olarak alt kodlara ayrılmaktadır. İki katılımcının da bu kodlara görüşleri aşağıda ifade edilmiştir.

Bireysel kaygı:

K2: "Bu dönemde doya doya kitap okuyamamam, kitapevlerini dolaşamamam ciddi bir boşlukta hissetmeme neden oldu."

Ailelerle ilgili kaygı:

K1: "...en çok endişelendiğim şeylerin başında oğlumun eğitimi oldu. İkinci olarak büyüklerimizin sağlığı için endişeleniyordum. Çünkü biz ve çocuklarımız taşıyıcı onları risk grubunda yer alıyorlardı..."

K2: "...bu dönemde hayatımız ve özellikle eğitim açısından ciddi bir endişe yaşadım. Hala da yaşamaktayım....Çocuğum 1 yılı aşkın süredir okul yüzü görmüyor. Arkadaşları ile sürekli sanal medyada görüşebiliyor. Sürekli sanal oyunlarla oynuyor ne kadar kısıtlamaya çalışsam da. Çok hareketli bir çocukken, hareketi birden kısıtlandı. Akademik başarı da haliyle istenilen seviyede değil."

K2: "Çocuklarımı ve annem ile babamı sürekli kontrol etme konusunda kendimi sınırlandıramıyorum. Ailemi günde en az 5-6 kez arıyorum. Arayamadığım zamanlarda da mesaj atarak onlardan haber almaya çalışıyorum."

Covid-19 süreciyle ilgili kaygı:

K2: "Bazen umutlu olmak istiyorum geçecek bugünler diyorum sağlık olsun diyorum ama umut gelir mi bugünler geçer mi bilemiyorum."

Üzüntü, hayal kırıklığı yaratan olaylara veya zor yaşam koşullarına tepki olarak mutsuz, kederli veya kederli hissetme durumu olarak tanımlanmaktadır (APA, 2020). Dijital hikâyelerin analizi sonucunda üzüntü duygusu, katılımcıların kişisel durumlarıyla ilgili üzüntüleri ve aileleriyle ilgili üzüntüleri olarak iki alt kod olarak ortaya çıkmıştır. Bu kodlara dair katılımcıların ifadeleri aşağıda gösterilmiştir.

Kişisel durumlara dair üzüntü:

K1: "Bu dönemde en çok güçlük çektiğim şey kendime vakit ayıramamak oldu."

K1: "Pandemi döneminde en çok endişelendiğim şeylerin başında oğlum Eren'in eğitimi oldu ve bu konuda kendimi çok yalnız hissettim çünkü babamız sabırsız ve gergindi."

Ailelerle ilgili üzüntü:

K2: "Başkalarının çocuklarının her şeyini takip ettiğim dönemde kendi çocuğuma zaman ayıramamak, onun ihtiyaçlarını ertelemek beni yıpratıyordu."

Özlem duygusu ise, pandemi öncesindeki hayata duyulan özlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcı 1 tarafından dile getirilen özlem duygusu ifadesi:

K1: "Pandemi dönemi bizi sosyal yaşantımızdan oldukça uzaklaştırdı sevdiğimiz ile buluşamaz hale geldik Ve ben eski günlerimi çok özleyorum yeğenlerim ve arkadaşlarımı maskesiz ve mesafesiz günlerimizi."

Covid-19 döneminde hane içi sorumluluklara dair bulgular

Dijital hikâyelerin analizi sonucunda katılımcıların ifadelerinden ortaya çıkan covid-19 döneminde hane içi sorumluluklara dair kodlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Covid-19 Döneminde Hane İçi Sorumluluklar

Kodlar	Kod Frekansı
--------	--------------

Aile içi sorumluluklar	3
Ev işleri sorumlulukları	3
Toplam	6

Hane içi sorumluluklar, aile içi sorumluluklar ve ev işleriyle ilgili sorumluluklar olarak iki ayrı alt kod olarak analiz edilmiştir. Aile içi sorumluluklar kodu (f:3) katılımcıların çocukları ve aile büyüklerine dair sorumluluklarını içermektedir. Ev işleriyle ilgili sorumluluklar (f:3) ise evde çocuk bakımı dışında kalan ücretsiz ev içi işlerle ilgili ifadeleri kapsamaktadır.

Aile içi sorumluluklar:

K1: "Eşim için aynı olmadı ona ise Kendi sevdiği şeyler yapmak için vakit doğdu Biz oğlum ile ders çalışırken..."

...bu süreçte kesinlikle okul eğitiminin evde olmadığını anladım hem çocuklarımızın gelişimi hem de daha huzurlu anneler için..."

K1: "Annem Fatma ile aynı evde İstanbul'da yaşıyorum."

Ev işleriyle ilgili sorumluluklar:

K1: "Çalışan bir kadın ve anne olduğum için eşimden diğer işlerimizde çok adaletli olmasa da destek gördüm."

K2: "Ev işleri, alışveriş olayı da kendiliğinden bir görev dağılımına dönüştü... Şükürler olsun ki hayatı paylaşarak yaşayan bir eşim var."

Covid-19 döneminin olumsuz etkilerine dair bulgular

Katılımcıların dijital hikâyelerinde, covid-19 döneminin yaşamlarındaki olumsuz etkilerine yer verdikleri görülmektedir. Dijital hikâyelerin analizi sonucunda covid-19 döneminin olumsuz etkilerine dair elde edilen kodlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Covid-19 Döneminin Olumsuz Etkileri

Kodlar	Kod Frekansı
Bireysel olumsuz etkiler	3
Aileyle ilgili olumsuz etkiler	3
Toplam	6

Covid-19 döneminin olumsuz etkileri bireysel ve aile ile ilgili olumsuz etkiler olarak iki ayrı kod altında analiz edilmiştir. Bireysel olumsuz etkiler (f:3), katılımcıların kendileri özelinde yaşadıkları olumsuz durumları açıklarken, aileyle ilgili olumsuz etkiler (f:3) ise, katılımcıların çocukları ve aile içi olumsuz etkilere dair ifadelerini kapsamaktadır.

Bireysel olumsuz etkiler:

K1: "Bu dönemde en çok güçlük çektiğim şey kendime vakit ayıramamak oldu."

K2: "Uzaktan eğitim sürecinde sürekli ekran karşısında olduğum için ve iş zamanı konusunda da net bir zamanlamanın olmaması nedeniyle sıkıntı yaşadım. Kendimi 24 saat çalışıyormuş gibi

hissettim. Birden kendimizi sürekli ekran karşısında bulduk sanal dünyaya adım atmak zorunda kaldık... Kendime ve çocuklarım zaman ayıramadığım hissi beni üzdü."

Aile ile ilgili olumsuz etkiler:

K2: "Kendime ve çocuklarım zaman ayıramadığım hissi beni üzdü...Hala tam olarak çocuğumla yeteri kadar zaman geçiremediğim düşüncesi beni düşündürüyor. Onlarla doyasıya vakit geçirmek tabii sağlıkla en büyük dileğim."

K2: "Çocuğum 1 yılı aşkın süredir okul yüzü görmüyor. Arkadaşları ile sürekli sanal medyada görüşebiliyor. Sürekli sanal oyunlarla oynuyor ne kadar kısıtlamaya çalışsam da. Çok hareketli bir çocukken, hareketi birden kısıtlandı. Akademik başarı da haliyle istenilen seviyede değil. "

Covid-19 döneminin olumlu etkilerine dair bulgular

Katılımcıların dijital hikâyelerinde, covid-19 döneminin yaşamlarındaki olumlu etkilerine de yer verdikleri görülmektedir. Ancak dijital hikâyelerin analizi sonucunda olumlu etkilere dair ifadelerin daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Covid-19 döneminin olumlu etkilerine dair elde edilen kod Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Covid-19 Döneminin Olumlu Etkileri

Kod	Kod Frekansı
Aileyle ilgili olumlu etkiler	3
Toplam	3

Covid-19 döneminin olumlu etkilerinden katılımcılardan 1 kişi ifade etmiştir. Aşağıda belirtildiği gibi katılımcının olumlu etki kategorisinde yalnızca aile içi olumlu etkiden bahsettiği görülmektedir.

K1: "Bu dönemin olumsuzlukların yanında bize kattığı güzel şeyler oldu. Oğlumun resme olan merakı ve yeteneği ortaya çıktı... Çekirdek aile olarak evde izole olduğumuz günlerde yeni oyunlar keşfedip beraber daha çok vakit geçirmek oldu.

Eşim için... ona ise endi sevdiği şeyler yapmak için vakit doğdu... bağlaması ile vakit geçirdi."

Bu süreçte kesinlikle okul eğitiminin evde olmadığını anladım."

Dijital hikâyenin katkılarına dair bulgular

Atölye sonunda katılımcılara uygulan Atölye Sonu Değerlendirme Forumu'nun analizleri *Dijital Hikâyenin Katkılarına Dair Bulgular* kategorisi altında yapılmıştır. Atölye Sonu Değerlendirme Formu, Mutlu ve Dağ'ın kadın çalışmaları alanında dijital hikâyeyi kullanan araştırmalara yönelik yaptıkları içerik analizi sonucunda ortaya çıkan kodlara göre analiz edilmiştir. Dijital hikâyenin katkılarına ilişkin kodlar ve frekansları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Dijital Hikâyenin Katkıları

Kodlar	Kod Frekansı
Dijital Yetkinlik	1
Katarsis	1
Öğretici	2

Öz yeterlilik	3
Sosyalleşme	2
Yaratıcılık	2
Toplam	11

Dijital hikâyenin katkıları, dijital yetkinlik (f:1), katarsis (f:1), öğretici (f:2), öz yeterlilik (f:3), sosyalleşme (f:2) ve yaratıcılık (f:2) olmak üzere 6 kod altında analiz edilmiştir. Aşağıda katılımcıların bu kodlara ilişkin ifadelerine yer verilmiştir.

Dijital yetkinlik, dijital hikâye oluştururken bilgisayar kullanımına dair teknik beceri kazandırmasını ifade etmektedir.

K2: "Teknolojik olarak yeni bir şeylerle karşılaştığımda ciddi panik oluyorum ben. Ama bu çalışmada yoğun bir kaygı yaşamadım. Artık hayatımızın bir parçası oldu teknoloji."

Katarsis, dijital hikâyelerde bireylerin kendilerini anlatmalarından kaynaklı iyi hissetmeleri ve dijital hikâye atölyelerinin terapötik etkisini temsil etmektedir.

K1: "Atölye bana özel olduğumu hissettirdi."

Öğretici kodu, dijital hikâye atölyesi katılımcılarının atölye sırasında yeni bilgilere erişmelerini ve atölye sürecinin öğretici etkisini tanımlamaktadır.

K1: "Yeni bilgiler öğrenip keyifli vakit geçirdim."

K2: "Yeni şeyler öğrendik. İş hayatımda dijital hikâyeyi kesinlikle kullanacağım. Çocuklarımız büyüdüğünden doğumdan onların belli bir yaşına kadar gelen bir albüm hazırlarken..."

Öz yeterlilik, bireylerin kendilerini ifade etmeleri, güçlü yönlerini fark etmeleri, seslerini duyurabilmelerini belirtmektedir.

K1: "Baya uzun zaman olmuş kendim için bir şey yapmadığım. Fedakâr bir insanım. Hep etrafa yapar yapar dururum. Çok güzel bir 4 gün geçirdim."

K2: "Günlük hayatta karşılaştıklarımı daha nesnel görmem ne kadar güçlü bir kişi olduğumu anlamamı sağladı."

Sosyalleşme, dijital hikâye atölye çalışmaları sırasında bireylerin grup içi deneyim paylaşımlarını ve grup içi sosyal etkileşim yaşamalarını ifade etmektedir.

K1: "Öncelikle sizlerle tanıştığıma çok memnun oldum."

K2: "Fikir birliği yaptığımız kişilerle bir arada olduk. Ben bağları koparmak istemem kesinlikle. Sanal ortamda da olsa güzel bir ekip olduk. Bundan sonraki dönemlerde de görüşmek isterim."

Yaratıcılık, dijital hikâye oluşturucularının hikâyelerini oluştururken eleştirel düşünceleri, yeni bilgi oluşturmaları ve bir ürün ortaya çıkarmalarıyla ilgilidir.

K1: "Bir şey ürettim. Üretmek güzel."

K2: "Çok güzel bir emek ortaya çıktı."

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19 pandemisinin, ücretli çalışan annelerin ev işleri ve bakım emeği kapsamında aile içi sorumluluklarına etkilerini, çalışan annelerin yaşam deneyimlerine dayalı olarak ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada 3 farklı sektörden 4 katılımcıya ulaşılmış ve dijital hikâye atölyesini tamamlayan 2 katılımcının dijital hikâyelerine içerik analizi uygulanmıştır. Bu analiz sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Katılımcıların dijital hikâyelerindeki ifadelerine göre, covid-19 döneminde kaygı ve üzüntü duyguları sıkça hissedilmiştir. Bu duygu durumları ağırlıklı olarak katılımcıların çocuklarının eğitime yüz yüze devam edememe durumlarından kaynaklandığını göstermektedir. Bir diğer sebep ise aile büyüklerinin risk grubunda olmalarından kaynaklı olarak kadın katılımcıların yaşadıkları kaygı ve üzüntü durumudur. Dijital hikâyelerin derinlemesine incelenmesinde kadınların aileleri dışında kendileriyle ilgili bireysel kaygılara daha az değindikleri görülmektedir. Katılımcıların çocuklarına ve aile büyüklerine dair kaygılarının ön planda olması, bakım sorumluluğunun kadınlar üzerinde olmasıyla açıklanabilir. Bu sonuç literatürdeki araştırmaları destekler niteliktedir. TÜİK'in İş ve Aile Yaşamı Uyumu Araştırması (2018) sonuçlarına göre, istihdamda olan ve bakım sorumluluğundaki kişilerin %94,6'sını çocuk bakımı oluşturmaktadır. Bu oran erkeklerde %96,5, kadınlarda ise %90,3'tür. Ayrıca istihdamda olup ve bakım sorumluluğu olanların %5,4'ünü 15 yaşın üstünde bakıma muhtaç çocuk veya akraba bakımı oluşturmaktadır. Bu oran da erkeklerde %3,5 iken kadınlarda ise %9,7'tür. Kadınların üzerindeki bakım sorumluluğu covid-19 döneminde de bakım sorumluluğundaki kişilere dair kaygı duymalarına sebep olmaktadır. Göksu ve Kumcağız tarafından yapılan çalışmada (2020) Covid-19 salgın sürecinde kadın katılımcıların kaygı düzeylerinin erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca Covid-19 sürecinde sosyal ve kültürel faaliyetlerden uzak kalmak bireylerde kendilerine zaman ayıramadıkları düşüncesini oluşturmakta ve bu durum kaygıların ortaya çıkmasına sebep olurken aynı zamana pandemi öncesi yaşama özlem duygusunu hissettirmektedir.

Katılımcılardan Katılımcı 1'in ifadesine göre, Covid-19 döneminde hane içi sorumluluklardan çocuğun eğitimine destek olma kısmında yine kadının ön planda olduğu görülmektedir. Bu süreçte eşinin ise hobi faaliyetine yöneldiğini ifade etmiştir. TÜİK'in 2014-2015 Zaman Kullanımı Araştırması'na baktığımızda 35-44 yaş aralığında kadınlar günlük 6 dakika hobi ve oyunlara zaman ayırırken erkekler 17 dakika ayırabilmektedir. Covid 19 pandemısından önce kadın ve erkeğin hobilerine ayırabildiği vakit arasındaki farkın, Covid 19 sürecinde de devam ettiği görülmektedir. Özellikle "evde kal" çağrısıyla kadın ve erkeğin evde birlikte olduğu dönem içerisinde de hane içerisinde cinsiyet eşitliğinin olmadığı görülmektedir. Katılımcı 2 ifadesinde ise covid-19 sürecinde ev işleri ve alışveriş konusunda kendiliğinden görev dağılımlarının olduğu ve bu yüzden hayatı paylaşarak yaşayan bir eşi olduğu için şükredebildiğini söylemiştir. Katılımcı 1, çok adaletli olmasa da eşinin kendisine destek olduğunu belirtmiştir. Akgül Gök (2013)'ün evli kadın ve erkeklerle yaptığı yüksek lisans tez çalışmasına baktığımızda katılımcıların %62'si evdeki iş bölümünden memnun olmadıklarını söylemişlerdir. Şener ve Terzioğlu (2002) çalışan eşlerin ev işlerinin yürütülmesindeki memnuniyet düzeylerini incelediklerinde, ev işlerinin paylaşımından memnun olan bireylerin olmayan bireylere göre daha az oranda olduklarını belirtmişlerdir. Araştırmaların sonuçları, hane içinde iş bölümü paylaşımında çoğunlukla eşitsizlikler olduğuna işaret etmektedir. Nicel çalışmalarda hane içi iş bölümü paylaşımında eşitsizliklerin olduğu görülmekle birlikte sınırlı sayıda katılımcıyla da yapılmış olan bu nitel çalışmada eşitsizliklerin daha sınırlı düzeyde yansıtıldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan dolayı, pandemi döneminin aile yaşamının özellikle hane içi sorumluluklara etkisine yönelik daha derinlemesine açıklayıcı nitel çalışmaların yapılmasını önerilebilmektedir.

Covid-19'un olumsuz etkilerini incelendiğinde katılımcıların evden çalışmak zorunda kalmalarıyla artan iş yüklerinden dolayı çocuklarıyla yeteri kadar vakit geçirememesi ve çocukların dijital ekranlara maruz kalmalarına bağlı olarak yine çocuk ekseninde oluşan olumsuzluklar ve bu olumsuz durumlarla birlikte gelen kaygı durumlarının ön planda olduğu görülmektedir. Bu süreçte sosyal ve kültürel faaliyetlerden uzak kalmanın, bireylerde kendilerine zaman ayıramadıkları düşüncesini oluşturduğu ve aynı zamanda pandemi öncesi yaşama özlem duygusunu hissettirdiği tespit edilmiştir.

Katılımcılarla gerçekleştirilen atölye sürecinde Covid-19'un olumsuz etkilerinin yanı sıra bir katılımcı tarafından olumlu etkilerine de değinilmiştir. Sokağa çıkma kısıtlamalarıyla birlikte evde ailece geçirilen vakitlerde, bir katılımcı çocuğunun resim yapmaya merakı ve bu sanata olan yeteneğini keşfettiklerini, ayrıca aile içinde yeni oyunlar oynadıklarını belirtmiştir. İlgili literatür tarandığında ise Covid-19'un olumlu etkilerine dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Bu sebeple Covid-19 döneminin aile yaşantısına ve kadın yaşamına etkisine ilişkin derinlemesine nitel çalışmaların yapılmasına ve dönemin olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmesi önerilmektedir.

Araştırmanın bulgularına dayalı olarak, dijital hikâye atölye sürecinin katılımcıların kendilerini fark etmeleri ve kendilerine zaman ayırmaları açısından öz yeterliliklerine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sorunlar yaşayan kişilerle aynı grup içinde olup paylaşımlar yapmak, yeni arkadaşlıkların kurulması için fırsat oluşturmuştur. Ayrıca Covid -19 döneminde kısıtlamalarla birlikte sosyalleşmelerin azalmasına karşın çevrimiçi ortamda katılımcıların sosyalleşebilmeleri iyilik hallerine fayda sağlamıştır. Atölye süreci düşünme, eleştirme, tartışma, araştırma aşamalarını içermektedir. Bu aşamalar sonunda katılımcıların emek harcayarak kişisel hikâyelerini ortaya çıkarmaları ve kişisel bilgi üretmeleri yaratıcılık yönlerine olumlu bir etki bıraktığı görülmektedir. Bu süreç içerisinde katılımcılar, yeni bilgiler edindiklerini ifade etmişlerdir. Yeni bilgiye ulaşma, dijital hikâyenin öğretici etkisini ortaya çıkarmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, dijital hikayenin ve yönergelerinin eleştirel bakış açısı için faydalı olduğu (Worcester, 2012), dijital hikaye atölye sürecinin sosyal etkileşimi içerdiği (Şenel, 2017), kadınların hikâyelerini anlatırken kendine güvenlerinin geliştiği (Mannon, 2018) ve dijital hikaye oluştururken yeni teknik beceriler kazandıkları (Rahim, 2012) sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çerçevede, bu araştırma literatürü destekler nitelikte sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak Covid-19 dönemine dair hane içi sorumluluk anlamında bütünsel bir bakış açısı sergilenmeye çalışılan bu çalışmada, salgın sürecinde patriarkal sistem içinde kadının statüsünün gittikçe kötüleştiği, karşılıksız bakım ve ev içi emeklerinin arttığı görülmektedir.

Bu araştırma Covid-19 pandemisi sebebiyle çevrimiçi ortamda, sınırlı sayıda katılımcıyla yapılmıştır. Atölye sürecinin uzun ve katılımcılarla nitelikli zaman geçirilmiş olması, atölye sonu değerlendirme formu, dijital hikâyeler, araştırmacı gözlem notları gibi birden fazla veri toplama aracının varlığı elde edilen bulguların güvenilirliğinin artmasını desteklemiştir. Ancak araştırmanın bu yönüne rağmen sınırlı sayıda katılımcıyla gerçekleştirilen bir nitel çalışma olması bu araştırmanın en önemli sınırlılığıdır.

Bu çalışmanın, ücretli çalışan kadınların deneyim paylaşımlarıyla Covid-19 pandemisinin, ev işleri ve bakım emeği kapsamında aile içi sorumluluklarına etkilerini göstermesi konusunda ve dijital hikâyenin kadın çalışmaları alanında kullanımı için bir bakış açısı oluşturabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akgül Gök, F. (2013). *Evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili algılarının aile işlevlerine yansması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Alpar, B. I. (2020). Covid-19 Salgın Sürecinde Kadın Ve Hane İçi Emeği. Demirbaş D., Bozkurt V., Yorğun, S. (Ed.), *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal Ve Siyasal Etkileri* (s. 171-184). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Amerikan Psikoloji Derneği (APA). (2021). <https://www.apa.org/topics/anxiety>
- Amerikan Psikoloji Derneği (APA). (2020). <https://www.apa.org/ed/schools/primer/sadness>
- Ekiz Gökmen, Ç. (2017). Toplumsal cinsiyet ve zaman yoksulluğu: hane içi ücretli ve ücretsiz emek sunumu. *Çalışma ve Toplum*, 4, 1953-1988.
- Göksu, Ö. & Kumcağız, H. (2020). Covid-19 salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 463-479. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44397>
- ILO. (2020). Women health workers: working relentlessly in hospitals and at home. Retrieved from: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_741060/lang--en/index.htm
- Krippendorff, K. (1989). Content analysis. In E. Barnouw, G. Gerbner, W. Schramm, T. L. Worth, & L. Gross (Eds.), *International encyclopedia of communication* (pp. 403-407). New York: Oxford University Press. Retrieved from https://repository.upenn.edu/asc_papers/226/
- Mannon, B. (2018). Spectators, sponsors, or world travelers? engaging with personal narratives of others through the afghan women's writing project. *College English*, 80(4), 342-363. Retrieved from https://digitalcommons.odu.edu/english_fac_pubs/52
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2019). *An extended resource book: qualitative data analysis*. (S. Akbaba Altun, & A. Ersoy, Trans.). Ankara: Pegem Academy. (Original work published 1994)
- Mutlu, C.G. ve Dağ, F. (xx). Woman, gender and story in a digitalized world: a content analysis for digital storytelling. (Yayın aşamasında)
- Paterno, M. T., Low, M., Gubrium, A., & Sanger, K. (2019). Mothers and mentors: exploring perinatal addiction and recovery through digital storytelling. *Qualitative Health Research*, 29(4), 545-556. doi: 10.1177/1049732318777474
- Rahim, S. A. (2012). Digital storytelling in bangladesh: experiences, challenges and possibilities. *Ids Bulletin-Institute Of Development Studies*, 43(5), 98-103. doi: 10.1111/j.1759-5436.2012.00369.x
- Robin, B. R., & McNeil, S. G. (2012). What educators should know about teaching digital storytelling. *Digital Education Review*, 22, 37-51. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ996781.pdf>
- Şener, A. ve Terzioğlu, R. G. (2002). Ailede Eşler Arası Uyuma Etki Eden Faktörlerin Araştırılması. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadin-2018-30707>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2016). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1>
- UN Women. (2020). Türkiye'de covid-19 etkilerinin toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmesi raporu. Retrieved from: <https://turkey.un.org/tr/86280-un-women-arastirmasi-covid-19-sosyoekonomik-acidan-erkekleri-ve-kadnlari-farkli-etkiliyor>

- Worcester, L. (2012). Reframing Digital Storytelling as Co-creative. *Ids Bulletin-Institute Of Development Studies*, 43(5), 91-97. DOI: 10.1111 / j.1759-5436.2012.00368.x
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Y., Üstündağ, M. T., & Güneş, E. (2017). Examination of digital story development stages and tools as teaching material. *Abant İzzet Baysal University Journal of Education Faculty*, 17 (3), 1621-1640. doi: 10.17943/etku.322366

SELÇUKLU HATUNLARINDAN MAHMELEK HATUN VE ÇEYİZİ

Kader ALTIN³, Elif KÖMÜRCÜ⁴

ÖZET

Kurulduğu coğrafya itibari ile Selçuklularının münasebet kurduğu devlet ve topluluklar, kültürel dinamizm noktasında yaşanan etkileşimin yanında bölge hâkimiyeti açısından vuku bulan hadiselerin din temelli olduğu bilinmektedir. Bu manada İslam dinine geçen Selçukluların zuhur ettikleri dönemde evvela Sünni İslam'ın siyasi otoritesi olan Abbasi Halifeliği ile münasebetleri olmuştur. Daha evvelki Türk Devletlerinin de bir politikası olan akrabalık tesis etmek suretiyle hâkim güç konumuna gelerek bölgeye nüfuz etmişlerdir. Hanedanlar arası evlilikler siyasi anlamda iki tarafın da birbirinden fayda sağlaması amacıyla tarih boyunca gerçekleşmiş olan bir hadisedir. Bu manada ekonomik, siyasi ve dini anlamda nüfuz alanı oluşturmak, ittifaklar sağlamak ve bunun gibi devletlerarası çıkar sağlamak amacı ile daha çok hanedan kadınlarının etkin olduğu bir durum olarak süregelmiştir. Özellikle hanedanlar arasında evliliklerde hatunların şatafatlı bir alay ve çeyizlerinin olduğunu bilmekteyiz. Bildiri kapsamında Mah-melek Hatunun halife Kaim-biemrillah ile gerçekleştirdiği evliliğin siyasi ve sosyal yönleri üzerinde durulacak ve kaynaklarda yer alan Mah-melek hatunun meşhur çeyizine de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Selçuklu, Abbasi, Mah-melek

ABSTRACT

It is already known that the states and communities with which the Seljukians had relations, the interactions at the point of cultural dynamism, and the events that happened in terms of regional dominance were religion-based. In this respect, the Seljukians, who converted into Islam, had relations with the Abbasid Caliphate, which was the political authority of Sunni Islam in those times when they emerged. They became the dominant power and ruled the region by establishing kinship, which was also a policy of the previous Turkish States. Inter-dynastic marriages took place throughout history in order for both parties to make use of each other in political sense. In this sense, it continued as a tradition in which mostly dynasty women are active to create an area of influence in economic, political and religious sense, to provide alliances, and to provide interests like this among states. We already know that women had a grandiose wedding processions and dowry especially in marriages between dynasties. In the scope of the present paper, the political and social aspects of the marriage of Mah-Melek Hatun to the Caliph Kaim-Biemrillah will be emphasized, and the famous dowry of Lady Mah-Melek in the sources will be mentioned.

Keywords: Woman, Seljuk, Abbasid, Mah-Melek

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devleti'nin (1040-1157) kuruluşundan itibaren devlet yönetiminde kadının etkili bir rolü bulunmaktaydı. Kuşkusuz bu gelenek İslâmiyet öncesi Türk yönetim anlayışının ve toplum hayatının bir yansımasıdır. Selçukluların Horasan'da bir devlet kurma süreci yaklaşık yüzyıllık bir dönemi içine alır. Selçuklu Devletinin kurulmasına kadar verilen mücadelenin her aşamasında yer alan kadın, devlet kurulduktan sonra da, oldukça etkin bir rol oynamaktadır. Toplumun en küçük birimi olan ailenin

³ Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih, kpolat@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4874-0652

⁴ Doktora Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih, eliffkrmrcu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0674-1769

vazgeçilmez iki unsurundan birini oluşturan kadın, en tabii görevi olan anneliğin yanı sıra, sosyal hayatın içinde de yer alarak ata binmiş, kılıç kuşanmış, düşmanla mücadele etmiş ve üretime katkı sağladığı görülmektedir.⁵ Kadının, Selçuklu Devleti'nde hükümdara eş olması durumunda devlet yönetimine ve siyasete katkısı şeklinde kendini göstermiştir. Böylelikle hükümdara eş olan kadın, daha önce kurulan Türk Devletleri'nde olduğu gibi, katun/ hatun⁶ unvanını alırdı. Aynı zamanda hükümdar hatunu olduğu zaman manevî anlamda milletin bütününün annesi sıfatıyla aynı saygınlığa sahip olurdu.⁷

Selçuklu Hanedanından olanların yapmış oldukları evlilikler arasında oran olarak en büyük pay Karahanlılar ve Abbâsîlere ait olup, evliliğin ilk ve en önemli aşaması eş seçimidir. Bu evlilikler arasında Abbâsîlerin hem dinî bir otorite olmaları hem de Hz. Peygamber'in soyundan gelmeleri Abbasi Hanedanını ayrıcalıklı kılmıştır. Bundan dolayı Selçuklu ve Abbasi halifeleri arasında pek çok evlilik akti gerçekleşmiştir. Tuğrul Bey döneminde Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah ve Kaim Biemrillah'ın kızı Seyyide Hatun ile de Tuğrul Bey evlenmiştir. Daha sonra Sultan Alp Arslan'ın kızı Fülane Hatun ile Halife Kaim Biemrillah'ın torunu Uddetüddin, Sultan Melikşah'ın kızı Mah-Melek Hatun ile Halife Muktedî Biemrillah, Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşi İsmet Hatun ile Halife Mustazhir Billah evlenmişlerdir. Görüldüğü gibi gelenek halini alan bu hısımlık ilişkisi çerçevesinde Sultan Sencer de Kızı Emire Hatun ile Halife Müsterşid'i evlendirmiştir. Yine Sultan Sencer dönemine baktığımızda Muhammed Tapar'ın kızı Fatıma Hatun ile el-Müktefî Biemrillah ve Irak Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Mesut ile de Halife Müktefî'nin kızı Seyyide Zübeyde evlenmişlerdir. Eş seçiminde Mâh-Melek Hatun evliliğinde olduğu gibi, Abbâsîler tercih edilen hanedan olmuştur.⁸ Aynı zamanda eş seçiminde kızın ailesinin mal varlığından, kızın güzelliğine ve akrabalık ilişkilerine kadar pek çok şey etkili olmaktadır. Özellikle soy, aile, kültür seviyesi, maddi durum, güzellik, dini inanç, yaşam tarzı gibi ölçüler eş seçiminde rol oynamaktadır. Türklerde eş seçimi, genellikle dünür gezme şekliyle yapılmaktadır. Mâh-Melek Hatun ile Halife Muktedî-Biemrillâh'ın evliliği öncesinde taraflar

⁵ Bülent Kaçın, Selçuklu Hatunları: Selçuklu Hanedan Üyelerinin Yaptığı siyasi Evlilikler, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s.194.

⁶ Eski Türklerde kağan'ın hanımına "katun" veya "hatun" denilirdi. Yönetimde kağan'dan sonra ikinci sırayı katun almaktaydı. Katunlar, kağanlar gibi merasim ile hatunluk makamına otururlar ve kağan ile beraber hükümeti idare ederlerdi. Aynı sarayları ve buyrukları bulunan hatunlar umumiyetle devlet meclislerine katılırlar, bazen elçileri ayrıca kabul ederlerdi. (H. Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, Ankara 1994, s.34.) Günümüz Türkçesinde kullanılan "kadın" kelimesi böylesine köklü ve önemli bir unvandan gelmektedir./ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken, İstanbul 1991, s.259/ Kaşgarlı Mahmut, Divanu Lugati't-Türk, Haz: Ahmet B. Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, TTK Yayınları, Ankara, 2015, s.693

⁷ Ayşe Dudu Kuşcu, Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, S.1, 2016, s.176.

⁸ İbnü'l- Esir, İslam Tarihi el- Kâmil fi't Târîh, C.VIII, Ocak Yayınları, İstanbul 2016, s.299.

arasında yapılan görüşmeler Halife'nin veziri Fahrüddeve ve gelinin annesi Terken Hatun arasında yapılmıştır.⁹

Evlilik için diğer bir aşama olan Nikâh; evlenecek kişilerin bir araya gelerek kendi iradeleriyle evliliklerini hukukileştirmesi ve duyurması sürecidir. Selçuklularda, nikâh önemli olmakla birlikte birlikte saltanat ailesine bağlı kimselerin nikâhının büyük fakihler tarafından kıyılması geleneği bulunmaktadır. Örneğin; Halife Kâim- Biemrillâh kızı Seyyide Hatun'un Tuğrul Bey ile yapılacak nikâhı için Ebü'l-Ganâim'ı vekâletname ile sultanın yanına göndermiştir.¹⁰ Nikâh sonrasında ise düğün gerçekleşmektedir. Düğün Türklerde aile hayatı açısından önemli bir merasimdir. Düğün Türklerde toydur. Ayrıca düğünlerce açları doyurmak bütün Türk devletlerinde ortak bir anlayıştır. Düğün, kız tarafında başlayıp erkek tarafında bitmektedir.¹¹ Türklerde düğün, soyun devamı demektir. Bundan dolayı evlenme sırasında düğün yapma zorunluluk olarak görülmüştür.¹² Türk kültüründe evlenme gelenekleri arasında bir de saç saçma geleneği bulunmaktadır. Saçı, düğünlerde damadın gelinin başına para, çiçek, buğday serpmesidir.¹³ Saçı geleneği Sultan Alp Arslan döneminde de uygulanmıştır. Sultan Alp Arslan'ın kızı ile Abbasi halifesinin düğün töreni sonrasında kâseler içinde değerli mücevherler ve altın paralar dağıtılmıştır.¹⁴

Mah-Melek Hatun

Sultan Melikşah (1072-1092) henüz yönetime gelmeden önce babası Alparslan'ın buyruğu ile Batı Karahanlı hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken¹⁵ Hatun ile evlilik gerçekleştirmiştir. Melikşah'ın, Terken Hatun'dan Davud, Ahmed, Mahmud ve Mâh-Melek isimli dört çocuğu dünyaya gelmiştir.¹⁶ Sultan Melikşah hanedanlar arası bağları güçlendirmeye önem vermiş bu amaç

⁹ Ayrıca evlilik işlerinin gerçekleşmesi için iki taraf için vasita olan, dünürler arasında gidip gelen kişilere *arçuç* denilmekteydi. Bknz: Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lugat-it-Türk, Haz: Fuat Bozkurt, Salon Yayınları 2. Baskı, Konya 2017, s.60.

¹⁰ İbnül Esir, el- Kâmil fi't Târîh, s.223./ Fahrettin Atar, "Nikâh", *İA*, Cilt: XXXIII, s.112.

¹¹ Salim Koca, Toy, *İA*, C.XLI, İstanbul 2012, s.270-272.

¹² Mehmet Mandaloğlu, "İslamiyet'ten Önce Türklerde Aile Hukuku", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.33, 2013, s.142./ Aziz Başdin, *İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arslan Dönemi)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.II, S.2, 2017, s.403.

¹³ Orhan Kurtoğlu, *Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği*, *Milli Folklor Dergisi*, C.XI, S.81, 2009, s.89-99.

¹⁴ Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, TTK, Ankara 2011, s.179./ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi/ Alparslan ve Zamanı*, TTK, C.III, Ankara 2011, s.308-309./ Başdin, *İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri*

ve Gelenekleri (Sultan Alp Arslan Dönemi), s.404.

¹⁵ Hatunun tam adı bilinmemekte olup Terken unvanıdır. Muhtemelen Melikşah'ın "Celâlüddevle ve'd-din" lakabına nisbetle Celâliye Hatun diye de anılmaktadır. Aynı zamanda babasıyla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. İbnü'l-Esir bir yerde onun Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr Han'ın amcası İsa Han'ın, başka bir yerde Tamgaç Han'ın (*a.g.e.*, C.8, s.386) kızı olarak bilinmektedir. Hızır Han, Şemsülmülk'ün kardeşi olduğuna göre Terken Hatun'un Batı Karahanlılar'ın kurucusu ve ilk hükümdarı Afrasyab neslinden İbrâhim Tamgaç Han'ın kızı olduğu anlaşılmaktadır. Ramazan ayında (Eylül-Ekim 1094) vefat etmiştir.

¹⁶ Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C.XL, s. 510./ İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah", *MEB, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, VII/s. 671.

doğrultusunda Gazne Sultanı İbrahim ile kızı Gevher'i, 1086 yılında Muhammed b. Şerefüddeve Müslim ile kız kardeşi Züleyha Hatun'u evlendirmiştir. Ayrıca Sultan Melikşah 1080/1081 yılında Sultanşah b. Kavurd'a karşı Kirman üzerine sefere çıkmış ancak onun itaatini görünce affederek onu başka bir kızı ile evlendirmiştir.¹⁷

Mah-melek Hatun ise Sultan Melikşah ve Terken Hâtun'un kızları olup İsfahan'da dünyaya gelmiştir. Abbasî Halifesi Muktedî-Biemrillah ile evlenmiştir.¹⁸ Mah-melek Hatun'un Halifenin evlilik isteği üzerine meydana gelen süreçte evliliği ve düğünü, dönemin kaynaklarına ayrıntılı bir şekilde yansımaktadır. Mâh-Melek Hatun Selçuklu sarayında yetişmiş, saray hocaları tarafından dini eğitim almış, edebiyat ve şiir bilgisi olan okuryazar bir hatundur.¹⁹

Halife olmadan önce Alp Arslan'ın kızı ile evlenen Uddetüddin, Muktedî Biemrillâh adıyla Halife olduktan ve eşinin ölmesinin ardından Melikşah ve Terken Hatun'un kızı Mâh-Melek Hatun ile evlenmiştir. Evlilik Melikşah'ın 1087 yılında Bağdat'ı ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Böylece Muktedî-Biemrillah Selçuklularla ikinci kez akrabalık ilişkilerini kurmuştur.²⁰ 26 Mart 1082'de Halife Muktedî Biemrillah, veziri Fahruddevle Ebu Nasr b. Cüheyr'i devlet erkânıyla görüşmek ve evlenme işinde etkili olabilmek amacıyla Selçukluların başkenti İsfahan'a göndermiştir. Ayrıca elçilik münasebeti ile kendisine bir hilat, süslenmiş bir binek atı ve kıymetli hediyeler vererek sultandan, kızı Mah-Melek Hatunu kendisi için istetmiştir.²¹ 24 Nisan 1083'de İsfahan'a gelen Fahruddevle'yi başta Nizâmülmülk olmak üzere çok sayıda devlet adamı karşılamıştır. Fahruddevle ile Nizâmülmülk sultanın eşi ve Mah-Melek'in annesi olan Terken Hatun'dan kızını istemişlerdir. Terken Hatun ise; *"Kızımı Karahanlı Hükümdarı ve Gazne Sultanı oğullarına istediler bunun için 400.000 altını mihr olarak vereceklerdi. Eğer halife bu miktarı gönderirse o, ötekilerden daha layıktır."* demiştir. Bunun üzerine devreye vefat eden Halife Kaim-Biemrillah'ın eşi ve Çağrı Bey'in kızı olan Hatice Arslan Hatun girip Terken Hatun'a; *"Halife ile evlenmesi kızınız için iftihar vesilesi olacaktır, sizin sözünü ettiğiniz Hükümdar ve Sultanların hepsi halifenin kulu*

Nesimi Yazıcı, İlk Türk-İslam Devletleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s.225.

Saadettin Gömeç, "Terken Unvanı Hakkında", Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, Ankara 2010, S.17, s.107-114.

¹⁷ İbnü'l- Esir, İslam Tarihi el- Kâmil fi't Târîh, s.295./ Ayan, Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri, s.60.

¹⁸ Bülent Kaçın, Selçuklu Hatunları (Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s.74-75./ Angelika Hartmann, Muktedî-Biemrillah, İA, C.XXI, İstanbul 2006, s.142-143.

¹⁹ Kitapçı, Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları, s.307.

²⁰ İbn Kesir, el-Bidâye ve'n Nihâye Büyük İslâm Tarihi, Çev: Mehmet Keskin, C.XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s.267./ Kaçın, Selçuklu Hatunları (Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri), s.74.

²¹ İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular, Seçme, Tercüme, Değerlendirme: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.132-133./ Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Çev.: Kivameddin Burslan, TTK, Ankara 1999, s.72./ Bülent Kaçın, Büyük Selçuklularda Evlilik Merasimleri, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, S.2, 2017, s.99.

ve elçileridir, üstelik halifeden para istenmez.” demiştir.²² Bunun üzerine araya giren Nizâmülmülk ve Hatice Arslan Hatun, Terken Hatun’a halifeden para istenilmeyeceğini ve talip olan diğer hükümdarların ancak halifenin kulu ve hizmetçisi olabileceğini söyleyerek onu ikna etmeye çalışmışlardır. Böylelikle Terken Hatun 100.000 dinar mehir, 50.000 dinar süt hakkı ve halifenin Mâh-Melek’ten başka bir hatun ile evlenmemesi şartı ile bu evliliği kabul etmiştir.²³

Mehir uzlaşmasından sonra Terken Hatun; *“Emirülmüminin, benim kızuma evlenmek suretiyle sahip olmak istiyorsa o halde, annesini, halasını, büyük annesini ve diğer yakınlarıyla halifelik ileri gelenlerini, kızın annesine (yani bana) göndermesini istiyorum. Ben de Semerkant, Gazne, Horasan Hatunları ile Selçuklu ülkesinin ileri gelenlerini toplayarak evlenme işinin onların huzurunda yapılmasını istiyorum.”* demiştir.²⁴ Terken Hatun konuyu yalnızca bu şekilde bırakmamış ayrıca evliliğin gerçekleşmesi amacıyla yeni şartlar ileri sürmeye devam etmiştir. Daha sonra görevini tamamlayan Fahruddevle Bağdat’a dönmüştür.²⁵ Halife Muktedi-Biemrillah, Mah-Melek Hatun’u 1082 yılında ailesinden istemiş olmasına rağmen evlilik, 1087 yılında gerçekleşebilmiştir. Terken Hatun ve Melikşah 1087 yılında kızları Mah-Melek Hatunun düğününü yapmak amacıyla Bağdat’a gitmişlerdir. Sultan şehrin girişinde hilafet veziri Şüca, hadimler, halifelik ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Halife Muktedi-Biemrillah, Melikşah için büyük bir ziyafet düzenlemiştir.²⁶

Terken Hatun’un daha önceki isteği doğrultusunda halifenin annesi ve halası sultan sarayına gelmişlerdir. Onlar için Dicle nehrinden saraya kadar özel otağlar kurulmuştur. Terken Hatun, halifenin anne ve halasının yanına oturarak yeri öptü ve kızı Mah-Melek Hatun’u onlarla birlikte hilafet sarayına göndermiştir. Halife Muktedi Melikşah’a *“doğunun ve batının hükümdarı”* unvanı vermiştir. Sultan Melikşah bunun üzerine *“Ey yüce Allah’ın aziz halifelik ve şeref-i imamlık görevini seçmiş ve İslam ümmetini kendisine teslim etmiş olduğu efendimiz! Bana bu yüce emaneti tevdi ettiniz. Allah’ın düşmanlarını kahretmem için bana iki kılıç verdiniz. Artık bundan sonra düşmanlarınıza boyun eğdirmeyeceğimden emin olunuz! Size bağlananlara, İslam dininin yücelmesi için hizmet edeceğime inanınız. Hükümdarlığım altındaki ülkelerde hiçbir kimse bir başkasının hakkını çiğnemeye gücü*

²²Bondari, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, s.72./ Fatma İnce, Büyük Selçuklu Devleti’nin Dış Politikasında Hanedan Kadınları, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, S.43, 2019, s.275./ Fatma İnce, Selçuklu-Bizans Hanedan Kadınları, Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, S.76, Güz 2019, s.143

²³ Sevim Can, “Büyük Selçuklu Devleti’nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması” (Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Büyük Selçuklu Tarihi), Ortaçağda kadın, Ed.: Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 405./ İbnü’l- Esîr, C.VIII, s.299.

²⁴ Halife Muktedi-Biemrillah, Mah-Melek Hatunu 1082 yılında ailesinden istemiş olmasına rağmen bu evlilik, ancak hatunun 1087 yılında Bağdat’a gitmesiyle gerçekleşebilmiştir. Aradan altı yıllık bir zamanın geçmesi dikkate alındığında Mah-Melek Hatun’un halife tarafından istendiği zaman küçük yaşta olduğu söylenebilir. Kaçın, Selçuklu Sultanları, s.77.

²⁵ Ergin Ayan, “Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2008, S.173, s.109-128./ Nazlı Altunsoy, Selçuklu-Abbasî Hanedanları Arasında Güç, İktidar Ve Evlilik İlişkisi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.III, S.2, Haziran 2019, s. 154

²⁶ Cezvi, El- Muntazam fi Târîhi’l- Ümem’de Selçuklular, s.145.

yetmeyecektir. Hiçbir güç başka inançta olanları ezmeyecektir. Bize bağlananlara iyilik yaraşır. Allah'ın bereketi sizlerin üzerine olsun, hepimizin üzerine olsun" diyerek görevini en iyi şekilde yerine getireceğini belirtmişti.²⁷

Melikşah'ın kızı Mah-Melek Hatun'un Abbasi halifesi Muktedi ile evliliği sırasında (1087) hazırlanan çeyizi 74 katır ve 130 deve ile hilafet sarayına gönderilmiştir. Ayrıca develerin üzerine Rum ipeği, katırlarinkine ise çeşitli ipekler örtülmüştür. Boyunlarında ise altın ve gümüşten çan gerdanlıklar bulunmaktaydı. Yüklerinin birçoğu altın ve gümüş olup develerin üzerinde üç tane mahfe bulunmaktaydı. Katırlardan altısının üzerinde on iki sandık bulunmaktadır. Bunların üzerindeki mücevherat ve ziynet eşyası oldukça değerlidir. Sedef kakılmış, altın değerli otuz üç cins at kervanının başındadır. Atların önünde de altınlarla bezenmiş büyük bir beşik mevcuttur.²⁸ Çeyizin önünde Sadüddeve Gevherayin, Emir Porsuk ve diğer bazı emirler bulunmaktaydı. Gelin alayı Nehr-i Muallâyı geçtiğinde halka bir elbiseler ve pek çok altın saçtı. Daha sonra Halife, Vezir Ebu Şüca'yı, Terken Hatun'a gönderdi. Vezirin önünde 300 alay feneri ve bir o kadar da meşale bulunmaktaydı. Haremdeki bütün odalarda bir, iki veya daha çok sayıda mum yanmaktaydı. Halife, hadim-i hassı zafer ile beraber, eşi görülmemiş bir mahfe gönderdi. Vezir Ebu Şüca²⁹, Terken Hatun'a: "Allah emanetleri ehline teslim etmenizi emrediyor" diyerek emanetin saraya nakledilmesini istemiştir. Daha sonra Mah-Melek Hatun, çok sayıda altın ve mücevherlerle süslenmiş ve üzeri örtülü olan bir mahfe içinde gelmiştir. Mahfenin etrafını göz kamaştırıcı bineklere binmiş olan 200 Türk cariyesi bulunmaktaydı. Hatun böylece alayla Hilafet Sarayı'na gitmiştir. Nizamü'l-Mülk ve diğer ileri gelen devlet adamları da merasime katılmışlardı.³⁰ Ertesi gün halife bir ziyafet düzenleyip saltanat mensuplarını ve düğün nedeniyle gelen misafirleri davet etmiş, burada bütün emirlere, kumandanlara hihatler giydirmiştir. Aynı zamanda Terken Hatun ve diğer hatunlara da hihatler göndermiştir. Düğünün bitmesinden sonra Sultan Melikşah, Vezir Nizâmülmülk ile birlikte Bağdat'tan ayrılmıştır.³¹

²⁷ Kaçın, Selçuklu Hatunları (Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri), s.79.

²⁸ Mirhand, Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye), Terc: Erkan Göksu, TTK Ankara 2015, s.124./ Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması", s.406/ İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul 1974, s.97. / Gülşen İstek, Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasi Hilafeti Arasında Gerçekleşen Siyasi Evlilikler, Social Mentality And Researcher Thinkers Journal, 6(32), 2020, s.955.

²⁹ Asıl adı Ebu Şüca Zahirüddin Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed er-Ruzraveri olup (1045-46) yılında Ahvaz'a bağlı Kengever'de doğdu. Hamedan yakınlarındaki Ruzraver'e nisbetle Ruzraveri diye meşhur olmuştur. Halife Kaim Biemrillah tarafından vezir tayin edilen babası Ebu Ya'la Hüseyin b. Muhammed, göreve başlamadan vefat edince Ruzraveri 1078-79'de Nizamü'l-Mülk'ün isteği üzerine Muktedi Biemrillah tarafından azledilen Fahu'd-Devle İbni Cüheyri'nin (veya Cehir'in) yerine vezir tayin edildi. Fakat Beni Cehir ailesinin Nizamü'l-Mülk ile ilişkilerini düzeltmesi sonucu İbni Cüheyri'nin vezirliğe getirilmesi dolayısıyla görevi kısa sürdü. Ancak İbni Cüheyri'nin Aralık 1083-Ocak 1084'da azledilmesiyle tekrar vezirliğe getirildi. Kendisine "Zahirüddin" lakabı verildi. O, Bağdat'ta Sünniler ile Şiiler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda yatıştırıcı rol oynamıştır./Casim Avcı, Ruzraveri, İA, C.XXXV, İstanbul 2008, s.281.

³⁰ Cevzi, El- Muntazam fi Târihi'l- Ümem'de Selçuklular, s.141./ Havva Kurt Selçuk, "İbn-i Hallikan'ın Vefayatü'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklu Devlet ve İlim Adamları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.8, 1999, s.109./ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s.211. / İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.330.

³¹ İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.330./ Cevzi, Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular, s.278-280.

Mah-Melek Hatun'un halife Muktedi-Biemrillah ile 1088 yılında olan evliliği Abbasi saraylarındaki ilk günleri mutlu geçmiş bu evliliklerinin ardından Mah-Melek Hatun'un halifeden Cafer isimli bir oğlu olmuştur.³² Halife Muktedi'nin Cafer'den önce Ebu'l Abbas ve Ebu Muhammed Harun adında iki oğlu daha olmuştur. El-Muktedi, diğer evlatlarından birini kendinden sonra veliaht tayin ederse, Sultan Melikşah'ın buna kayıtsız kalmayacağını ve baskı yapacağını bildiğinden zaman içerisinde, Mah-Melek Hatun'a gerekli ihtimamı göstermemiştir. Ayrıca Mah-Melek Hatun'un hizmetindeki Türk görevlileri de hilafet sarayından uzaklaştırmıştır. İbnü'l Esir'e göre; *"Türklerden biri hizmetçiden bir meyve almıştı. Fiyat hususunda münakaşaya girdiler; bu arada hizmetçi Türk'e küfretti, Türk de terazideki kilogramlık demiri alıp hizmetçinin kafasına vurdu ve yardı, bunun üzerine halk onun başına toplandı. Neredeyse halk ile Türkler arasında bir çatışma çıkacaktı. Bağırıp çağırdılar, ağır küfürler ettiler. Bu olay üzerine Halife, Türkler'in saraydan çıkarılmalarını emretti ve Türkler son yatsı vaktinde bir saat içinde ve çok fena bir şekilde saraydan çıkarıldılar."* Bunun üzerine Mah-Melek Hatun, bu durumu Melikşah'a haber vererek halifenin kendisinden yüz çevirdiğini ve sık sık kovduğunu anlatmıştır. Bağdat'ta kalmak istemediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Sultan Melikşah halifeye haber göndererek kızını geri göndermesini istemiştir. Mah-melek Hatun, 1089 Mayıs-Haziran'da oğlu Cafer'i de alarak Bağdat'tan ayrılmıştır. Mah-Melek Hatunun mahfesine Sa'düddevele Gevherayin ile Hilafet Sarayının ileri gelen görevlileri katılmıştı. Hatun İsfahan'a gidip Ocak 1090'a kadar orda kaldı ve vefat etti. Melikşah, kızı Mah-Melek Hatun'un ölümü sırasında Türkistan seferinde bulunmaktaydı.³³ Bağdat ve İsfahan'daki şairler Mah-Melek Hatun için mersiyeler yazdılar.³⁴ Bunlardan bir tanesi de Muizzî³⁵'nin, Divan'da adına övgüde bulunduğu Mâh-Melek Hâtun'dur. Muizzî, Dîvân'ında Mâh-Melek Hâtun'u, Şâh Safiye Hâtun ve Şâh Hâtun adlarıyla da bahsetmektedir. Muizzî tarafından Dîvân'da Mâh-Melek Hâtun adına toplam 25 beyit olmak üzere 1 kaside söylenmiştir.³⁶

³² İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.331./ Engin Ayan, Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.80.

³³ Mirhand, Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye), s.125./ Engin Ayan, Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.IV, S.3, 2015, s.1-29./ Mehmet Nadir Özdemir, Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.24, 2008, s.333./ Ayan, Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri, s.81.

³⁴ İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.341/ İnce, Büyük Selçuklu Devleti'nin Dış Politikasında Hanedan Kadınları, s.276./ Ayan, Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri, s.84./ Muhittin Kapanşahin, Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri, History Studies International Journal of History, Volume 4, Issue 4, November 2012, s.203.

³⁵ Bknz: Adnan Karaismailoğlu, Muizzi, İA, C.XXXI, İstanbul 2006, s.98-99.

³⁶ Gökhan Gökmen, Büyük Selçuklu Devleti Saray Şairi Emîr Mu'izzî'nin Dîvânı'nda Selçuklu Hâtunu Mâh Melek Hâtun, Nüşa Dergisi, C.XVIII, S.47, 2018, s.6-11./ Mâh-Melek Hâtun ile annesi Terken Hâtun, Muizzî'nin Dîvân'da adlarına kaside söylediği iki Selçuklu hâtunudur. Bu iki Selçuklu hâtunu dışında Muizzî tarafından Dîvân'da adlarına methiye söylenen başka bir hatun bulunmamaktadır. Muizzî Divan'da Mâh-Melek Hatun'a övgüde bulunurken gösterdiği örnekleri, vasıflarını Mâh-Melek Hatun'un ve Türk kadınının dindarlığını, iffetini, imanını ile örnek bir Selçuklu hatunu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mâh- Melek Hâtun takva sahibi, namuslu, temiz soylu olması, adaleti, zekâsı, güzelliği, hitabeti gibi özelliklerini de Mu'izzî Dîvânı'nda bahsedilmektedir./ Gökmen, Büyük Selçuklu Devleti Saray Şairi Emîr Mu'izzî'nin Dîvânı'nda Selçuklu Hâtunu Mâh-Melek Hâtun, s.11.

Halife'nin henüz çok küçük yaşlarda bulunan oğlu Ebu'l-Abbas Ahmed'i küçük yaşta el-Mustazhir Billâh lakabıyla veliaht tayin etmiştir.³⁷ Bunun üzerine Sultan 1092 yılında İsfahan'dan Bağdat'a el-Mustazhir Billah'ın veliahtlıktan azledilmesi ve onun yerine torunu Cafer'in Halife tarafından veliaht olarak ilan edilmesi amacıyla geldi. Yanında Selçuklu devlet erkânı, eşi Terken Hatun ve torunu Ebu'l Fazl Cafer bulunmaktaydı. Ancak Halife, Sultanın bu isteğini kabul etmeyince Sultan Halife'yi Bağdat'tan çıkarmaya karar verdi. Halife'ye haber göndererek "Bağdat'ı, Ebu'l Fadl Cafer'e teslim et sen de Basra, Dımaşk yahut da Hicaz'a git" diye bildirdi. Halifede cevaben "Emrinizi yerine getireceğim, yalnız yolculuğa hazırlanmak üzere bana on gün mühlet veriniz" dedi. Ancak bu mühlet dolmadan Sultan Melikşah dokuzuncu gün yediği av etinden dolayı hummaya yakalanarak 19 Kasım 1092 yılında öldü. Kaynaklarda Melikşah'ın av etinden zehirlendiği belirtildiği gibi onun Halife Muktedî-Biemrillâh, Terken Hatun veya Nizâmülmülk'ün adamları tarafından öldürüldüğü de söylenmektedir.³⁸ Cafer ise dedesinin vefatından altı-yedi ay sonra beş yaşındayken vefat etmiştir. Vezir Amidüddeve ve diğer devlet adamları üç gün taziye meclisinde oturdular. Cafer'in Bağdat yakınlarında defnedildiği yere daha sonraları Caferiye adı verilmiştir.³⁹

SONUÇ

Hanedanlar arası evlilikler siyasi anlamda iki tarafın da birbirinden fayda sağlaması amacıyla tarih boyunca gerçekleşmiş olan bir hadisedir. Bu manada ekonomik, siyasi ve dini anlamda nüfuz alanı oluşturmak, ittifaklar sağlamak ve bunun gibi devletlerarası çıkar sağlamak amacı ile daha çok hanedan kadınlarının etkin olduğu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu sultanları Sünnî İslam'a öyle sıkı sarılmışlardır ki, Abbasî hanedanı ile evlilik ilişkisi kurmayı kendileri için bir şeref vesilesi, İslam dünyasında saygınlık kazanma yolu ve bunu rakip devletlere karşı üstünlük elde etme kozu olarak görmüşlerdir. Selçuklular'da evlilik akdini ele aldığımızda kadın faktörünün yalnızca sarayda ikamet eden bir eş değil, aynı zamanda devletin siyasî işlerine de müdahil olabilen bir konuma sahip olmuşlardır. Melikşah'ın eşi Terken Hatunun da kızı Mah-melek Sultanı halifeye eş olarak verirken aslında tamda bu noktada halifenin nüfuzundan faydalanmayı hesap ederek bu evliliğe onay vermiştir. Aynı zamanda eşlerinin vefatlarından sonra taht mücadelelerinde kendi oğullarının ya da kızlarının söz sahibi olması ile devlet yönetimine müdahil olmuşlardır.

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1973, s.187.

³⁸ İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.364./ Mirhand, Ravzatu's-Safa, s.128./ Abdulkerim Özeydin, Melikşah, İA, C.XXIX, Ankara 2004, s.54-57./ Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, s.82-83./ Osman Özgüdenli, Selçuklular, C.I, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s.182./ Ayan, Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri, s.86./ Hasan Hüseyin Adaloğlu, İlk Selçuklu- Abbasi İlişkileri, *Türkler*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s.659-667./ Ayrıca İbnü'l-Esir bize; Sultan Melikşah'ın hastalığı ağırlaşınca devlet adamları mallarını Halifelik sarayına götürdüler. Sultan vefat edince "Hatun el-Celaliye" adıyla tanınan karısı Terken Hatun ölümünü gizledi ve cenazeyi sakladı. Mah-Melek'in oğlu Cafer'i halifenin yanına gönderdi. Sultanın tabutunu yanına alıp Bağdat'tan yola çıktı Emirlere gizlice mal dağıtarak oğlu Mahmud'u destekleyeceklerine dair yemin aldığı bildirilmektedir.

³⁹ İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.370./ Ayan, Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri, s.86.

Mah-Melek Hatun'un halife Muktedi-Biemrillah ile 1088 yılında olan evlendirildikten sonra meydana gelen hadiselerin, bilhassa bu evlilikten doğan Ca'fer'in halifenin veliahdı olarak ilan edilmesi için yapılan baskıların, hilafet tarihine yeni bir statü kazandırması açısından son derece önemlidir. Çünkü Ca'fer'in doğumu ile hilafet makamına aday gösterilme durumu ortaya çıktı ve bu durum halifeyi son derece rahatsız etti. Ca'fer'in halife olması hilafetin Araplardan çıkıp Türklerin eline geçmesi anlamına geliyordu.

El-Muktedi, diğer evlatlarını veliaht ilan etmesi durumunda Melikşah'ın buna müdahale edeceğini ve büyük bir baskıya maruz kalacaklarını biliyordu. Bu yüzden Mah-melek hatun ve beraberinde gelen yaklaşık iki yüz kişilik heyete karşı kötü muameleler başlatarak Mah-meleğin kendi rızasıyla baba evine dönmelerini sağlamaya çalışmış bunda da başarıları olmuştur. Baba evine dönen Mah-melek bir süre sonra İsfahan da vefat etti. Dillere destan bir düğün ve tarihin en büyük çeyiz alayı sonrası yapılan bu evlilik büyük bir hüsrarla son bulmuştur.

KAYNAKLAR

- Acar, H. İ. (2007). "Nişan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIII, İstanbul, ss.152-154.
- Adalıoğlu, H. H. (2014). İlk Selçuklu- Abbasi İlişkileri, *Türkler*, C.IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Altunsoy, N. (2019). Selçuklu-Abbasi Hanedanları Arasında Güç, İktidar Ve Evlilik İlişkisi, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), ss.144-158.
- Atar, F. (2007). "Nikâh", *İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIII, İstanbul, ss.112-117.
- Avcı, C. (2008). Ruzaveri, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XXXV, İstanbul, ss.281.
- Ayan, E. (2008). "Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.173, ss.109-128.
- Ayan, E. (2015). Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(IV).
- Ayan, E. (2017). *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Başdin, A. (2017). İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arslan Dönemi), *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), ss.400-406.
- Bezer, G. Ö. (2011). Terken, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XL, İstanbul, ss.509.
- Bondârî, (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev.: Kıvameddin Burslan, Ankara: TTK.
- Can, S. (2011). "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması" (Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Büyük Selçuklu Tarihi), *Ortaçağda Kadın*, Ed.: Altan Çetin, , Ankara: Lotus Yayınevi.
- Çopuroğlu, C. (2000). "Fırat Havzası Evlilik Kültürü I: Düğün Öncesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(X), ss.163-193.
- Gökmen, G. (2018). Büyük Selçuklu Devleti Saray Şairi Emir Mu'izzi'nin Divânı'nda Selçuklu Hâtunu Mâh Melek Hâtun, *Nüsha Dergisi*, 47(XVIII), ss.1-14.
- Gömeç, S. (2010). "Terken Unvanı Hakkında", *Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, S.17, Ankara, ss.107-114.
- Hartmann, A. (2006). Muktedi-Biemrillah, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XXI, İstanbul.

İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, Çev: Mehmet Keskin, C.XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

İbnü'l Cevzi. (2018). *Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, Ankara: TTK.

İbnü'l Cevzî. (2014). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, Seçme, Tercüme, Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara: TTK.

İbnü'l Esir. (2016). *İslam Tarihi el- Kâmil fi't Târîh*, C.VIII, İstanbul: Ocak Yayınları.

İnce, F. (2019). Büyük Selçuklu Devleti'nin Dış Politikasında Hanedan Kadınları, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S.43, ss.271-278.

İnce, F. (2019). Selçuklu-Bizans Hanedan Kadınları, *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.76, ss.325-331.

İstek, G. (2020). Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasi Hilafeti Arasında Gerçekleşen Siyasi Evlilikler, *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 6(32), ss.944-961.

Kaçın, B. (2017). Büyük Selçuklularda Evlilik Merasimleri, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.2, ss.

Kaçın, B. (2017). *Selçuklu Hatunları (Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Kaçın, B. (2017). *Selçuklu Hatunları: Selçuklu Hanedan Üyelerinin Yaptığı siyasi Evlilikler*, Bilge İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1973). *Sultan Melikşah*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

Kafesoğlu, İ. (1974). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul.

Kafesoğlu, İ. (1991). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken.

Kafesoğlu, İ. (2004). "Melikşah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul: MEB.

Kapanşahin, M. (2012). Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri, *History Studies International Journal of History*, Volume 4, Issue 4, November, ss.191-217.

Karaismailoğlu, A. (2006). Muizzi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XXXI, İstanbul.

Kaşgarlı Mahmut. (2015). *Divan-ü Lügat-it-Türk*, Haz: Ahmet B. Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, Ankara: TTK.

Kaşgarlı Mahmut. (2017). *Divan-ü Lügat-it-Türk*, Haz: Fuat Bozkurt, 2. Baskı, Konya: Salon Yayınları.

Kaymak, S. (2014). Abbasi Sarayının İlk Selçuklu Gelini Hatice Arslan Hatun, *Yedikta Dergisi*, ss.48-52.

Kitapçı, Z. (2008). *Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları.

Koca, S. (2012). Toy, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XLI, İstanbul.

Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul: Kültür Bakanlığı.

Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi/ Alparslan ve Zamanı*, C.III, Ankara: TTK.

Kurtoğlu, O. (2009). Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği, *Milli Folklor Dergisi*, 81(XI), ss.89-99.

Kuşcu, A. D. (2016). Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.1, ss.173-191.

Mandaloğlu, M. (2013). "İslamiyet'ten Önce Türklerde Aile Hukuku", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.33, ss.133-159.

Mirhand, (2015). *Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)*, Terc: Erkan Göksu, Ankara: TTK.

Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara.

Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara.

- Özaydın, A. (2004). Melikşah, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XXIX, Ankara.
- Özdemir, M. N. (2008). Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24.
- Özgüdenli, O. (2013). *Selçuklular*, C.I, İstanbul: İsam Yayınları.
- Selçuk, H. K. (1999). "İbn-i Hallikan'ın Vefayatü'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklu Devlet ve İlim Adamları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.8, ss.105-114.
- Turan, O. (1998). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2011). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken.
- Yazıcı, N. (2013). *İlk Türk-İslam Devletleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yüksekkaya, G. (2007). *Kalın ve Çeyiz*, Hediye Kitabı, Edit: Emine Gürsoy Naskalı& Aylin Koç, İstanbul: Koç Kitabevi.

Osmanlı Devleti'nde Kadın Öğretmen Yetiştirme Politikası

Fatma Okşan ÇİÇEK⁴⁰

İrfan Davut ÇAM⁴¹

ÖZET

Kadınların eğitimi, Osmanlı Devleti'nde önemsenen ve öncelenen konulardan biridir. Özellikle 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilan edilmesiyle başlayan Tanzimat Dönemi, bu konuda kayda değer bir dönüm noktası olmuştur. Başlangıçta sıbyan mekteplerinde eğitim gören kız çocukları için bu dönemde bir tür ortaokul sayılabilecek rüşdiye mektepleri de açılmıştır. Zamanla bu amaç doğrultusunda açılan mekteplerin sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bizzat kadın öğretmen/muallime yetiştirmek üzere çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Esasen Türk eğitim tarihinin çok eski dönemlerinden beri hafız veya bilgili kadınlar yaşadıkları yerlerde çocuklara veya yaşlılarına temel dini bilgileri öğretiyorlardı. Bu anlamda, öğretmenliğin Türk kadını için yeni bir olgu olmadığı vurgulanmalıdır. Fakat Eylül 1869 tarihinde yayımlanan Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesi'yle bizzat muallime yetiştirmek üzere bir mektep açılması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda Dârülmuallimât, muallime mektebi olarak Nisan 1870 tarihinde açılmıştır. Başlangıçta İstanbul Dârülmuallimâtı veya Dârülmuallimât-ı Âliye adları altında İstanbul'da açılan bu eğitim kurumu, takip eden süreçte taşrada da tesis edilmiştir. Böylelikle Osmanlı coğrafyasında yayılan bu eğitim kurumlarında muallimelerin yetiştirilmesi süreci ve bu süreçte izlenen politika mevcut çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmanın kaynaklarını çeşitli dokümanlar oluşturmaktadır. Veriler, bu kaynaklardan doküman analizi yöntemiyle toplanmıştır. Toplanan veriler, içerik analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Yapılan çözümleme sonucunda, Osmanlı Devleti'nin son yıllarından Cumhuriyet'in kuruluşuna dek muallime yetiştirmek konusunda kayda değer gelişmelerin yaşandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Eğitim, Kadın Eğitimi, Kadın Öğretmen/Muallime ve Dârülmuallimât.

ABSTRACT

Women's education is one of the most prioritized and regarded subjects in Ottoman Empire. Especially Tanzimat Era, which began upon declaration of Gulhane Hatt-i Humayun on November 3rd, 1839, has become a significant cornerstone in this subject. During this era, rushdiya schools which can be considered as Ottoman junior high schools were built for young girls who have had graduated from elementary school. In time, the number of rushdiya schools have been tried to be increased in line with the same purpose. Due to this, works have been started towards directly training women teachers. Fundamentally, hafız or wise women used to teach their peers or children basic religious knowledge since very early periods of Turkish educational history. In that sense, it should be emphasized that teachership was not a new phenomenon among Turkish women. However, with publication of Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi [Ordinance of General Education] in September 1869, it has been decided to establish a new institution with the aim of training women teachers. In accordance with this legislation, Darulmuallimat started to give education as a women teacher's training school in April 1870. First built in Istanbul with the name of Darulmuallimat of Istanbul or Darulmuallimat-i Aliye, these educational institutions were then established in rural areas. Therefore, process of training women teachers in these educational institutions which were spreading throughout the Ottoman geography and policies adopted during this process constitute the aim of this study. Various documents comprise the source of this study, which has been designed as a qualitative research. The data have been collected from these sources via document analysis method. Collected data have been resolved with content analysis technique. As a result, it has been determined that considerable improvements had been made in training of women teachers from last years of Ottoman Empire until proclamation of the republic of Turkey.

Keywords: Ottoman Empire, Education, Women's Education, Women Teachers and Darulmuallimat.

⁴⁰ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 19250090@stu.omu.edu.tr, ORCID:0000-0002-5905-7613.

⁴¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, irfan.cam@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0232-6376.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde geleneksel olarak kız çocuklarının ilk eğitimleri, sıbyan mektebi yahut mahalle mektebi denilen kurumlarda gerçekleştiriliyordu. Bu eğitim kurumlarında kız çocukları, erkek çocuklarla beraber temel dinî bilgiler ediniyorlardı. Bu, esasen zorunlu olmayan bir eğitimdi. Bu eğitim kademesini tamamlayan erkek çocuklar, medreselere ve diğer eğitim kurumlarına devam edebiliyorlardı. Fakat aynı şey, kız çocukları için söz konusu değildi. Başka bir deyişle, kız çocukları için sıbyan mekteplerinden sonra, özel hocalardan ders almak ya da bir tarikat dergâhına (özellikle mevlevîhânelere) devam ederek şiir ve musiki konusunda hüner kazanmak dışında başka bir üst düzey eğitim alternatifi bulunmuyordu (Akyüz, 1999; Somel, 2000).

Bu, kız çocuklarının eğitimden ancak sınırlı ölçüde faydalandıklarını açıkça göstermektedir. Fakat bu durum, aynı şekilde devam etmiş değildir. Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren birtakım değişiklikler kendisini göstermeye başlamıştır. Bu süreçte, Batı dünyası ile gelişen ilişkiler, bu dünyanın yakından tanınması, çeşitli alanlarda Batılı düşünce ve uygulamalara yönelişin gittikçe önem kazanması sonucunda gerek Osmanlı aydınları gerekse bürokratlar, genel eğitimde olduğu gibi kız çocuklarının eğitiminde de Osmanlı Müslüman toplumunun oldukça geri kaldığını daha iyi fark etmeye başlamışlardır. Böylelikle 3 Kasım 1839 tarihinde yayımlanan *Gülhane Hatt-ı Hümayûnu* ile başlayan Tanzimat Dönemi'nde kız çocuklarının eğitimlerine ilişkin yeni görüş ve düşünceler gündeme gelmeye ve bu konuda tartışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Bu tartışmalar, hiç şüphesiz kız çocukları için yeni eğitim kurumlarının tesisi gibi önemli sonuçlar üretmiştir (Akyüz, 1999; Kurt, 2008).

Ebe mektebi, bu bağlamda söz konusu edilmesi gereken kurumlardan biri olmuştur. 1826'da açıldığı kaydedilen *Tıbhâne*'de cerrahî dersi kapsamında ebeler de gösterilmiştir. Başlangıçta sadece erkek ebeler yetiştirilmiştir. Ancak 1842 yılında, kızlardan da ebe yetiştirilmesinin izlerine rastlanmıştır. Ebe mektebinin ilk mezunları, icra edilen sınav sonucunda başarılı olup diploma almaya hak kazanan 10 Müslüman ve 26 Hristiyan ebeydi (Ergin, 1977). Bu, hiç şüphesiz Tanzimat Dönemi'nde kızların eğitimine verilen önemin anlamlı bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Öte yandan mezun profili, okula öğrenci kabülünde bir ayırım yapılmadığını işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yaklaşım, Tanzimat Dönemi'nde farklı unsurları Osmanlı kimliği altında birleştirme gayretlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Kız rüşdiyesi, kızların sıbyan mekteplerini tamamladıktan sonra bir üst eğitim kademesine devam etme imkanına kavuşmaları bakımından kayda değer bir diğer kurum olmuştur. Bu kurumun ilk örneği, *Cevri Usta İnas Rüşdiyesi* adı altında 1859 yılı başlarında Osmanlı başkentinde açılmıştır. Osmanlı yönetimi, halkı bu konuda bilgilendirmek ve ailelerin kız çocuklarını okutmalarını temin etmek amacıyla gazetelerde 1862 yılı ortalarında gerekçeli bir karar ilan etmiştir. Bu kararda okuyup yazmanın hem erkekler hem de kadınlar için gerekli olduğuna değinilmiştir. Ayrıca kadınlar için din ve dünyalarını bilmek, başka bir deyişle dinî ve dünyevî anlamda gerekli bilgiyi edinmek, geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev idaresindeki yükünü hafifletmek açısından önemli sayılmıştır (Akyüz, 1999; Ergin, 1977). Bu karar, kız çocuklarının neden eğitim almalarının arka planına ışık tutmaktaydı.

Bu süreçte yine Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın, anne ve babadan mahrum, bakımsız, perişan veya yoksul durumda olan kız çocukları da unutulmamıştır. Midhat Paşa'nın Tuna Valisi iken Niş ve Rusçuk'ta açtığı ıslâhhaneler bu bakımdan dikkate değerdir. Kız çocukları, ordunun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere birer atölye niteliğinde varlık gösteren bu ıslâhhânelerde hem temel eğitim görüyor hem de sanat sahibi oluyorlardı. 1869 yılında Yedikule'de faaliyete geçen *Kız Mekteb-i Sanâyiisi*, benzer profildeki çocuklara meslekî teknik eğitim vermek üzere tesis edilmiştir. Bu ve benzeri mektepler,

islahhânelere göre daha gelişmiş bir durumdaydılar (Koçer, 1972; Öztürk, 1999). Islahhâneler, bu çerçevede gelişim gösterirken, Haziran 1869 tarihinde yayımlanan bir irade ile kız rüşdiyelerinin açılmasının teşvik edildiği görülmüştür (Koçer, 1972). Bununla söz konusu eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmaya çalışıldığı son derece açıktır.

1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan *Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi* ise bu süreçte adeta bir kilometre taşı mahiyetindeydi. Bu nizâmnâme, kızlara yönelik sıbyan ve rüşdiye mekteplerine ilişkin önemli veriler sunmuştur. Nizâmnâmeye göre, bir mahalle ve köyde bir cemaate ait iki sıbyân mektebi bulunduğu ve konumları itibarıyla herhangi bir sakınca olmadığı takdirde bunlardan biri o cemaate mensup kızlara diğeri de erkek çocuklara tahsis edilecekti. Aksi takdirde söz konusu kız çocukları için bir mektep açılıncaya kadar, kızlar ve erkekler aynı mektepte; fakat ayrı ayrı sınıflarda eğitim göreceklerdi. Kız sıbyân mekteplerinde muallimeler görevlendirilecek; istenilen niteliklere haiz muallimeler yetiştirilinceye dek bu mekteplerde yaşlı ve edepli muallimlerden de faydalanılabilecekti. Sıbyan mekteplerinin öğrenim süresi, 4 yıl olarak belirlenmiştir. Kız çocukları, 6 yaşından 10 yaşına değin bu eğitim kurumlarına devam etmek zorunda tutulmuşlardır. Sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler ise *Usûl-i Cedîde* şeklinde *Elifba*, *Kur'an-ı Kerim*, *Tecvîd*, *Ahlâk*, *İlm-i Hâl*, *Yazı Ta'lîmi*, *Muhtasar Fenn-i Hesab*, *Muhtâsar Târih-i Osmânî*, *Muhtasar Coğrafya* ve *Ma'lûmât-ı Nâfia* (Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesidir, 1869) şeklinde sıralanmıştır. Bu programa göre, kız çocukları sıbyan mekteplerinde temel dinî bilgileri edinecek, okuma ve yazma öğrenecek, ahlak, aritmetik işlemler, ana hatlarıyla Osmanlı tarihi, coğrafya ve gündelik yaşamda kendilerine fayda sağlayacak şeyler konusunda bilgi sahibi olacaklardı.

Aynı nizâmnâmeye göre kız rüşdiye mektepleri ise büyük şehirlerde halkın tamamen Müslüman veya Hristiyan oluşuna bağlı olarak ayrı ayrı yapılacaklardı. Halkın karma olduğu şehirlerde ise Müslümanlar ve Hristiyanlar için yine ayrı ayrı kız rüşdiye mektebi açılacaktı. Bu, Müslümanların veya Hristiyanların miktar olarak 500 haneden fazla olmasına bağlanmıştır. Bu mektepler, şimdilik İstanbul'da ve daha sonra da vilayet merkezlerinde açılacaktı. Diğer gayrimüslim sınıflar için de aynı kaide geçerliydi. Kız rüşdiye mekteplerinde muallimeler görev yapacaktı. İstenilen niteliklere haiz muallimeler yetiştirilinceye değin, yaşlı ve olgun muallimler dahi bu mekteplerde görev yapabileceklerdi. Kız rüşdiyelerinde öğrenim süresi, 4 yıl olarak kararlaştırılmıştır. Bu süre boyunca kız çocukları, *Mebâdî-i Ulûm-ı Diniyye*, *Muhtasar Tarih ve Coğrafya*, *Lisân-ı Osmânî Kavâidi*, *Hesâb ve Defter Tutmak Usûlü*, *Mebâdî-i Kavâid-i Arabiyye ve Farsiyye*, *Nakışa Yardım Edecek Derecede Resim*, *İmlâ ve İnşâ*, *Ameliyyât-ı Hiyâtiyye*, *Müntehabât-ı Edebiyye*, *Tedbir-i Menzil* ve *Musiki* (Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesidir, 1869) derslerini göreceklerdi. Bu program, sıbyan mekteplerine göre biraz daha ağırdır. Kız çocukları, bu programa göre, dinî ilimlere giriş, kısa tarih ve coğrafya, Osmanlıca gramer, aritmetik ve muhasebe, Arapça ve Farsça gramere giriş, imlâ, yazı yazma veya kompozisyon, antoloji ve musiki gibi temel dersler alacaklardı. Bunların dışında kalan *Ameliyyât-ı Hiyâtiyye*; yani Dikiş İşleri, *Nakışa Yardım Edecek Derecede Resim* ve *Tedbir-i Menzil*; yani Ev İdaresi dersleri, programda toplumsal cinsiyet rollerinin esas alındığını göstermektedir.

Böylelikle kız sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin ana hatlarını belirlenmiş olan ve bu çerçevede Tanzimat Dönemi eğitim bürokratlarının ideallerindeki kız eğitiminin resmini sunan *Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi*, bu eğitim kurumlarında görevlendirilmek üzere gerekli nitelikleri taşıyan muallimeler yetiştirme konusuna da açıklık getirmiştir. Bu konu, yani muallime veya kadın öğretmen yetiştirme hususu, bugün dahi önemi koruyan bir meseledir. Mevcut çalışma, esasen bu meselenin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından Cumhuriyet Türkiye'si'nin kuruluşuna değin göstermiş olduğu gelişim seyrine eğilmektedir.

YÖNTEM ve MATERYAL

Bu çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. "Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.45) olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede çalışmanın ana materyalleri, konuya ilişkin yazılı kayıtlardan/kaynaklardan oluşmaktadır. Bu kaynaklardan çalışmanın konusuna ilişkin verilerin toplanması amacıyla doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. "Doküman analizi, basılı ve elektronik dokümanların incelenmesine veya değerlendirilmesine yönelik sistematik bir yöntemdir. Nitel araştırmadaki diğer analitik yöntemler gibi doküman analizi de anlamı ortaya çıkarmak, anlamak ve nihai olarak bilgiyi üretmek üzere verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir" (Bowen, 2009, s.27). Bu işlemin gerçekleştirilmesinin akabinde elde edilen bulgular, iki ana tema altında toplanarak tartışılmıştır.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Dârümuallimât: Tanzimat Dönemi'nin Son Yılları ve II. Abdülhamid Dönemi

Tanzimat Dönemi'nin son yıllarında, kız çocuklarının eğitim gördüğü sıbyan ve rüşdiye mekteplerine muallime veya kadın öğretmen yetiştirmek üzere bizzat bir mektep tesis etme kararı alınmıştır. Bu karar, 1 Eylül 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi*'nde geçmektedir. İlgili nizâmnâmeğe göre, kız sıbyan ve rüşdiye mekteplerine muallime yetiştirmek üzere İstanbul'da (Dersâdet) bir *Dârümuallimât* tesis olunup, sıbyan ve rüşdiye adıyla iki şubeye ayrılacak ve her şube dahi biri Müslüman ve diğeri gayrimüslim rüşdiye mektepleri için yetiştirilecek muallimelere mahsus olmak üzere ikişer daireye ayrılacaktır. Sıbyan şubesinin öğrenim süresi iki yıl olacaktır. Bu şubede okutulacak dersler şunlardı: *Mebâdi'-i Ulûm-ı Diniyye, Kavâid-i Lisân-ı Osmânî ve Kitâbet, Usûl-i Ta'lîm, Her Cemâatin Kendi Lisânı, Risâle-i Ahlâk, Hesâb ve Defter Tutmak Usûlü, Tarih-i Osmânî ve Coğrafya, Ma'lûmât-ı Nâfia, Musiki, Dikiş ve Nakış* (Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesidir, 1869).

Aynı nizâmnâmeğe göre, rüşdiye şubesinin öğrenim süresi ise 3 yıl olacaktır. Bu şubeye devam eden kız öğrenciler, *Mebâdi'-i Ulûm-ı Diniyye, Kavâid-i Lisân-ı Osmânî ve İnşâ, Arabî ve Fârisî, Her Cemâatin Kendi Lisânı, İlm-i Ahlâk, Tedbîr-i Menzil, Tarih ve Coğrafya, Mebâdi'-i Ulûm-ı Riyâziyye ve Tabiiyye, Resim, Musiki, Envâ'-ı Ameliyyât-ı Hiyâtiyye* derslerini okuyacaklardır (Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesidir, 1869). Her iki şubede okutulacak derslerin önemli ölçüde benzer olduğu anlaşılmaktadır. Dersler genellikle temel disiplinlere yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, her iki programda, kadının toplumsal cinsiyet rollerini hatırlatan dersler de yer bulmuştur.

Nizâmnâmede, Osmanlı başkentinde açılacak olan Dârümuallimât'ın kadrosu da tayin edilmiştir. Buna göre, bu mektebin bir müdiresi, çeşitli ilim ve fenleri okutmak üzere gerektiği kadar muallimesi, nakış ustası ve iki hizmetçisi olacaktır. Gerektiği kadar muallime yetiştirilinceye kadar yaşı ilerlemiş ve edepli olmak kaydıyla muallimler dahi bu mektebe tayin edilebileceklerdir. Mektep personelinin maaş miktarının dahi belirlendiği nizâmnâmede mektebe giriş koşulları da açıklığa kavuşturulmuştur. Bu bağlamda, sıbyan veya rüşdiye mekteplerinden mezun olanlar, diplomalarını ibraz ettikleri takdirde Dârümuallimât'a sınavsız alınacaklardır. Diploması olmayanlar ise bir heyet huzurunda sınava alınacak ve sınavdaki başarı düzeylerine göre mektebin iki şubesinden birine kaydedileceklerdir (Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesidir, 1869).

Nizâmnâmenin mezuniyet, göreve başlama, mecburi hizmet ve maaş konusundaki hükümleri de dikkat çekicidir. İlgili hükümlere göre, sıbyan şubesini tamamlayarak sınavda başarılı olanlar, kız sıbyan

mektebi muallimeliğine veya rüşdiye şubesine geçiş yapabileceklerdir. Dârümuallimât'tan mezun olanlar tayin edilecekleri öğretmelik görevini kabule mecburdurlar. Dârümuallimât diploması olan muallimeler, kız mekteplerine muallime olarak görevlendirilirken, diğer mezunlara göre öncelik hakkına sahip olacaktırlar. Kız mekteplerinde en az beş yıl muallimelik yapmayarak ve haklı bir mazereti olmadan görevinden çekilmek isteyen muallimelerin, Dârümuallimât'daki öğrenimleri esnasında aldıkları maaşlar (burslar) geri alınacak ve bu kişiler söz konusu mekteplerin muallimeliğinde görevlendirilirken haiz oldukları öncelik hakkından mahrum kalacaklardır. Dârümuallimât'ın öğrencileri elli kişiden ibaret olacak, sıbyan şubesinde bulunanlara otuz ve rüşdiye şubesi öğrencilerine ise altmış kuruş aylık maaş verilecektir (Maârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesidir, 1869).

Adı, şubeleri, dersleri, personel kadrosu, giriş koşulları, eğitim ve öğretim süreci, mezuniyet ve mecburi hizmet gibi birtakım esaslar üzerinden tanıtılmış olan Dârümuallimât'ın açılması için çalışmalara hemen başlanmıştır. Mektep binası olarak, Sultanahmet'te ahşap bir konak kiralanmıştır. Gazetelere hem öğrenci hem de muallim/e ilanları verilerek mektebin kadrosu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bütün hazırlıkların tamamlanmasının akabinde Dârümuallimât, 26 Nisan 1870 tarihinde resmen açılmıştır. Mektebin açıldığı tarihte 50 öğrencisi bulunuyordu. 1871-1872 öğretim yılı içinde bu rakam 45'e inmiştir. Mektebin ilk müdürü erkek (Emin Efendi) olduğu gibi çeşitli dersleri yürütmek üzere muallimlerden faydalanılmıştır. Mektebin öğretim kadrosunda gayrimüslim muallimeler de yer almıştır. Mektep, ilk mezunlarını 1873 yılında vermiştir. Bu tarihte verilen mezun sayısı 17 olmuştur. Bunların bir kısmı, öğrenci sayısı 224'ü bulmuş olan İstanbul'daki 6 kız rüşdiyesine atanmıştır. Mektep, 1876 yılında ise 13 mezun vermiştir. Bunların 8'i rüşdiye ve 5'i sıbyan şubesi öğrencisiydi (Akyüz, 1999; Ergin, 1977; Koçer, 1972; Öztürk, 2007).

Dârümuallimât, birtakım istikrarsızlıklara rağmen, II. Abdülhamid Dönemi'nde de gelişim seyrini devam ettirmiştir. Söz konusu istikrarsızlıklara ön ayak olan değişimler, özellikle mektebin öğretim programında kendisini göstermiştir. 1877 yılında mektebin rüşdiye şubesinde *Ulûm-ı Diniyye, Kıraat, Arabî, Fârisî, Lisân-ı Osmânî ve İmlâ, Hesab, Resim, Rik'a, Sülüs, Dikiş, Tarih-i Osmânî, Coğrafya, Kavâid-i Türkî ve İmlâ, İnşâ, Nakış ve Makine* dersleri okutulmuştur. 1875 yılında mektep programına giren *Müzik* dersi, bahsi geçen derslere ait programda yer almamıştır. 1879 yılında, mektepte *Piyano* dersi okutulmaya başlanmıştır. Bu dersin okutulması, mektepteki müzik eğitimi bakımından önemli bir adımdır. Muallime adaylarının meslekî açıdan iyi yetişmelerinde kayda değer bir yere haiz olan *Usûl-i Tedris; yani Öğretim Metodu* dersi, 1880-1881 yılında mektep programına girmiştir. Takip eden süreçte programdan çıkarılan ve tekrar programdaki yerini alan bu ders, teorik olmanın ötesine geçememiştir. 20. yüzyılın başlarında yürürlükteki mektep programında *İdâre-i Beytiyye/Ev İdaresi ve Hıfzıssıhha/Sağlığı Koruma* dersleri de yer almıştır (Öztürk, 2007. Ayrıca bkz. Ergin, 1977).

Bu dönemde, mektepte eğitim-öğretim faaliyetleri her zaman olağan bir şekilde devam etmiş değildir. Nitekim 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ve yol açtığı göç nedeniyle birçok eğitim kurumunda olduğu gibi Dârümuallimât'ta da eğitim-öğretim faaliyetleri aksamıştır. Mektebin idare ve öğretim kadrosunda zaman zaman değişiklik olmuştur. Mektebin ilk müdürü Emin Efendi'den sonra, İsmail Efendi ve müteakiben Abdullah Efendi vekaleten müdürlük görevine getirilmişlerdir. 1880'li yıllardan itibaren, hem idari kadroda hem de öğretim kadrosunda kadınların ağırlığı artmıştır. 20. yüzyılın başlarına doğru Dârümuallimât'tan mezun olanlar da öğretim kadrosunda yer almaya başlamıştır. Bu durum, haliyle muallimelerin mektepteki ağırlığını desteklemiştir. Mektebin öğrenci miktarı da özellikle 1883-1884'ten itibaren artış göstermiştir. Öğrenci sayısındaki bu artış, doğal olarak mezun sayısını da arttırmıştır. Ayrıca II. Abdülhamid Dönemi'nde Dârümuallimât bünyesinde hazırlık işlevi gören bir

İhtiyat Kısmı teşkil edilmiştir. O. Ergin'e göre, 1905-6'da mektebin iptidai kısmına ihtiyat adını alan bir *Elifba Sınıfı* eklenmiştir (Akyüz, 1999; Ergin, 1977; Öztürk, 2007).

Dârümuallimât: II. Meşrutiyet Dönemi

Dârümuallimât, II. Meşrutiyet Dönemi'nde varlığını sürdüren eğitim kurumlarından biri olmuştur. Dönemin başında mektepte, geçmişte gösterilen gayretlere rağmen, devam eden sorunlar bulunuyordu. Taassup, mektep hayatındaki yerini koruması bakımından önemli bir sorundu. Dönemin önde gelen eğitimcilerinden Satı' Bey'e göre (1334/1918), Maârif Nezâreti kız mektepleri için az çalışabiliyordu, çünkü taassuptan korkuyordu. Bu nedenle kız mekteplerinde görevlendirilecek muallimlerin mutlaka fazlaca yaşlı, hatta çirkin olması yönündeki eski yaklaşımı sürdürüyordu. Genç ve muktedir muallimlere kız mekteplerinde iş verilmiyordu.

Bu yaklaşım, bütün dönem boyunca devam etmiş değildir. Dönemin sahne olduğu birtakım gelişmeler, bu konuda değişim yaratacak derecede itici bir rol oynamıştır. Art arda patlak veren savaşların değiştirdiği sosyo-ekonomik ortam, kadın eğitiminin Batı toplumlarında önceki dönemlere nazaran daha önemle ele alınmış ve bir hayli geliştirilmiş olmasının yaptığı etki, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üç aktörü (Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa) başta olmak üzere eğitim bürokratlarının kadın eğitiminin önemini kabul etmiş olmaları, gelişen milliyetçilik cereyanının etkisiyle özellikle eski Türklerdeki kadın yaşamının yakından incelenerek kaleme alınması, kadınların çeşitli dernekler kurarak faaliyet göstermeleri (Koçer, 1972) ve zengin basın ortamında yürütülen kadın, kadın eğitimi merkezli tartışmalar, bu bağlamda gündeme getirilebilecek başlıca gelişmelerdir.

Nitekim 1910-1911 öğretim yılından itibaren, kadınlardan gelecek nesillerin mimarı eğitimciler yetiştiren Dârümuallimât bünyesinde bir dizi reform yapılmaya başlanmıştır. Öncelikle Fatih Çarşamba'da bulunan Yatılı Kız Sanayi Mektebi'nde, Yatılı Dârümuallimât'ın ilk sınıfı açılmıştır. Böylece mektep, yatılı hale getirilmiştir. Ayrıca öğretim araç-gereçleri arttırılmak ve programlarında esaslı bir düzenleme yapılmak suretiyle Dârümuallimât'ta bir değişim yaşanmıştır. Bu çerçevede, mektep programına *Ma'lûmât-ı Medeniyye* dersi eklenmiştir. Mektep, 1912 yılında Fatih'ten Çapa'ya taşınmıştır. Bazı vilayetlerde kız rüşdiyelerine birkaç sınıf eklemek suretiyle muallime yetiştirilmeye, Dârümuallimâtlara temel atılmaya çalışılmıştır. 1913-1914 öğretim yılında ise muallime adaylarının uygulamaya dayalı bir eğitim görmelerini temin etmek üzere bir de *Tatbikât Mektebi* açılmıştır. Bu süreçte, mektepte gerçekleştirilen çeşitli sosyo-kültürel etkinliklerde de bir artış görülmeye başlamıştır. Bu öğretim yılında mektebin öğretim kadrosunu teşkil eden muallimlerden 17'sinin 30 yaşın altında, 7'sinin ise 31-40 yaş aralığında olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu durum, öğretim kadrosunun önemli ölçüde gençlerden oluştuğunu göstermektedir (Ergin, 1977; Öztürk, 2007; Satı', 1334/1918. Ayrıca bkz. Ergün, 1996). Bu genç öğretim kadrosu, başlangıçta genç ve muktedir muallimlere karşı benimsenen olumsuz tutumun değişmiş olduğunu işaret etmektedir.

6 Ekim 1913 tarihinde yayımlanmış olan *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanûn-ı Muvakkatı*'nda muallim/e mektepleri için önemli hükümlere yer verilmiştir. Kanunun 48. maddesinde, kız iptidai mekteplerine muallime yetiştirmek üzere vilayet *Tedrisât-ı İbtidâiyye Meclisleri*'nin kararı ve Maârif Nezâreti'nin onayıyla icap eden yerlerde yatılı Dârümuallimâtların tesis edileceğine hükmedilmiştir. Bu madde, söz konusu mekteplerin yaygınlaştırılacağına işaret etmekte ve bu sayede kız çocuklarının genç ve yetkin muallimelerden eğitim alacaklarına ışık tutmaktadır. Aynı kanunda, Dârümuallimât müdür ve muallimleri gibi Dârümuallimât müdür/e ve muallim(e)lerine verilecek cezalar ve bunları uygulayacak merciler de açıklığa kavuşturulmuştur. Kanun, söz konusu müdür/e ve muallim(e)lere ödenecek maaşları da buldukları sınıfları esas alarak tek tek açıklamıştır. Bununla birlikte, hizmetleri otuz yıla

ulaşmış olan muallimelerin köy ve nahiye meclisleri ile kaza encümenleri tarafından talep edildiği takdirde emekliye sevk edilebilecekleri de bu kanunda hükme bağlanan bir diğer husus olmuştur (Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, 1329/1913). Yine bu dönemde yürürlüğe konulan *İdâre-i Husûsiyye-i Vilâyât Kanûnu*'yla da vilayet muallim/e mekteplerinin yönetimi ve masrafları yerel yönetimlere bırakılmıştır. Bu karar, hiç şüphesiz bu mekteplerin gelecekleri üzerinde belirleyici bir etkiye bulunmuştur (Öztürk, 2007. Ayrıca bkz. Satı', 1334/1918).

1914-1915 öğretim yılında yayımlanan bir programla muallime mektebi, dört kısma ayrılmıştır. Bunlar *Kısm-ı İbtidâî, Dârümuallimât-ı İbtidâiyye, Ana Muallime Mektebi* ve *Ana Mektebi* şeklindedir. Kısm-ı İbtidâî, Dârümuallimât-ı İbtidâiyye'nin uygulama mektebidir ve öğrenim süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir. Dârümuallimât-ı İbtidâiyye ise biri hazırlık olmak üzere 5 yıllık bir öğrenim süresine haizdir. Ana Muallime Mektebi'nin de öğrenim süresi 1 yıldır ve uygulama merkezi ise Ana Mektebi'dir. Programda, muallime yetiştirmede pedagojik formasyonun, medenî bilgilerin, güzel sanatların, sağlık ve kültürün açıkça önemsendiğini gösteren *İlm-i Ahvâl-i Rûh, Fenn-i Terbiye ve Tedris, Mektep İdaresi* ve *Tatbikât Dersleri, Ma'lûmât-ı Medeniyye ve Hukûkiyye, Musiki, Resim, Hatt, Terbiye-i Bedeniyye, Hıfzıssıhha* ve *Takayyüdât-ı Sıhhiyye* gibi dersler yer bulmuştur. Söz konusu programda, hiç şüphesiz muallime adaylarını birçok açıdan yetkin kılacak başka dersler de bulunuyordu. Bu programla *Ana Muallime Mektebi*'nin kuruluşuna temel teşkil edilmiş ve böylece Türk ana mektep muallimelerinin yetiştirilmesi süreci de başlamıştır (Ergin, 1977; Öztürk, 2007).

1915 yılında yayımlanan *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizâm-nâmesi* ise muallim/e mekteplerini yeniden yapılandırmıştır. Dârümuallimât, *Dârümuallimât-ı Âliye* adı altında üç şubeye ayrılmıştır. İbtidâî şubesi, 5 yıllıktır. Bu şubeden mezun olanlar, ilk mekteplere muallime olarak atanırlardı. Bu şubeye ait bir *Tatbikât Mektebi*, doğrudan mektep müdürlüğüne bağlı bir *Ana Muallime Mektebi* ve bu mektebin uygulama merkezi olan bir *Ana Mektebi* yeni teşkilat içinde de varlığını korumuştur. *İhzârî* şubenin öğrenim süresi 2 yıldır. Bu şubenin mezunları da *Dârümuallimât-ı İbtidâiyye* muallimesi ve *Tedrisât-ı İbtidâiyye Müfettişesi* oluyorlardı. *Edebiyyât, Tabiiyyât* ve *Riyaziyyât* şeklinde üç kısma bölünen *Âli* şube 3 ve *Ana Muallime Mektebi* 1 yıllıktır. *Ali* şubeden mezun olanlar ise orta ve yüksek mekteplere muallime olarak atanıyorlardı (Akyüz, 1978; Öztürk, 2007).

Bu nizâm-nâmenin uygulanması ve ayrıntıları için Kasım 1916 tarihinde 148 maddelik *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâiyye Ta'lîmât-nâmesi* yayımlanmıştır. Bu gibi düzenlemelerle muallim/e eğitimi iyileştirilmeye çalışılmıştır. Fakat 1. Dünya Savaşı'ndan mağlubiyetle ayrılan Osmanlı İmparatorluğu'nda çöküşe ön ayak olan siyasi ve sosyo-ekonomik buhranlar, haliyle muallime yetiştiren kurumları da olumsuz etkilemiştir. Nitekim 1918-1919 öğretim yılından itibaren *Dârümuallimât-ı Âliye*'nin öğretim kadrosu daraltılmaya başlanmış; mektebin *ihzârî* şubesi ve *Ana Muallime Mektebi* kapatılmıştır. Mektep müdürleri kısa aralıklarla değişmiştir. Diğer şubelerdeki öğrenci sayısı, mevcut ekonomik koşullardan ötürü azaltılmış ve nihai olarak mektep Kasım 1922 tarihli bir emirle Maârif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Aynı süreçte, mevcut ağır koşullardan taşradaki muallime mektepleri de olumsuz etkilenmiştir (Ergin, 1977; Öztürk, 2007).

SONUÇ

Bir milletin kadınları, o milletin ilerlemişlik derecesinin ölçüsüdür. Açık bir gerçektir ki milletlerin ilerlemesi ve kalkınması kadınlardan başlar. Bunu olanaklı kılacak güçlerin başında, hiç şüphesiz eğitim gelmektedir. Bu anlamda, her türlü hümete layık olan kadınların eğitimi, hangi koşullar altında olunursa olunsun son derece gereklidir. Kadınları eğitim görmemiş bir milletin çocukları, kadınları iyi bir eğitimden geçmiş bir milletin çocukları gibi kolay ve iyi eğitilemezler. Böyle bir neslin, hem bireysel

hem de ulusal ölçekte yol açacağı zararlar, rahatlıkla tahmin edilebilir. Böylesine ciddi problemlerin oluşumuna temelden engel olmanın yolu, kadınların eğitim almalarından geçmektedir. Bu gerçeğin farkında olan siyasal güçler, eğitim hayatında erkek çocuklar kadar kız çocuklarını da desteklemişlerdir.

Bunun açık bir örneği, Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülmüştür. Başlangıçta sadece temel eğitim imkanına sahip olan kız çocukları, özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren üst eğitim kurumlarına devam etme imkanına da kavuşmuştur. Tanzimat Dönemi'nde kız çocukları için temel eğitimin icra edildiği sıbyan mekteplerinin dışında üst eğitim kurumları da tesis edilmiştir. Bu durum, bahsi geçen kurumlarda çalışabilecek yetkinlikte muallimelere olan ihtiyacı da arttırmıştır. İstenen niteliklere haiz muallimler yetiştirmek üzere gereken hazırlıklar, 19. yüzyılın sonlarında hız kazanmıştır. Nitekim yürütülen çalışmalar sonucunda, Osmanlı başkentinde muallime mektebi olarak bilinen *Dârümuallimât* açılmıştır.

Dârümuallimât, Tanzimat Dönemi'nin son yıllarında ilk mezunlarını vermiştir. Bu, kız çocukları için tesis edilmiş olan eğitim kurumlarının sınırlı da olsa muallimlere kavuşması anlamına geliyordu. Mektep, II. Abdülhamid Dönemi'nde gelişim seyrini, bazı aksamalarla birlikte devam ettirmiştir. *Dârümuallimât*, bu dönemde gerek öğretim programı gerekse idare ve öğretim kadrosu bakımından birtakım değişikliklere sahne olmuştur. Her iki kadroda kadınların ağırlığı artmıştır. Mektebin bu süreçte hem öğrenci sayısında hem de bunun önemli bir sonucu olarak mezun sayısında artış görülmüştür.

20. yüzyılın başlarında, yeni eklemelere sahne olan *Dârümuallimât*, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan *Kanûn-ı Esâsî*'nin tekrar ilan edilmesiyle birlikte yeni bir döneme girmiştir. Ne var ki mektep hayatında sorunlar, halen devam ediyordu. Taassup, bu yeni dönemin başlarında, mektebin gelişmesinin ve ilerlemesinin önünde önemli bir sorun olarak varlığını koruyordu. Ancak yeni dönemin sahne olduğu çeşitli gelişmeler, bu ve benzeri sorunların önemli ölçüde çözüme kavuşturulmasında başlıca etken olmuşlardır. Bu çerçevede, mektep yatılı bir hale dönüştürülmüştür. Mektebin öğretim programına yeni dersler eklenmiştir. Mektep, binası değişmiştir. Taşrada yeni *Dârümuallimât*ların temeli atılmıştır. Muallime adayları, tatbikat veya uygulama imkanına kavuşmuşlardır. Mektebin öğretim kadrosu, önemli ölçüde gençleşmiştir.

Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanûn-ı Muvakkatı ile *Dârümuallimîn*lerin yanı sıra *Dârümuallimât*larla ilgili önemli hükümler söz konusu edilmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın ağır koşulları altında yayımlanan bazı program ve talimatnâmelerle mektepte kayda değer bir yapısal dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Yapılan bütün düzenlemelerle muallime eğitimi iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak mağlubiyetle son bulan 1. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ağır sonuçlar, pek çok eğitim-öğretim kurumu gibi *Dârümuallimât*ları da olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte kurumun öğretim kadrosu, şubeleri ve öğrenci sayısı payına düşeni almıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen *Dârümuallimât*lar, Müslüman kadınların hem kamusal alanda meslekî anlamda etkinlik göstermelerine hem de bu çerçevede özelde bireyin genelde ulusun geleceğini biçimlendirmede pay sahibi olmalarına kaynaklık etmiştir.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. (1978). *Türkiye'de öğretmenlerin toplumsal değişmedeki etkileri (1848-1940)*. Ankara: Doğan Basımevi.
- Akyüz, Y. (1999). Osmanlı son döneminde kızların eğitimi ve öğretmen Faika Ünlüer'in yetişmesi ve meslek hayatı. *Milli Eğitim*, (143), 12-32.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2), 27-40.

- Ergin, O. (1977). *İstanbul mektepleri ve ilim, terbiye ve san'at müesseseleri dolayısıyla Türkiye maarif tarihi (c. 1-2)*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devri'nde eğitim hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2008). *Osmanlı Devleti'nde kadınların eğitimi (1839-1920)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Koçer, H. A. (1972). Türkiye'de kadın eğitimi. *AÜ-Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(1), 81-124.
- Maârif-i Umûmiyye Nezâreti. (1329/1913). *Tedrisât-ı ibtidâiyye kanûn-ı muvakkatı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesidir. (24 Cumâde'l-Ülâ 1286/1 Eylül 1869). *Düstûr* (Tertîb-i Evvel, C.2), s.184-219.
- Öztürk, C. (1999). Islahhâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 19, s.190-191). Ankara: TDV.
- Öztürk, C. (2007). *Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Satı' (1334/1918). Meşrutiyet'den sonra maârif tarihi, *Muallim*, 2(19), 654-665.
- Somel, S. A. (2000). Osmanlı modernleşme döneminde kız eğitimi. *Kebikeç*, (10), 223-238.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Okullarda Görev Yapan Kadın Psikolojik Danışmanların Algıladıkları Örgütsel Destek Düzeylerinin İş Doyumlarına Etkisi: Samsun İli Örneği

Burcu YILDIRAY⁴², Seher BALCI ÇELİK⁴³

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Samsun ilinde Milli Eğitime bağlı okullarda görev kadın psikolojik danışmanların algılanan örgütsel destek düzeylerini ile iş doyumlarını belirlemek ve algılanan örgütsel desteğin iş doyumuna olan etkisini incelemektir. Bu amaçla 127 kadın okul psikolojik danışmanına Kişisel Bilgi Formu, Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği ve İş Doyumu Ölçeği uygulanmıştır. Bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Algılanan örgütsel desteğin iş doyumunu anlamlı yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Ayrıca okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları örgütsel destek düzeyleri ve iş doyum düzeylerinin çalışma yılı ve çalışılan okulun kademesine göre (ilkokul/ortaokul/lise) anlamlı farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla ise Tek Yönlü Manova Analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak algılanan örgütsel destek ile iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ve algılanan örgütsel destek iş doyumunun % 19'unu yordadığı görülmüştür. Yapılan Tek Yönlü Manova Analizi'nde ise algılanan örgütsel desteğin ve iş doyumlarının çalışma yılına ve okul kademesine farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular literatür ışığında tartışılmış ve bu alanda çalışanlara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Okul psikolojik danışmanı, Algılanan örgütsel destek, İş Doyumu, Kadın

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the level of perceived organizational support and job satisfactions of female psychological counselor working in schools in Samsun and to examine the effect of perceived organizational support on job satisfaction. For this purpose, Personal Information Form, Perceived Organizational Support Scale and Job Satisfaction Scale were applied to 127 female school psychological counselor. In this study, correlational survey model was used. Simple linear regression analysis was conducted to determine whether perceived organizational support significantly predicted job satisfaction. In addition, One-Way Manova Analysis was performed to determine the level of perceived organizational support and job satisfaction differs according to the working year and school grade (primary school/ secondary school/high school). As a result, a significant correlation was found between perceived organizational support and job satisfaction, and it was seen that perceived organizational support affected 19% of job satisfaction. In the One-Way Manova Analysis, it was determined that the perceived organizational support and job satisfaction did not differ significantly according to the working year and school level. The findings were discussed in consideration of the literature and suggestions were given to people working in the field.

Keywords: School psychological counselor, Perceived organizational support, Job satisfaction, Female

⁴² Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, burcu.yildiray28@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6550-4598

⁴³ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, sbalci@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9506-6528

GİRİŞ

Eğitim, kişilerin davranışlarında istenilen değişiklikleri yaşantı yoluyla meydana getiren bir süreçtir ve eğitimin ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak sınıflandırılabilen temel hedefleri bulunmaktadır. Belirlenen bu hedefler ve hedefler doğrultusunda yürütülen eğitim faaliyetleri "okul" örgütlerinde gerçekleştirilmektedir. Örgütler en temel ifade ile bir amaç nedeniyle bir araya gelmiş insanların yaptıklarını düzenlemeye yardımcı olan ilkeler, yapılar ve süreçlerin bütünüdür ve bu bağlamda okul kavramı, eğitim için daha önceden belirlenmiş hedeflerin yürütülmesine yönelik faaliyetlerin planlandığı ve yürütüldüğü örgütler olarak ifade edilebilir (Ergün, 2015, s. 1; Genç, 2017, s. 54; Özdemir, 2020, s. 2). Örgütün belirlemiş olduğu hedefler kapsamında okullarda yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetleri öğrencilere sadece bilimsel bilgiler vermez; onların psikolojik, sosyal ve kültürel gelişimlerine de katkıda bulunur. Psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bu faaliyetlerden biridir; öğrencilerin bireysel özelliklerine ve kendi ihtiyaçlarına göre belirlenen, onların kişisel, mesleki ve toplumsal gelişimlerine yardımcı olacak şekilde yürütülen hizmetlerdir (Akar, 2021, s. 289; Memduhoğlu, 2021, s. 18). Okullarda yürütülmekte olan psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri için bir komisyon (Psikolojik danışma ve rehberlik ve hizmetleri yürütme komisyonu) bulunmaktadır. Okul psikolojik danışmanı, bu komisyonun bir üyesi olup eğitim örgütü içerisinde farklı görevleri bulunan bir çalışandır. Bireylerin bir eğitim örgütünde okul psikolojik danışmanı olarak görev alması için üniversitelerde "eğitimde psikolojik hizmetler", "psikolojik danışma ve rehberlik" ve "rehberlik ve psikolojik danışmanlık" programlarından veya bu programlara eşdeğer olarak kabul görülen programlarda en az lisans düzeyinde eğitim almış olmaları gerekmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020).

Örgütlerin hedeflerini gerçekleştirmede başarılı olmalarında en önemli faktörlerden biri çalışanlar ve çalışanların örgüte yönelik tutumlarıdır. Çalışanların örgüte ve yürüttükleri işe yönelik tutumları, örgütün başarılı olmasında doğrudan rol almaktadır. Çalışanların örgüt içinde yaşadığı olumsuz durumlar ise örgütün başarısını ve etkililiğini olumsuz etkilemektedir (Sarıkaya, 2019, s. 1). Okul psikolojik danışmanları, herhangi bir okul örgütüne bağlı olan çalışanlardır ve onların çalışma hayatında yaşadıkları olumsuz durumlar örgütün başarısını da olumsuz etkileyebilmektedir. Örneğin psikolojik danışma yürütülebilecek ortamın olmayışı veya yetersizliği, okul idaresinin yanlış ve olumsuz tutumlara sahip olması ya da öğrencilerin velilerinin normal olmayan istekleri okul psikolojik danışmanlarını olumsuz etkileyen durumlardan biridir (Tagay ve Çakar, 2017, s. 1179). Okul idaresi ile okul psikolojik danışmanları arasında yaşanan iletişim problemleri, yönetimin okul psikolojik danışmanlarına yönelik olumsuz tutumları ya da yönetimin yürütülmekte olan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine ilişkin yeterli bilgiye sahip olmaması, okul psikolojik danışmanlarını olumsuz etkilemekte (Güven, 2009; Hatunoğlu ve Hatunoğlu, 2006; Parmaksız ve Gök, 2018; Tuzgöl-Dost ve Keklik, 2012) ve yaşanan bu olumsuz durumlar algılanan örgütsel desteğin azalmasına neden olabilmektedir. Algılanan örgütsel destek, çalışanların örgüt içerisinde yürüttüğü faaliyetlerinin örgüt tarafından ne kadar değerli görüldüğüne ilişkin geliştirdiği inançlardır (Eisenberger, Huntinton, Hutchison ve Sowa, 1986, s. 500). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek, kişisel özellikler, çalışma koşulları, yönetici desteği veya örgütsel adalet gibi pek çok faktörden etkilenir ve sonuç olarak algılanan örgütsel desteğin varlığı ya da düzeyi çalışanlarda pek çok farklı durumun ortaya çıkmasına neden olur. İş doyumu, performans-ödül beklentisi, örgütsel bağlılık ya da işten ayrılma gibi pek çok düşünce ve davranış algılanan örgütsel desteğin sonuçlarındandır (Rhoades ve Eisenberger, 2002). İş doyumu, çalışanların yürüttükleri işleri ve çalışma sürecinde edindikleri tecrübeleri değerlendirerek sahip olduğu olumlu veya olumsuz duygular olarak tanımlanmaktadır (Neelamegam, 2010). Çalışanların süreç esnasında algıladıkları örgütsel destek, onların sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılayarak, işe yönelik performans-ödül

beklentilerini arttırarak ve ihtiyaç duyulduğu takdirde çalışanlara destek çıktığını hissettirerek genel olarak iş doyumlarına olumlu katkıda bulunmaktadır (Rhoades ve Eisenberger, 2002, s. 701). Algılanan örgütsel desteğin iş doyumuna olan olumlu katkıları bu araştırmanın çıkış noktası olmuştur.

Ulusal alanyazın incelendiğinde eğitim örgütlerinde çalışan öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek düzeyleri (Alcan, 2018; Boyacı, 2017; Büyükgöze, 2014; Derinbay, 2017; Kurt, 2020; Özdemir, 2010; Yenikan Güney, 2020) ve iş doyumları (Demir Polat, 2018; Filiz, 2010; Güzel ve Kirazoğlu, 2019; Kumaş ve Deniz, 2010; Ozansoy, 2021; Şahin, 2020; Yalçın, 2021) ile ilgili ayrı ayrı yapılan çalışmalar bulunmakla beraber algılanan örgütsel destek ile iş doyumunu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısına göre (Ateş, 2019; Diken, Koçyiğit, Topaloğlu ve Yılmaz, 2019; Eser ve Bedel, 2017; Sarıkaya, 2019) nispeten daha azdır. Çalışma grubunda sadece okul psikolojik danışmanları bulunan çalışmalara bakıldığında ise, iş doyumunu inceleyen çalışmalar bulunmakla beraber (Cirhinlioğlu, 2017; B. B. Doğan, 2020; Ekşi, Ismuk ve Parlak, 2015; Güçlü ve Zaman, 2011; Umay, 2015) psikolojik danışmanların algılanan örgütsel destek düzeylerini ve algılanan örgütsel destek düzeyleri ile iş doyumları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların sayısı oldukça kısıtlıdır (Atalan Yüksel, 2019). Okulda çalışan psikolojik danışmanların yaşadığı zorlukları belirleyen araştırmalar, yönetici desteğinin azlığı veya yöneticilerin yanlış ve önyargılı tutumlarının psikolojik danışmanları olumsuz etkilediğini göstermiştir (Dost, 2020; Tagay ve Çakar, 2017; Tuzgöl-Dost ve Keklik, 2012). Okul psikolojik danışmanlarının algılanan örgütsel destek düzeylerini inceleyen araştırmaların kısıtlı olması alanyazında bir eksiklik olarak görülmüş ve bu araştırmanın yapılması planlanmıştır. Verilen bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı kadın okul psikolojik danışmanlarının algılanan örgütsel destek düzeylerinin iş doyumuna olan etkisini incelemektir. Yapılan bu çalışma ile beraber ulusal alanyazına yenilik getirilmesi ve okul psikolojik danışmanları ile ilgili yapılacak sonraki çalışmalara ışık tutulması hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden olan ve ilişkileri ve birbirleri ile olan bağlantıları inceleyen (Büyükoztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012, s. 25) ilişki tarama modeli ile yürütülmüştür.

Çalışma grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Samsun'da görev yapmakta olan 127 kadın okul psikolojik danışmanı oluşturmaktadır. Çalışma grubunda bulunan psikolojik danışmanlara ait betimsel istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Kadın Okul Psikolojik Danışmanlarının Algıladıkları Örgütsel Destek Düzeyleri ve İş Doyumlarına Yönelik Betimsel İstatistikler

Değişkenler		N	$\bar{x}$	Ss	
Algılanan Örgütsel Destek	Çalışma Yılı	0-5 Yıl	35	112,5714	10,23054
		6-11 Yıl	34	115,1471	19,18354
		12-17 Yıl	26	113,3462	16,73067
		18 Yıl ve Üzeri	32	110,2187	17,89167
Okul Kademesi	İlkokul	40	114,4250	13,56823	
	Ortaokul	45	112,0222	17,56480	

	Lise	42	112,1667	17,20028
İş Doyumu	0-5 Yıl	35	30,8000	3,62020
	6-11 Yıl	34	31,3529	4,43732
	12-17 Yıl	26	31,6154	4,66542
	18 Yıl ve Üzeri	32	32,8750	3,59883
	Okul Kademesi	İlkokul	40	31,8250
	Ortaokul	45	32,1333	3,83524
	Lise	42	30,9286	3,67850

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu, Çobanoğlu ve Derinbay (2016) tarafından geliştirilmiş olan Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği ve Tezer (1991) tarafından geliştirilen İş Doyumu Ölçeği kullanılmıştır.

Görüşme Süreci

Bu araştırma için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (23/06/2020 tarihli ve 2020/395 no'lu karar) ve Milli Eğitim Bakanlığı'ndan (07/10/2020 tarihli ve 27485554-605.1-E.14330216 sayılı karar) gerekli izinlerin alınmasından sonra bünyelerinde psikolojik danışman bulunduran okulların listesi belirlenmiş ve okullardan uygulama için randevu alınarak okul psikolojik danışmanlarına açıklamalar yapılarak ölçme araçları dağıtılmış ve toplanmıştır. Katılımcıların ölçme araçlarını doldurma süreleri ise 10 ile 15 dakika arasında değişmektedir.

Verilerin Analizi

İlk önce verilerin normal dağılıp dağılmadığını incelemek amacıyla değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ile +1.5 aralığında olduğu zaman normal dağılım gösterdiği (Tabachnick ve Fidell, 2013) kabul edilmektedir. Tablo 2'de elde edilen verilere ilişkin değerler verilmiştir.

Tablo 2: Kadın Okul Psikolojik Danışmanlarının Algılanan Örgütsel Destek Düzeyleri ve İş Doyumları

	N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği	127	71,00	145,00	112,8268	16,19185	-,408	-,005
İş Doyumu Ölçeği	127	19,00	40,00	31,6378	4,09930	-,486	,257

Tablo 2'ye bakıldığında elde edilen verilerin normal dağıldığı görülmüştür. Daha sonra algılanan örgütsel desteğin iş doyumunu anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığını test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bunun yanı sıra algıladıkları örgütsel destek ve iş doyumunun çalışma yılı ve çalışılan okulun kademesine göre (ilkokul/ortaokul/lise) anlamlı farklılaşp

farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla ise Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 20.0 paket programı kullanılarak analizler yapılmıştır.

Geçerlik, Güvenirlik ve Etik

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formunda okul psikolojik danışmanlarının okulda çalıştığı yıl ve çalıştıkları okulun kademesine (ilkokul/ortaokul/lise) dair sorulara yer verilmiştir.

Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği: Çobanoğlu ve Derinbay (2016) tarafından 494 öğretmenin katılımı ile geliştirilmiştir. Ölçme aracı 5'li likert tipinde olup toplamda 29 maddeden oluşmaktadır. "Öğretimsel destek", "yönetsel destek" ve "adalet" olarak üç alt boyuttan oluşan bu ölçme aracının iç tutarlık katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır. Ölçme aracından alınan en düşük puan 29 iken en yüksek puan ise 145 puandır ve alınan yüksek puanlar öğretmenlerin okuldan daha fazla örgütsel destek algıladığını göstermektedir.

İş Doyumu Ölçeği: Tezer (1991) tarafından geliştirilmiş olup tek alt boyuttan ve toplamda 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçme aracı 1 ile 4 arasında puanlanmaktadır ve alınan yüksek puanlar işten alınan doyumun yüksekliğini göstermektedir. Sperman-Brown katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Tezer (2001), 99 kişiyle tekrardan yapmış olduğu geçerlik güvenirlik analizinde ise iç tutarlık katsayısını .81 olarak hesaplamıştır.

Bu araştırma için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (Tarih 23/06/2020 karar no:395) ve Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gerekli izinler alınmıştır.

Etik Kurul İzin Bilgileri

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Etik Değerlendirmeyi Yapan Kurul Adı: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Etik Değerlendirme Kararının Tarihi: 23/06/2020

Etik Değerlendirme Belgesi Sayı Numarası: 2020/395

Etik Değerlendirmeyi Yapan Kurul Adı: Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı

Etik Değerlendirme Kararının Tarihi: 07/10/2020

Etik Değerlendirme Belgesi Sayı Numarası: 27485554-605.1-E.14330216

BULGULAR

Kadın Okul Psikolojik Danışmanlarının Algılanan Örgütsel Destek Düzeylerinin İş Doyumlarına Etkisi

Kadın okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları örgütsel destek ile iş doyumunu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .439$; $p < .001$). Kadın okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları örgütsel desteğin iş doyumunu anlamlı olarak yordayıp yordamadığını tespit etmek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda algılanan örgütsel desteğin iş doyumunu yordadığı ($R^2 = .193$) saptanmıştır ($F_{(1,125)} = 29,852$, $p < 0,05$). Algılanan örgütsel destek ile iş doyumunu arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki vardır ve algılanan örgütsel destek iş doyumundaki değişimin %19'unu açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile kadın okul psikolojik danışmanlarının iş doyumlarının %19'u algıladıkları örgütsel destek düzeyleri ile açıklanmaktadır.

Kadın Okul Psikolojik Danışmanlarının Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Doyumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre Farklılaşması

Kadın okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları örgütsel destek düzeyleri ve iş doyumlarının okulda çalıştıkları süreye göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Manova Analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Kadın Okul Psikolojik Danışmanlarının Çalışma Yılı Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Manova Analizi Sonuçları

Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez Serbestlik Derecesi	Hata Serbestlik Derecesi	P
Çalışma Yılı	,925	1,620	6	244	,142

Tablo 3'e bakıldığında kadın okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları örgütsel destek düzeylerinin ve iş doyumlarının okulda çalıştıkları süreye göre anlamlı farklılaşmadığı görülmektedir (Wilk's Lambda (Λ) = .925; $F_{6,244} = 1,620$; $p=.142$). Diğer bir ifade ile okulda farklı sürelerde görev yapmakta olan kadın okul psikolojik danışmanların algıladıkları örgütsel destek düzeyleri ile iş doyumları arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır.

Kadın okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları örgütsel destek düzeyleri ve iş doyumlarının çalıştıkları okulun kademesine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Manova Analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Kadın Okul Psikolojik Danışmanlarının Çalışılan Okulun Kademesi Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Manova Analizi Sonuçları

Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez Serbestlik Derecesi	Hata Serbestlik Derecesi	P
Çalışılan Okulun Kademesi	,977	,732	4	246	,571

Tablo 4'e bakıldığında kadın okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları örgütsel destek düzeylerinin ve iş doyumlarının görev yapılan okulun kademesine göre anlamlı farklılaşmadığı görülmektedir (Wilk's Lambda (Λ) = .977; $F_{4,246} = ,732$; $p=.571$). Diğer bir ifade ile ilkököl, ortaokul veya liselerde çalışan kadın okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları örgütsel destek düzeyleri ve iş doyumları arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada okullarda görev yapan kadın psikolojik danışmanların algılanan örgütsel destek düzeyleri ile iş doyum düzeyleri belirlenerek, algıladıkları örgütsel desteğin iş doyumlarına olan etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak algılanan örgütsel destek ile iş doyumları arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, kadın okul psikolojik danışmanların yönetimden algıladığı örgütsel desteğin artmasıyla işlerinden aldığı doyumun da arttığını göstermektedir. Kadın okul psikolojik danışmanlarının işlerinden aldıkları doyumlarının %19'u ise algıladıkları örgütsel destek ile açıklanmaktadır. Psikolojik danışmanların örgütten aldıkları desteğin artması sonucunda iş doyumlarının da artmasının sebebi çalışanların örgüt içinde sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının

karşılansının veya ihtiyaç duyulduğu zaman yardım etmenin genel olarak çalışanların yaptığı işten doyum almasına katkı da bulunmasından kaynaklanıyor olabilir (Rhoades ve Eisenberger, 2002, s. 701). Bununla beraber algılanan örgütsel desteğin iş doyumunun sadece %19'luk bir kısmını açıklamasının sebebi ise örgütsel destek algısını arttıracak her davranışın iş doyumuna sebebiyet vermemesi olabilir. Örneğin çalışanların kendi değerlerinin örgütün değerleri ile uyuşmaması halinde iş doyumları azalabilir fakat bu durum örgütün çalışanlarını desteklemediği anlamına gelmez (Celep, 2014, s. 257). İş doyumunu sadece örgütsel faktörlerden değil cinsiyet, yaş, eğitim ya da medeni durum gibi pek çok farklı bireysel faktörden de etkilenmektedir. Yapılan benzer araştırmalara bakıldığında Atalan Yüksel (2019), okul psikolojik danışmanlarıyla yaptığı araştırmada algılanan örgütsel destek ile iş doyumunu arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki bulmuş ve psikolojik danışmanların algıladıkları örgütsel destek düzeylerinin onların iş doyumlarının %42'sini etkilediğini tespit etmiştir. Bu bulgular, mevcut araştırmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir. Okul psikolojik danışmanlara yönelik benzer konulu araştırmaların kısıtlılığından dolayı okullarda görev yapmakta olan diğer öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek düzeyleri ve iş doyumları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara bakıldığında ise öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek düzeyleri ile iş doyumları arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur (Başaran, 2017; Ergül, 2019; Karaca, 2019; Oktar, 2019; Usufllu, 2020).

Elde edilen bulgulara göre okul psikolojik danışmanlarının algılanan örgütsel destek düzeyleri ve iş doyumları katılımcıların okulda çalıştıkları süreye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Bu durumun sebebi örneklem sayısının azlığından veya örneklem farklılığından kaynaklanmış olabilir. Ulusal literatürde bulunan benzer araştırmalara bakıldığında psikolojik danışmanların algıladıkları örgütsel desteği çeşitli değişkenlere göre inceleyen araştırma bulunmamakla beraber eğitim örgütlerinde çalışan diğer öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek düzeylerini inceleyen araştırmaların sonuçları ise farklılık göstermektedir. Bazı araştırmalarda okulda çalışma süresine göre algılanan örgütsel destek düzeylerinde anlamlı farklılaşma bulunmamışken (Alcan, 2018; Kurt, 2020; Uğur, 2017; Yakut Özek, 2018) bazı araştırmalarda ise çalışma süresine göre algılanan örgütsel destek düzeylerinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir (S. Doğan, 2020; Oktar, 2019; Süzerler, 2013). İş doyumunu ile ilgili yapılan benzer araştırmalara bakıldığında ise psikolojik danışmanlarla yapılan benzer çalışmalar bulunmaktadır. Bazı araştırmalarda okulda çalışma süresine göre iş doyumunu düzeylerinde anlamlı farklılaşma bulunmamışken (Akkuş, 2010; Çulha, 2017; Güçlü ve Zaman, 2011) bazı araştırmalarda ise çalışma süresine göre iş doyumlarında anlamlı farklılık saptanmıştır (Ekşi, Ismuk ve Parlak, 2015; Umay, 2015). Araştırma sonuçlarındaki farklılıkların sebebi ise yapılan çalışmaların farklı okullarda çalışan öğretmenler üzerinde gerçekleşmiş olması ve bu çalışmanın sadece kadın okul psikolojik danışmanları üzerinde yapılmasından kaynaklanıyor olabilir.

Son olarak kadın okul psikolojik danışmanlarının çalıştıkları okulun kademesine göre algıladıkları örgütsel destek ve iş doyumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu durumun sebebi örneklem sayısının azlığından veya örneklem farklılığından kaynaklanmış olabilir. Algılanan örgütsel destek ve iş doyumunu değişkenleri hakkında ilgili alanyazın ayrı ayrı incelendiğinde okulda çalışan psikolojik danışmanların algıladıkları örgütsel destek düzeylerinin okul kademesine göre farklılaşmadığını inceleyen araştırma bulunmamıştır. Okulda çalışan diğer öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek düzeylerine bakıldığında ise bazı araştırmalarda okul kademesine göre algılanan örgütsel destek düzeylerinde anlamlı farklılaşma tespit edilirken (Ergül, 2019; Özdemir, Çoban, Gün, Çeltek ve Koptagel Çeltek, 2020) bazı araştırmalarda ise anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (Kartal, Yirci ve Özdemir, 2015; Kasalak, 2019; Usufllu, 2020). Araştırma sonuçlarındaki farklılıkların sebebi ise yapılan çalışmaların farklı okullarda çalışan öğretmenler üzerinde gerçekleşmiş olması ve bu çalışmanın sadece

kadın okul psikolojik danışmanları üzerinde yapılmasından kaynaklanıyor olabilir. İş doyumlarına bakıldığında ise psikolojik danışmanlarla yapılan benzer araştırmaların sonuçları birbirleriyle paralellik göstermektedir (Dalçıçek, 2016; Ekşi, Ismuk ve Parlak, 2015; Umay, 2015). Okullarda çalışan diğer öğretmenlerin iş doyumlarında ise çalışılan okul kademesine göre iş doyumunu düzeylerinde anlamlı farklılaşmaların tespit edildiği araştırmalar bulunmaktadır (Azimi ve Akan, 2019; Koruklu, Feyzioğlu, Özenoğlu Kiremit ve Aladağ, 2013; Kumaş ve Deniz, 2010).

ÖNERİLER

Bu çalışma, algılanan örgütsel desteğin iş doyumuna olan etkisini belirlemek amacıyla Samsun'da görev yapmakta olan 127 kadın okul psikolojik danışmanı ile yürütülmüştür. Araştırmanın en önemli sınırlılıklarından biri örneklem sayısının azlığıdır. Bu nedenle mevcut çalışmaya daha fazla psikolojik danışman katılımı sağlanarak tekrardan yürütülebilir. Ayrıca çalışmanın bağımsız değişkenleri olan *çalışma yılı* ve *okul kademesi* değişkenlerinin yanı sıra iş doyumunu ve algılanan örgütsel desteği etkileyen faktörlerden olan *cinsiyet*, *yaş*, *eğitim* ve *medeni durum* gibi demografik değişkenler çalışmaya dahil edilebilir. Okulda çalışan kadın psikolojik danışmanlara yönelik örgütsel davranışlara yönelik çalışmaların oldukça kısıtlı olmasından dolayı algılanan örgütsel desteğin yanında *örgütsel bağlılık*, *örgütsel özdeşleşme* ya da *örgütsel sessizlik* gibi değişkenlerin eklenmesi daha sonra yapılacak tüm benzer araştırmalara ışık tutacaktır. Bu araştırma okullarda görev yapan psikolojik danışmanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma, farklı kurumlarda (yetiştirme yurdu, huzurevi, özel eğitim merkezi gibi) görev yapan psikolojik danışmanlar üzerinde tekrarlanarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

KAYNAKLAR

- Akar, F. (2021). Okulda Eğitim-Öğretim Hizmetlerinin Yönetimi. Akın, U. (Ed.) *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (s. 289-336). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Akkuş, O. (2010). *Rehberlik Araştırma Merkezlerinde Görevli Rehber Öğretmenlerin İş Doyumu Düzeylerinin Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Alcan, E. E. (2018). *Öğretmenlerin Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Bağlılık Algıları Arasındaki İlişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Atalan Yüksel, G. (2019). *Okulda Çalışan Psikolojik Danışmanların İş ve Yaşam Doyumlarının Yordayıcıları Olarak Rol Belirsizliği, Rol Çatışması ve Örgütsel Destek*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ateş, A. (2019). *Farklılıkların Yönetimi ile İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Azimi, M., & Akan, D. (2019). Öğretmenlerin İş Doyumu Düzeyleri. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 3(2), 126-138.
- Başaran, M. (2017). *Okul Yöneticilerinin Yönetim Biçimleri ile Öğretmenlerin İş Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Boyacı, A. (2017). *Öğretmenlerin Algılanan Örgütsel Destek ve Örgütsel Özdeşleşme Düzeylerinin Veri Madenciliği ile Analizi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Büyükgöze, H. (2014). *Lise Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Algılanan Örgütsel Destek ve Psikolojik Sermaye İlişkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

- Celep, C. (2014). *Eğitim Örgütlerinde Örgütsel Adanma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cirhinlioğlu, Z., & Demir, A. (2017). Özel Eğitim Kurumlarında Çalışan Rehber Öğretmenlerin İş Doyumları: İzmir Örneği. *Journal of Human Sciences*, 14(2), 1690-1702.
- Çobanoğlu, F., & Derinbay, D. (2016). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Destek Düzeyleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(40), 176-190.
- Çulha, Y. (2017). *Okul Psikolojik Danışmanlarının Müdürlerinin Liderlik Stillerini Algıları ile Kendi İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Dalçıçek, E. (2016). *Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında ve İlkokul Kademesinde Görev Yapan Rehber Öğretmenlerin Mesleki Doyumlarının Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Demir Polat, D. (2018). *Öğretmenlerin Yılmazlık Düzeyleri ile İş Doyumu, Mesleki Tükenmişlik, Örgütsel Bağlılık Düzeyleri ve Örgüt İklimi Alguları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Derinbay, D. (2011). *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Destek Düzeyleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Diken, A., Koçyiğit, N., Topaloğlu, E. Ö., & Yılmaz, A. (2019). İşgörenlerde Algılanan Örgütsel Destek Algısı İle Örgütsel Bağlılık İlişkisinde İş Tatmininin Aracı Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2698-2716.
- Doğan, B. B. (2020). *Okul Psikolojik Danışmanlarının (Rehber Öğretmenlerinin) Psikolojik Sağlamlık, Öz Yeterlik ve İş Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Doğan, S. (2020). İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Destek Algısı. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 361-379.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-507.
- Ekşi, H., Ismuk, E., & Parlak, S. (2015). Okul Psikolojik Danışmanlarında İş Doyumunun Yordayıcısı Olarak Psikolojik Danışma Özyeterliği ve Dinlenme Becerileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 84-103.
- Ergül, G. (2019). *Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Destek ile İş Doyumları Arasındaki İlişki*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Ergün, M. (2015). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Eser, Ş., & Bedel, E. F. (2017). İş doyumunu, Meslektaş İlişkileri ve Okul İdaresi Desteği: Okul Öncesi Öğretmenleri Üzerinde Bir Araştırma. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*(21), 72-79.
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 157-172.
- Genç, N. (2017). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güçlü, N., & Zaman, O. (2011). Alan Dışından Atanmış Rehber Öğretmenlerin İş Doyumları ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(3), 541-576.
- Güven, M. (2009). Milli Eğitim Bakanlığı Müfettişlerinin Okul Rehberlik Hizmetleri ve Denetimiyle İlgili Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 171-179.

- Güzel, F., & Kirazoğlu, C. (2020). Halk Eğitim Merkezinde Çalışan Öğretmenlerin İş Doyumu ile Yabancılaşma Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *ABMYO*, 58, 193-222.
- Hatunoğlu, A., & Hatunoğlu, Y. (2006). Okullarda Verilen Rehberlik Hizmetlerinin Problem Alanları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 333-338.
- Karaca, M. (2019). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Örgütsel Destek Algıları ile İş Tatminlerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kartal, S. E., Yirci, R., & Özdemir, T. Y. (2015). Öğretmenlerde Algılanan Örgütsel Destek Düzeyi ile Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 477-504.
- Kasalak, G. (2020). Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Desteğin Örgütsel Sonuçları Üzerindeki Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(1), 119-135.
- Koruklu, N., Feyzioğlu, B., Özenoğlu Kiremit, H., & Aladağ, E. (2013). Öğretmenlerin İş Doyumu Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 119-137.
- Kumaş, V., & Deniz, L. (2010). Öğretmenlerin İş Doyum Düzeylerinin İncelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(32), 123-139.
- Kurt, M. F. (2020). *Öğretmenlerin Örgütsel Destek Algısı ve Örgütsel Sessizliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Memduhoğlu, H. B. (2021). Türk Eğitim Sisteminin Genel Yapısı ve Öğretim Kademeleri. H. B. Memduhoğlu, H. B. & Yılmaz, K. (Ed.) *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (s. 1-23). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2020). *Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği 31213 Sayılı Yönetmelik*.
https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_08/14231603_Rehberlik_ve_Psikolojik_DanYYma_Hizmetleri_YonetmeliYi_2.pdf. 27 Haziran 2021 tarihinde erişildi.
- Neelamegam, M. (2010). Job Satisfaction and Demographic Variables- Is There Any Link? *Perspectives of Innovations, Economics & Business*, 6(3), 108-111.
- Oktar, Ç. (2019). *Öğretim Liderliği, Örgütsel Destek, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Modelleme Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Ozansoy, Z. (2021). *Ortaokul Öğretmenlerinin İş Doyum Düzeylerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Özdemir, A. (2010). Örgütsel Özdeşleşmenin Algılanan Örgütsel Destek, Cinsiyet ve Kıdem Değişkenlerine Göre İncelenmesi. *TSA*, 14(1), 237-250.
- Özdemir, M. (2020). *Eğitim Örgütlerinde İnsan Kaynakları Yönetimi: Kuram-Uygulama-Teknik*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özdemir, N., Çoban, Ö., Gün, F., Çeltak, F. M., & Koptagel Çeltak, M. (2020). Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası Pegem Eğitim Kongresi (IPCEDU-2020)* (s. 280-294). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Parmaksız, İ., & Gök, A. (2018). Okul Psikolojik Danışmanlarının Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinin Yürütülmesinde Karşılaştıkları Güçlükler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47, 247-265.
- Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived Organizational Support: A Review of the Literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698-714.

- Sarıkaya, Ş. (2019). *Öğretmenlerin İş Doyumunun Yordayıcısı Olarak Örgütsel Güven ve Örgütsel Destek Algısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Süzerler, S. N. (2013). *Öğretmenlerde Algılanan Örgütsel Destek ile Eğitim Denetmenlerine Yönelik Tutum Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Şahin, A. R. (2020). *Eğitim Kurumlarında Örgüt Kültürü ve İş Doyumu Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education.
- Tagay, Ö., & Çakar, F. S. (2017). Okullarda Yürütülen Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerine İlişkin Okul Psikolojik Danışmanlarının Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 1168-1186.
- Tezer, E. (1991). İş Doyumu Ölçeği. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 9(1-2-3), 55-76.
- Tezer, E. (2001). İş Doyumu Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliği. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(16), 33-39.
- Tuzgöl-Dost, M., & Keklik, İ. (2012). Alanda Çalışanların Gözünden Psikolojik Danışma ve Rehberlik Alanının Sorunları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 389-407.
- Uğur, F. (2017). *Ortaokul Öğretmenlerinin Algılanan Örgütsel Destek Düzeyi ile Örgüt Sağlığı Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Umay, G. (2015). *Psikolojik Danışman ve Rehberlik Öğretmenlerinin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Usuflu, O. (2020). *Bedensel Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Örgütsel Destek Alguları ile Örgütsel Bağlılık ve İş Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Kayseri İli Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Yakut Özek, B. (2016). *İlkokul Öğretmenlerinin Algıladıkları Örgütsel Destek ile Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yalçın, B. (2021). *Öğretmenlerin Sosyal Medya Bağımlılığı ile İş Doyumları Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Yenikan Güner, A. A. (2020). *Lise Öğretmenlerinin Örgütsel Destek Algısı ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Gösterge Bilimi Açısından COVID-19 Küresel Salgın Sürecindeki Dilsel ve Dil Dışı Göstergeler

Mediha Mangır⁴⁴, Meral Ay⁴⁵

ÖZET

Kendi dışında başka bir şeyin yerini tutan ya da onu gösteren her çeşit biçim, nesne, olgu vb., gösterge olarak tanımlanır. Göstergeler; nesnelere, sesler, resimler, kelimeler, imajlar, jestler biçiminde bulunabilir ve bunlar aracılığıyla duygu, düşünce, bilgi vb. aktarımı yapılır. Göstergeler bir araya gelerek dizgeleri oluşturur. Bu dizgeler; doğal diller, davranışlar, görüntüler, resimler, fotoğraflar, planlar, işaretler, afişler, jestler, mimikler, desenler, motifler gibi göstergelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Dizgelerin anlamlandırılması ise en küçük anlamlı birimlerin açıklanması ile mümkündür. Göstergebilim, gösterge dizgelerini betimleme, sınıflandırma, göstergelerin birbirleriyle ilişkilerini belirlemenin yanı sıra insanla insan, insanla doğa arasındaki etkileşimi saptama görevini üstlenen bilim dalıdır. Son dönemde bütün dünyada görülen COVID-19 küresel salgınının sağlık üzerine etkisinin yanı sıra sosyal, psikolojik, kültürel, ekonomik vb. birçok etkisi vardır. COVID-19 küresel salgını ile ilgili salgın sürecinin başında virüsün tanıtılmasına ve koruyucu önlemlere yönelik birtakım dilsel ve dil dışı göstergeler kullanılmıştır. Süreç devam ederken virüse maruz kalınması, tedavisi ve aşlamaya yönelik bazı tanıtım videoları, afişleri ve görselleri toplumun dikkatine sunulmuştur. Bu bildiriye, COVID-19 küresel salgın sürecinin başından günümüze kadar kamu kurum ve kuruluşları tarafından hazırlanmış bazı dilsel ve dil dışı göstergeler gösterge bilimi açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: COVID-19, dilsel göstergeler, dil dışı göstergeler, gösterge bilimi.

Linguistic and Nonlinguistic Indicators in terms of Semiotics in the COVID-19 Global Epidemic Process

ABSTRACT

Any form, object, phenomenon, etc., which stands for or shows something other than itself, is defined as an indicator. Indicators can be found in the form of objects, sounds, pictures, words, images, gestures and the transfer of emotions, thoughts, information, etc. is made through them. Indicators come together to form system. These systems are; formed by the combination of signs such as natural languages, behaviors, images, pictures, photographs, plans, signs, posters, gestures, mimics, patterns, motifs. The meaning of the system is possible by explaining the smallest meaningful units. Semiotics is a branch of science that undertakes the task of describing and classifying indicator systems, determining the relations of indicators with each other, as well as determining the interaction between human and human, human and nature. COVID-19 global epidemic which has been seen all over the world recently, has many effects on social, psychological, cultural, economic, etc. In addition to its impact on health. At the beginning of the epidemic process related to the COVID-19 global epidemic, a number of linguistic and non-linguistic indicators were used for the promotion of the virus and protective measures. While the process was going on, some promotional videos, posters and images about exposure to the virus, its treatment and vaccination were brought to the attention of the society. In this paper, some linguistic and non-linguistic indicators prepared by public institutions and organizations from the beginning of the COVID-19 global epidemic process to today will be evaluated in terms of semiotics.

Keywords: COVID-19, linguistic indicators, non-linguistic indicators, semiotics

⁴⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, mediha.mangir@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9455-7042.

⁴⁵ Hemşire, YL öğrencisi, Samsun İl Sağlık Müdürlüğü, OMÜ LEE, meralay55@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3461-6220.

GİRİŞ

İnsanların iletişim kurarken beklentileri, amaçları, niyetleri farklıdır. Bu nedenle iletişimde sadece dilsel unsurlar (doğal dil) kullanılmaz. Davranışlar, çeşitli jest ve mimikler, engellilere yönelik alfabeler, görüntüler, trafik işaretleri, bir şehrin haritası, şarkı, resim, film, afiş, yazınsal metin, bir mimarlık düzenlemesi, yönerge vb. bildirişim amacı taşısa da taşımaya da bir dizge olarak betimlenir. Gerçekleşme düzlemleri farklı olan bu dizgelerin birimleri gösterge olarak adlandırılır. İnsanlar iletişimde bu farklı türden göstergeleri kullanabilirler. Görüntüsel (ikonik), dilsel (sözlü ve yazılı birimler), dil-dışı (titreme, durak, konuşma şekli, beden duruşu, jest ve mimikler, mesafe) göstergeler, farklı bağlamlarda mesaj iletmede tercih edilebilir. Göstergibilim, gösterge dizgelerini betimleme, sınıflandırma, göstergelerin birbirleriyle ilişkilerini belirlemenin yanı sıra insanla insan, insanla doğa arasındaki etkileşimi saptama görevini üstlenen bilim dalıdır (Rifat, 2013: 113).

Yazınsal ya da sanatsal her metin farklı açılardan incelenebilir. Her metin için okuma, çözümlenme ve inceleme biçimleri geliştirilebilir. Bu farklılıklar, genellikle kullanılan kuram ya da yöntemle ilgili olarak değişir. Farklılığın bir başka nedeni de okuma amacıyla ilgilidir. Çok anlamlı yapılar olan yazınsal metinleri farklı bakış açıları ve yöntemlerle okumak, anlamlandırmak ve yorumlamak mümkündür. Metinlerin çözümlenmesinde, yüzeysel yapıda bulunmayan bilgilere ulaşmaya çalışılır. Bu bilgilere ulaşmada metinlerin yatay ve dikey düzlemleri bir başka ifadeyle dizimsel ve dizisel boyutları ele alınır. Dizimsel inceleme bir metnin yüzey yapısını incelemeye dayanırken, dizisel inceleme metnin içeriğini ortaya koyan çeşitli paradigmaları belirlemeye çalışır (Günay, 2017: 426). Metinlerin üretilmesi ve yorumlanması, kodların varlığı veya iletişim gelenekleriyle ilişkilidir. Bir göstergenin anlamı kodlara bağlı olduğundan kodlar, göstergenin anlamını teşkil eden bir çerçeve üretir. Kodlar; toplumsal kodlar, metinsel kodlar, yoruma dayalı kodlar gibi farklı başlıklarda değerlendirilir. Toplumsal kodlar, ses, sözlük bilgisi, sözlü dil; beden dili; moda, giysiler, arabalar gibi eşya kodları; ritüeller, oyunlar gibi davranışsal kodlar biçiminde örneklenirken metinsel kodlar ise matematikteki işaretler gibi bilimsel kodlardır. Çeşitli sanatlardaki (edebiyat, resim, müzik..) estetik kodlar; fotoğraf, film, radyo, gazete, dergi gibi medya kodları olarak betimlenir. Yoruma dayalı olanlar da ideolojik kodlardır (Yaylagül, 2015: 27).

Her türlü metin çeşitli iletiler taşıyabilir. Bu iletiler yoluyla alıcının zihninde durum değişikliği ve onu harekete geçirme amaçlanır. Metinler çeşitli sebeplerle çeşitli biçimlerde düzenlenir. Bununla ilişkili olarak her metnin bağlamından söz edilmelidir. "Metin üreticisi o metni ne zaman ve niçin üretmiştir?" sorusu bağlamı tespit etmeye yöneliktir. Çevresel, toplumsal, deneyimsel ve ideolojik bağlamlardan söz edilebilir (Yaylagül, 2015: 48). Metin türleri içinde medya metinleri, hemen her an her yerde maruz kaldığımız metinlerdir: gazete, dergi metinleri, cadde, yol posterleri, pano afişleri, TV, radyo programları, web siteleri vb. Bunlardan bir kısmı hareketli/etken durumda (televizyon metinleri gibi), bir kısmı durgun/edilgen yapıda (poster, afiş vb.) bulunur. Medya metinlerinden billboard ya da pano afişlerinde diğer edebi metinlerde (roman, masal...) olduğu gibi çatışma yer almaz. Bu metinlerde alıcıyı bilgilendirmek ve harekete geçirmek amaçlanır. Ayrıca görsel, işitsel ve dilsel unsurların yer aldığı bu tür metinlerde iki veya çok dillilikten söz edilmelidir. Dilsel unsurların (söz/yazı) yanı sıra müzik, resim, simge, ikon, renk...gibi işitsel ve görsel başka unsurların da varlığı çok dillilik olarak değerlendirilir (Yaylagül 2015: 49). Ronald Barthes, reklam metinlerinde üç iletinin olduğunu belirtir: Dilsel ileti, şifrelenmemiş görüntüsel ileti (gerçeğe benzerlik), şifrelenmiş görüntüsel ileti (simgesel) (Barthes, 1993: 158). Birçok reklam metninde bu farklı bileşenler görülebilir.

Son dönemde bütün dünyada görülen COVID-19 küresel salgınının sağlık üzerine etkisinin yanı sıra sosyal, psikolojik, kültürel, ekonomik vb. birçok etkisi devam etmektedir. Dünyada ve Türkiye’de süreç yönetimi,

- Toplumsal bilinçlendirme çalışmaları,
- Sosyal hareketliliğinin azaltılması,
- Ulaşım ve dolaşımın sınırlandırılması,
- Ekonomik düzenlemeler,
- Toplumsal yardımlaşma ve dayanışma,
- Aşamalı normalleşme süreçleri,
- Aşılama (Turan ve Hamza Çelikyay, 2020: 14-19) başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de virüsü tanıtmaya, alınacak tedbirlere, aşılama, sosyal hayatı yeniden kurgulamaya yönelik birçok bilgilendirici ve uyarıcı yayınlar üretilmiştir. Bu yayınlar arasında pano afişleri, yol posterleri, broşürler, kısa videolar, kamu spotları, bazı yönergeler dikkati çeker. Bu bildiride ise COVID-19 küresel salgın sürecinin başından günümüze kadar T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanmış dilsel ve dil dışı göstergelerin yer aldığı bazı görseller, gösterge bilimi açısından değerlendirilecektir.

BULGULAR

COVID-19 küresel salgın sürecinin başından günümüze kadar T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanmış göstergeleri şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

- Salgın sürecinin başında virüsü tanıtmaya ve virüsten korunmaya yönelik olanlar
- Süreç devam ederken alınması gereken önlemler ve bu önlemlerin uygulanmasına yönelik olanlar
- Toplumsal yaşantıyı düzenleyici birtakım kuralların öne çıkarıldığı olanlar
- Aşının bulunması ile birlikte aşı ve aşılama yönelik olanlar
- Normalleşme ile birlikte sosyal yaşantının düzenlenmesine yönelik olanlar

1. Gösterge:

Aşağıdaki gösterge salgın sürecinin başında, virüsü tanıtmaya yönelik hazırlanan bir broşürden alınmıştır. Broşür, kitap kesiti biçiminde düzenlenmiştir. Bu gösterge, dilsel ve görsel bileşenden oluşur. Bu broşürde, Barthes’ın sözünü ettiği dilsel ve şifrenmemiş gösterge bulunurken şifrenmiş gösterge yoktur.

(1. Gösterge)

İlk sayfanın başındaki dilsel ileti, alıcıya metin üreticisi hakkında bilgi verir. Afişin en başında Sağlık Bakanlığı'nın logosu ile T.C. Sağlık Bakanlığı yazısı yer alır. Bu, metnin üreticisine işaret eder. Broşürün farklı yerlerinde logo ve bakanlığa ait sosyal medya hesapları görülür. Broşürün ilk sayfasında iki çizgi (lacivert-kırmızı) arasında başlık olarak düzenlenmiş YENİ KORONAVİRÜS iletisi görülür. Bu ileti Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün kullandığı COVID-19 biçiminde kısaltılarak desteklenir. Türkçe sesletime uygun biçim ile literatürde kısaltılmış biçiminin aynı düzlemde kullanılması, farklı alıcıların düşünüldüğünü gösterir.

İki kesitte de kırmızı ve mavi rengin tonları tercih edilmiştir. Mavi, sakinlik ve güveni telkin ederken kırmızı, dikkati çekmeye yönelik kullanılan bir renktir.

Broşürün ikinci sayfasında görsel ve dilsel ileti birlikte yer alır. Sayfanın başında birinci sayfada olduğu gibi büyük harfler tercih edilmiş, YENİ KORONAVİRÜS NEDİR? başlık olarak değerlendirilmiş, broşürün tamamında kullanılan iki renk dilsel iletilerde de birlikte kullanılmıştır. Soru cümlesinin altına daha küçük puntolarla sorunun cevabı kısa bir biçimde verilmiştir. Dilin, göndergesel işleviyle bilgilendirmeye yönelik kullanıldığı görülür. Sağlık alanı terimlerine yer verilmeksizin herkesin anlayacağı açık bir dil kullanımı dikkati çeker. İkinci kesitte görsel gösterge olarak büyük ve yakından, küçük ve uzağa doğru üç tane virüs görseli yer alır. Bu görsel de broşüre hâkim olan renkte düzenlenmiştir.

2. Gösterge:

Aynı broşürün diğer sayfasında YENİ KORONAVİRÜS NASIL BULAŞIR? sorusu sorulur ve broşürün ilk sayfasındaki cevabın aksine ayrıntılı ancak tek cümleyle cevap verilmiştir. Dilsel iletide, yine terim anlamlı kelimeler yerine herkesin anlayabileceği bir betimleme yapılmıştır. Kullanılan dilden hareketle broşürün sadece sağlık çalışanlarına yönelik hazırlanmadığı anlaşılır. İki sayfada da hem dilsel hem görsel gösterge birlikte yer alır. İlk görsel, metindeki dolaşımı niteleyecek biçimde oklarla virüs görselinin dolaşımını simgeler.

İkinci kesitte YENİ KORONAVİRÜS BELİRTİLERİ NELERDİR? sorusuna yönelik cevap metni oluşturulmuştur. Burada da dilsel ileti, görsel ileti ile desteklenmiştir. Üç farklı çizgi ikon altına ATEŞ-SOLUNUM SIKINTISI-ÖKSÜRÜK yazılarak ikonlar dilsel göstergeyle betimlenmiştir.

(2. Gösterge)

3. Gösterge:

(3. Gösterge)

Yukarıdaki afiş, süreç devam ederken alınması gereken önlemler ve bu önlemlerin uygulanmasına yönelik bir göstergedir. Özellikle sürecin başında, maske kullanımı ile ilgili birçok tanıtım videosuna, afişe ve yönergeye yer verilmiştir. Afiş, görsel ve dilsel bileşenlerden oluşur. Dilsel göstergenin bir bölümü başlık biçiminde düzenlenmiştir. Diğer dilsel birimler, görselleri açıklar nitelikte görsellerin altında verilmiştir. Başlık olarak düzenlenen bölümde doğanın, yeniden uyanışın rengi olarak betimlenen ve birçok sağlık ve gıda ürününün tanıtımında kullanılan yeşil renk tercih edilmiştir. Afişin genelinde de mavinin tonları ile uyarıcı nitelikteki buyurum ifadelerinde kırmızı renk kullanılmıştır. Ayrıca afişin alt bölümünde sözcü üreticisi olarak Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı logosu ve yazısı ile sosyal medya hesaplarına yer verilmiştir. Görsel bileşende, maskenin doğru ve yanlış kullanımına

yönelik çizgi resimler kullanılmış, bunlar yeşil tik ve kırmızı çarpı işaretiyle desteklenmiştir. Afişin genel görünümünde görsel tasarım ilkelerinden simetriden yararlanıldığı gözlenmiştir.

4. Gösterge

(4. Gösterge)

Bu afiş de süreç devam ederken alınması gereken önlemlerden maske kullanımıyla ilgilidir. Afiş görsel ve dilsel bileşenlerden oluşur. Afiş, 3. göstergeyi tamamlayıcı bir yönergeye sahiptir. Birbirini tamamlayan bu afişlerde, başlıkta yeşil ve mavi renk tercihinin yanı sıra afişin düzenleniş biçimi de benzerdir. Simetri dikkate alınmış, başlık afişin başında aşağıya doğru görsel işaret eder biçimde düzenlenmiştir. Her iki afişte de doğru ve yanlış tutumlar yeşil tik ve kırmızı çarpı ile imlenmiştir. Bu afişin alt bölümü yine metin üreticisine ayrılmıştır.

5. Gösterge

(5. Gösterge)

Sürecin başında toplumun en çok merak ettiği konulardan biri de virüse karşı bir aşının geliştirilip geliştirilmediğiydi. Şu anda geçerliliğini yitiren bir afiş olsa da sürecin başında toplumu bilgilendirme göstergelerinden biri olarak kullanılmıştır. Şimdi yerleşme sorunu olan bu afişte görsel ve dilsel bileşenler birlikte yer alır. Büyük puntolarla YENİ KORONAVİRÜS (COVID-19) AŞISI VAR MIDIR? sorusu yöneltilir. Daha küçük puntolarla şu anda aşının bulunmadığı ve çalışmaların devam ettiği bilgisi verilir. Görsel bileşen olarak iki aşı ampulüne ve çok büyük bir soru işaretine yer verilmiştir. Bu afişte dikkati çeken bir husus da televizyonda, yazılı ve görsel basında da sık sık karşılaştığımız turkuaz renginin ampullerde ve soru işaretinde kullanılmasıdır. Bu renk değerli taşın adını alır ve eski Türk toplumunda da gökyüzünün ve yeryüzünün sonsuzluğu ile mavi ve yeşilin iç içe geçmişliğini yansıtır. Ülke tanıtım video ve logolarında dikkati çeken ve tercih edilen bir renktir. Turkuaz, salgın sürecinde de birçok görselde hatta her akşam verilerin yayımlandığı tabloda da kullanılmıştır.

6. Gösterge

Küresel salgın sürecinde toplumsal yaşamın düzenlenmesine ilişkin birçok tanıtıcı film, yol poster, pano afişi vb. hazırlanmıştır. Evde misafir kabulü, açık havada sportif faaliyetler, iş yerinde, markette alınacak önlemlere kadar birçok sosyal alandaki ilişkilerin düzenine dair bilgilendirici göstergeler toplumun ilgisine sunulmuştur.

(6. Gösterge)

Turkuaz renginin ağırlıklı olarak kullanıldığı zemin üzerinde görsel ve dilsel bileşenler bir aradadır. Görsel tasarım ilkelerine uygun olarak çizgi karakterlerden yararlandığı görülür. Sağ ve sol üst köşelerdeki virüs görseli dilsel iletiyi destekler. Ancak dilsel iletinin mavi blok üzerine yazımı tasarım ilkeleri açısından uygun bulunmaz. Zemin ve blok tonu birbirine yakındır. 3. bir katman olarak yazının okunabilirliği azalmıştır. Yine metin üreticisi olarak bakanlığın adı ve logosu kırmızı blok halinde görselin altında yer alır.

Türk toplumunun toplumsal kodlarından biri de davetsiz misafiri Tanrı misafiri olarak kabul etmek ve hiç tereddüt etmeden en iyi şekilde ağırlamaktır. Bu görselde bu koda vurgu yapılmaktadır. Ancak bu kodun değiştirilmesine yönelik bir uyarı dikkati çeker. Eve giren her misafir virüsle eş değer kabul edilir.

Maske ve mesafe kuralına uyulmuş dahi olursa ev ziyaretlerinin çok riskli olduğu ve büyük oranda bulaşların bu vesileyle gerçekleştiği bilinir.

7. Gösterge

Bir önceki afişte olduğu gibi turkuaz renginin ağırlıklı olarak kullanıldığı zemin üzerinde görsel ve dilsel bileşenler bir aradadır. Bu afiş de kişisel alanın ve sevdiklerimizin korunmasına yönelik bir ileti içerir ve 6. göstergenin iletisini tamamlar konumundadır.

(7. Gösterge)

Görsel bileşen sevdiğimiz aile bireyleri olduğuna işaret eder. Görselde yer alan penceredeki tül ve saksı doğrudan yaşadığımız evi temsil eder. Dilsel bileşen de görseli destekler niteliktedir: "Kendimizi ve sevdiğimizi korumak için ev ziyareti yapmayalım." Yukarıdaki afişte olduğu gibi dilsel bileşen görsel tasarım ilkelerine aykırı olarak çok renkli ve katmanlı bir dizgiyle sunulmuştur. Ayrıca sözcüğü üreticisi olan kurumun logosu, adı ve sosyal medya hesapları görselin altında verilmiştir.

8. Gösterge

(8. Gösterge)

Salgın süreci devam ederken kontrollü sosyal hayata dönüşle ilgili birçok içerik hazırlanmıştır. Göstergede görsel ve dilsel bileşenler bir arada verilmiştir. İş hayatına dönüş, kadın ve erkek figürler üzerinden betimlenmiştir. Figürlerin kıyafetleri ve taşıdıkları çantalar çalışma hayatına gönderimde bulunur. Ayrıca görselde insan temsillerinin maskelerine ve aralarındaki mesafeye vurgu yapılmıştır. Dilsel bileşende büyük puntolarla MASKE VE SOSYAL MESAFE iletisi verilir. Ayrıca bu iletinin başında kırmızı zemin üzerine KORONAVİRÜS'E KARŞI GÜCÜMÜZ başlık olarak dikkati çeker. Ayrıca bir uyarı ifadesi olan "Tedbiri elden bırakmayalım" iki figür arasındaki mesafeye işaret eden iki ayrı ok içinde verilmiştir. Dilsel birim görsel birimi desteklemiştir. Sözce üreticisi T.C. Sağlık Bakanlığı'nın kırmızı logosu, afişin üst bölümünde yer alırken sosyal medya hesapları afişin altında kırmızı zemin üzerine bulunur.

9. Gösterge

(9. Gösterge)

Kontrollü sosyal hayata yönelik bu uyarı afişi de iş yerlerinin düzenine ilişkin ileteler içerir. Büyük puntolarla COVID-19'DAN KORUNMAK İÇİN İŞ YERİNDE başlığı içeriği yansıtır. 4 blokta uyarı içerikli dilsel bileşenlere yer verilen afişte küçük boyutta uyarı başlıklarına (Maske takın/Ortamı sık sık havalandırın/1,5 metre sosyal mesafeyi koruyun/Ellerinizi su ve sabunla yıkayın) uygun ikonlar kullanılmıştır. Afişte yer alan #İşSağlığıVeGüvenliğiHaftası etiketi de belirli bir güne işaret eder. Beyaz zemin üzerine turkuaz rengi burada da dikkat çeker. Metin üreticisi, birçok afişte olduğu gibi alt bölümde logosu, adı ve adresleriyle yer alır.

10. Gösterge

Salgın sürecinde sosyal hayatı kısıtlanan toplum, açık havada kendine yer bulmak istemiştir. Sağlık Bakanlığı açık alanda yürüyüş yapmayı önerirken bu etkinlik için de toplumu bilinçlendirmeye yönelik yazılı ve görsel iletelerin olduğu birtakım göstergeler sunmuştur. Kontrollü normale dönüş afişlerinden

biri de açık alanda yürüyüşe yöneliktir. Aşağıdaki afişte dilsel ve görsel bileşenlerin bir arada kullanıldığı görülür. Doğayı ağırlıklı temsil eden mavi ve yeşil tonları afişte geniş yer tutar.

(10. Gösterge)

Afişin üst bölümünde aslında açık alanda dahi hastalık açısından risk altında olduğuna dair dilsel ileti verilmiştir. Bu ileti mavi zemin üzerine mavinin başka bir tonuyla verildiğinden görsel tasarım ilkelerinden okunabilirliği zayıflatmıştır. Dilsel bileşen aynı zemin üzerine mor renk ile büyük puntolarla devam eder. Yürüyüş alanında maske ve mesafe kuralı hatırlatılır. İletiyeye uygun biçimde farklı cinsiyet ve yaşlarda yürüyen üç insan figürü ve aralarındaki mesafeyi gösteren ölçüm grafiği dikkati çeker. Görsel tasarım ilkelerine uygun biçimde çizgi karakterlerden yararlanılmıştır. Metin üreticisi afişin alt bölümünde logosu, adı ve adresleriyle bulunur.

11. Gösterge

(11. Gösterge)

Medya metinlerinden özellikle reklamlarda ünlü kişilerden yararlanılması yaygındır. Toplumun sempati duyduğu, sevdiği ve güvendiği kişilerin kullandıkları ürünlere rağbet edebileceği düşünülür. Bu iki afişte de küresel salgının başladığı dönemde farklı dizilerde doktor rolündeki iki oyuncu, sözce üreticisi olarak karşımıza çıkar. Görsel bileşende gerçek kişilere yer verilmiştir. Bu kişilerin kurgudaki uzmanlık rolleri

(doktor) toplumun güven duygusunu, gerçek yaşamda oyuncu olmaları toplumun sevgi ve sempati duygularını harekete geçirir. Böylece onların verdikleri iletiler değerli olur ve eyleme geçirici özellik kazanır. Afişlerde görsel bileşen olarak sadece oyuncuların fotoğraflarına yer verilmiştir. Dilsel bileşen olarak oyuncuların ürettikleri sözceler dikkati çeker. Bu sözceler, Sağlık Bakanlığı'nın sürecin başından itibaren sosyal medya hesaplarında, ulusal medyada, yazılı ve görsel basında kullandığı sözcelerdendir. Bunlardan biri "Koronavirüs alacağınız tedbirlerden daha güçlü değildir." önermesidir ve bu önermede bireysel tedbirler öncelenir. İkinci dilsel ileti de "maske mesafe temizlik" üçlüsüne dikkati çeker ve ilk dilsel iletide geçen "tedbirler"i tamamlayan bir sözce olarak görülür. "Bu üç tedbirde birleşelim." önerisi vurgulanır.

12. Gösterge

(12. Gösterge)

Salgın sürecinin belli dönemlerinde özellikle bulaş riskinin ve ölüm oranlarının arttığı durumlarda toplumun evde kalması zorunlu hale getirilmiştir. Tam kapanma diye betimlenen bu dönemlere yönelik birçok afiş, broşür, yönerge vb. toplumun bilgisine sunulmuştur. Bu iki gösterge de aynı iletiyi içerir.

İlk göstergede dilsel ve görsel bileşen bir aradadır. Dilsel ileti bir bildirim cümlesidir. «Hayat Eve Sığar» bildirimini ayrıca bir uygulamanın (HES) da tanıtımıdır. Burada iki ünlem cümlesi buyrum anlam

değeriyle yönlendirme ifade eder: *Koronavirüsten korun! Riskleri en aza indir!* Ayrıca «indir» fiilinin tevriyeli kullanımı ile dil oyunu yapılmış, hem riskleri azaltma hem de bu uygulamayı telefona indirme mesajı verilmiştir. Oldukça sade düzenlenen görselde yeşilin tonları ve beyaz renk kullanılmıştır. Zemin üzerine telefon figürü yerleştirilerek bir telefon uygulaması olduğu görsel biçimde iletilir. Telefonun içinde de alttan ve üstten ellerle kavranan, korunan bir ev figürü dikkati çeker. Evinde kalan toplumun emin ellerde ve korunmuş olacağı iletisi görselle sunulmuştur. Sözce üreticisinin logosu hem sağ alt köşeye hem de telefonun içine yerleştirilmiştir.

İkinci afiş de sade ve anlaşılır içeriğiyle iki bileşenden oluşur. Dilsel ileti, “Evde Kal Sağlıklı Kal” buyrum cümlesi biçiminde ev ikonunun içine geçmiş olarak verilmiştir. Toplumun evde kalarak virüsün zararlarını bertaraf edeceği mesajı «evin çatısından dışarı çıkan bir yumruğun virüse yönelmesi» görseli ile verilir. Metin üreticisi, logosu ve adıyla afişin alt orta bölümünde yer alır.

13. Gösterge

Küresel salgının başından bu yana Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) takibinde birçok ülkede aşı geliştirme çalışmaları yapılmış, salgının başlangıcından ancak bir yıl sonra aşı bulunmuştur. Ülkemizde de dışarıdan temin edilen aşılardan uygulanacağı duyurulmuş, aşı ve aşılama konusunda bilinçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Aşı ve aşılama yönelik birçok çalışma görsel ve yazılı basında yer bulmuştur. Ülke yöneticileri, sağlık bakanı, bilim insanları, sağlık çalışanları ve sanatçılar da toplumu aşıya yönlendirmek için gönüllü olmuşlar ve bunu toplumun önünde gerçekleştirmişlerdir. Aşıya yönelik hazırlanan birçok tanıtım afişi vardır. Bunlardan biri turkuaz renk üzerine sadece dilsel iletilerin yer aldığı afiştir.

(13. Gösterge)

Büyük punto ile COVID-19 AŞILARI başlığından sonra bildirim cümlesine yer verilmiştir. Dört satırda tamamlanan cümle; aşılardan, hastalığa yakalanma ve hastalığı ağır geçirme riski ile hastaneye yatış ve ölüm oranını azaltacağına yönelik bildirimde bulunur. Daha küçük puntolarla devam eden dilsel bileşen, bireylere aşı olarak hem kendilerinin hem de sevdiklerinin sağlığını koruyacakları iletisini verir. Sağ üst köşede aşı solüsyonunun görseli ve ortada bir kalp figürü logo olarak dikkati çeker. Bu görselin etrafındaki dilsel iletide dil oyunu yapılmıştır: Tedbirler ve **Aşı**yla / COVID- 19'u **Aşı**yorumuz. Aşı kelimesi

ve aşmak fiilinin çekimlenmesiyle ortaya çıkan sesbirim benzerliğinden yararlanılmıştır. Sözce üreticisi T.C. Sağlık Bakanlığı, afişin alt bölümünde logosu, adı ve hesaplarıyla yer alır.

14. Gösterge

(14. Gösterge)

Küresel salgının ikinci yılında aşılamayla birlikte toplum tarafından bazı tedbirlerin gevşetildiği gözlenir. Sağlık Bakanlığı, bu duruma yönelik sürecin devam ettiği ve tedbirlerin gevşetilmemesi gerektiği mesajını veren afişler düzenlemiştir. Bunlardan biri de büyük puntolarla bir bildirim cümlesinin (KURALLAR DEĞİŞMEDİ) yer verildiği afiştir. Aslında bu ifade, bir sözceleme durumuna işaret eder. Burada daha önceki kurallara gönderimde bulunduğu gözlenir. Daha önce sadece bir dilsel gösterge ile «maske-mesafe-temizlik» olarak verilen mesaj, bu afişte buyrum cümlesine dönüşmüştür. «Maske Tak Mesafeyi Korum Ellerini Yık». Yine küçük ikonlarla bu dilsel göstergeler desteklenmiştir. Metin üreticisi, afişin alt bölümünde kendini ortaya koymuştur.

15. Gösterge

Yukarıda incelenen göstergeler, salgın sürecinin başından günümüze kadar geçen dönemde T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından toplumu bilinçlendirmeye yönelik hazırlanmıştır. Devletin kurumu olan Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan afişlerde, broşürlerde standart (ölçünlü) dilde dilsel göstergelere yer verilmiştir. Ancak ülke genelinde yerel belediyeler tarafından yöre ağız ile üretilmiş sözceler de çok dikkati çekmiştir. Yol posterlerinde sergilenen bu uyarı ifadeleri yerele ulaşarak farkındalığın artırılmasında bir rol üstlenmiştir. Ağız özellikli kullanımlar bir yönüyle mizah da içerdiğinden toplum tarafından benimsenmiştir.

Ayrıca yerel yönetimlerden bazıları da sinema filmlerinin ünlü repliklerini salgında üretilen sözcelere uyarlayarak yol posterlerinde toplumun dikkatine sunmuşlardır. Bu posterlerde toplum tarafından sempati duyulan, sevilen sanatçıların iletilerinin etkili olacağı düşünülmüştür.

SONUÇ

İnsanlar, iletişim bağlamına ve alıcının özelliklerine bağlı olarak farklı kanalları mesaj alıp verme dizgesi olarak kullanırlar. Gerçekleşme biçimleri (el-kol-baş hareketi, yazı, ses, görüntü vb.) farklı olabilen anlatılar; duygu, düşünce ve yargıyı aslına uygun biçimde sunabileceği gibi bazı durumlarda verilmek istenilen iletiyi örterek, ironilerle, dil oyunlarıyla sunabilir. Bir başka ifadeyle metinler, kurmaca ya da durum saptayıcı, ikna edici, yönlendirici, koruyucu, buyurucu olabilir. Metin türleri içinde medya metinleri, hemen her an her yerde maruz kaldığımız metinlerdir: gazete, dergi metinleri, cadde, yol posterleri, pano afişleri, TV, radyo programları, web siteleri vb. Bunlardan bir kısmı hareketli/etken durumda, bir kısmı durgun/edilgen yapıda bulunur.

Bu çalışmada, tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 küresel salgını dolayısıyla bazı toplumsal uyarı ve bilgilendirme ihtiyacını karşılayan görsel ve dilsel bileşenlerin yer aldığı göstergeler değerlendirilmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de virüs, virüsten korunma, tedavi yöntemleri gibi konularda toplumu bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye yönelik farklı çalışmalar salgın sürecinin başından bu yana yürütülmektedir. Bu bilinçlendirme çalışmalarında T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından her türlü medya kanalı (TV, radyo, internet, reklam, afiş vb.) kullanılmıştır. Bu çalışmada özellikle durgun, edilgen yapıda olan afişler dilsel ve görsel bileşenler açısından değerlendirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Buna göre,

- Virüsü ve virüsün sebep olabileceği hastalığı tanıtmaya yönelik göstergeler
- Virüsün bulaşmaması için alınması gereken tedbirlere yönelik göstergeler
- Toplumsal yaşantıyı düzenleyici birtakım kuralların öne çıkarıldığı göstergeler
- Aşının bulunmasıyla birlikte aşı ve aşılama yönelik teşvik edici göstergeler
- Sürecin devam ettiğini ve tedbirlerin gevşetilmemesine yönelik uyarı göstergeleri
- Yerel belediyelerin hazırladığı ağız özellikleriyle üretilen sözceler ve görseller, toplumun dikkatine sunulmuştur.

Bu göstergelerin bazıları durum tespitinde bulunma, tanıtma, bilgilendirme amacı taşırken bazıları da ikna etme, yönlendirme, buyurma işlevi üstlenir. T.C. Sağlık Bakanlığı dışında diğer kamu kurumlarının ve özel kuruluşların ürettikleri afişler, broşürler, yönergeler değerlendirildiğinde başka verilere de ulaşılabilecektir. Ayrıca bazı farklı ülkelerin hazırladığı göstergeler de çok farklı bulgular sunacaktır. Böyle bir çalışma özellikle toplumsal kodlara yönelik birtakım sonuçlar da ortaya koyacaktır. Bu araştırmaya konularının başka çalışmalara malzeme teşkil etmesi önerilir.

KAYNAKLAR

- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel serüven*. Çev: Mehmet-Sema Rifat. İstanbul: YKY.
- Erkman-Akerson, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Rifat, M. (2013). XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları. İstanbul: YKY
- Turan, A. ve Hamza Çelikyay, H. (2020). Türkiye’de Kovid-19 ile mücadele: politikalar ve aktörler. *Uluslararası Yönetim Dergisi*, C.3/1. 1-25.
- Yaylagül, Özen (2015). *Göstergebilim ve dilbilim*. Ankara: Hece.
- <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66166/afisler.html>

Ebeveyn Ruh Sağlığının Çocuk Ruh Sağlığına Etkisi

Yasemin BUDAK⁴⁶, Doç. Dr. Yusuf Bahri GÜNDOĞDU⁴⁷

ÖZET

İnsan, hayatı boyunca çeşitli olumsuz yaşantılara maruz kalabilmektedir ve bu durum kimilerini uzun süre etkisi altına alırken kimileri de yaşanan olumsuzluklardan kısa sürede sıyrılıp hayatına kaldığı yerden daha yetkin bir şekilde devam edebilmektedir. Tam da COVID-19 Pandemisinin yaşandığı bu dönemde bu fark bize ruh sağlığının önemini hatırlatmaktadır. Ruh sağlığı yerinde olan birey dolayısıyla da bağışıklık sistemi daha güçlü olacağından hem fiziksel hem de ruhsal olarak bu gibi olumsuzluklara daha dirençli durabilmektedir. Bu gibi olumsuzluklardan çocukların daha çok etkilendikleri de göz önüne alırsa onların ruh sağlığının da en az yetişkinler kadar önemli olduğu ve özellikle bu süreçte üzerinde durulması gereken bir konu olduğu ortaya çıkmaktadır. Ebeveynlerin aile içindeki tutumlarının çocukların ruh sağlığı üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçek olup ebeveynlerin davranışlarını belirlemede ise içinde buldukları ruhsal durum etkili olmaktadır. Çocukluk döneminin buradaki kilit rolü, ebeveynlerin doğru tutum ve yaklaşımlarının çocuk ruh sağlığına etkisi ve Pandemi sürecinde de doğru yaklaşımlarla bu sürecin en az hasarla atlattılması gibi düşüncelerle bu çalışmada çocuk ruh sağlığının önemine, çocuk ruh sağlığı üzerinde etkileri sebebiyle de ebeveynlerin ruh sağlığının önemine değinilerek tüm dünyayı etkisi altına alan bu önemli süreçte dikkatler bu birbiriyle son derece bağlantılı konuya çekilmek istenmiştir. Bunu yaparken de konu ile ilgili çeşitli literatür taramasının yanı sıra önde gelen İslâm filozoflarından Ebû Bekir er-Râzî'nin "et-Tıbbü'r-rûhânî" adlı eserinden ruh sağlığının önemi ve ruh sağlığını geliştirmek için nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda yetişkinler açısından faydalanılmıştır. Çocuklar açısından da ruh sağlığı ve ahlâk eğitimi ilişkisi ve çocukların bu konudaki eğitimi konusunda yine önde gelen İslam filozoflarından İbn Miskeveyh'in "Tehzîbü'l-ahlâk" isimli eserinden faydalanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ruh sağlığı, Ahlâk Eğitimi, Çocuk Eğitimi, Ebû Bekir er-Râzî, İbn Miskeveyh.

ABSTRACT

The Effect of Parental Mental Health on Child Mental Health

A person can be exposed to various negative experiences throughout his life, and the effect of this exposure affects some people for a long time, while others can get rid of the negative experiences in a short time and continue their lives more competently from where they left off. Just at this time of the COVID-19 Pandemic, this difference reminds us the importance of mental health. Since the individual with good mental health and therefore the immune system will be stronger, they can be more resistant to such negativities both physically and mentally. Considering that children are more affected by such negativities, it turns out that their mental health is at least as important as adults, and it is an issue that needs to be addressed especially in this process. The effect of parents' attitudes in the family on the mental health of children is an undeniable fact, and the mental state of the parents is effective in determining their behavior. The key role of the childhood period here, the effect of the right attitudes and approaches of the parents on the mental health of the children, and the effect of the whole world by mentioning the importance of the mental health of the children and the mental health of the parents due to its effects on the mental health of the children. We wanted to contribute to this highly interconnected issue that attracted our attention in this important process. While doing this, in addition to various literature reviews on the subject, we first tried to benefit from the work of one of the leading Islamic philosophers, Ebu Bekir Er Razi's "et-Tıbbü'r-rûhânî" from the point of view of adults about the importance of mental health and what we should pay attention to in order to improve it. we tried to draw attention to how important it is for children to take care of their mental health by adults, and then, on the relationship between mental health and moral education and the education of children on this subject, Ibn

⁴⁶ Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, yaseminguven85@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9424-2451

⁴⁷ Doçent Doktor, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, yusufbahri@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8305-8993

Miskeveyh's "Tehzibu'l- Ahlâk" We made some observations and recommendations by talking about what can be done to strengthen the mental health of children by making use of his work.

Keywords: Mental health, Moral Education, Child Education, Abu Bakr er-Razi, Ibn Miskeveyh.

GİRİŞ

COVID-19 Sürecinin Çocuk Ruh Sağlığına Etkileri

COVID-19 hastalığı Dünya Sağlık Örgütü (2020) tarafından pandemi olarak ilan edilmiş, Türkiye de dahil olmak üzere dünyadaki tüm ülkelerde yaşayan bireyleri, hem toplumsal hem de bireysel açıdan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Bireylerin ruh sağlığı üzerindeki bu olumsuz etkileri; sosyal yaşantılarına, ilişkilerine ve eğitim-öğretim hizmetleri gibi birçok alana yansımıştır. Bu yansımalar COVID-19 vakalarının giderek artmasıyla, eğitim-öğretim faaliyetlerinin online platformlara taşınmasıyla ve sokağa çıkma yasaklarının başlamasıyla birlikte yetişkinlerin yanı sıra gelişim döneminde olan çocukların da ruh sağlığını derinden etkilemiştir (Wang, Pan, Wan, Tan, Xu, Ho ve Ho, 2020).

Pandemi tüm dünyayı sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Özellikle kırılgan grupta yer alan çocuklar pandemi sürecinden çok daha fazla etkilenmiştir. Birçok kişi için Covid-19 pandemisi, stres seviyesinin en üst düzeye ulaşmasına neden olmuştur. Sosyal mesafeyi korumak için sosyal çevremizden ve yakınlarımızdan uzak kalmak, uyku bozukluğu ve yalnızlık hissiyle de deyim yerindeyse baş başa bırakmıştır. Bazı araştırmalar stres, yalnızlık ve uyku eksikliği gibi faktörlerin bağışıklık sistemini zayıflattığını ve Covid-19 gibi hastalıklara karşı kişileri savunmasız bırakarak daha fazla risk altında bıraktığını söylemektedir. Konuyla ilgili yapılan birçok araştırma da ruh sağlığının bağışıklık sistemi üzerinde önemli rol oynadığı görüşünü desteklemektedir (Ak, 2020).

Yine pandemiden etkilenen tüm ülkelerde, iş yerlerinin kapanması nedeniyle işsizlik artmış ve bireylerin alım gücü azalmış, bu gibi olumsuzluklar sebebiyle çocuklar ve aileleri üzerindeki kaygı artmış ve bunun sonucunda ruh sağlığı sorunları çoğalmıştır (Erol, 2020). Çocuklar, salgın sürecinde uzaktan eğitime geçilmesiyle ve sosyal hayattaki birçok kısıtlamanın etkileriyle süreçten en çok etkilenen grup olmuştur. Son yapılan çalışmalarda çocuklarda yaş ve gelişim dönemlerine göre bazı olumsuz belirti ve bulgular görülmüştür. Okul öncesi çocuklarda, davranış ve motor becerinde gerileme, anne baba bağımlılığı, uyku problemleri, beslenme problemleri, nedeni bilinmeyen korku ve ağlama, konuşma problemleri ortaya çıkmıştır. Okul çocuklarında, huzursuzluk, uyku bozuklukları, konsantrasyon problemleri, dikkat dağınıklığı, aileye aşırı bağımlılık, yaşa ve gelişim düzeyine uygun olmayan davranışlar sergileme gibi durumlar görülmüştür (Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi, 2020).

Çocukların hayatlarında ilk öğrenmelerini gerçekleştirdikleri yer ailedir (Gündoğdu, 2017). Dolayısıyla çocukların davranışlarını taklit ettikleri ve rol model aldıkları aile bireylerinin COVID-19 pandemi sürecindeki tepkileri çocuklar için oldukça önemlidir. Çocuklar bilişsel gelişimleri gereği COVID-19 pandemi sürecini kendi başlarına anlamlandıramayacakları için en yakınlarındaki güvendikleri aile üyelerini taklit ederek sürece uyum sağlamaya çalışacaklardır (Pearlman, Schwalbe ve Cloitre, 2010). COVID-19 pandemi sürecinde ve buna benzer yaşanacak olumsuz birçok süreçte çocuklara doğrudan ve hızlı bir şekilde ulaşabilecek, çocukların tepkilerini yakından gözlemleyebilecek ve çocuklara ilk desteği verebilecek kişiler yine aile üyeleri olacaktır. Bu nedenle bu gibi konularda aile üyelerine büyük görevler düşmektedir (Dünya Sağlık Örgütü,2020).

Çocuk Ruh Sağlığı

Ruh sağlığı kavramı, kişinin çevresiyle ve kendisiyle sürekli olarak uyumlu olma halidir. Burada bahsedilen uyum ve dengeli olma hali durağan olmayıp sürekli olumlu yönde değişim gösteren dinamik bir süreçtir. Çocuktaki bütüncül gelişimi sağlayabilmek için ebeveynler bu süreçte çocukların fiziksel özellikleriyle olduğu kadar ruhsal durumlarıyla da yakından ilgili olmalıdırlar. İleride de bahsedeceğimiz gibi ruhi ıslahı sağlamaya çalışırken çocukların hissiyatları ve memnuniyetleri de göz ardı edilmemelidir. Ruhsal bozuklara karşı ailede ve okulda alınabilecek önlemlere dikkat edilmelidir

(Palut, 2016). Bilindiği üzere ruhsal sorunların önemli bir bölümü çocukluk dönemine dayanmaktadır. Kişiliğin şekillendiği ilk 6 yaş döneminde çocuğun sosyal ve duygusal hayat becerilerini kazanmasında çevre ve ailenin önemi büyüktür (Gündoğdu, 2016:385). Yine konuyla ilgili Gündoğdu (2016:379) anne-baba tutumlarının, çocuktaki mizaç özelliklerinin güçlenmesi ya da zayıflaması sonucunu doğurabildiğini söylemektedir. Bu sebeplerle çocuğun ilk sosyal deneyimlerini kazandıkları yer olan aile yaşantısında edinilen olumsuz davranışların alışkanlık haline getirilerek kalıcı hale gelmesi ve ilerleyen zamanlarda çocukta sorun olarak ortaya çıkması olasıdır (Seven, 2015).

Ruh sağlığı iyi olmayan anne ve babanın sağlıklı çocuklar yetiştirmesi de pek olanaklı görünmemektedir. Öfke kontrolünü sağlayamayan ve davranışlarında tutarsızlıklar olan ebeveynlerin yetiştirdikleri çocukların sakin ve uyumlu karakterlerde olmasını beklemek fazla iyimser bir yaklaşım olur ve sonunda çocukta düzeltilmesi zor olan ruhsal sorunlara yol açması hasebiyle böyle bir anlayış bizi çıkmaza sokabilir ve ciddi hayal kırıklıkları yaşatabilir. Görüldüğü gibi buradaki en can alıcı nokta kişinin ailesel yaşantısından kaynaklı bazı sorunlar yaşamasının ileride kolay tedavi edilemeyecek düzeylere ulaşması ve bireyin bu konuda yaşadığı sorunların çözümü için ciddi çaba sarf etmesi gerekmesidir. Çocuk ruh sağlığına özgü olgu ve olaylar yetişkinlere göre önleyici kapsamda yer alması gibi açılardan daha farklıdır. Şöyle ki; küçük yaşlardan itibaren ruh sağlığına gereken önem verilebilirse ileride yaşanacak muhtemel sorunlar daha ortaya çıkmadan önlemiş olabileceği gibi bireyde çıkacak olan agresiflik, kıskançlık, cimrilik vs. gibi ailesel huzurun yanında toplumsal huzuru da tehdit edecek olan birçok toplumsal sorunun da önü alınmış olarak yaşantımız daha kaliteli hale getirilebilir. Bu gibi amaçlarla çocuk ruh sağlığı alanı çocukların her açıdan sağlıklı birer birey olmaları için uğraş veren önemli bir bilim dalı olmaktadır (Bakırcıoğlu, 2015).

Bireylerin temel gereksinimleri, insanların davranışına yön vermektedir. İnsanlar yeme, içme gibi fiziksel gereksinimlerinin yanı sıra, ruhsal gereksinimlere de sahiptir. Bunlar; sevgi, ait olma, bağımsızlık, itibar, başarı gibi unsurlardır. Ancak daha da önemlisi bireyin bu gereksinimleri hissetme düzeyleridir. Yüksek düzeyde hissedilen bu gibi gereksinimlerin karşılanmamış olması, bireyde eksiklik ve engellenmişlik duygusu oluşturarak gerginlik yaratabilir. Böyle gerginlikler insanın bütün gelişim aşamalarında görülebilir (Veren ve Ilgar, 2016). Devamlı hayal kırıklıkları ya da gerginlikler, kişilikte önemli bozukluklara yol açabilir. Bu bozuklukların yaşanmaması için çocukluk; sevgi, saygı ve özen gerektirir. Küçük yaşlarda çocuğun ihtiyaç ve istekleri yetkin bir şekilde ayırt edilemeyip zaman zaman fazlasıyla istekleri karşılandığı halde zaman zaman da temel ihtiyaçları göz ardı edilerek ihmal edilirse ve ihtiyaçları karşılanmazsa yaşadığı bu tutarsızlıktan dolayı çocukta kendisine ve etrafındakilere karşı olan güven duygusu zayıflar ve bu durum çocuğun ruhsal gelişimini temelden sarsabilir (Veren ve Ilgar, 2016).

Çocuğa bir birey, bir değer olduğunu hissettirip kişiliğinin ilk yapı taşlarını oluşturacak olanlar hiç şüphesiz öncelikle çocuğun birinci dereceden bağlantı kurduğu anne, baba veya bakımıyla ilgilenen birinci dereceden akrabası veya bakıcısı daha sonra ailenin diğer fertleridir. Çocuğun ailesiyle sağlıklı, mutlu ve huzurlu geçirdiği ilk yıllar, çocuğun geleceğinin güvencesidir. Bu sayede başta anne ve baba olmak üzere diğer aile bireyleri, çocuğa olumlu katkılarıyla, çocuğun gelecek yaşamındaki mutluluğunun temellerini atmaktadır (Veren ve Ilgar, 2016).

Râzî ve İbn Miskeveyh'in Ruh Sağlığı ve Çocuk Konusuna Ahlâk Eğitimi Açısından Bakışı

Burada Tabiat Felsefesi Akımı'nın kurucusu ve en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Ebû Bekir er-Râzî ve yine İslâm filozoflarından önde gelen isimlerden olan İbn Miskeveyh lakabıyla bilinen Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub hakkında kısaca bilgi vererek, ahlâk felsefesi açısından büyük öneme sahip olan sırasıyla, "et-Tıbbü'r-rûhânî" ve "Tehzîbü'l-ahlâk" adlı eserleri incelenmiştir. Bahsettiğimiz ilk eserden ruh sağlığının önemi hakkında bilgi alırken ikinci eserden de çocuk eğitimiyle bunu nasıl ilişkilendirebileceğimiz konusunda faydalanmaya çalıştık. Başka bir ifadeyle diyebiliriz ki; bu iki eserin yazarı olan filozofların öğütlerini naklederek hem ebeveyn hem de çocuk için ruh sağlığını destekleyici olumlu davranış bilgilerini göstermeye çalıştık. Bunu yaparken de bahsettiğimiz filozofların tespitlerine

dayanarak ruh sağlığı ve ahlâki davranışlar arasında nasıl sıkı bir ilişki olduğunu açık bir şekilde bir kez daha fark ettik.

Ebû Bekir er-Râzî ve et-Tıbbü'r-rûhânî

Râzî, 865 yılında, Tahran yakınlarındaki Rey Şehri'nde doğmuştur. İlim öğrenmek için birçok yer dolaşmış, çeşitli ilim ve kültür merkezlerinde Edebiyat, Tıp, Felsefe ve Astronomi alanlarında tahsil görmüş, Yunan, Hint, Fars ve İslâm tıbbını öğrenerek Galen'den sonra hiçbir hekimin sahip olamadığı Tıp bilgisine ulaşmıştır. Tıp'taki bu üstünlüğünden dolayı da İslâm dünyasının en büyük hekimini kabul edilmiş ve Tıp alanında birçok yeniliğin öncüsü olmuştur.

Filozof et-Tıbbü'r-rûhânî'yi insanı aşırılıklardan koruyan ve onu erdemli bir insan haline getirmeyi hedefleyen ahlâki bir ilim olarak ele almıştır. İslâm Felsefe tarihinde bu kavramı ilk kullanan Râzî olmuştur ve ondan sonra yaygın olarak kullanılarak, nefsin hastalıkları, bunların nedenleri ve tedavi yöntemlerini konu alan birçok et-Tıbbü'r-rûhânî isimli eser yazılmıştır. İlk olması ve konuyu fazla dağıtmamak adına biz burada sadece Râzî'nin eserine değindik.

Râzî bu eserde belirttiği faydaların hem ruha hem de bedene şamil olduğunu takdir etmiştir. Bu yüzden de "ben kendimi bu işe verdim ve onu diğer işlerimin önüne aldım" diyerek konunun önemine dikkatleri çekmiştir.

Râzî bir tabip-filozof olarak tıbbi, et-Tıbbü'r-rûhânî ve et-Tıbbü'l-cesedânî diye iki kısma ayırarak beden ile ruh arasındaki ilişkiyi belirginleştirmiş, beden ile nefsin sağlıklı olmasına birbiriyle ilişkili olarak ahlaki bir yaşamın sebep olduğunu öne sürmüştür. Bu çalışmaya konu olan et-Tıbbü'r-rûhânî isimli eserin amacı, insanın ahlaki yapısını düzelterek ruhsal sağlığını iyileştirmek ve böylece yaşam kalitesini artırmaktır denilebilir.

Eserde genel olarak önceden de belirttiğimiz gibi mutedillik çerçevesinde akıl-heva ilişkisi veya karşıtlığı üzerinde durularak, bölüm bölüm daha özel konulara değinilmiştir. Bu konuları kısaca ele alacak olursak ilk olarak akıl konusuna değinilmiş. Burada aklın insana sağladığı faydalardan, öneminden, Allah'ın insana vermiş olduğu en büyük nimet olmasından ve akli hedefine ulaşmasını engelleyen hevaya yenik düşürmemek gerektiğinden, sınırlandırılarak kontrol altına alınmaya çalışılması gerektiğinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Diğer bölümlerde de haz-elem ilişkisi ile şehvani aşk, kendini beğenme, haset, yalan, cimrilik, aşırı öfke, içki bağımlılığı, açgözlülük, üzüntü ve ölüm korkusu gibi nefsin çeşitli kötü alışkanlık ve eğilimlerini ele alarak bunların nedenlerini, meydana getirdikleri olumsuzlukları ve giderilebilmesi için neler yapılması gerektiği gibi meseleler detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Kitapta ayrıntılı bir şekilde yer alan haz-elem ilişkisi, kişinin tabii durumdan çıkma halidir. Burada tabii hal; bedeninin alışık olduğu ilk hal yani nötr durumdur. Filozof bu durumun daha iyi anlaşılması için "Çadır Analjisi"ni kullanarak; Gölgeyi serin bir yerden bunaltıcı güneşin altına çıkan ve sonra önceki yerine tekrar geri dönen adamın durumunu örnek verir. Bu kişi başlangıçta bulunduğu gölgede tabii halde olduğundan haz veya elem hissetmez. Ancak güneşin altına çıkıp sıcaktan etkilenince tabii halden çıktığı için elem; geri döndüğünde de haz hisseder.

Râzî'nin bu görüşüyle birazdan bahsedilecek olan Miskeveyh'in çocuk eğitimi bahsinde nispeten katı bulunan tutumunu bağdaştırarak filozofun neyi amaçlamak istediği daha rahat anlaşılabilir. Şöyle ki kişinin tabii durumdan çıkma hali ile çocukların aşırı konfor içinde yaşatılmaya çalışılması ve büyüdüklerinde uzun süredir alışmış oldukları konfordan hayat şartları gereği çıkmak zorunda kaldıklarında haz durumundan elem durumuna geçeceklerdir. Bu durum da onların ruh sağlığını olumsuz anlamda etkileyecek ve zor şartlara karşı onları dirençsiz bırakacaktır diyebiliriz.

İbn Miskeveyh ve Tehzibü'l-Ahlâk

Miskeveyh, İran'ın pek çok ilim adamı yetiştiren Rey şehrinde yaklaşık 951 yılında doğmuştur. Başlangıçta Tıp, Felsefe ve Simya ile uğraşmış daha sonra da edebiyat ve Tarihle de uğraşarak çağının bütün ilim ve kültüründe kendisini birçok alanda olgunlaştırmıştır.

Toplum üzerinde din kurallarının hâkim olduğu bir devirde ahlâk ilkelerini aklileştirmeye çalışmış ve düşüncelerini Aristo gibi filozoflardan ilham alarak açıklamaya çalışmıştır. Yani diyebiliriz ki Miskeveyh tasavvufi İslâm ahlâkıyla, Aristo başta olmak üzere bir kısım Yunan filozoflarının felsefi ahlâk anlayışlarını, İslâm felsefesinin potasında eritmeye çalışmış önemli bir filozoftur. Bu teşhis bahsettiğimiz Tehzîbü'l-ahlâk isimli eseri okuduğumuzda kendini açıkça göstermektedir.

Tehzîbü'l-ahlâk, İslam tasavvuf ve felsefesi alanında ilk ahlâk kitabı sayılması açısından büyük önem taşımaktadır. Şöyle ki Yunanlılar için Aristo'nun Nikomakhos'a Etik adlı eseri ne ise Müslümanlar için de Miskeveyh'in bu eseri o demek idi. İbn Miskeveyh bu eserinde ahlâki hayatın geniş bir nazariyesini İslami ve felsefi temellere oturtarak gözler önüne sermiştir. Miskeveyh de Râzî gibi eserinde akıl, adalet, sevgi, ruh-beden ilişkisi gibi ahlâki konuları genel çerçevede ele almış ve özelinde bizim çalışmamızda ilgilendiğimiz çocuk eğitimi konusuna belli başlı öğütlerle temas etmiştir. Şimdi adım adım ahlâki açıdan ruhsal sağlığın güçlenmesinin ve çocuk eğitiminde bu değerlerin nasıl fayda getirebileceğinin izini sürelim.

Miskeveyh kitabında nefsin güçlerini düşünce, öfke ve arzular olmak üzere üçe ayırmıştır. Burada düşünce; ayırt etme gücü, Öfke; tehlikeler karşısında üstün gelme arzusu, bedeni arzular ise; bir şeyin gerçekleşmesini isteme gücü olarak ele alınmıştır. Bu üç güç birbirinden ayrıdır, bunlardan biri güçlenirse ötekini zayıflamasına sebep olur ve dolayısıyla diğerlerine zarar verir. Tabi ki filozof bu konuları daha derin olarak ele alıp incelemiştir, bizim burada bilmemiz gereken şey ise ahlâkın mizaç, alışkanlık ve eğitim ile olan ilişkisi ve nefsin kendisini yönlendiren birinin diğerine göre güçlendiği veya zayıfladığı üç ana güçten oluştuğudur. Şimdi biz konumuzla ilgili olan kısmın ayrıntısına girelim.

Filozof, düşünme gücünü "melekî güç", bedeni arzu gücünü "behimî güç", öfke gücünü de "sebuî güç" olarak isimlendirmiş, vücudumuzdaki melekî gücün aracı, beyin, behimi gücün aracı karaciğer, sebuî gücün bedendeki aracı da kalp olarak nitelendirilmiştir. Bu güçler sayısınca insanda faziletlerin meydana getirildiğini aksi halde de kötülüklerin ortaya çıkacağını söylemiştir.

Düşünen nefsin davranışı ılımlı olup özünün sınırları dışına çıkmadığı arzusunu zannî bilgilere değil asli bilgilere yönelttiği zaman hikmetle birlikte bilgi fazileti onda doğmuş olur. Arzu gücü ile ilgili olan nefsin davranışı ılımlı olup, düşünen nefse boyun eğdiği zaman, o da iffet fazileti ve ardından da cömertlik faziletini meydana getirir. Öfke gücüyle ilgili nefsin davranışı, ölçülü ve ılımlı olup, düşünen nefsin buyruklarına boyun eğerse, yerli yersiz kızmaz ve gereğinden fazla öfkelenmezse onda da yumuşaklık fazileti ve ardından da yiğitlik fazileti ortaya çıkar. Sonra da bu üç faziletten ölçülülük, ılımlılık ve birbiriyle olan dengeli ilişkileri dolayısıyla mükemmellik ve bütünlük fazileti meydana gelir. İşte bu da adalet faziletidir. Bu nedenle filozoflar faziletlerin dört olduğunda birleşmişlerdir. Bunlar da; hikmet, iffet, şecaat ve adalettir.

Hikmet: Düşünen ve ayırt eden nefsin bir fazileti olup, tüm varlıkları var olmaları itibarıyla bilmektir. Nefis bu hikmetle neyin yapılması, neyin yapılmaması gerektiğini ayırt eder. Zekâ, hatırlama, akletme, zihin berraklığı, kolay öğrenme gibi faziletlerden oluşur.

İffet: Şehvet duygusu ile ilgili olan fazilettir. Bu faziletin insanda ortaya çıkışı isteklerini akla göre yönetmesiyle olur. Böylece insan ona boyun eğmez, hür olur ve arzularının kölesi olmaz. Utanma, sükûnet, sabır, cömertlik, hür olma, kanaat, yumuşak huyluluk, düzenlilik, iyi hâl, barışseverlik, ağırbaşlılık, kötülüklerden sakınma gibi faziletleri kapsar.

Yiğitlik: Öfkeye ilişkin nefsin faziletidir. Bu da söz konusu nefsin insanda düşünen ve ayırt eden nefse boyun eğmesiyle ve tehlikeli işlerde aklın gereğini kullanmasıyla; yani yapılması iyi ve sabredilmesi övülmüş olan tehlikeli işler karşısında bir duruş sergileyebilmesiyle ortaya çıkar. Nefis büyüklüğü, gözü peklik, büyük himmet sahibi olmak, sebat, yumuşaklık, sükûnet, yüreklilik, sabır gibi faziletleri kapsar.

Adalet: Bahsettiğimiz üç faziletin birleşmesiyle ortaya çıkan en üst fazilettir diyebiliriz. Adalet bu güçlerin birbirleriyle barış içinde olması ve ayırt etme gücüne boyun eğmesiyle olur. Dostluk, üflet, sevgi gibi daha birçok fazileti barındırır.

Bu dört faziletin zıtları da dördtür: Bilgisizlik, açgözlülük, korkaklık ve haksızlık. Bu cinslerden her birinin birçok türleri de vardır. Bunlar nefsin hastalıkları olup, bunlardan da daha pek çok hastalık doğar: Korku, üzüntü, kızgınlık, bedeni arzuların türleri ve kötü ahlâk çeşitleri gibi. Bu faziletler, kötülükleri oluşturan aşırı uçların ortasında bulunduğundan kötülüklerin ne olduğu bu faziletler aracılığıyla anlaşılmalıdır.

“Her fazilet kötülüklerin ortasındadır.” sözüyle kasıt her faziletin kötülükler arasında olmasıyla aynı zamanda da her kötülüğe mümkün olan en uzak noktada bulunuyor olmasındandır. Burada filozof bir çemberin merkez noktasının çevrelere en uzak noktası olması analojisiyle bu duruma açıklık getirmiştir. Bu nedenle fazilet kendine has olan yerden birazcık saparsa başka bir kötülüğe yaklaşmış olacaktır. Dolayısıyla böyle bir orta yerin bulunması oldukça zordur. Bu güçlüğü anlatmak için filozoflar; “Hedef noktasına isabet, sapmaktan daha zordur; isabet ettikten sonra yanılmayacak bir biçimde oradan ayrılmamak daha da güç ve çetindir” demişlerdir. Fiiller, durumlar, zaman ve diğer kategoriler pek çoktur. Bu nedenledir ki kötülük araçları iyilik araçlarından daha çok olup her insana düşen görev bu aşırı uçların ortasına düşen noktayı bulmayı amaçlamasıdır. Örneğin hikmet, sefihlik ile aptallık arasında orta bir yoldur. Buradaki sefihlik; düşünce gücünün gereksiz yerde gereksiz biçimde kullanılması anlamına gelmektedir. Aptallık sözünden ise düşünce gücünü iptal etmek anlaşılabilir. Burada düşünce gücünün olmaması değil olmasına rağmen kullanılmaması dikkat edilmesi gereken bir ayrıntıdır. Başka bir fazileti örnek verecek olursak, zekâ da sinsilik ile budalalık arasında bir noktada yer almaktadır. Görüldüğü gibi her ortamın iki ucundan biri aşırılık diğeri de yetersizliktir. Sinsilik, kurnazlık ve kötü hileler zekanın bulunması gereken tarafta fazlalık ifade ederken aptallık, budalalık ve acizlik de zekâ tarafında noksanlıklardır. İffet faziletinin arasında yer aldığı iki uç kötülük ise açgözlülük ve gevşekliliktir. Açgözlülük zevklerin peşine düşmeyi ve gerekenin dışına çıkmak, gevşeklilik de güzel zevklere karşı hareketsiz kalmaktır. Diğer faziletlerin de düşünüldüğünde bulunabilecek mutlaka iki uç kötülüğü vardır. Yine bir diğer örnek olarak korkaklık ve şiddet arasında bulunan yiğitlik fazileti verilebilir. Bunlardan birisi korkulmayan şeylerden korkmayı ifade ederken bir diğeri de tepki verilmemesi gereken şeyde aşırı atılganlık göstermektir denilebilir. Konunun pekişmesi için son bir örnek daha verecek olursak: Cömertlik de savurganlık ve israf ile cimrilik ve kıskançlık arasında yer almaktadır diyebiliriz. Savurganlık, hakkı olmayan kişi için gereksiz ölçüde mal harcamak, cimrilik ise verilmeye layık olan kimseye bir şey vermemektir.

Bu faziletlerin ve karşılarındaki kötülüklerin kişide bulunuş oranlarına göre kişilere iyi ahlâklı veya kötü ahlâklı nitelendirmesinde bulunuruz. Miskeveyh ahlâkı; nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durum olarak tanımlamıştır. Bu durumu da ikiye ayırmıştır:

Birincisi; mizaçtan kaynaklanan tabii ahlâk ikincisi de alışkanlık ve eğitimle kazanılan ahlâktır. Başlangıçta bu düşünüp taşınma ile meydana gelirken gittikçe bir alışkanlık ve huy haline dönüşür.

İnsanların ahlâk adını verdiğimiz eğitimi almaları ve bu uğurda çaba harcamaları konusundaki mertebeleri pek çoktur. Örneğin çocukların ahlâkı doğuştan itibaren belirmeye başlar ve onlar bunu büyükler gibi düşünüp taşınarak gizlemezler. Yetişkin bir kimse ise yaptığı kötü şeyin farkında olur ve onu çeşitli yollarla gizlemeye çalışır. Çocukların ahlâkını, eğitimi kabul etme yatkınlıklarını ya da kimisinde yüzsüzlüğün kimisinde utangaçlığın ortaya çıkmasını göz önüne alarak onlardaki cömertlik, cimrilik, kıskançlık, merhamet vb. gibi durumlara bakarak insanın iyi ahlâklı olma hususundaki mertebelerini kavrayabiliriz. Aynı zamanda öğreniriz ki insanlar tek bir düzeyde değildir. Kimisi uysal, kimisi dik başlı, kimisi yumuşak, kimisi katı gibi birçok özelliklere sahiptirler. Bu uçların arasında sayısız mertebelerde orta durumda kimseler de vardır. Huyları ihmal edilip eğitilerek düzeltilmeyen her insan yaratılışında bulunan yolu izleyerek olumsuz özelliklerini düzeltmediği gibi olumlu yanlarını da geliştiremez. Burada veliye düşen görev çocukların mizaçlarındaki iyi özellikleri besleyip geliştirmesine imkân sağlamak, nefsanî zayıflıklar da diyebileceğimiz mizaçlarının meyilli olduğu kötü davranışları engelleyerek yok etmeye çalışmak, bu davranışlarda sürekliliği ve tutarlılığı sağlayarak çocukların iyi hâl üzere bir alışkanlık kazanmalarını sağlamaya çalışmaktır.

Filozofa göre bu ahlâkî eğitime önce beslenme, uyuma gibi fiziksel ihtiyaçlarımızdan başlanmalı, sonra bizi öfke ve sevgiye iten şeref duygusunu ele almalı son olarak da bize bilgi ve marifet kazandıran arzuyu düzelterek bu tabii sıralama ile eğitimimizi zirveye ulaştırabilmeliyiz.

COVID-19 Sürecinde Çocuk Ruh Sağlığını Korumak Adına Ebeveynlere Öneriler

İnsanın insan olması itibariyle arzu ettiği en genel şey mutlak iyiliktir. Çocukta ayırt etme gücünün belirmesiyle ilk olarak utanma duygusu oluşur. Utanma duygusunu; kendisinden kötü bir şeyin ortaya çıkması korkusu olarak tanımlayabiliriz. Bu duygunun çocukta ilk ortaya çıkması onun aklına delalet eder ve ayırt etme gücüne ulaştığını gösterir. Çünkü bu onun kötülüğü hissettiğini gösterir ve böylelikle ondan sakınmasını çekinmesini sağlar. Çocuk utandığında başını eğdiğini yüzüzlük yapmadığını görürüz. İşte bu onun asaletinin ilk delili, iyilik ve kötülük duygusuna sahip oluşunun ilk tanığıdır. İşte bu nefis artık ahlâkî yönden eğitilebilir ve önem verilmeye layıktır (İbn Miskeveyh, 2007). Bu duruma gelmiş olan bir çocuğun ruhsal ve ahlâkî yanı ihmal edilmemeli daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi olumsuz davranışları engellenmeli, olumlu davranışları da desteklenip pekiştirilerek iyi alışkanlıklar kazandırılması sağlanmalıdır. Çocuğun ahlâkî yönünü beslemek için öncelikle ebeveynlerin model alındıklarını hiçbir zaman akıllarından çıkarmayarak davranışlarında ölçülü ve ahlâkî olmaya özen göstermeleri gerekmektedir. Yine Miskeveyh'in tavsiyesine göre iyi ahlâka sahip olduğunu düşündüğümüz kişilerin özellikleri çocukların yanında özellikle övülmelidir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi öncelikle fiziki isteklerden başlayarak bir nefis eğitimi sağlayabiliriz. Bununla ilgili filozofumuzun görüşleri günümüz şartlarına göre biraz katıymış gibi görünse de dikkatle üzerinde durduğumuzda küçük yaştan itibaren çocuklara nefsanî bir tokluk aşılabilir ve bunun alışkanlık haline gelmesini sağlayabilirsek genel ruh sağlıklarıyla ilgili ne kadar doğru bir adım atmış olduğumuzu ilerleyen zamanlarda rahatlıkla görebiliriz. Örneğin filozofumuz ihtiyaçtan fazla yemek, uyumak veya eğlenmek gibi sonunun gelmesi pek mümkün olmayan konularda çocukların sınırlandırılması gerektiğini tavsiye etmektedir. Günümüze baktığımızda ebeveynlerin çocukları için hep daha fazla yedirmek, uyutmak veya eğlendirmek gibi birtakım eğilimlerde olduklarını görmekteyiz. Yine bahsettiğimiz konular arasındaki mutedillik konusunu hatırlarsak bu konuda da ne eskiler gibi çok fazla ceza, ihmal veya yasaklamalarla ne de yeniler gibi gereğinden fazla isteklerin karşılanmasıyla doyumsuz bir nefis ortaya çıkarmamaya dikkat ederek orta yolu tutturabilmeliyiz. Zira ceza veya ilgisizlik gibi aşağı uç davranışlarla çocuğun ruhsal yanını küstürebileceğimiz gibi aşırı isteklerinin karşılanmasıyla da çocukları ileriki yaşantılarında ruhsal bir doyumsuzluğa itmiş olabiliriz.

Çocukların evde başlayan yaşam becerileri ve zorluklarla başa çıkma çabaları onların fiziksel, sosyal, zihinsel ve duyuşsal gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle pandemi nedeniyle evlere kapanma sürecini çocuklarla daha çok zaman geçirebilme imkânı bularak faydalı bir hale dönüştürebiliriz. Çocuğun dış çevre ile ilişkisinin temeli evidir. Evinde zamanın çoğunu geçiren çocuk oyun oynar, ders çalışır, odasını toplar, masayı hazırlar, kardeşine bakar, ev temizliğine yardım eder. Güvenli bir şekilde ev sorumluluklarına ortak olan çocuklar kendi kendilerine yetmeyi bilir, yapabileceklerine kolay odaklanabilir, öz yönetim ve öz yönelimle kendi öğrenmelerini planlayabilir ve kendi kendini motive ederek beceri düzeylerini arttırabilirler (Aydoğan, 2006:32, Başaran ve Aksoy, 2020, Sucuoğlu, vd, 2020:355, Cesim vd, 2019:266). Bu nedenlerle çocukların evde mutlaka sorumluluk almaları sağlanmalıdır.

Evle ilgili faaliyetlerde bütün aile bireylerinin yaş ve yetenekleri dahilinde ev işlerine yardımcı olması akademik kazanımlar açısından da beklenen bir durumdur. Çünkü sorumluluk bilinci çocukluğun ilk dönemlerinden itibaren çocuk gelişimine uygun görevler vermekle başlar. Çocuktan uygun konularda yardım beklemek, onun sorumluluğunu pekiştirici, cesaretlendirici ve fiziksel gelişimini destekleyici görevler vermek çocuk için eşsiz bir öğrenme fırsatıdır. Çocuğun özgüvenini arttırıp kendi kendine yetmesini, kendini ve çevresini yönetebilmesini sağlar. Çocuğun bizzat yaşam içinde edindiği ev yönetim becerileri sorumlu ve erdemli bireyler olmalarına katkı sağlar. Yaşam becerileri ile okulda kazandığı bilgileri günlük yaşama uyarlamak için kendi yeterliklerinin farkında olmalarını sağlar (Akoğlu ve Karaaslan, 2020, Calp ve Edis, 2020:550).

Çocuğun akademik başarısı, sosyal ilişkileri, ruh sağlığı, iletişim becerileri gelişim alanlarını olumlu olarak etkilemektedir. Evde üstlendiği sorumluluklar onun gerçek hayattaki kişisel kararlığına, güvenine, planlama ve organizasyon becerilerine de büyük katkı sağlayacaktır (Quadır, 2009:53).

Psiko-sosyal olarak, öğrencilerin kendi kendilerine bir şeyleri başarabilmeleri onların özgüvenini arttırmakta, sosyal ilişkilerini geliştirmekte, öz kontrol, öz yönelim ve öz denetimi sağlamaları açısından kişiliklerine olumlu katkılar sağlamaktadır. Özellikle zorunlu nedenlerden dolayı evde geçirilen sürenin artmasıyla çocukların evdeki sorumlulukları bilmesi, üzerine düşen becerileri geliştirmesi gerekmektedir. Evdeki veya sosyal hayattaki becerilerin gelişmesi çocuğun üstleneceği rolleri bilmesi, sorumluluk alması ve gerekli deneyimleri kazanmasını sağlayabilmektedir (Bayındır, 2020).

Bu gibi sorumluluklar yukarıda filozoflarımızın da bahsetmiş olduğu akli melekelerini etkin kullanarak ve ahlâkî eğitimlerine de büyük katkı sağlayarak ruhsal yapılarını güçlendirecektir.

Pandemi özelinde tavsiyelerde bulunacak olursak öncelikle diğer konularda olduğu gibi pandemi konusunda da çocuğa sorularını rahatlıkla sorabileceği bir ortam sağlanarak, soruları dürüst bir şekilde ve çocuğun yaşına uygun olarak anlayabileceği şekilde cevaplandırılmalıdır. Koronavirüs'ün yeni bir hastalık olduğu söylenmeli ve hastalığa birçok kişinin yakalandığı ancak uygun önlemler alınması halinde çocuğun durumunun iyi olduğu belirtilmeli ve her "hasta" olanın bu virüsü taşımadığı, belirtilerin başka hastalıklarla da ilişkili olabileceği açıklanarak çocuklara anlayabilecekleri ölçüde dürüst ve açık davranılmalıdır.

Çocukların nadiren de olsa hastalığa yakalandıkları ve hasta olsalar bile hastalığı çok hafif atlattıkları, fakat yine de hijyen kurallarına uymanın önemli olduğu ifade edilmelidir ve çocukların aynı soruları tekrar sorabileceği unutulmamalı, sabırla soruları yanıtlandırılarak, kafalarındaki soru işaretleri giderilmeye çalışılmalıdır. Konuyla ilgili çocuklara gerçekçi olmayan sözler verilmemeli veya etrafındaki kişilerde hastalık olmayacağı söylenmemelidir. Yine bahsettiğimiz gibi çocuklar yetişkinleri örnek aldığı ve gözlemlediği için bireyler hastalık karşısında tutum ve davranışlarına dikkat etmelidir. Çocuklar yayın organları veya sosyal medyadaki pandemi ile ilgili abartılı haberlerden uzak tutulmalı ve korkmaları engellenmelidir. Okulların kapatılması gibi getirilen birçok kısıtlamanın korkunç bir olay olmadığı anlatılmalı aksine evde olmalarının kendileri ve diğer insanlar için faydalı olacağı söylenmelidir. Çocuğun günlük rutinleri elden geldiğince korunmalı çok fazla değişikliğe gidilmemelidir. Çocukların arkadaşlarıyla, akranlarıyla, öğretmenleriyle iletişim sağlamaları her fırsatta desteklenmelidir.

Bunların yanında uyku problemi yaşayan, korkusu ve kaygısı artan, anne babasına karşı bağımlılık geliştiren çocukların psikolojik yardım yönünden bir uzman tarafından değerlendirilmesi gerektiği de unutulmamalıdır (Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi, 2020; Erol, 2020).

SONUÇ

COVİD-19 pandemisi tüm dünyada insanları etkisi altına alarak gerek psikolojik gerekse fiziksel yaşam şartları açısından çocuk-yaşlı demeden tüm insanları derinden etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Bu süreçte yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen bazı insanların bu ve bunun gibi sorunlarla etkili bir şekilde baş edebildikleri, bazılarının ise yaşanan olumsuzluklar altında ezilip kaldığı ve sorunu daha da çözümsüz hale getirerek ruhsal anlamda adeta bir çıkmaza girdikleri görülmüştür. Aynı sorunu yaşıyor olmalarına rağmen insanlar arasındaki sorunlara yaklaşımlardaki bu farklılık ruh sağlığının önemi konusuna dikkatleri çekmiştir. Ruh sağlığı iyi olsun olmasın ebeveynlerin tutumuna gelişim açısından yaşamlarının en kritik dönemlerinde maruz kalan çocukların ise bu tutumlardan ve pandeminin olumsuz etkilerinden en çok etkilenen olması yadsınamaz bir gerçektir.

Bu çalışmada bu gerçeğe yüzleşerek ebeveynlerin ruh sağlığının çocuk ruh sağlığına olan etkisi araştırılmış ve bu süreçte ebeveynlerin üzerine düşen önemli görevlerden bahsedilmeye çalışılmıştır. Çocukluk döneminin buradaki kritik önemi, ebeveynlerin doğru tutum ve yaklaşımlarının çocuk ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri ve pandemi ve buna benzer olumsuz süreçlerin en etkin bir şekilde atlatılabilmesi konularında önemli İslâm filozoflarının ruh sağlığıyla ilgili görüşlerinden yararlanılarak bilgilenilmeye ve tavsiyelerde bulunulmaya çalışılmıştır. Râzî, ruh sağlığını ahlâkla ilişkilendirerek ruh

sağlığımızı geliştirmek konusunda bize yol gösterici olmuş, İslam ahlak düşüncesinde ilk defa olarak ruh sağlığı konusunu ön plana çıkararak konuya yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu bakış açısıyla çocukların ruh sağlığını korumak adına doğru bir ahlâkî gelişim göstermelerine ebeveynlerin önem vermesi gerektiğini, ardından da Miskeveyh'ten edindiğimiz bilgilerle yine ruh sağlığının ahlâkî eğitimden geçtiği bilgisini pekiştirerek çocukları yetiştirirken ruh sağlığının ihmal edilmemesi adına ahlâkî eğitimlerine gereken önemin verilmesi bunu yaparken de yetişkinlerin kendi ruh sağlıklarını da ihmal etmemelerinin akıldan çıkarılmaması gerektiğini bir kez daha fark etmiş olduk. Burada filozoflarımızın belirttiği üzerinde durulması gereken kritik noktalardan biri ise, ahlâkî olarak iyi diye nitelendirdiğimiz her davranışın yine ahlâkî olarak kötü diye nitelendirdiğimiz iki uç arasında yer alıyor olması ve bu iyi özelliğin tutturulmasının çok ince bir ayar istiyor olmasıdır. Bu nedenle hem ebeveynlerin kendileri için hem de çocukları için unutmamaları gereken, ahlâkî davranışlar konusunda her zaman tetikte olmaları, hiçbir zaman kendilerini ahlâkî yetkinliğe erişmiş olarak nitelemeyerek rehavete kapılmamalarıdır. Zira ahlâkî davranışların eğitimi filozoflarımızın da bahsettiği o ilk utanma duygusunun belirdiği çocukluktan başlayarak yaşamımız boyunca devam eden dinamik bir süreçtir.

Buraya kadar edinilen bilgilerden ve filozofların görüşlerinden anlaşıldığı üzere, kişi ruh sağlığını ahlâkî eğitim ile hem kendisi hem de gelişiminden sorumlu olduğu çocukları için sürekli olarak desteklemeli ve her daim ruh sağlığının önemini bilincinde olarak ruhsal gelişimini yaşamı boyunca ihmal etmemeli, aile yaşantısında da bu konuya gereken özeni göstermelidir.

Kaynakça:

Ak, Ö.(2020). TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, [mayis-2020-1.pdf \(tubitak.gov.tr\)](https://www.tubitak.gov.tr/mayis-2020-1.pdf)

Akoğlu, G., ve Karaaslan, T. B. (2020). Covid-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5(2), 99-103.

Aydoğan, Y. (2006). Ev ortamının çocuğun gelişimine göre düzenlenmesi. Aile ve Toplum Dergisi, 8(3), 27-33.

Bakırcıoğlu, R. (2015). Çocuk ve ergende ruh sağlığı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Başaran, B., ve Aksoy, B. A. (2020). Anne-babaların korona-virüs (covid-19) salgını sürecinde aile yaşantılarına ilişkin görüşleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(71), 668-678.

Bayındır, N. (2021). İlkokul öğrencilerinin ev içi rollerine ilişkin beklentiler. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd), 7(3), 127-140. <https://doi.org/10.51948/auad.920952>

Cesim, B. Ö. Abaoğlu, H. Çelik, Z., ve Demirok, T. (2019). Çocuk ve ergenlerde yaşam becerileri ve ergoterapi. H. Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 6(3), 264-275.

Dünya Sağlık Örgütü (2020). Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak. <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mentalhealth-considerations.pdf> adresinden ulaşılmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü, (2020); Travmatik Stres Bozukluğu Merkezi, 2020, Türkiye Psikiyatri Derneği, 2020; UNICEF, 2020a;2020b;2020c; 2020d

Erol, R. (2020). COVID-19 Enfeksiyonunun çocuklar üzerindeki psikososyal etkileri. Sağlık Bilimleri Dergisi, 109.

Gündoğdu, Y. B. (2017), Mahremiyet Eğitiminin Temeli İnsanlık Şerefi: Ailenin Mesuliyetleri. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 7(2), 387-394.

Gündoğdu, Y. B. (2016), Psikanalitik Kişilik Kuramlarına Göre Gelişim ve Değişimin İmkânı. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/17 Fall 2016, p. 373-404

İbn Miskeveyh (2017), Ahlâk Eğitimi (Tehzîbu'l- Ahlâk), (Şener A. vd., çev). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

- Karaman, H. (2021), Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-rûhânî), Ebû Bekir Râzî, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Palut, B. (2016). Çocuk ruh sağlığı ve rehberlik. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(2), 57-79.
- Pearlman, M. Y., Schwalbe, K. D. A., & Cloitre, M. (2010). Grief in childhood: Fundamentals of treatment in clinical practice. American Psychological Association.
- Râzî, E.,B. (2021), Ruh Sağlığı, (et- Tıbbu'r-rûhânî), (H. Karaman, çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Seven, S. (2015). Çocuk Ruh Sağlığı. Ankara: Pegem Akedemi Yayıncılık.
- Sucuoğlu, B. Bayrakdar, U. Şahan, D., ve Karaman, S. (2020). Ev ortamı tarama aracı: küçük çocukların ev ortamlarının değerlendirilmesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 49, 353-374.
- Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi, 2020. COVID-19 ve çocuklar, <https://www.psikiyatri.org.tr/menu/161/cov%C4%B1d-19-ve-ruh-sağligi>.Erişim Tarihi: 10 Eylül 2021.
- Ulutaşdemir, N., Uzun, S. (2021). COVID-19 Pandemisinde Çocuk Sağlığı | 183 Bölüm 8 COVID-19 ve Çocuk Ruh Sağlığı.
- Veren, C. D., İlgar, D. D. L. (2016). Çocuk psikolojisi ve ruh sağlığı, Morpa Kültür yayınları, Ankara.
- Quadır, Ersoy, S. (2009). Ailede evle ilgili fiziksel yaşam becerilerini çocuklara öğretilmede ebeveyn rehberliği. Aile ve Toplum, 11(4), 51-61.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S.,Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(5), 1729.

II. Abdülhamid Döneminde Çiçek Salgınına Karşı Öğrencilerin Aşılama Meselesi

Ahmet YADİ⁴⁸

Özet

Salgın hastalıklar günümüzde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin bazı dönemlerinde de yaşanmıştır. Bu hastalıklardan biri olan Çiçek salgını II. Abdülhamid döneminde bazı tedbirler alınmasına neden olmuştur. Alınan tedbirler kapsamında aşılama özen gösterilmiştir. Aşılama sürecindeki en önemli sorunlardan biri aşısız öğrencilerin eğitimi meselesiydi. Aşı nizamnamesine göre okullardaki öğrencilerin ve öğretmenlerin aşı olması gerekiyordu. Bunun için okullarda aşı programları hazırlanmıştır. Aşısız öğrencilerin varlığı bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. İlk olarak aşısız öğrencilerin okullara kaydedilmemesi yoluna gidilmiştir. Hatta aşısız öğrencileri alan okulların müdürlerine ceza verileceği bildirilmişti. Bunların yanında aşısız öğrencilerin velilerine aşının önemi anlatılmaya çalışıldı. Okullarda aşılama yapılması için aşı memurları görevlendirilmiştir. Aşısız öğrenci kalmaması adına tüm vilayetlere emirler gönderilmiştir. Aşılama tamamlayan öğrencilere bugünkü aşı kartı olarak adlandırılabilen *aşı şehadetnamesi* verilmiştir. Okullar da aşılama tamamlandığına dair raporlarını İstanbul'a iletilmişlerdir. Ayrıca bazı okullar hastalığın yayılmasıyla karantinaya alınmıştır. Bu süreçten gayrimüslim okullarının da etkilendiği kayıtlara yansımıştır. Bu bildiride çiçek salgını karşısında II. Abdülhamid döneminde öğrencilerin aşılama süreci ve buna dair alınan tedbirlerden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Çiçek Salgını, Öğrenci, Aşı.

The Issue of Vaccination of Students Against the Smallpox Epidemic in the Period of Abdulhamid II

Abstract

Epidemics were experienced in the Ottoman Empire as well as today. Smallpox epidemic, which is one of these diseases, caused some measures to be taken during the reign of Abdulhamid II. Vaccination was taken care of within the scope of the measures taken. One of the most important problems in the vaccination process was the issue of education of unvaccinated students. According to the vaccination regulations, students and teachers in schools had to be vaccinated. Vaccination programs have been prepared for schools. The presence of unvaccinated students necessitated some precautions. First, unvaccinated students were not enrolled in schools. It was even stated that the principals of the schools that accept these unvaccinated students would be punished. In addition, the importance of vaccination was tried to be explained to the parents of unvaccinated students. Vaccination officers are assigned to make vaccinations in schools. In order not to leave unvaccinated students, orders were sent to all provinces. The students who completed their vaccinations were given a *asi şehadetnamesi*, which we can call today's vaccination card. In addition, some schools have been quarantined with the spread of the disease. It is reflected in the records that non-Muslim schools also went through these processes. In this paper, the vaccination process of the students in the period of Abdulhamid against the smallpox epidemic and the measures taken in this regard will be mentioned.

Keywords: Abdulhamid II, Smallpox-epidemic, Student, Vaccine.

⁴⁸ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ahmetyadi87@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0405-3535.

GİRİŞ

Çiçek hastalığının tarihi milattan önceki yıllara dayanmaktadır. En eski tarih olarak Çin'de tanımlansa da Hindistan'da eski Sanskritçe metinlerde bu hastalıktan söz edilmektedir. Mısır Firavunu V. Ramses'in mumyalanmış kafatasında dahi bu hastalığa rastlanmıştır. Daha sonra hastalık Haçlı Seferleri'yle Avrupa geçmiştir. Avrupa'da ilk kez 10. yüzyılda görülmüş ve 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde çocuk ve yetişkin ölümlerine neden olmuştur.⁴⁹ Amerika kıtasına ise İspanyol ve Portekizliler vasıtasıyla geçmiştir.⁵⁰ 1719 yılında çiçek salgınından dolayı Paris'te ölenlerin sayısı 14.000'di. 1766 yılında XV. Louis ve 1790 yılında II. Joseph çiçek hastalığından dolayı vefat etmişlerdir.⁵¹ Osmanlı hanedanından ise I. Ahmed, III. Ahmed ve Abdülmecid'in de çiçek hastalığı geçirdiği bilinmektedir. Hatta I. Abdülhamid'in 1782'de dünyaya gelen kızı Fatma Sultan çiçekten ölmüştür.⁵² Osmanlı Devleti'nde halk çiçek hastalığına 17. yüzyıldan itibaren yakalanmaya başlamıştır. İnsanların yüzünde çiçek bozuğu olarak adlandırılan izler kalmıştır.⁵³ 18. yüzyılın başlarından itibaren tüm Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çiçek salgını etkisini göstermekteydi. Hastalık Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılını derinden etkilemiştir.⁵⁴

Çiçek hastalığına karşı kullanılan aşı çok eski zamanlardan beri Hindistan ve Çin'de uygulanmaktaydı. Avrupa ülkelerinde uygulanması 18. yüzyıl başlarında Osmanlı hekimi Emanuel Timonius ve Lady Mary Montagu'nun Türk usulü çiçek aşısını Avrupa'ya tanıtılmalarıyla başlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde aşının daha eski tarihlerde kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.⁵⁵ 1839'da Osmanlı tahtına geçen Sultan Abdülmecid de çocukken çiçek hastalığına yakalanmış ve hastalıktan dolayı kendinde izler kalmıştır. Bundan dolayı da aşı olmayı mecburi kılmıştır. Osmanlı Devleti aşığı zorunlu yapan ilk devlet olarak bilinmektedir.⁵⁶ Aşı için nöbet yerleri kurularak, gezici hekimler aşılama için görevlendirilmiştir.⁵⁷ Büyük oranda ölümler olmasına rağmen halk aşığı dini gerekçelerden dolayı karşı durmaktaydı. 1846'da aşının dini olarak bir sakıncası olmadığına dair fetva dahi çıkarılmıştı.⁵⁸ Ancak daha sonraki dönemlerde de aşığı karşı önyargı devam etmiştir. Bunda aşının yabancı devletler tarafından üretilmesi asıl etkendi.⁵⁹ Ülkenin her yerinde hastalık baş göstermeye

⁴⁹ Ayhan Yüksel, "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863)", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler 1*, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2009, s. 367; Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınevi, İstanbul 1985, s. 1331.

⁵⁰ Ayşe Niğdem Zeyben Karakuş, *19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2021, s. 13.

⁵¹ Nuri Yavuz ve Abdullah Kara, "19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devletinde Çiçek Hastalığı ve Tedavi Yöntemlerine Dair Öneriler (Doktor Besim Ömer'e Göre)", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ankara 2019, s. 601.

⁵² Nuran Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2010, s. 121.

⁵³ Zeyben Karakuş, *19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri*, s. 13.

⁵⁴ Haldun Eroğlu, Güven Dinç ve Fatma Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşığı)", *Millî Folklor*, Yıl 26, Sayı 101, 2014, s. 196-199.

⁵⁵ Yüksel, "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863)", s. 367-368.

⁵⁶ Rengin Dramur, "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Aşığı Uygulaması", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Cilt III, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 171.

⁵⁷ Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s. 1334.

⁵⁸ Habibe Polat, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Kamu Sağlığı: İstanbul'da Çiçek Salgınları ve Okullardaki Aşı Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, Sayı 77, Nisan 2021, s. 257.

⁵⁹ Burcu Mercan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı İle Mücadele*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2017, s. 58.

başlayınca bunun bir çaresine bakılmak gereği duyulmuştur. Bunun için de aşılama faaliyetlerinin ülkenin her yerine yayılması yoluna gidilmiştir. Vilayetler talep ettikleri aşı miktarlarını İstanbul'a bildirmektedirler. Bu talepler Avrupa'dan alınan aşı tüpleri vasıtasıyla karşılanmaktaydı. Avrupa'dan alınan aşılamanın masraflı olması ve uzak yerlere gidene kadar bozulmasına neden olduğundan *telkîhaneler* (aşı evleri) kurulmuştur.⁶⁰ Bu sayede 19. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti kendi çiçek aşısını üretir hale gelmişti.⁶¹ Çiçek aşısı Osmanlı arşivi kayıtlarında *telkîh-i cüderî* olarak ifade edilmektedir.

Öğrencilerin aşılama meselesini konu edinen bu çalışmada aşılamanın ne suretle kimler tarafından yapıldığı ve ne gibi zorlukların yaşandığından bahsedilmiştir. Ayrıca aşısız öğrencilerin aşılama için ne gibi tedbirlerin alındığına değinilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlar ise Osmanlı Arşivi vesikaları ışığında yapılmıştır.

Öğrencilerin Aşılama

Çiçek hastalığı bulaşıcı bir hastalık olması sebebiyle ortaya çıktığı yerlerde hızla yayıldığından önlenmesi zordu. Bundan dolayı toplu halde ve kapalı yerlerde yaşayanların aşı olmasına özen gösterilmesi gerekti.⁶² Okullar, kalabalık ve toplu yaşamın bulunduğu bir alan olduğu için hastalığın yayılmasına olanak sağlamaktaydı. Bu durumu önlemek adına öğrencilerin ve okul çalışanlarının aşılama öncelikli tedbirlerdendi.⁶³ II. Abdülhamid, kendi döneminde ve daha önceki yıllarda olduğu gibi çiçek hastalığı devam ettiğinden aşılama konusunda hassasiyet göstermiştir. Ancak İstanbul ve taşrada çiçek aşısı pek itibara alınmamaktaydı.⁶⁴ Çiçek hastalığının yayılmasını önlemek amacıyla aşılamanın yaygınlaştırılması konusunda layiha hazırlanmıştır. Hastalığın insanlıkça bilinen tehlikesi sebebiyle devlet aşı konusuna önem vermiş ve böylece hastalık geçmiş dönemlerdeki kadar yayılmamıştır. Ancak yine de ülkenin büyüklüğü ile orantılı şekilde aşılama yapılamadığından aşı nizamnamesi hazırlanmıştır. Aşının yaygınlaştırılması için nizamnamede yer alan aşılama ile ilgili maddeler zorunlu tutulmuştur. Bu doğrultuda; umumi ve hususi mekteplere kabul edilecek erkek ve kız çocuklarının aşı olmaları ve aşılandıklarına dair şehadetname vermelerine mecbur tutulmalarının herkesin çocuğunu aşılatmasında etkili olacağı düşünülmüştür.⁶⁵ Aşı nizamnamesi basıldıktan sonra matbu nüshalarından birer tane İstanbul ve taşradaki okullara gönderildi.⁶⁶ II. Abdülhamid döneminde çiçek hastalığını önlemek adına 1885, 1894 ve 1904 yıllarına ait üç defa aşı nizamnamesi çıkarılmıştır.⁶⁷ Bu nizamnamelerde öğrencilerin aşılama mecburi tutulmuş, okula aşı şehadetnamesi olmayan öğrencilerin alınmaması istenmiştir. Kurallara aykırı davranışların da cezalandırılacağı bildirilmiştir.

Mektep tabibi bulunan okullarda öğrencilerin aşılama yapılmaya başlanmıştır. Ancak tabip olmayan okullara da aşı memurları görevlendirilmesinin gerekli olduğu görüldü. Çünkü okullardaki aşısız öğrenci sayısı azımsanmayacak kadar çoktu. Bundan dolayı okullardaki öğrencilerin aşılama için aşı memurları görevlendirilmesine karar verilmiştir. İşi kolaylaştırmak adına mekteplere hangi günlerde hangi aşı memurunun gideceğine dair bir program dahi yapılmıştır.⁶⁸ İstanbul'da nöbet

⁶⁰ Eroğlu, Dinç ve Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", s. 196-199.

⁶¹ Mercan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı İle Mücadele*, s. 57.

⁶² Eroğlu, Dinç ve Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", s. 200.

⁶³ Zeyben Karakuş, *19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri*, s. 43.

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF. MKT)*, Nr: 146/92, 13 Muharrem (7 Ağustos 1892).

⁶⁵ BOA, *İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD)*, 76/4462, 15 Receb 1302 (30 Nisan 1885).

⁶⁶ BOA, *MF. MKT*, Nr: 237/23, 21 Cemazievvel 1312 (20 Kasım 1894).

⁶⁷ Eroğlu, Dinç ve Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", s. 196.

⁶⁸ BOA, *MF. MKT*, Nr: 237/2, 11 Cemazievvel 1312 (10 Kasım 1894).

eczanelerine⁶⁹ ve Tıbbiye mektebine müracaat eden öğrenciler tatil günleri haricinde ücretsiz olarak aşılacaktır. İstanbul için 3, diğer vilayetlerde birer aşı memuru görev yapacak ve bunlar 400 kuruş maaş alacaklardı.⁷⁰ İstanbul ve civarında dolaşarak mektep ve mahallelerdeki çocukları aşılama için 3 aylık süre ile 400 kuruş maaşla aşıcı olarak Hasan, Saadeddin ve Yovakim Efendiler tayin edilmiştir.⁷¹ Her sene aşı memuru tayin edilmiş ve muallimler tarafından bunların memuriyetlerinin tanınması adına ellerine *alamet-i resmiye* olarak adlandırılan evrak verilmiştir.⁷²

Mekteplerde bulunan kızların aşılınması da ayrı bir sorun olarak kayıtlara yansımıştır. Çiçek salgınına önlemek adına iptidai ve rüşdiye mekteplerindeki öğrencilerin aşılınması için seyyar aşı memurları görevlendirilmiştir.⁷³ Kız öğrencileri aşılama için kadın aşı memurlarının görevlendirilmesi talep edilmiştir. Çünkü kızlar arasında 15 yaşını aşkın öğrenciler olduğundan aşı için gelen erkek memurlar kabul edilmemekteydi. Ancak bir yandan da çiçek hastalığına karşı aşılamanın yapılması gerekiyordu. Bundan dolayı kız mektepleri için aşıcı kadın memurlar görevlendirilmesi kararı alınmıştır. Bu kadın aşı memurlarına gereken kolaylığın gösterilmesi için okul idarelerine gerekli uyarılar yapılmıştır. İstanbul'daki kız mektepleri için görevlendirilen aşı memurlarından biri Sadberk Hanım'dı.⁷⁴ Darülmuallimat, Kız Sanayi mektebi, Küçük Mustafa Paşa ile Fatih Kız rüşdiyelerindeki öğrenciler ise aşı memuresi Vasfiye Hanım tarafından aşılanmışlardır.⁷⁵ Kadıköy Kız Rüşdiyesi, Darülmuallimat ve Kız Sanayi mektebindeki öğrenciler ise aşı yerinin temizliğine dikkat edilmeden yapıldığı için aşılarını yeniden olmuşlardır.⁷⁶

Aşısı yapılan öğrencilere aşı şahadetnamesi verilmesi nizamname gereği idi. Çünkü okullarda aşı şahadetnamesi bulunmayan öğrencilerin olması yasaktı. Aşısı yapılan öğrencilere aşı memurları tarafından şahadetnameleri verilmekteydi. Ancak aşı memurlarının bazen bu şahadetnameleri vermeyi unuttukları görülmüştür. Ayasofya civarında Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırılan iptidai mekteplere aşı için gelen memur aşı işlemlerini yaptıktan sonra apar topar oradan ayrılmıştır. Şahadetname vermeyi unuttuğu için öğrencilerin aşı şahadetnamelerinin verilmesi talebi ilgililere bildirilmiştir.⁷⁷ Öğrencilere verilen aşı şahadetnamesinde aşı olan kişinin ismi, babasının ismi ve mesleği, kazası ve şehri, mahallesi, hane numarası ve aşı tarihleri yazılmaktaydı.⁷⁸

Öğrencilerin aşı yapıldığı tarihler önemliydi. Bunun için öğrencilerin adlarının yazılı olduğu cetvellere mektep müdür ve başmuallimlerinden her öğrencinin aşı tarihlerinin kaydedilmesi istenmiştir.⁷⁹ Bundaki amaç aşı süreci biten öğrencilerin kolaylıkla belirlenerek, tekrar aşılınmasıydı.

⁶⁹ Nöbet eczaneleri, İstanbul'da henüz belediye teşkilatı bulunmayan yıllarda faaliyete geçerek, gece – gündüz muayene ve ayakta tedavi hizmeti vermekteydi. Tıbbiye Mektebi yönetimi altında bulunmaktaydı. (Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Nöbet Mahalleri – Nöbet Eczaneleri (1845-1895)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7/2, 2005, s. 158.)

⁷⁰ BOA, *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT)*, Nr: 1618/29, 21 Şaban 1306 (22 Nisan 1889); *DH. MKT*, Nr: 1655/125 15 Muharrem 1307 (11 Eylül 1889); *Şûrâ-yı Devlet (ŞD)*, Nr: 2545/22, 29 Zilhicce 1306 (26 Ağustos 1889).

⁷¹ BOA, *DH. MKT*, Nr: 1675/39, 24 Rebiülevvel 1307 (18 Kasım 1889).

⁷² BOA, *MF. MKT*, Nr: 105/66, 17 Cemazielevvel 1306 (19 Ocak 1889).

⁷³ BOA, *MF. MKT*, Nr: 386/4, 24 Ramazan 1315 (16 Şubat 1898).

⁷⁴ BOA, *MF. MKT*, Nr: 771/16, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904); *Maârif Nezâreti Tadrîsât-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT)*, Nr: 148/51, 12 Cemazielevvel 1322 (25 Temmuz 1904); *MF. İBT*, Nr: 145/60, 21 Zilhicce 1321 (9 Mart 1904); *MF. MKT*, Nr: 385/54, 19 Ramazan 1315 (11 Şubat 1898).

⁷⁵ BOA, *MF. MKT*, Nr: 1034/45, 5 Zilhicce 1325 (9 Ocak 1908); *MF. İBT*, Nr: 201/41, 25 Zilkade 1325 (30 Aralık 1907).

⁷⁶ Polat, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Kamu Sağlığı: İstanbul'da Çiçek Salgınları ve Okullardaki Aşı Uygulamaları", s. 263.

⁷⁷ BOA, *MF. MKT*, Nr: 852/16, 1 Rebiülevvel 1323 (6 Mayıs 1905).

⁷⁸ Zeyben Karakuş, *19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri*, s. 69-70.

⁷⁹ BOA, *MF. İBT*, Nr: 189/40, 17 Rebiülevvel 1325 (30 Nisan 1907).

Aşısı tutmayan ve aşı süresi biten öğrencilerin tekrar muayene edilmesi gerekiyordu. Muayene etmek üzere kız mektepleri için bir aşı memuru görevlendirildi.⁸⁰ Çünkü aşının üzerinden 5 yıl geçtiğinde tekrar yapılması gerekiyordu.

Aşı memurlarının bulunmadığı yerlerde aşılama işinde sorun yaşanmaktaydı. Van'dan gelen bir yazıda öğrencilerin çoğunun aşıllı olmadığı ve aşı yapacak kimsenin de bulunmamasından dolayı ne yolda hareket edileceği konusunda mektep muallimleri şaşkınlıkla sormaktaydı.⁸¹ Ayrıca okulların bazen aşılanmamış öğrencileri için gerektiği kadar aşının aşı memuruyla birlikte gönderilmesi konusunda Tıbbiye Nezareti'nden talepleri olmaktadır. Kasımpaşa'da Hadika-i Maarifet mektebindeki aşılanmamış öğrenciler için aşının gerekli olduğu ilgililere bildirilmişti.⁸² Benzer bir şekilde Aşiret mektebi öğrencilerinden çoğunun tekrar ve bu sene gelen öğrenciler arasında aşısız bulunan 4 kişinin yeniden aşıları yapılmak üzere 30 adet taze aşı istenmiştir.⁸³

Öğrenciler aşılanmaya devam erken okullarda çiçek hastalığı çıkan sınıflar olmaktadır. Mekteb-i Sultani öğrencilerinden 2 Sırp çocuk çiçek hastalığına yakalanarak karantinaya alınmıştır. Ancak bu gibi durumlarda hastaların hastaneye sevk edilmesi uygun görülmemiştir.⁸⁴ Langa'daki Rum kilisesi içinde bulunan mektepte ise difteri ve çiçek hastalığı görülmesinden dolayı hastalığa yakalanmayan öğrencileri korumak için okul bir süre tatil edilmiştir.⁸⁵ Çiçek hastalığı çıkan diğer bir okul ise Hüsrev Paşa tarafındaki Reisülküttap mektebiydi. Burası, 11 çocukta çiçek hastalığı çıktığı için tatil edilmiştir. Sağlığına kavuşanların bir ay sonra okula kabul edilmesi ile hasta ve aşısız çocukların okula kabul edilmemesi uyarısında bulunulmuştur. Bu şartlar sağlandığı takdirde mektebin eğitime başlayabileceği bildirilmiştir.⁸⁶ Yine Çatalca'nın Sazlıbosna köyündeki okulda çiçek hastalığı görülmesinden dolayı okul 25 gün kapalı kalmıştır.⁸⁷ Bunların haricinde Sultan I. Mahmud mektebi, Mimar Sinan iptidai mektebi, Karagümrük Mesih Paşa mektebi ve Mekteb-i Sultani 12'şer gün hastalıktan dolayı tatil edilen okullardandı. Okullar tatil edildiği süre içinde temizlenerek dezenfekte ediliyordu.⁸⁸ Diğer yandan da çiçek hastalığı görülen okullara diğer öğrencilere bulaşmaması için aşı memurları görevlendirilmekteydi.⁸⁹

Okullardaki öğrencilerin aşılandığına dair vilayetlerden ne kadar öğrenciye aşı yapıldığına dair yazılar gelmekteydi. Midilli'de 61⁹⁰ Manisa'da 104, Çeşme'de 300,⁹¹ Urfa'da 117,⁹² Siirt'te 65,⁹³ İçel'de

⁸⁰ BOA, MF. İBT, Nr: 200/17, 10 Zilkade 1325 (15 Aralık 1907).

⁸¹ BOA, MF. MKT, Nr: 255/19, 13 Şevval 1312 (9 Nisan 1895).

⁸² BOA, MF. MKT, Nr: 239/12, 2 Cemazievvel 1312 (1 Kasım 1894).

⁸³ BOA, MF. MKT, Nr: 226/22, 17 Rebiülevvel 1312 (18 Ekim 1894).

⁸⁴ BOA, MF. MKT, Nr: 323/18, 22 Muharrem 1314 (3 Temmuz 1896).

⁸⁵ BOA, MF. MKT, Nr: 355/30, 6 Zilkade 1314 (8 Nisan 1897).

⁸⁶ BOA, MF. MKT, Nr: 346/40, 30 Recep 1314 (4 Ocak 1897).

⁸⁷ Şeyhmus Bingöl, "II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Mektep Tatilleri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2020, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, s. 87.

⁸⁸ Zeyben Karakuş, *19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri*, s. 44-45.

⁸⁹ BOA, MF. İBT, Nr: 153/19, 12 Şaban 1322 (22 Ekim 1904).

⁹⁰ BOA, MF. MKT, Nr: 167/44, 19 Şevval 1310 (6 Mayıs 1893).

⁹¹ BOA, MF. MKT, Nr: 323/16, 22 Muharrem 1314 (3 Temmuz 1896).

⁹² BOA, MF. MKT, Nr: 677/42, 7 Şevval 1320 (7 Ocak 1903).

⁹³ BOA, DH. MKT, Nr: 2507/62, 21 Rebiülevvel 1319 (8 Temmuz 1901).

248,⁹⁴ Trabzon'da 176,⁹⁵ Mersin'de 93⁹⁶ öğrenciye ve Beyrut'taki sıbyan mekteplerindeki öğrencilere ücretsiz olarak aşılardan yapılmıştır.⁹⁷ Darüşşafaka'da bulunan öğrenci ve çalışanlardan 600 kişiye ise Doktor İbrahim ve mektep tabibi Taha Beyler tarafından aşı yapıldığı bildirilmiştir.⁹⁸⁹⁹

Aşısız Öğrenciler Sorunu

Aşı nizamnamesinin 4. maddesi gereğince aşı şahadetnamesi bulunmayan öğrencilerin okula kabul edilmesi yasaktı. Nizamnameye aykırı olarak şahadetnamesiz öğrenci kabul eden okul idarecileri ceza kanununun 254. maddesi gereği para cezasına çarptırılacaklardı. Bu mesele Rum, Ermeni ve Katolik Patrikleriyle Bulgar Eksarhlığına ve Hahambaşılığına dahi bildirilmişti. Buna kayıtsız kalan müdür ve muallimlerin para cezası 25 kuruştur.¹⁰⁰ Bu süreçte okul müdürlerine aşısız öğrenci bulunmaması ve aşılatılması konusunda sürekli uyarılarda bulunulmuştur. Ayrıca ücretsiz olarak nöbet eczanelerinde ve Tıbbiye mektebine müracaat edenlere aşı yapıldığı da hatırlatılmaktaydı.¹⁰¹ Buna ilaveten cezalandırılan okul müdürüyle ilgili ceza aldıklarına dair ibret olması adına gazetelere dahi haber verileceği beyan edilmiştir.¹⁰² Eğer muallimler aşısız öğrenci kabul ederlerse aşı masrafları kendilerinden alınacaktı.¹⁰³

Okullar, müfettişler ve tabipler tarafından sürekli olarak teftiş edilmiştir. Okullarda sadece aşısız çocuklar araştırılmıyordu. Aşı süresi bitenler ve aşı şahadetnamesi olmayanlar içinde gereken yapılmaktaydı. Ayasofya rüşdiyesindeki teftişte aşısız ve şahadetnamesiz çocukların olduğu görülmüştür.¹⁰⁴ Nümune-i Terakki mektebini teftiş eden Maarif Meclisi tabibi hazırladığı raporda 29 aşısız öğrencinin bulunduğunu bildirmiştir. Bunlar için 15 adet aşı kaleminin gönderilmesini talep etmiştir.¹⁰⁵ Bu kadar itina edilmesine rağmen okullarda aşısız öğrenciler bulunduğu dair sürekli haberler gelmekteydi.¹⁰⁶ Aşısız öğrencinin olduğu okullar belediyelere bildiriliyordu. Belediye ise uygun bir aşı memurunu okula gönderiyordu.¹⁰⁷ Diğer taraftan aşısız olanlar veya aşı süresi olan 5 yılı dolduranlar belediyeye müracaat ettiklerinde aşıları tabipler tarafından yapılıyordu.¹⁰⁸

Eğrikapı'daki Musevi iptidai mektebi öğrencileri arasında aşısız ve aşıları eskimiş öğrenciler bulunduğu dair istihbarat gelmiştir. Bunun üzerine aşı yapmak için Eyüp nöbet eczahanesi cerrahı Raşid Efendi görevlendirildi. Ancak okul müdür ve müdiresi öğrencilerin aşılınmasına karşı çıkmışlardı. Mesele yetkililere bildirildikten sonra böyle durumların yaşanmaması için kendilerine uyarıda

⁹⁴ BOA, *DH. MKT*, Nr: 2156/83, 21 Şaban 1316 (4 Ocak 1899).

⁹⁵ BOA, *MF. MKT*, Nr: 346/70, 30 Recep 1314 (4 Ocak 1897).

⁹⁶ BOA, *MF. İBT*, Nr: 42/81, 1 Şaban 1312 (28 Ocak 1895).

⁹⁷ BOA, *MF. İBT*, Nr: 29/56, 28 Zilkade 1309 (24 Haziran 1892).

⁹⁸ BOA, *MF. MKT*, Nr: 776/29, 11 Safer 1322 (27 Nisan 1904).

⁹⁹ BOA, *DH. MKT*, Nr: 2156/56, 21 Şaban 1316 (4 Ocak 1899).

¹⁰⁰ BOA, *MF. MKT*, Nr: 388/10, 21 Şevval 1315 (15 Mart 1898); *İ.Ş.D*, 76/4462, 15 Şaban 1302 (30 Mayıs 1885).

¹⁰¹ BOA, *DH. MKT*, Nr: 1592/77, 8 Cemazielahir 1306 (9 Şubat 1889).

¹⁰² BOA, *MF. MKT*, Nr: 390/29, 6 Zilkade 1315 (29 Mart 1898).

¹⁰³ BOA, *MF. MKT*, Nr: 102/59, 14 Safer 1306 (20 Ekim 1888).

¹⁰⁴ BOA, *MF. MKT*, Nr: 240/12, 20 Cemazielahir 1312 (19 Aralık 1894).

¹⁰⁵ BOA, *MF. MKT*, Nr: 106/47, 18 Cemazielahir 1306 (19 Şubat 1889).

¹⁰⁶ BOA, *MF. MKT*, Nr: 92/119, 25 Rebiülahir 1304 (21 Ocak 1887).

¹⁰⁷ BOA, *MF. MKT*, Nr: 1034/26, 5 Zilhicce 1325 (9 Ocak 1908); *MF. MKT*, Nr: 442/23, 23 Zilkade 1316 (4 Nisan 1899); *MF. MKT*, Nr: 427/16, 24 Recep 1316 (8 Aralık 1898).

¹⁰⁸ BOA, *MF. MKT*, Nr: 244/6, 10 Recep 1312 (7 Ocak 1895).

bulunulmuştur.¹⁰⁹ Hasköy ve civarında çiçek hastalığı şiddetli bir şekilde devam etmekteydi. Bu bölgede bulunan Musevi mekteplerinde de aşısız çocuklar olduğuna dair bilgiler gelmekteydi. Çünkü bu çocukların aşı olmasına hahamlar karşı çıkmaktaydı. Bir hafta içinde 5 çocuk bu hastalıktan vefat etmişti. Çocukların aşılınması için mektep müdürlerine tebligat gönderilmiştir. Ayrıca aşılama engel olmamaları için Hahambaşılığa dahi uyarı yapılmıştır.¹¹⁰ Yapılan teftişlerde esnasında aşısız öğrenci bulunduran Balat ve Edirnekapi'daki Rum ve Musevi mektep müdürlerine gereken ceza verilmişti.¹¹¹ Çocukları arasında çiçek hastalığının artması üzerine Hasköy Musevi okulları iki aylık süre ile tatil edilmiştir. Çiçek hastalığı genellikle aşılınmaya karşı çıkan gayrimüslim yerleşim yerlerinde görülmekteydi.¹¹²

Ayasofya, İshak Paşa ve Sultan Ahmed iptidai mekteplerindeki çocuklara çiçek aşısı yapılması için müracaat edilmişti. Öğrencilerin aşılınması için emir verilse de velilerin izni olmadan aşılama müsaade edilmeyeceği muallimler tarafından ifade edilmiştir. Ancak aşının ertelenmesi faydasız olduğundan engel olunmaması konusunda muallimler uyarılmıştır.¹¹³ Velilerin aşı konusunda sorun yaşadığı diğer bir yer ise Beyrut'tu. Beyrut'taki mekteplerde pek çok aşısız öğrenci bulunmaktaydı. Bunların velilerine söz anlatmanın mümkün olmadığı ifade edilmekteydi. Okula devam etmelerine son verildiğinde de yabancı okullara müracaat edip, kabul edilmekteydiler. Daha sonra bir daha Müslüman mekteplerine dönmediklerinden bu durumdan şikâyet olunuyordu.¹¹⁴ Rumlar içinde de aşı karşıtı olanların yanında çiçek hastalığına yakalanan çocuklarını bildirmeyenlerde bulunuyordu.¹¹⁵ Aşı nizamnamesi gereği çocuklarının aşılınmasına karşı çıkan velilere aşının faydalarından bahsedilmesi gerekiyordu. Yine karşı çıkarlarsa 150 kuruş nakdi para cezası kendilerinden alınmaktaydı. Daha sonra velilerin rızalarına bakılmadan çocukların aşılınması kararı alınmıştır.¹¹⁶

II. Abdülhamid döneminin sonlarında dahi çiçek salgını etkisini devam ettiriyordu. Okul müdür ve muallimlerinden öğrencilerin aşı tarihlerini kontrol ederek süresi bitenlerin hemen aşılatılması istenmiştir. Eğer okulda çiçek hastalığı çıkarsa iptidai mektepler için okul tatil edilmeli, rüşdiyelerde çıkarsa hastalığını olduğu sınıfın tatil edilmesi gerekiyordu. Ayrıca hasta çocuğun arkadaşı ve akrabalarının da okula devam etmemesi istenmekteydi.¹¹⁷ Her ne kadar gerekli önlemler alınsa da II. Abdülhamid dönemi sonrasında aşılama ile ilgili uygulamalar devam etmiştir.

SONUÇ

Çiçek hastalığının tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte uzun yıllar insanlığı tehdit eden salgınları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti, 17. ve 20. yüzyıllar çok defa çiçek salgınıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Gerekli tedbirler alınarak aşılama yoluna gidilmiştir. Hatta aşılama zorunlu hale gelmiştir. Ancak halkın aşıya karşı bir önyargısı olmuş ve aşılama istemeyenler olmuştur. II. Abdülhamid döneminde ise aşılama daha sistemli bir hale getirilerek aşı nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamnamede aşılama belli şart ve düzene bağlanmıştır.

¹⁰⁹ BOA, *MF. MKT*, Nr: 275/43, 5 Safer 1313 (28 Temmuz 1895).

¹¹⁰ BOA, *MF. MKT*, Nr: 124/80, 25 Cemazielevvel 1308 (6 Ocak 1891).

¹¹¹ BOA, *MF. MKT*, Nr: 760/26, 13 Zilkade 1321 (31 Ocak 1904).

¹¹² Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", s. 123; Zeyben Karakuş, *19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri*, s. 44-45.

¹¹³ BOA, *MF. MKT*, Nr: 241/14, 26 Cemazielahir 1312 (25 Aralık 1894).

¹¹⁴ BOA, *MF. İBT*, Nr: 30/81, 28 Muharrem 1310 (22 Ağustos 1892).

¹¹⁵ Nuran Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", s. 124.

¹¹⁶ BOA, *Babiâli Evrak Odası Evrakı (BEO)*, Nr: 1413/105967, 3 Şaban 1317 (7 Aralık 1899); *DH. MKT*, Nr: 2023/9, 30 Rebiülahir 1310 (20 Kasım 1892).

¹¹⁷ BOA, *MF. İBT*, Nr: 226/60, 20 Safer 1327 (13 Mart 1909).

Aşı nizamnamesine göre çocukların aşılınması önemliydi. Çünkü okullar toplu alanlar olduğu için salgının hızı artabilirdi. Özellikle okullardaki çocukların aşılınmasına özen gösterilmiştir. Okullarda aşılama yapmaları için aşı memurları görevlendirilmiştir. Kız okullarına da bayan aşı memurlarının tayin edildiği görülmüştür. Okullar aşısız olan veya aşı şahadetnamesi olmayan çocukları kabul etmeyecekleri kanun gereğiydi. Bu şekilde öğrenci kabul eden müdür ve muallimlere ceza verilmiştir. Velilere de aşının faydaları anlatılmaya çalışılmıştır. Velilerden çocuklarını aşılınmasına karşı çıkanlarda cezalandırılmıştır. Çiçek hastalığının görüldüğü okullarda eğitime ara verilmiştir. Netice itibarıyla II. Abdülhamid döneminde öğrencilerin aşılınması için gerekli tedbirler alınmış ve bu doğrultuda bir politika izlenmiştir. Aşılama faaliyetleri ülkenin her vilayetine yayılmıştı. II. Abdülhamid dönemi sonrasında da çiçek hastalığı ile ilgili tedbirler devam etmiştir.

KAYNAKLAR

1- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babîlî Evrak Odası Evrakı (BEO), Nr: 1413/105967.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH. MKT), Nr: 1592/77, 1618/29, 1655/125, 1675/39, 2023/9, 2156/83, 2507/62.

İrade Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD), Nr: 76/4462.

Maârif Nezâreti Tedrîsât-ı İbtidaiyye Kalemî (MF. İBT), Nr: 29/56, 30/81, 42/81, 145/60, 148/51, 153/19, 200/17, 201/41, 226/60.

Maârif Nezâreti Mektubî Kalemî (MF. MKT), Nr: 92/119, 102/59, 105/66, 106/47, 124/80, 146/92, 167/44, 226/22, 237/2, 237/23, 239/12, 240/12, 241/14, 244/6, 255/19, 275/43, 323/16, 323/18, 346/40, 346/70, 355/30, 385/54, 386/4, 388/10, 390/29, 427/16, 442/23, 677/42, 771/16, 776/29, 852/16, 1034/45.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD), Nr: 2545/22.

2- Araştırma - İnceleme Eserler

BİNGÖL, Şeyhmus, "II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Mektep Tatilleri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2020, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, ss. 77-104.

DRAMUR, Rengin, "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Aşısı Uygulaması", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Cilt III, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, ss. 169-179.

EROĞLU, Haldun, Güven Dinç ve Fatma Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Millî Folklor*, Yıl 26, Sayı 101, 2014, ss. 193-208.

MERCAN, Burcu, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı İle Mücadele*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2017.

POLAT, Habibe, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Kamu Sağlığı: İstanbul'da Çiçek Salgınları ve Okullardaki Aşı Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, Sayı 77, Nisan 2021, ss. 256-264.

YAVUZ, Nuri ve Abdullah Kara, "19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devletinde Çiçek Hastalığı ve Tedavi Yöntemlerine Dair Öneriler (Doktor Besim Ömer'e Göre)", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ankara 2019, ss. 601-610.

YILDIRIM, Nuran, "İstanbul'da Nöbet Mahalleri – Nöbet Eczaneleri (1845-1895)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7/2, 2005, ss. 151-182.

YILDIRIM, Nuran, "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2010, ss. 109-184.

YILDIRIM, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınevi, İstanbul 1985, ss. 1320-1338.

YÜKSEL, Ayhan, "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863)", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler 1*, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2009.

ZEYBEN KARAKUŞ, Ayşe Niğdem, *19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2021.

ULUSLARARASI KADIN VE AİLE SEMPOZYUMU

04-05 Kasım 2021

<http://ukas2021.com/>

Pandemi Önlemleri Işığında Osmanlı'nın Son Döneminde Çiçek Salgınına Bakış

Mucize ÜNLÜ¹¹⁸, Zariife ALBAYRAK¹¹⁹

Sanman çiçek çıkardı o destûr-ı kâm-kâr

Nahl-i vücûd-ı nâzüki oldı şükûfe-dâr

Beyânî¹²⁰

ÖZET

Avrupalı bir şairin "Öyle iğrenç bir hastalık ki, ahirette ruh gövdeye dönmeyi istemeyecektir" diye tanımladığı çiçek hastalığı günümüzde pandeminin (Covid 19) dünyayı kasıp kavurduğu gibi Osmanlı Devleti'nin belli dönemlerinde de kitlesel ölümlere ve sakatlıklara sebep olmuştur. Çiçek illetinin tıbbi tedavi usulleri bulunup, sıradan bir hastalık haline gelene kadar geçen süreç oldukça zahmetlidir. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında çiçek hastalığı ile hassas mücadelesi hastalığa karşı alınan önlemler temelinde ele alınacaktır. Bu çerçevede yeni sağlık birimlerinin oluşturulması, aşı uygulaması ve aşılama yaygınlaştırma çabaları, çıkarılan nizamnameler, aşı karşıtları ve hastalığın sebep olduğu kaos ortamından yararlanmak isteyenlerle mücadele gibi konular irdelenerek bugünkü pandemi sürecine tarihi bir ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çiçek hastalığı, Salgın, Aşı, Nizamname.

ABSTRACT

Smallpox, which a European poet described as "such a disgusting disease that the soul would not want to return to the body in the hereafter", caused mass deaths and disabilities in certain periods of the Ottoman Empire, just as the pandemic (Covid 19) swept the world today. The period with smallpox, until medical treatment methods were found and it became an ordinary disease, was quite troublesome. In this study, the sensitive struggle of the Ottoman Empire against smallpox in the late 19th and early 20th centuries will be discussed on the basis of the measures taken against the disease. In this context, issues such as the construction of new health units, the vaccination application and efforts to spread the vaccine, the regulations issued, the anti-vaccine opponents and the struggle with those who wanted to benefit from the chaos environment caused by the disease will be examined, and a historical light will be shed on the current pandemic period.

Keywords: Variola, Epidemic, Vaccine, Regulations.

¹¹⁸ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye, munlu@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8263-5602.

¹¹⁹ Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Samsun/Türkiye, zarifedeveci35@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8994-3536.

¹²⁰ Çiçek hastalığı tedavisinin zorluğu, ölümlere ve acılara sebep olması dolayısıyla divan şiiirlerine de konu olmuştur. Yukarıda verilen beyit, Beyânî'nin Vezir Siyavuş Paşa'nın çiçek çıkarması üzerine yazdığı bir gazeldir. Özlem Batgı, "Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 8, Mart 2017, s. 173.

GİRİŞ

Günümüzde pandeminin (Covid-19) dünyayı kasıp kavurduğu gibi belli dönemlerde tüm dünyada ve Osmanlı Devleti'nde kitlesel ölümlere ve sakatlıklara sebep olan salgınlar zuhur etmiştir. Salgınlar, tıbbi tedavi usulleri bulununcaya kadar toplu ölümlere yol açan doğal bir afettir.¹²¹ Çalışmanın konusunu teşkil eden çiçek hastalığı, İngiliz tarihçi Thomas Macaulay tarafından *ölüm nedenlerinin en korkuncudur*¹²² şeklinde tanımlanmaktadır. Çiçek hastalığının korkutucu oluşu sadece ölüme sebebiyet vermesinden kaynaklanmaz. Çeşitli sakatlıklara, yüzde ve vücutta bırakmış olduğu izlerden dolayı evliliklerin bozulmasına neden olması, ülke ekonomilerini alt üst etmesi, hatta bazı devletlerin yıkılışında rol oynaması korkutuculuğunun diğer sebepleridir.

Latince *variola*, *variola*, İngilizcede *smallpox*, Arapça'da *cüderi*¹²³, Osmanlıca Tıp Terimler Sözlüğünde ise *cederi*¹²⁴ olarak geçen çiçek hastalığı, Osmanlıca belgelerde de *çiçek illeti*, *illet-i müdhîşe*¹²⁵ gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Ateş ve ağrıyla başlayan, deride irinli döküntülere sebep olan bulaşıcı ağır bir virüs hastalığıdır. Hastalığın kuluçka süresi 8-12 gün arasında olup bu sırada 40-41 derece yüksek ateş gözlemlenmektedir.¹²⁶ Kuluçka döneminde hızla yayılan virüs, solunum ve sindirim yolları ya da lenf dokularında çoğalarak kana geçer.¹²⁷ İlk belirtileri baş ağrısı, titreme, ürperme, sırtta ağrı ve kusmadır. Bundan birkaç gün sonra yüzde, ellerde, kollarda, ayaklarda ve bacaklarda kabarcık şeklinde döküntüler oluşur. Bu irinli sivilceler 10-12 gün sonra kuruyarak kabuk bağlar. Kabuklar döküldükten sonra vücutta kalan kırmızı izler beyaza döner ve ardından çökerek *çiçek bozuğu denilen izler bırakır*.¹²⁸

Daha çok yaz mevsiminde¹²⁹ yayılan çiçek mikrobu, her yaşta¹³⁰ görülebilmesine rağmen çoğunlukla çocuklarda ortaya çıkar ve çocuk hastalığı olarak da bilinir. Hastalığı geçirenlerin çoğunda göz kaybı veya çiçek bozuğu denilen ciltte lekeler görülmektedir.¹³¹ Çiçek hastalığı biriyle olan temas sonucu doğrudan veya hasta birine ait malzemenin kullanılmasıyla dolaylı şekilde bulaşabilmektedir.¹³² Sinek ya da virüslü havanın solunması yoluyla da hastalığın bir başkasına geçmesi mümkündür.¹³³

İ.Ö. 7. yüzyılda Çin'de ve Hindistan'da bilinen çiçek hastalığı, İran ve Mısır'da da görülmekteydi. Haçlı Seferleriyle Avrupa'ya yayılan hastalık, 16. yüzyılda çoğalarak İspanyollar tarafından Amerika'ya

¹²¹ Orhan Kılıç, "Salgın Hastalıkların Osmanlı Vergi Düzenine Etkisi", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1*, Ed. Mustafa Öztürk- Ayşe Değerli, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları, İzmir 2019, s. 371.

¹²² Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 97.

¹²³ Doktor Besim Ömer, *Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği*, Kostantiniye 1310, s. 3.

¹²⁴ Ekrem Kadri Unat-Ekmeleddin İhsanoğlu-Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s. 231.

¹²⁵ BOA, *DH.MKT. 2492/66*, 20 Mayıs 1317/2 Haziran 1901.

¹²⁶ "Çiçek Hastalığı", *Sağlık Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Gazetesi, İstanbul t.y., ss. 118-119.

¹²⁷ İsmet Dökmeci-Handan Dökmeci, "Çiçek Hastalığı", *Büyük Tıp Sözlüğü*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2014, s. 164.

¹²⁸ "Çiçek Hastalığı", *Sağlık Ansiklopedisi*, ss. 118-120; Burcu Mercan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı İle Mücadele*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2017, s. 3.

¹²⁹ BOA, *DH.MKT. 2372/103*, 8 Haziran 1316/21 Haziran 1900.

¹³⁰ Fransa'da 101 yaşında bir kişinin çiçek çıkardığı ve iyileştiği haberi gazeteye yansımıştır. *Basiret Gazetesi*, S. 432, 15 Cemaziyevvel 1288/2 Ağustos 1871, s. 3.

¹³¹ Nikiforuk, *a.g.e.*, ss. 96-97.

¹³² Ümmügülüm Candeğer, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek*, Editörler: Şükran Köse-Fevzi Çakmak-Ahmet Çağrı Büke-Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara 2020, ss. 95-96.

¹³³ Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devri Denizli'de Salgın Hastalıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 2020, s. 170.

götürülmüştür.¹³⁴ Çiçek hastalığı Nikiforuk'un *Mahşerin Dördüncü Atlısı* isimli kitabında intak sanatı ile konuşturulmuştur. Hastalığın kendisini tanımladığı paragraf, doğuracağı tüm kötü sonuçların özeti gibidir;

"Çiçek der ki; Ölüm getiririm. Çocuklar nefesimle, bahar karında solan bitkiler gibi solar. Ben yıkım getiririm. Bir kadın bir zamanlar ne kadar güzel olursa olsun, bana bir kez baktı mı, ölüm kadar çirkinleşir. Erkeklereyse yalnızca ölüm değil, çocuklarının ve kadınlarının yok oluşunu getiririm. En güçlü savaşçılar bile önümde eğilir. Bana bakan hiç kimse eskisi gibi olmaz."¹³⁵

Yukarıdaki tanımlamada dikkat çeken bir yer var ki, o da devletlerin yıkılışında çiçek hastalığının rol oynamış olduğudur. William McNeill'e göre Kalmukların 1757'de yıkılışı topların değil, çiçek hastalığının zaferidir.¹³⁶ İspanyolların Azteklerle yaptıkları mücadele sonrasında beraberinde götürdükleri çiçek virüsü Azteklerin sonunu getirmiş, kısa sürede bütün kıtaya yayılarak birçok kişinin ölümüne yol açmıştır. Hastalıkların biyolojik birer silah olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Birleşik Amerika'da beyazların yerlilerle yaptığı savaşlarda çiçek hastalarının kullandığı battaniyeler yerlilere armağan edilerek birçok kişinin ölümüne sebep olunmuştur.¹³⁷

Ele alınan çalışmada Osmanlı Devlet'ini son derece olumsuz etkileyen çiçek salgınına karşı alınan önlemler ve bu önlemlerin günümüzdeki pandemi süreci ile benzerlikleri irdelenmeye çalışılacaktır. Osmanlı Devleti'nde çiçek hastalığının en yoğun yaşandığı ve bu hastalığa karşı alınan önlemlerin kurumsal anlamda geliştirildiği dönem 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başını kapsadığı için çalışma bu dönemle sınırlandırılmıştır.

Çiçek Salgınına Karşı Alınan Tedbirler

19. yüzyıl, Osmanlı coğrafyasında salgınların kol gezdiği ve bundan kaynaklı hemen her yerde büyük kayıpların yaşandığı bir dönemdir. Bugünkü pandemi sürecinde olduğu gibi o zamanlarda da çiçek salgınıyla baş etmenin en etkili yolunun aşılama olduğu anlaşılmaktadır. Modern aşı bulunana kadar çiçek hastalığıyla mücadelede birtakım geleneksel metotlar denenmiştir. Bu yöndeki ilk uygulamaların Doğu'da başladığı bilinmektedir. Örneğin Çinliler, hafif çiçekli çocukların yanına sağlıklı çocukları yatırarak hastalığa karşı bağışıklık kazandırıyorlardı.¹³⁸ Çiçekli çocukların burunlarından alınan cerahatli kabuklar toz haline getirilip, üflenerek aşılama yapılmaktaydı. Çiçekleme denilen bu ilkel yöntemler zamanla değişikliğe uğrayarak Asya'ya yayılmış, Kafkasya'da ziyadesiyle uygulanmış ve buradan Anadolu'ya geçmiştir.¹³⁹ İstanbul'a Anadolu'dan gelen bir kişinin 1679'da çocuklara çiçek aşısı yaptığı bilinmektedir.¹⁴⁰ 1717-1718 yıllarında İstanbul'da İngiliz elçiliği yapan Edward Wortley Montagu'nun eşi Lady M. W. Montagu, *Şark Mektupları* adlı eserinde Türklerin çiçek aşısı ile hastalığı önlediklerini

¹³⁴ Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, s. 1331.

¹³⁵ Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 94.

¹³⁶ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, ss. 19-20.

¹³⁷ Candeğer, *a.g.m.*, ss. 95-96.

¹³⁸ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 1332.

¹³⁹ Mercan, *a.g.t.*, ss. 10-11; Yıldırım, *a.g.m.*, s. 1332.

¹⁴⁰ *Beyne'n-Nas Meşhûr Olan Çiçek İletinin Hîn-i Zuhuru ve Lisan-ı Arabda Telkih-i Cederî Tabir Olunan Çiçek Aşısının İhtira ve Vukuu ve Ahali-i Avrupa'nun Teveccühle Kabulü ve Suret-i Amel ve İcrasına Mütedair Risale-i Matbuadır, İstanbul 1262, s.7; Candeğer, a.g.m., s. 97.*

bildirerek bu usulün İngiltere'de de uygulanmasını tavsiye etmiştir. Türk usulü çiçek aşısı denenerek bütün Avrupa ülkelerinde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴¹

Modern çiçek aşısı, 1796 yılında Doktor Edward Jenner tarafından bulunmuştur. Jenner, bu aşığı inekteki çiçekten yararlanarak elde etmiştir. İnekten alınan mayayı insana enjekte edip, insanın inek çiçeğine tutulması sağlanmış ve görülmüş ki bu yöntemle aşılanan kişilerin bir daha çiçek hastalığına yakalanma ihtimali yoktur. Yani ilk kez insandan insana değil, hayvandan insana aşılama yapılmıştır. Jenner, bu yöntemi elindeki çizik sebebiyle inek çiçeğine tutulan bir köylü kızından tesadüfen öğrenmiş ve üzerinde 20 yıl çalıştıktan sonra modern aşığı keşfetmiştir.¹⁴² Modern aşının icadıyla birlikte, geleneksel çiçekleme usulü yasaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise 1800 yılında ilk kez modern aşı uygulanmış ancak 19. yüzyıl boyunca modern aşı ile geleneksel çiçekleme metodu bir arada kullanılmaya devam edilmiştir. 1894 yılında çıkarılan aşı nizamnamesi gereğince geleneksel çiçekleme usulü yasaklanmıştır. Buna rağmen 20. yüzyılın başlarında Hristiyan kadınların çiçek çıbanlarından ya da çocuklardan ve diğer aşılananlardan aşı mayası alarak sağlıklı insanlara enjekte ettiklerine dair örneklerle karşılaşmak mümkündür.¹⁴³

Paris Encümen-i Dânişmendânı, inek aşısı ile insan aşılayıp, ardından aşılanan kişiden elde edilen aşı mayasının sağlıklı insana enjekte edilmesi şeklinde yapılan aşılamayı yani telkih-i cüderi-i bakariden telkih-i cüderi-i beşeri elde etmeyi bir takım sakıncaları olmasından dolayı reddetmiştir. Onun yerine herkesin inek aşısının tazesini ile aşılanmasını önermiştir. Bunun yanı sıra üniversite olan yerlerde birer hususi ve resmi telkihane açılmasını ve aşı hakkında yazılmış olan kitaplardan ilmi dergilerde bahsedilmesini önermiştir.¹⁴⁴ Bu tarihlerde Avrupa'da aşı mayası üreten özel telkihaneler bulunmaktaydı. Paris'te 1863 yılında Mösyö Şambon özel bir telkihane açmıştır. 1870 yılına kadar ondan başka aşılama yapan kimse bulunmamaktadır. Sadece belirli günlerde saat 1 ile 5 arasında aşı için müracaat edenleri aşılayan Şambon 1873 yılında aşıcı olarak tayin edilmiş, hastaneleri, okulları ve diğer yerleri gezerek herkesi inek aşısı ile aşılamıştır. Şambon, bir yılda tam 311 buzağı aşılamış ve bunların hasılatı ile 25.000 ve mükerrer olarak 100.000 kişiye aşı uygulamıştır. Avrupa'da aşının en tazesini makbul sayıldığından her büyük şehirde aşı merkezleri açılmış ve hususi telkihanelerde üretilen aşılar para karşılığında satılmıştır.¹⁴⁵

Paris'te Encümen-i Dânişmendân-ı Tıbb, 1866 yılından itibaren Mösyö Şambon'un cüderi-i bakari ameliyathanesine aşı mayası için müracaat etmekteydi. 1887 ve 1888 yıllarında her perşembe günü buradan birer aşı buzağı istenmiştir. 1888 yılında zaruri bir ihtiyaç olarak Darü'l-Fünûn-ı Tıbbiye ve Encümen-i Dânişmendân-ı Tıbb'in idaresinde olmak üzere resmi bir telkihane açılmıştır. Böylece kendi aşı evlerinde kendi aşı mayalarını üreten kurumun özel aşı evlerine ihtiyacı kalmamıştır.¹⁴⁶

İnekten alınan aşı mayası çocuklara ziyadesiyle ağır gelmiş ve insandan insana aktarılan aşı mayasının da çeşitli zararları görülmüştür. Yapılan incelemeler çiçek hastalığına karşı buzağıdan elde edilen aşının

¹⁴¹ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 9; Osman Şadi Yenen, "History and Eradication of Smallpox in Turkey", *Microbiology Australia*, September 2014, s. 159.

¹⁴² Süheyl Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul 1948, s. 7; Mercan, *a.g.t.*, ss. 16-17.

¹⁴³ BOA, *DH.MKT. 1105/77*, 27 Rebiülevvel 1326/29 Nisan 1908.

¹⁴⁴ BOA, *Ş.D. 2568/3*, 13 Cemaziyelahir 1308/24 Ocak 1891.

¹⁴⁵ BOA, *İ.MMS. 131/5618*, 27 Mart 1308/8 Nisan 1892.

¹⁴⁶ BOA, *Ş.D. 2568/3*, 12 Kanun-ı Sani 1306/13 Cemaziyelahir 1308/24 Ocak 1891. Aşı elde etme süreciyle ilgili olarak bkz. BOA, *İ.MMS. 131/5618*, 27 Mart 1308/8 Nisan 1892.

en sağlıklı olduğunu gösterirken modern mikrobiyolojik araştırmalar da dana (buzağı)dan alınan aşı mayası ile aşılamanın yapılmasını desteklemiştir. 1801 yılından itibaren bilinen bu yöntem 1810 yılında İtalyan Gabbiati tarafından geliştirilmiştir.¹⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde ise yerli aşı üretebilmek için ilk girişim 1811 yılında Şanizade Ataullah Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Avrupa'dan getirilen aşı etkisini kaybetmeye başlayınca 1847'de hekimbaşı İsmail Paşa, İstanbul civarındaki ineklerden aşı üretmiş ve bir süre bu sistemle devam edilmiştir. Ne zamanki danadan elde edilen aşının daha makbul olduğu görülmüş, o vakit Osmanlı Devleti'nde de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴⁸

Çiçek aşısına ilişkin Avrupa'daki gelişmeler takip edilirken aşı uygulamasının daha etkili bir şekilde sürdürülebilmesi adına kurumsal anlamda da yenilikler yapılmıştır. Salgın dönemlerinde ilk düşünülen tedbir genellikle tecrit ve karantina uygulamasıdır. Karantina, bulaşıcı hastalıklardan korunmak için insan veya hayvanların belli bir yerde gözetim altında tutulması anlamına gelir. İlk karantina noktaları 1377'de Venedik ve Dubrovnik'te, ilk tahaffuzhane ise 1423'te Venedik yakınlarında Santa Maria de Nezaret Adasında kurulmuştur.¹⁴⁹ Osmanlı Devleti'nde ise ilk karantina teşkilatı II. Mahmut döneminde 1838'de teşkil edilmiş¹⁵⁰ ve bu teşkilatın şeriatı uygun olduğuna dair Şeyhülislâm Mekkiade Mustafa Asım Efendi'den fetva alınmıştır.¹⁵¹

Tanzimat'ın ilk yıllarında aşılama konusunda yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye'nin çiçek aşısını uygulamakla görevlendirilmesini takiben 1840 yılında ücretsiz şekilde aşı yapılması için irade yayınlanmış, aşı yapmak için nöbet yerleri kurularak gezici hekimler görevlendirilmiştir. Bu düzenlemelerin yapıldığı dönemin padişahı Sultan Abdülmecid, kendisi de çiçek hastalığından mustarip olmuş biri olarak bu konuya hassasiyetle yaklaşmıştır. Rumeli gezisi sırasında durulan yerlerde çocuklar huzura getirilerek padişahın maiyetindeki doktorlar tarafından aşılanmışlardır.¹⁵² Anadolu'ya fenni aşı yapacak aşıcılar yollanmış, eyalet, sancak ve kazalardan getirilen öğrenciler Tıbbiyede aşıcı olarak yetiştirilmiş ve aşıcı muavini unvanı verilmiştir.¹⁵³ 1846 yılında ise İstanbul'da aşı istasyonları açılmıştır.¹⁵⁴

Avrupa'dan getirilen modern aşılar da zaman içerisinde sorunlar çıkmaya başlaması birtakım önlemler almayı gerektirmiştir. Nitekim aşılar ya zamanında gelememiş ya da vaktinde gelenler soğuk zincir takip edilemediğinden ulaşması gereken bölgeye gidene kadar bozulmuştur. Bu da çiçek hastalığının artmasında etkili olmuş ve birtakım kurumsal düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede 1872 yılında İstanbul'da *Aşı Enspektörlüğü kurulmuştur*.¹⁵⁵ Ardından 1880'de İtalyan Doktor Giovanni Battista

¹⁴⁷ Esat Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2015, ss. 125-126.

¹⁴⁸ Theodoros Kyrkoudis-Gregory Tsoucalas-Vasileios Thomaidis-Ioannis Bakirtzis-Eleni Nalbandi-Alexandros Polychronidis-Aliki Fiska, "Vaccination of the Ethnic Greeks (Rums) Against Smallpox in the Ottoman Empire: Emmanuel Timonis and Jacobus Pylarinos as Precursors of Edward Jenner", *Erciyes Med J*, 43/1, 2021, s. 105.

¹⁴⁹ Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, C. LVIII, S. 222, 1994, s. 329.

¹⁵⁰ Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu", s. 334; Gülden Sarıyıldız, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. XVII., İstanbul 1998, s. 320.

¹⁵¹ Yıldırım, a.g.m., s. 1323.

¹⁵² *Ceride-i Havadis*, S. 282, 27 Cemaziyelvel 1262 /23 Mayıs 1846, s. 2.

¹⁵³ Yıldırım, a.g.m., s. 1334.

¹⁵⁴ Ayhan Yüksel, "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863)", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C. I, Ankara 2009, ss. 368-369.

¹⁵⁵ Candeğer, a.g.m., s. 97.

Violi Beyoğlu'nda özel aşı merkezi açmış¹⁵⁶, 1892 yılında ise *Telkihane (Aşı Evi)* kurulmuş ve aşılardan bozulmadan uzak yerlere nakli için pek çok yerde aşı evi şubeleri oluşturulmuştur.¹⁵⁷

Aşı Enspektörlüğü'nün görevi aşı ihtiyacının belirlenmesi, aşı memurlarının tayini, Avrupa'dan aşı maddesinin ve aşı kalemlerinin getirilmesi konularında Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'yi bilgilendirmektir. Bu kurumun başına Doktor Miralay Hüseyin Remzi Bey getirilmiştir. Avrupa'dan getirilen aşılardan kısa sürede bozulması, vücutta bazı sorunlara sebep olması¹⁵⁸ ve maliyetinin de oldukça fazla olması Osmanlı Devleti'nin kendi aşısını üretme isteğini ateşlemiş ve bir telkihane kurmaya sevk etmiştir.¹⁵⁹ Kurulacak olan telkihane masrafı bir kereye mahsus olmak üzere 6.040, aylık ödenecek meblağ ise 1.450 guruştur.¹⁶⁰ Telkihane tesisinin maliyetinin yüksek oluşu, masrafın hangi bütçeye dahil edileceğine karar verilememesi geçici bir yerde aşı üretimine başlanması fikrini doğurmuştur. Bunun üzerine Mekteb-i Tıbbiye'de Tufeylât-ı Hayvâniye Ameliyathanesi'nde¹⁶¹ geçici olarak aşı üretimi başlatılmıştır.¹⁶² Hüseyin Remzi Bey, bu laboratuvarında çalışan aşıcılara rehber olması açısından 1886'da Val-de-Grace hocalarından Mösyö Vayar'ın kitabını tercüme ederek yayınlamış ve kendisi de *Hamsin-i Cüderi* isimli bir kitap yazmıştır.¹⁶³ Laboratuvarında kovpoks denilen inek çiçeğini elde etmek üzere aylık masrafı 1.450 guruş olan buzağı satın alınmıştır. Aşının bu laboratuvarında hazırlanması için ayrılan aylık bütçe 2.000 guruştur. Bu meblağ buzağı, hayvan yemi, aşı için gerekli malzemeler, görevli ücretleri ve çeşitli kırtasiye bedelini kapsamaktadır.¹⁶⁴

Aşı masrafının Tıbbiye-i Mülkiye bütçesinden karşılanması noktasında sorunlar yaşanması üzerine o zamana kadar ücretsiz verilen aşı şehadetnamelerinden birer guruş alınması gündeme gelmiş ancak bu ücretlendirme halkın durumu göz önünde bulundurularak uygulanmamıştır.¹⁶⁵ *Hayır için yapılan bu işin 40 para ile lekelenmemesi gerektiği* belirtilerek, tüm masraf Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti bütçesine eklenmiştir. Şehadetnameden ücret alınması konusu bundan sonra da zaman zaman gündeme gelmekle birlikte telkihane inşa masrafı Tıbbiye bütçesinden karşılanmıştır.¹⁶⁶ 1892 yılında Hüseyin Remzi Bey tarafından kurulan aşı üretim merkezi 1894 yılında özel binasına taşınmıştır.¹⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin sınırlarının geniş olmasına binaen merkezde üretilen aşının diğer bölgelere gönderilmesi noktasında aşının bozulması gibi problemler yaşanabilmekteydi. Bu sebeple Şam, Bağdat, Musul, Erzincan, Yemen, Trablusgarp, Manastır gibi yerlerde aşı üretim merkezi şubeleri açılmıştır. Açılacak olan şubelerin, Ordu-yı Hümayun merkezleri olan Yemen, Bağdat, Şam, Erzincan ve Manastır'da askeri, Musul, Basra ve Trablusgarp'ta gurebâ hastaneleri bahçelerinin içlerine kurulması uygun görülmüştür. Bu binalar sağlık kurallarına uygun şekilde birer katlı, iki tuğla kalınlığında taştan yapılacak, binalarda

¹⁵⁶ Emre Karacaoğlu, "Telkihâne-i Şâhâne'nin Kuruluş Sürecine Dâir", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 65, 2019, ss. 199-201.

¹⁵⁷ Candeğer, a.g.m., s. 97.

¹⁵⁸ BOA, Ş.D. 2568/3, 13 Cemaziyelahir 1308/24 Ocak 1891.

¹⁵⁹ BOA, MV. 69/33, 29 Receb 1309/28 Şubat 1892.

¹⁶⁰ BOA, Ş.D. 2568/3, 3 Şaban 1308/14 Mart 1891.

¹⁶¹ Tufeylât-ı Hayvaniyye Ameliyathanesi: Parazitoloji Laboratuvarı. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1996, s. 1112.

¹⁶² BOA, DH.MKT. 1975/80, 4 Zilhicce 1309/30 Haziran 1892; BOA, İ.MMS. 131/5618, 1 Zilhicce 1309/27 Haziran 1892.

¹⁶³ BOA, İ.MMS. 131/5618, 27 Mart 1308/8 Nisan 1892.

¹⁶⁴ BOA, DH.MKT. 1975/80, 4 Zilhicce 1309/30 Haziran 1892; BOA, İ.MMS. 131/5618, 1 Zilhicce 1309/27 Haziran 1892.

¹⁶⁵ BOA, Ş.D. 2587/17, 5 Cemaziyelewwel 1309/7 Aralık 1891; BOA, İ.MMS. 131/5618, 1 Zilhicce 1309/27 Haziran 1892.

¹⁶⁶ BOA, İ.MMS. 131/5618, 12 Receb 1309/11 Şubat 1892; BOA, BEO. 28/2047, 5 Zilhicce 1309/1 Temmuz 1892.

¹⁶⁷ Yıldırım, a.g.m., s. 1335.

biri laboratuvar, diğeri dana telkihine mahsus olmak üzere iki ahır olacaktı. İçleri yağlı boya ile boyanmış, zemini taş ya da çini ile döşenmiş, odalara borular yardımıyla su akıtılan iki salon ve bitişiğinde ahır bulunacaktı. Telkihane şubeleri için bütçeye 10.000'er guruş eklenmiştir. İhtiyaç halinde şubelerce ek ödenek talep edilecektir.¹⁶⁸

Bugün olduğu gibi eskiden de salgın dönemlerinde hastalıkla mücadelede ön sırayı sağlık görevlileri almıştır. Osmanlı yönetimi Tanzimat yıllarında olduğu gibi 19. yüzyılın sonlarında da aşı memurları görevlendirerek hastalığın üstesinden gelmeye çalışmıştır. Görevlendirilen aşı memurlarının harcırah ve maaşları konusunda zaman zaman aksaklıklar yaşanmış ve bu durum aşılama işlemini sekteye uğratmıştır.¹⁶⁹ Ülkenin büyüklüğü ile orantılı aşılama yapılamaması çeşitli bölgelerde hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.¹⁷⁰ Bunun üzerine getirilen aşı zorunluluğu aşıcı görevlendirme konusundaki hassasiyeti arttırmıştır. Örneğin 1896 yılında yapılan aşılamanın kontrol altında tutulabilmesi için aşı tüplerinin, aşı şهادetnamelerinin miktarını ve aşılanan çocukların sayısını gösteren bir cetvel hazırlanmıştır.¹⁷¹

1901 yılı yazında görülen çiçek salgını aşıcı ihtiyacını tekrar gündeme getirmiştir. Her vilayetin büyüklüğüne göre bir veya iki, liva ve kazalara da birer aşıcı tayin edilmesi irade gereği olmasına rağmen bazı kaza ve nahiyelerde aşı memuru bulunmamaktadır. Bu durumda hastalık görüldüğünde acil olarak aşı memuru talep edilmekteydi. Memur tayin edilip mahalline gidinceye kadar hayli can kaybı yaşanacağından bu mahzurun ortadan kaldırılması için aşı memuru görevlendirilecek yerlerin bir defterinin gönderilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda aşağıda belirtilen yerlere aşı memuru görevlendirilmesi kararı alınmıştır.¹⁷² Tayin edilecek aşı memurlarına dörder yüz guruş maaş verilecektir.¹⁷³

Aşı Memuru Görevlendirilen Yerler ve Aşıcı Miktarları (1901)

Yer	Aşıcı	Yer	Aşıcı	Yer	Aşıcı
Edirne	4	Manastır	3	Basra	2
Kosova	4	Suriye	3	Ankara	1
Beyrut	4	Musul	3	Aydın	1
Cezayir Bahr-ı Sefid	4	Trablusgarp	3	Bitlis	1

¹⁶⁸ BOA, *DH.MKT.* 1105/77, 27 Rebiülevvel 1326/29 Nisan 1908.

¹⁶⁹ BOA, *İ.Ş.D.* 29/1414, 25 Zilkade 1292/23 Aralık 1875.

¹⁷⁰ BOA, *İ.Ş.D.* 76/4462, 15 Receb 1302/30 Nisan 1885; BOA, *DH.MKT.* 1800/118, 31 Teşrin-i Evvel 1306/12 Kasım 1890.

¹⁷¹ Tabloda verileri sunulan 1896 yılındaki aşılama işlemi için 72 buzağı satın alınmış ve bunlardan 64'ünün aşısı tutmuştur. Toplam tüp hasılatı 145.125 idi. Bu tüplerden 139.677 tanesi kullanılmış, 5.448 tanesi bir sonraki yıla devrolmuştur. Bu tarihte 765.929 çocuk aşılanmış, 2.655 şهادetname gönderilmiş ve 957 şهادetname ise iade edilmiştir. BOA, *Y.A.HUS.* 396/100, 9 Muharrem 1317/30 Mayıs 1899.

¹⁷² BOA, *DH.MKT.* 2492/66, 20 Mayıs 1317/2 Haziran 1901.

¹⁷³ BOA, *DH.MKT.* 2522/131, 30 Haziran 1317/13 Temmuz 1901.

Konya	3	Maruratülaziz	3	Van	1
Trabzon	3	Hüdavendigâr	2	İşkodra	1
Selanik	3	Sivas	2	Halep	1
Yanya	3	Erzurum	2	Bağdat	1
TOPLAM: 58					

Çiçek hastalığının ve aşılamanın merkezden kontrol edilebilmesi için istatistiki veriler önemliydi. Vilayetlerdeki aşı memurları, sıhhiye müfettişleri ve sıhhiye memurları tarafından her üç ayda bir aşı istatistikleri düzenlenmekteydi. 1905 yılı ortalarında çiçek hastalığı ile ilgili ayrı bir istatistik cetveli düzenlenmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu cetvellerde çiçek hastalığına yakalananların sayısındaki azalma, hastalığın azaldığı yerlerde aşılamanın diğer yerlere göre ne miktarda olduğu ve her sene hastalığa yakalananların, iyileşenlerin ve vefat edenlerin sayısı gösterilmekteydi. Kayıtlardan telkihhanenin her yıl artan sarfiyatını görmek de mümkün olacaktı.¹⁷⁴ Buradan hareketle İstanbul, bilad-ı selase ve vilayetlerden üç ayda bir gönderilen çiçek aşısı ile ilgili istatistik cetvelleri gibi çiçek hastalığı için de ayrıca bir istatistik cetvelinin düzenlenerek gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁵

Aşı uygulamasının kontrol altında tutulabilmesi için alınan önlemlerden biri de aşıları tutmuş olanlara şehadetname verilmesi uygulamasıdır. Bunun için 1885 yılında 500.000 adet şehadetnamenin bastırıldığı bilinmektedir. Şehadetname masrafı için bütçeye 30.000 guruş eklenmiş¹⁷⁶ ve aşı memurlarından dağıttıkları şehadetnamelerin koçanlarını Aşı İdâresine teslim etmeleri istenmiştir. Bu koçanlar sayesinde devlet, her bir aşıcının ne kadar kişiyi aşıladığını tespit edebilecekti. Merkez bu şekilde aşı memurlarını da denetlemiş oluyordu.¹⁷⁷ Hastalık bir yerde zuhur ettiği vakit, daha fazla yayılmaması için halkın derhal aşılanması gerekiyordu. Bu bakımdan olası bir salgın durumunda hazırda bekleyen aşıcıların olması önemliydi. Bunun tespiti için devlet hangi sancaklarda aşıcı bulunup bulunmadığını gösteren defterlerin hazırlanmasını istemiş ve bu kayıtlardan yararlanılarak aşıcı olmayan yerlere aşıcı gönderilmiştir.¹⁷⁸ Devlet her ne kadar aşı uygulamalarını kontrol altında tutmaya çalışmışsa da bazı ihmaller söz konusu olmuştur. Örneğin 1913 tarihli bir belgeden, aşılama mevzusunda aşı memurları ve belediye tabiplerinin yeterli özeni göstermedikleri anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise aşı görevlilerine verilmesi gereken harcırahın ve maaşların düzenli bir şekilde verilmemesiydi.¹⁷⁹ Bunun yanı sıra telkihhanede hazırlanan aşı tüplerinin ücretsiz şekilde dağıtılması gerekirken, bazı muhtekirlerin bunları para karşılığında satması gibi yolsuzluk olarak nitelendirilebilecek örneklere de rastlanmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁴ BOA, *DH.MKT.* 2608/120, 22 Rebiülahir 1323/26 Haziran 1905.

¹⁷⁵ BOA, *DH.MKT.* 2609/87, 2 Zilkade 1323/29 Aralık 1905.

¹⁷⁶ BOA, *ŞD.* 2499/18, 5 Safer 1303/13 Kasım 1885.

¹⁷⁷ BOA, *ŞD.* 2568/3, 13 Cemaziyelahir 1308/24 Ocak 1891.

¹⁷⁸ BOA, *DH. MKT.* 2069/4, 4 Cemaziyelahir 1312/3 Aralık 1894.

¹⁷⁹ BOA, *DH.İ.UM.EK.* 3/40, 24 Rebiülahir 1332/22 Mart 1914.

¹⁸⁰ BOA, *DH. MKT.* 2608/65, 27 Muharrem 1323/3 Nisan 1905.

Hastalığın daha fazla yayılmaması adına bir diğer önlem, çiçek aşısını yaptırmayanlara mürûr tezkiresi verilmemesi kararı idi. Bu tarz kurallar kişileri aşıya teşvik etmek için son derece önemlidir.¹⁸¹ Şehadetnamesi olmayanlara mürûr tezkiresinin verilmemesi örneğinin bir benzerini günümüzde e-nabızdan alınabilen aşı kartı olmayanlara ve Covid 19 testi pozitif olanlara yolculuk izninin verilmemesinde görebiliyoruz.

Salgın, kalabalık alanlarda daha kolay yayıldığından günümüzde alışveriş merkezi, fabrikalar ve şehir meydanlarında aşı birimleri oluşturulduğu gibi geçmişte de salgının önünü kesebilmek için hapisane, okul gibi kalabalık mekânlarda toplu aşı uygulamasına gidilmiştir.¹⁸² Okullara aşısız ya da aşı süresi geçmiş çocukların kabul edilmemesi gerekiyordu. Ancak örneklerden anlaşılıyor ki okullarda hem aşısız hem de aşı süresi geçmiş öğrenciler mevcuttu. Hatta bunların aşılınması için aşıcılar geldiğinde okul yönetiminin ya da öğretmenlerin aşılama tepki gösterdiği görülmüş, bunun üzerine öğrencilerin aşılmasına okul yönetiminin ya da öğretmenlerin engel olmaması gerektiği bildirilmiştir.¹⁸³

Aşı mevzusunda bir başka sorun ise yeni doğan çocukların ve kütüğe kaydedilmemiş kimselerin belediyelere zamanında bildirilmemesiydi. Ebeveynlerin bir kısmı inatla çocuklarını aşılatmak istemiyorlardı. Haliyle kayıt altında bulunmayan ve ailesi tarafından da aşılatmak için götürülmeyen bir çok çocuk aşısız kalmıştır. Çiçek hastalığının ortadan kaldırılması ve yayılmasını önlemek için mutlaka bu çocukların aşılınması gerekliydi. Bu sorunun ortadan kaldırılması için henüz kayıt altına alınmamış olan ve yeni doğmuş çocukların defterlere kaydedilerek belediyelere zamanında gönderilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Hastalığın yayılmasına sebep olan bir diğer etken ise muhacirlerdi. İstanbul'a gelip giden muhacirlerin mutlaka aşılarının yapılması şarttı.¹⁸⁴ Muhacirlerle ilgili problem sadece aşı mevzusu değildi. Yaşadıkları barakaların kalabalık oluşu hastalığın yayılmasında son derece etkiliydi. Hastaların ayrı bir yerde tutulması gerekirken, izdiham ve sefalet içinde olan aile üyeleri arasında bulunmaya devam etmeleri hastalığın yayılmasını hızlandırmıştır. Muhacirlerin sayılarının fazla olması hasebiyle hastaneler yetersiz kalmış, 1913 yılında bunların tedavisi için muhacir hastanesi yapılmış, ihtiyaç duyulan yerlere aşı memuru görevlendirilmiştir.¹⁸⁵

Hastalığın yayılmasında sadece insanlarla ilgili ihmaller yoktur. Aynı zamanda hayvanların da hastalığı yaydığı bir gerçektir. Sonuçta hayvandan insana çiçek hastalığının geçtiği durumlar da söz konusudur. 1888 yılında Rumeli'den İstanbul'a getirilen koyun sürüleri içerisinde çiçek hastalığına tutulmuş hayvanların olduğu tespit edilmiştir. Bunu önlemek adına hayvanların sınırda kontrolden geçirilmesi, hastalıklı olanların huduttan geçirilmemesi, geçişi önlenemeyenlerin ise satışının yasaklanması yolunda önlemler alınmıştır.¹⁸⁶ Anadolu'ya getirilen hayvanlardan hastalıklı olanların sağlıklı hayvanlar ile karıştırılmaması, başka meralara götürülmesi, rüsumat gelirleri azalır düşüncesiyle hastalıklı hayvanların geçişine kesinlikle izin verilmemesi sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁸⁷

¹⁸¹ BOA, *DH. HMŞ. 11/4*, 2 Cemaziyelahir 1322/14 Ağustos 1904.

¹⁸² Haldun Eroğlu-Güven Dinç-Fatma Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Millî Folklor*, C. 13, S. 101, 2014, s. 201.

¹⁸³ BOA, *MF.MKT. 275/43*, 4 Muharrem 1313/27 Haziran 1895; BOA, *MF.MKT. 812/48*, 16 Zilhicce 1322/21 Şubat 1905.

¹⁸⁴ BOA, *DH.İ.UM. 19/1*, 29 Rebiülahir 1336/11 Şubat 1918.

¹⁸⁵ BOA, *DH.İD.*, 165/14, 12 Şubat 1328/25 Şubat 1913.

¹⁸⁶ BOA, *DH.MKT. 1564/38*, 10 Rebiülevvel 1306/14 Kasım 1888.

¹⁸⁷ BOA, *DH.MKT. 1575/91*, 14 Rebiülevvel 1306/18 Aralık 1888.

Hastalığın yayılmasında etkisi olan bir diğer unsur toplu taşıma araçlarıdır. Bu husustaki ihmalkârlıklar zaman zaman gazetelere yansımıştır. Levant Herald Gazetesi'nde yer alan bir habere göre çiçek hastalarının arabalarla hastanelere götürüldüğü ve sonrasında aynı arabaya sağlıklı yolcuların alındığı belirtilmiştir. Haberde hastaların herkesin bindiği araç ile taşınmasının hastalığı yayabileceğine dikkat çekilerek gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. Yazıda ayrıca bulaşıcı hastalıklara yakalananlar için hükümetçe özel arabalar tahsis edilmesi, hastanelere şehadetnamesi olmayan kişilerin kabul edilmemesi, çiçek hastalarının tedavi için çağrılmasına rağmen doktorun bunu hükümete bildirmemesinin hastalığın yayılması noktasında yapılan yanlış uygulamalar olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁸⁸

Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede hijyen her dönem en etkili korunma yolu olarak görülmektedir. Günümüzde kişisel hijyen önleminin yanı sıra ortak kullanım alanları ilgili kurumlarca dezenfekte edildiği gibi eskiden de hastalığa yakalananların eşyaları tebhirhanelere¹⁸⁹ gönderilmiş, hastalık görülen evler ilgili memurlar tarafından dezenfekte edilmekteydi. Ancak bu konuda da zaman zaman sorunlar yaşanabilmıştır. Halkın önemli bir kısmının aşuya muhalefet etmesi¹⁹⁰, hastalığın gizlenmesi, iyileşenlerin ya da vefat edenlerin zamanında bildirilmemesi aşılamanın yaygınlaşmasını ve dezenfekte işlemlerinin hastalığın yayılmasını önleyecek bir zamanda yapılmasını engellemiştir. Ayrıca hastaların kirli eşyalarının bat pazarlarında¹⁹¹ mezar edilmesi çiçek, difteri, humma-yı tifoidi gibi bazı mikroplu ve ateşli hastalıkların yayılmasına sebep olmuştur.¹⁹²

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı en önemli salgınlardan biri çiçek hastalığıdır. Hastalıkla mücadelede 19. yüzyıla kadar geleneksel çiçekleme metodu kullanılmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Avrupa'dan getirilen modern aşı uygulanmış, yüzyılın sonunda ise yerli çiçek aşısı üretilmeye başlanmıştır. Salgınla mücadelede aşılama uygulamasına önem verilmiş, buna rağmen çiçek hastalığı tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Bunda halkın hastalığa ve aşuya karşı takınmış olduğu tavır ve alınan önlemlere olumsuz yaklaşımı etkili olmuştur. Orta çağdan itibaren insanların salgın hastalıklara karşı kadercı bir bakış açısına sahip olduğu bilinmektedir. Günümüz salgın sürecinde aşının kısırlık yaptığı ya da ölüme sebebiyet verdiği şeklindeki mesnetsiz haberler gibi geçmişte de benzer söylentiler hastalıkla mücadelede zafiyet oluşturmuştur. Salgın sürecinde görülen önyargılar risale, gazete gibi yayınlar aracılığıyla kırılmaya çalışılmıştır. Bu ortamda Osmanlı idarecileri bir taraftan halkı bilinçlendirmek için çaba sarf ederken diğer taraftan oluşturduğu kurumlar ve görevlendirdiği sağlık memurları vasıtasıyla salgınla mücadeleyi sürdürmüştür.

Günümüz pandemi sürecinde ilgili bakanlıklar tarafından çıkarılan genelgeler yoluyla hastalığa karşı önlemler belirlenip, uygulamaya konulduğu gibi Osmanlı döneminde de salgınla mücadele kapsamında alınan önlemlerin uygulanması noktasında çeşitli kanun ve nizamnameler yayınlanmıştır. 1885, 1894, 1904, 1915 yıllarında çıkarılan aşı nizamnamelerinde aşılacak kesimler belirlenmiş, ayrıca aşuya karşı

¹⁸⁸ BOA, MKT. 48/19, 28 Şewal 1310/15 Mayıs 1893.

¹⁸⁹ Hıfzıssıhha hizmetlerinin en önemlilerinden olan dezenfeksiyon işleminin yapıldığı yer. Sarıyıldız, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", ss. 320-321.

¹⁹⁰ BOA, DH.MKT. 2220/12, 1 Haziran 1315/13 Haziran 1899.

¹⁹¹ Müzayede ile eşya satılan yer, bitpazarı. Bahadır Bedri Duru, 19. Yüzyıl İstanbulu'nda İkinci El Eşya Ticaretinin Mekânı Olarak Bitpazarı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 4.

¹⁹² BOA, DH.MKT. 2372/103, 8 Haziran 1316/21 Haziran 1900; DH.MKT. 2402/40, 18 Cemaziyevvel 1318/13 Eylül 1900.

çıkanlara, aşılama konusunda ihmali görülenlere ve görevini kötüye kullananlara verilecek cezalar tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.)*
Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH.HMŞ.)
Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.)
Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM.)
Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.)
Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.)
İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)
İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)
Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî (MF.MKT.)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)
Plan, Proje ve Krokiler (PLK.p.)
Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)
Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB. 021)
Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A-HUS.)

Gazeteler

- Basiret Gazetesi*
Ceride-i Havadis

Matbu Eserler

Beyne'n-nas Meşhûr Olan Çiçek İletinin Hîn-i Zuhuru ve Lisan-ı Arabda Telkih-i Cederî Tabir Olunan Çiçek Aşısının İhtira ve Vukuu ve Ahali-i Avrupa'nın Teveccühle Kabulü ve Suret-i Amel ve İcrasına Mütedair Risale-i Matbuadır, İstanbul 1262.

Doktor Besim Ömer, *Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği*, Kostantiniye 1310.

Araştırma Eserler-Makaleler

- Aktaş, E., *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2015.
- Batğı, Ö., "Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 8, Mart 2017, ss. 169-182.
- Candeğer, Ü., "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek*, Editörler: Şükran Köse-Fevzi Çakmak-Ahmet Çağrı Büke-Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara 2020, ss. 95-106.
- "Çiçek Hastalığı", *Sağlık Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Gazetesi, İstanbul, t.y.
- Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1996.
- Dökmeci, İ.-Dökmeci, H., "Çiçek Hastalığı", *Büyük Tıp Sözlüğü*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2014.

- Duru, B.B., 19. Yüzyıl İstanbulu'nda İkinci El Eşya Ticaretinin Mekânı Olarak Bitpazarı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.
- Eroğlu, H.-Dinç, G.-Şimşek, F., "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Milli Folklor*, C. 13, S. 101, 2014, ss. 193-209.
- Karacaoğlu, E., "Telkihâne-i Şâhâne'nin Kuruluş Sürecine Dâir", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 65, 2019, ss. 197-250.
- Kılıç, O., "Salgın Hastalıkların Osmanlı Vergi Düzenine Etkisi", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1*, Ed. Mustafa Öztürk- Ayşe Değerli, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları, İzmir 2019, ss. 371-384.
- Kyrkoudis, T.-Tsoucalas, G.-Thomaidis, V.-Bakirtzis, I.-Nalbandi, E.-Polychronidis, A.-Fiska, A., "Vaccination of the Ethnic Greeks (Rums) Against Smallpox in the Ottoman Empire: Emmanuel Timonis and Jacobus Pylarinos as Precursors of Edward Jenner", *Erciyes Med J*, 43/1, 2021, ss. 100-106.
- Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Mercan, B., *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı İle Mücadele*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2017.
- Nikiforuk, A., *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Özdemir, H., *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.
- Sarıyıldız, G., "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, C. LVIII, S. 222, 1994, ss. 329-376.
- Sarıyıldız, G., "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVII., İstanbul 1998, ss. 319-321.
- Şimşek, K., "Osmanlı Devri Denizli'de Salgın Hastalıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 2020, ss. 163-176.
- Unat, E.K.-İhsanoğlu, E.-Vural, S., *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.
- Ünver, S., *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul 1948.
- Yenen, O. Ş., "History and Eradication of Smallpox in Turkey", *Microbiology Australia*, September 2014, ss. 156-164.
- Yıldırım, N., "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, ss. 1320-1338.
- Yüksel, A., "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863)", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C. I, Ankara 2009, ss. 367-390.

EKLER

EK 1. Aşı Kartı (2021 Yılı)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ AŞI SERTİFİKASI
REPUBLIC OF TURKEY VACCINATION CERTIFICATE

Soyadı / Surname
ALBAYRAK

Adı / Given Name(s)
ZARİFE

Pasaport No / Passport No
-

Doğum Tarihi / Date of Birth
-

Uygulama Tarihi / Vaccination Date
29.06.2021

Aşının Türü / Vaccine
COVID-19 MRNA

Aşının Tıbbi Adı / Med. Product
COMIRNATY

Aşının Üreticisi / Manufacturer
BIONTECH

Uygulama Tarihi / Vaccination Date
27.07.2021

Aşının Türü / Vaccine
BIONTECH

Aşının Tıbbi Adı / Med. Product
COMIRNATY

Aşının Üreticisi / Manufacturer
COVID-19 MRNA

E1U89639S7

Bu belgede aynı aşı türünden uygulanmış son 2 doz aşı bilgileri gösterilmektedir.
This document displays the info for the last two doses of administered vaccine of the same kind

COVID-19 AŞISI TAMAMLANMIŞTIR
FULLY VACCINATED AGAINST COVID-19

EU Digital COVID Certificate

Bu karekod Avrupa Birliği Dijital COVID Sertifika Programı ile elektronik doğrulama için üretilmiştir.
This generated QR code is verifiable for the countries within EU Digital COVID-19 Certificate Program.

Health Pass

(Sağlık Bakanlığı e-Nabız Uygulaması)

EK 2. Şehadetname Örneği

11/3/1161/69 18/1

شاهانه ده تلبیه جذری عملیات ایجرا ایلمیش
و اشیتبیلر طوقش اولدوره بخصوصر منها اذمانه دیر

عذرده سوبل	عذرده سوبل
ایسی ویشی	ایسی ویشی
پدرینا ایسی ویشی	پدرینا ایسی ویشی
قصاسی ویشی	قصاسی ویشی
حکله بی	حکله بی
زفاش	زفاش
بکله کورمپی	بکله کورمپی

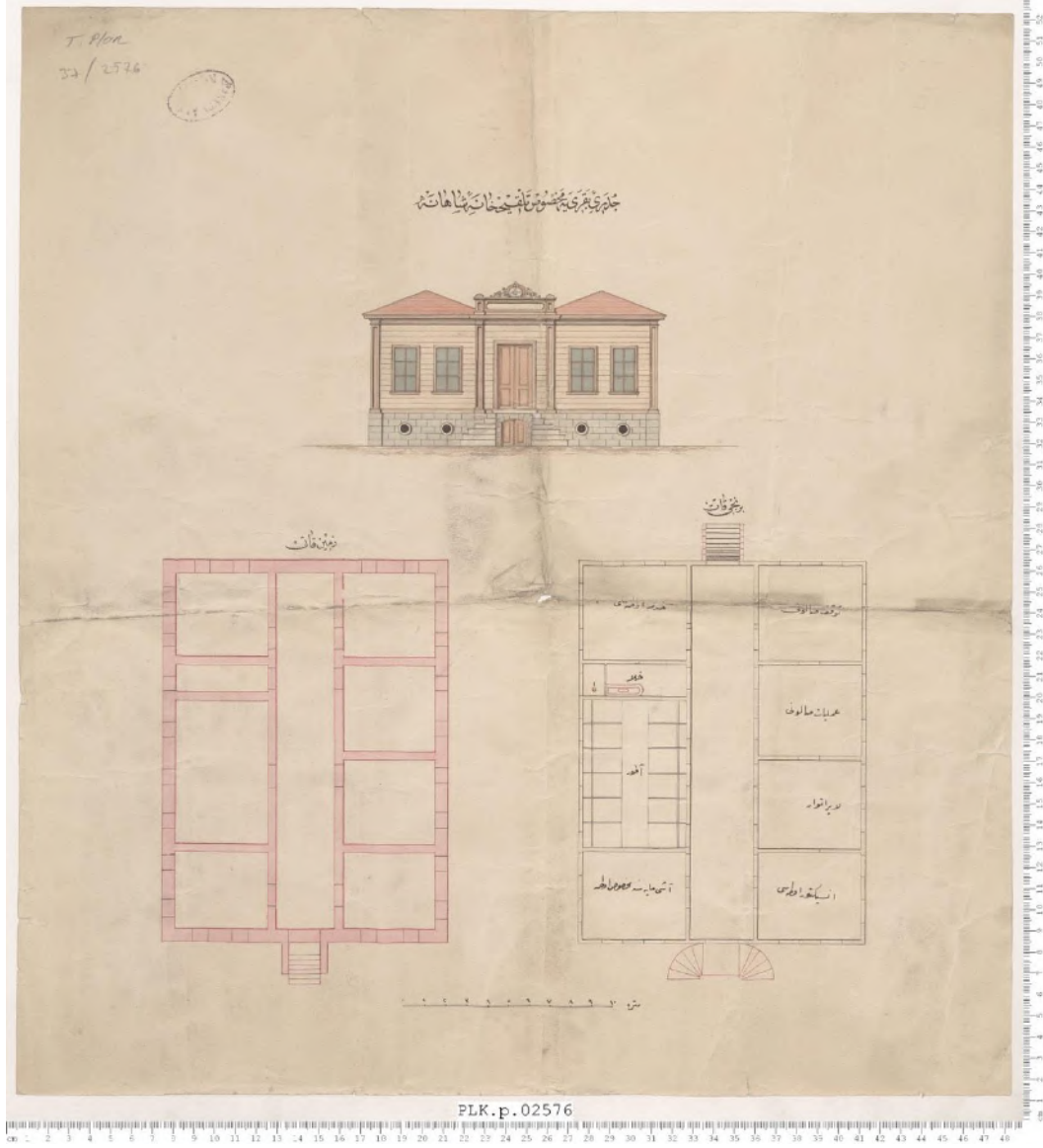
بالا ده ایچره لایمه
مترقبه اشیا کیش و اشیتبیلر مقبول اوله زوق طوقش کورلمش
اولدیبیلر سبکنا اشیتبیلر منها اذمانه بدینه اعطا قیلدک

۱۰ سنه

ناریسین ۱۱/۳/۱۱۶۱

(BOA, YB. 21/61.)

EK 3. Cederi-i Bakariye Mahsus Telkikhane-i Şahane Planı

(BOA, PLK. p. 2576.)

EK 4. Çiçek (sağ taraf) ve suçiçeği (sol taraf) hastalarına ait görüntü.

(Doktor Besim Ömer, *Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği*, Âlem Matbaası, Kostantiniyye 1310, ss. 16-17.)

Çalışan Kadınların Covid-19 Pandemisi Döneminde Ev İçi Rollerindeki Değişim: Emek Sömürüsü

Nilay TOPAL¹⁹³, Sinan KAYA¹⁹⁴

ÖZET

2020 yılının mart ayından itibaren tüm dünyayı etkisi altına almaya başlayan COVID-19 pandemisi neredeyse hayatın toplumsal bir gerçeği haline gelmiştir. Salgınla birlikte uygulanan tedbirler, toplumsal gruplar için farklı düzeylerde sorunları ve olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu olumsuzluklardan en fazla etkilenen gruplar arasında kadınlar da bulunmaktadır. Çalışan kadınlar pandemiden önce ev işlerinden görece uzaklaşarak kendi iş yaşantılarına ve alanlarına yoğunlaşabilmekteydi. Ancak bu yeni düzende, kadının ev ve iş yaşamı arasındaki ayırım da belirsizleşmiştir. Bu belirsizlik kadının; iş kadını, ev kadını ve anne rollerinin hem zaman hem de mekân bağlamında birleşmesine neden olmuştur. Bu araştırmanın temel problemi, çalışan kadınların Covid-19 salgını sürecinde kamusal alan-özel alan ayrımlarının belirsizleşmesi ve bunun sonucunda yaşadıkları emek sömürüsünün incelenmesidir. Araştırmanın amacı, iş ve aile yaşantısını birlikte devam ettirmek zorunda kalan kadınların yaşadıkları zorlukları çalışan kadınların gözünden ortaya koymaktır. Araştırma olgubilim deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenen ve Giresun ilinde yaşayan 13 çalışan kadından yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma verileri, tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre salgın sürecinde çalışan kadınların sorumlulukların artması ve emeklerinin görülmemesi nedeniyle emek sömürüsüne maruz kaldıkları söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: COVID19, pandemi, çalışan kadınlar, emek sömürüsü

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic, which began to affect the whole world from March 2020, has become almost a social reality of life. The measures implemented with the outbreak have brought with it problems and negativities at different levels for social groups. Women are among the groups most affected by these negativities. Before the pandemic, working women could concentrate on their own work lives and fields by moving away from housework. However, the distinction between the woman's home and work life has also become uncertain in this new order. This uncertainty is the woman's; it has led to the merger of businesswoman, housewife, and mother roles in both the context of time and space. The main problem of this research is the uncertainty of the public-private space distinctions of working women during the Covid-19 pandemic, and the is to examine the resulting exploitation of labor. The study aims to reveal the difficulties experienced by women who have to continue their work and family life together through the eyes of working women. The research was carried out using the phenomenological design in the study. The research data were obtained from 13 working women living in Giresun, determined by the purposeful sampling method, by using semi-structured interview technique. Research data are analyzed by the thematic analysis method. According to the study's findings, it can be said that women working during the epidemic process are subjected to labor exploitation due to increased responsibilities and not being seen of labors.

Keywords: COVID19, pandemic, working women, exploitation of labour

GİRİŞ

¹⁹³ Yüksek lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, nlytpl98@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7827-5862

¹⁹⁴ Dr.Öğr.Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, sinan.kaya@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3829-2646

2020 yılının mart ayından itibaren son bulması için mücadele verilen Covid-19 psndemisi, hem sosyal hem de iş yaşamında dünyayı olumsuz yönde etkisi altına almıştır. Türkiye’de ilk virüs vakasıyla birlikte vakaların hızla artması ve sosyal mesafe kuralı, sokağa çıkma yasağı, seyahat engelleri, iş yerlerinin kapatılması, çalışma saatlerinde esneklik, uzaktan eğitim ve çalışma gibi uygulamalarla hayat akışımızı da değiştirmiştir (Akbaş & Dursun, 2020, s. 91). Pandemi süreci, evden çalışma biçimlerinin hayatımıza girmesine neden olmuş ve bunun sonucu olarak evde geçirilen süre artmıştır (Işık, 2020). Ayrıca, kadınlara ev işleri yapmak, okula giden çocuklarının uzaktan eğitim süreçlerini takip etmek, aile üyelerinin bakım ve ihtiyaçlarını karşılamak, değişen iş saatlerine ve meslekleriyle ilgili işleri yapma biçimlerine uyum sağlamak gibi önemli sorumlulukları da yüklemiştir (Mert, 2020). İş yaşamının ev ortamına taşınması önemli bir sorunu da beraberinde getirmiştir: Kamusal ve özel alan ayrımının bulanıklaşması. “Pandemi sürecinde hane içinde yaşanan bu değişimle birlikte üretim ilişkilerinin özel-kamusal alan sınırlarının belirsizleşmesiyle farklı bir boyuta ulaşmıştır” (Bulgurcuoğlu & Küçükarslan, 2021, s. 73). Özellikle kadının iş yaşamının ev içerisine taşınması bu durumu daha da görünür kılmıştır. Nitekim iş-aile çatışmasının bir araya gelmesiyle birlikte kadın emeğinin sömürülmesinde artışlar yaşanmıştır. Bakıldığında ise bu tutum, kadının çalışma hayatındaki sorumluluklarının ötesinde yerine getirmesi gereken ve kendinden beklenen sorumlulukların bir getirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların başında ise çocukların bakımı ve ev işleri gelmektedir. Başka bir ifadeyle de kadına atfedilen gelenekselci kodlar, cinsiyetçi bir yapıyı içerisinde barındırırken aynı zamanda da kadını stereotiplerle değerlendirerek emeğinin görmezden gelinmesine neden olmaktadır.

Kadın, iş ve aile hayatını birbirinden ayrı yürütemeyeceği için bu iki durumda yaşanılacak sorunlarla da ilgilenmek zorundadır. Başka bir ifadeyle kariyeri ve ailesi arasında denge kurabilmelidir (Kaya, 2009, s. 72). Dolayısıyla iş ve aile ilişkilerinin arasında yaşanan çatışma döneminin varlığından söz edilmelidir. Bu çerçevede pandemi sürecinde kadın, masa başı işini yaparken aynı zamanda hem annelik görevini hem de ev içi rollerini yerine getirmektedir. Örneğin bir öğretmen bir taraftan öğrencilerine bilgisayar ortamından ders anlatırken diğer taraftan da kendi çocuğunun derslerine yardımcı olabilmektedir. Yani kadın, annelik ve iş tanımlamalarını yerine getirirken kendine vakit ayıramamaktadır. Bakıldığı zaman kamusal ya da özel sektörde çalışan kadın, günlük ev içi görevlerinden ya da özel alandan uzaklaşabilmekteydi. Ancak pandemi döneminden sonra bu sınırın ortadan kalkmasıyla kadın emeğinin önemli ölçüde sömürüldüğü söylenebilir. Covid-19 hastalığından önce kadın gün sonunda bu annelik ya da eş görevlerini yerine getirirken artık birlikte idare etmek zorunda kalmıştır. Hatta pandemi sürecinde kadınların ortaya çıkan bu sorunlarla başa çıkmaya çalışması, çoğunlukla kadının işini bırakmak zorunda kalmasına neden olmuştur (Demir ve Taşpınar, 2021). Ayrıca, araştırmalar kadınların Covid-19 pandemisinin duygusal ve psikolojik olarak olumsuz etkilerine erkeklere göre daha fazla maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır (Demir ve Taşpınar, 2021; Göksu ve Kumcağız, 2020; Koçak ve Harmancı, 2020).

Nitekim ataerkil düşünce biçiminin bir yansıması olarak kadının; ev işi, özel alan ve cinsiyetçi iş bölümünde yaptığı işler doğallaştırılmaktadır. Bu da yine kapitalist toplum düzeninin bir getirisidir. Dolayısıyla ev içi görünmezliği belirgin hale getirilmektedir (Karakaya, 2018, s. 78). Kadın, kendine yabancılaşarak sistemin otomat bir bireyi halini alabilmektedir. Özellikle kadın çalışmaları içerisinde Marksist feministlerde bu durumu desteklemektedir. “Özel olan ev işi toplumsal bir endüstriye dönüşmüştür. Çocukların bakımı toplumsal bir iş halini almıştır” (Donovan, 2020, s. 149). Dolayısıyla kadın, bu endüstri içerisinde kendi varlığını unutarak kendini sınırları çizilmiş olan eve hapsetmektedir. Başka bir ifadeyle her şeyin özel alana taşınması, cinsiyet eşitsizliğini beraberinde getirmiştir. Örneğin; kadın (anne-eş), mutfak ve oturma odasında mekik dokur. Erkek ise oturma odasının hâkimiyetini eline

alan kişidir. Buna karşılık ise çocuk kendini odasına kapatan bir konumdur. Dolayısıyla ev ortamında otoriteyi elinde bulunduran erkek iken ev içi görevleri yerine getiren ise kadındır.

Bu bağlamda Covid-19 pandemisi sürecinde çalışan kadınların, kamusal alan-özel alan ayrımlarının belirsizleşmesi ve bunun sonunda yaşadıkları 'emek sömürsü (ev-iş-aile)' bu araştırmanın temel problemidir. Araştırmanın amacı ise pandemi sürecinde kariyer ve aile yaşamını birlikte devam ettirmek zorunda kalan kadınların yaşadığı zorlukları, çalışan kadınların gözünden ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

- Pandemi döneminde çalışan kadınların yaşadığı zorluklar nelerdir?
- Pandemi döneminde kadınların yaşadığı emek sömürsü, çalışan kadınları nasıl etkilemektedir?

Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadın Emeği

Günümüz toplumlarında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Biri biyolojik farklılık iken diğeri ise geleneksel bir yapının üretimidir. Bu bağlamda cinsiyet (sex), bir kişinin kadın ve erkek olarak gösterdiği biyolojik, fizyolojik ya da genetik belirlenimlerdir. Buna karşılık ise toplumsal cinsiyet (gender), kadının ve erkeğin toplum tarafından belirlenen sosyal rollerini ve sorumluluklarının karşılığıdır. Buna göre kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl tanımladığı ya da gördüğü hangi konuma yerleştirdiği, nasıl algıladığı ve nasıl davranmamızı istediği gibi soruları içerisinde bulundurmaktadır (Akin, 2007, s. 2). Başka bir ifadeyle de toplum hafızasındaki cinsiyetçilik, kadın ve erkek rollerini inşa etmektedir. Örneğin kadın ev içi özel alandan sorumluyken erkek ise ev dışı kamusal alandan sorumlu kişidir.

Khama Bhasin'e göre ise toplumsal cinsiyet sosyokültürel bir yapıdır ve insan icadıdır. Dolayısıyla zamana, aileye, kültüre ve mekâna göre değişebilir (Bhasin, 2003, s. 9). Buradan da anlaşılacağı üzere toplumsal bir kurgunun üretimi olan toplumsal cinsiyet kalıpları değiştirilebilir bir şekilde üretilmektedir. Bakıldığı zaman toplumsal cinsiyeti besleyen ve devam ettiren unsurların iki boyutu vardır. İlki cinsiyete dair stereotipler ya da önyargılardan hareket ederek; cinsiyete ilişkin davranışları, tutumları, tepkileri ve cinslerin farklı inançlarını içerisinde barındırır. Diğeri ise ideal erkek imajıyla kadın ilişkisi arasındaki farklılıkla ilintilidir (Vatandaş, 2011, s. 36). İlkinde kız ve erkek çocuk yetiştirilirken belirli kalıp yargıların içerisine dahil edilirler. Örneğin kız çocukları pembe renk ve mutfak gereçleri ile oynama yönünde ilişkilendirilirken erkek çocuk ise mavi ve kamyon-araba ile oynayarak bütünleştirilmektedir. Dolayısıyla roller çocukluk çağından başlayarak yetişkinlik evresine kadar olan süreçte yeniden inşa edilmektedir. İkincisinde ise bir cinsiyet olarak erkeğin kadın üzerinde tahakkümü söz konudur.

Buradan hareketle kalıp yargılardan da bahsetmek gerekir. Kalıp yargılar sevilmeyen ya da hoş karşılanmayan gruplara karşı geliştirilir ve onların nasıl davranması gerektiğini belirler. Bu açıdan fazla düşünmeden ya da araştırılmadan herkes tarafından kabul edilebilir. Toplumsal cinsiyete dair kalıp yargılar ise kültürel farklılıklar olarak kendisini göstermektedir. Kadın pasif nesneyken erkek ise aktif özne konumundadır (Dökmen, 2009, s. 32). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki toplumsal cinsiyet sadece verilen bir cinsiyet üzerine inşa edilmez. Aynı zamanda cinsiyetleri tesis eden bir üretim mekanizmasıdır (Butler, 2005, s. 52). Kadınlar, fizyolojik dönemlerle (doğurmak ve emzirmek vb.) daha fazla ilgilendiğinden bu ortama daha yakın oldukları düşünülmektedir. Genellikle çocukların bakımını üstlendikleri için yaşamlarının daha büyük bölümlerini bu medenileşmemiş güçlerle geçirirler. Erkekler ise kişi olarak görülmektedir. Buna karşılık kadınlar erkek olmayan ve toplumsal kültür rolünü alan belirsiz bilinçli varlıklardır (Davidoff, 2021, s. 150). Nitekim oluşturulan bu stereotipler sonucunda da kadın sorunları karşımıza çıkmaktadır. Erkek mutlak gücü ya da iktidarı elinde bulunduran bir

konumdayken kadın ise bu güce karşılık veremeyen sessiz bir karakterdir. Bu da patriarkal bir sistemin kadını ötekileştirmesinden ve değersizleştirmesinden kaynaklanmaktadır.

Toplumsal rollerden sapma ise beraberinde şiddetli yaptırımlar getirmektedir. Toplum tarafından belirlenen ve kadının yapması gerekliliği inancından doğan ev içi işler, erkek tarafından yapıldığında ise birey toplumsal rol kalıplarının dışına çıktığı için yaptırımı ayıplanmak ya da alay edilmek şeklinde olur. Buna karşılık kadının bu rol kalıplarının dışına çıkması durumunda ise ona yüklenen yaptırım daha ağır olabilir. Başka bir deyişle kadın olmakla hayata bir adım geride başlayan kadınlar, toplumsal normların yüklediği sorumluluklarla daha fazla zorlanarak denetim altına alınması gerektiği düşünülen bir varlık şeklinde kendilerini göstermektedir (Akkaş, 2019, s. 102). Toplumsal cinsiyet rollerinin bir getirisi olarak kadının ev içi rolleri ve üretim ilişkilerindeki emeğinin görmezden gelinmesi de bu durumun bir sonucudur.

Evde eş ya da anne olma rolü ile çalışma yaşamı rolü arasında kalan kadın işinden vazgeçme ya da mesleğini yapma konusunda ısrarcı olmamaktadır. Bakıldığı zaman ev kadınları evde çamaşır-bulaşık yıkama, yemek yapma çocuk bakma, temizlik yapma vb. gibi işleri ücret almadan yapmaktadır. Dolayısıyla kadınlar, ücretli emek gücünün dışarısında kalmaktadır. Bu yüksek emek yüküne rağmen üretilen işin değeri olmamaktadır. Bu da 'ücretsiz emek' olarak kendisini göstermektedir (Karakaya, 2018, s. 75). Bu bağlamda Bhasin toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü üç kategoride ele alır: Bunlar üretim, üreme ve kamusal işlerdir. Üretim, tüketim ve ticaret için mal ve hizmet üretmek anlamına gelir. Örneğin; fabrikalar, bürolar ve tarlalarda gerçekleşen tüm işler bu sınıflandırmaya dahildir. Üreme biyolojik olarak yeni bir insan dünyayı getirme anlamına gelir. Bu yüzden insan emeğinin üretilmesi ve yeniden üretimde önemlidir. Kamusal işler ise toplumsal yaşamın denetiminde görevlidir. Bu açıdan 'erkek işleri' ve 'kadın işleri' olarak yine bir sınıflandırmaya dahildir (Bhasin, 2003, s. 30-31). Bu iş tanımlamaları da özellikle sanayi devrimiyle birlikte daha görünür hale gelmiştir. Kadınlar bu dönem içerisinde bir taraftan çalışma hayatında var olmaya çalışırken aynı zaman da erkeğin tahakkümünde olan kamusal alanda kendi sosyal konumları için mücadele vermişlerdir. Kadınlar bu dönem içerisinde önemli kazanımlar elde etseler de erkek egemenliği altındadır (Sankır, 2010, s. 14). Başka bir ifadeyle de kapitalizmin bir getirisi olarak ataerkil söylemler her dönem tekrar tekrar inşa edilmektedir. Nitekim kadın işleri olarak kadına yüklenen birtakım üretimler de bunun bir sonucudur. Örneğin kadına öğretmenlik, doktorluk ya da hemşirelik gibi unvanlar yakıştırılırken erkeğe ise yönetimden sorumlu görevler atfedilmektedir. Öte yandan kadın iş yaşantısından eve geldiğinde çocuğuyla ilgilenmek zorundayken erkek ise işten çıktığında başka arkadaşlarıyla buluşup sohbet edebilmektedir. Dolayısıyla sanayi devrimiyle birlikte çalışma hayatına giren kadın yine özgürlüğünün denetlendiği bir yapıda kendisini göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet ve cinsiyete dayalı iş bölümü ise birlikte değerlendirilir. Buna göre özellikleri şu şekildedir: erkeklerin pratikleriyle kadınlarınkiler arasında toplumsal olarak inşa edilmiştir ve biyolojik bir nedenselliği dayanmaz. Bu kapsamda bu kuruluş ideolojik değil aynı zamanda maddi temellidir. Başka bir deyişle de somut bir iş bölümüyle kurulmadıkça zihniyet değişimi kendiliğinden düzelmez. Toplumsal ilişkiler ise hiyerarşik bir ilişkiye dayanır. Dolayısıyla tam olarak egemen iktidar ilişkisine dayanır (Hirata, Laborie, Le Doare, & Senotier, 2015, s. 91-92). Kadın çalışma hayatında bir taraftan "kadın" kimliğine atıfla kendisinden içsel ve dışsal olarak beklenenlere cevap verirken diğer taraftan da yaptığı işin rol tanımlamalarına yanıt vermek zorunda kalmaktadır. Bu da egemen kalıpların pekiştirildiğini ve dönüştürüldüğünü göstermektedir. Roller arasında çatışma olduğunda kadın sorunu, yaptığı işin gereklerini bu beklentiler üzerinden çözmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede kadının önceliklerinin ne olması gerektiği ve bunun nasıl bir zemine inşa edildiği konusu tartışmalıdır (Selçuk &

E.Tuzlukaya, 2013, s. 7). Dolayısıyla kadın ikincil olarak nesneleştirilmektedir. Özellikle çalışan kadınlar açısından bakıldığında öncelikli konularının her zaman aileleri olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla kadın ev-iş yaşantısı arasında kendisine yabancılaşarak kim olduğunu unutarak sisteme hapsolmaktadır. Bu duruma ise feminist yaklaşımlar içerisine dahil olan Marksist feministler yer vererek kadın emeğini görünür hale getirmektedir.

Bu kapsamda feminizm, kadın ve erkeğin eşitliğine dayanan ve temelde cinsler arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi hedefleyen bir siyasal düşünceden hareket eder. Bu kapsamda kadının uygarlık tarihinden beri var olan ikincil konuma itilmesinden eşit haklar elde ederek kurtulması düşüncesi benimsenmektedir (Arat, 2010, s. 29). Buna karşılık Marksist feministlerin tartışmaya açtıkları temel soru, kadınların kendi başlarına bir sınıf oluşturup oluşturmadıkları üzerinedir. Sınıf tanımlamaları itibarıyla kadınların toplumsal üretimdeki ve mülkiyet ilişkilerindeki konumları nedeniyle bilinç bakımından bir sınıf oluşturamaz. Nitekim kadınlar hem işçi hem de burjuva toplumunun erkekleriyle arkadaş, anne ya da eş rolündedir. Zira Marksistler; ev, eş ya da çocuk bakımı gibi ev işlerinin ücretlendirilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır (Demir, 1997, s. 56). Dolayısıyla Marksistler; kapitalizmin bir getirisi olarak endüstri toplumlarının yabancılaşmamış, emek ürünleri arasında bütünsel bir ilişkinin olduğu ve sınıf ilişkilerinden doğan bölünmüş yapının yerine "sınıfsız toplum" yaratma amacını taşırlar. Başka bir deyişle de yabancılaşmamış bir dünya betimlemesi üzerine odaklanırlar (Donovan, 2020, s. 141). Günümüz toplumlarında ise sınıfsız bir toplumun mevcut olmadığını ve halen eşitsiz bir erkek egemen sistemin varlığının devam ettirildiği belirtilebilir. Özellikle bu durum, pandemi döneminde çalışan kadınların mevcut olan düzensiz ilişkiden daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır.

Kamusal ve Özel Alan Kavramları

Eski Yunan'da demokrasi erkeklerin hakim olduğu kadınların ve kölelerin dışarıda bırakıldığı bir ortamdır. Kadınların, özgür birer vatandaş sayılmaması ve sırf kadın oldukları için kamusal alana girmede güçlü olmadıkları gerekçesinden hareket edilmiştir. Buna göre Yunan düşünce sisteminde; polis kamusal alan iken oikos haneyi ifade etmektedir. Polis erkeklerin yönetim alanıyken çocuk ve kadınların yeri ise ev içi alandır. Dolayısıyla da kadınların politik ve dinsel görevlerden mahrum bırakılması toplumsal iletişim ağının da dışına itildiğinin bir göstergesidir. Polis özgürlüğün ve özne olmanın alanıyken oikos ise zorunluluğun evrenidir (Ersöz, 2015, s. 84). Günümüz toplumlarında ise kamusal alan devlet otoritesinde yani erkek egemen bir sistemin ürünüyken hane yani özel alan ise kadının alanı olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle kamusal alan kamu erkiyle sınırlandırılırken özel alan toplumsal emeği üretildiği mahremiyet alanını (aile ve kadın) kapsamaktadır (Habermas, 1999, s. 97-98).

Erkekler, aile reisi sıfatıyla bu alanlar arasında özgürce gidip gelebilmektedir. Buna karşılık ise kadınlar, özel alana konumlandırılmış ve oradan çıktıklarında ise kadın olmalarına yönelik(namularına) bir dizi saldırılara açık varlıklardır. Ayrı alanlar söylemi ise toplumsal cinsiyetlere dağıtılan ve cinsiyetler arasındaki farklılığın doğallaştırılmasından beslenir. Erkek kamusal bir saygınlık elde edebilirken kadın ise kamusal bir sömürü nesnedir (Hirata, Laborie, Le Doare, & Senotier, 2015, s. 217).

Endüstri devriminin bir sonucu olarak kadın ev içerisinden çıkarak belirli bir ücret karşılığında çalışmaya başlamıştır. Batı'da ilk kez 19. Yüzyılda üretim alanına dahil olan kadın, bir yandan ev içi işlerle kaybolurken diğer taraftan ekonomik değerlere dahil olmuştur. Ancak kitleler halinde iş hayatına dahil olan kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması, onları tekdüze bir şekilde kariyer yapmalarına imkan vermeyen istihdam işlerine yönlendirmiştir. Tekdüze ve kariyer yapmaya olanak sağlamayan bu işlerde

ise geleneksel rolle tanımlanan kadının konumunda hemen bir değişiklik yaşanmamıştır. Başka bir deyişle ise kadın kendini baskı altında hissettiği için yarım günlük ya da çaba gerektirmeyen işleri tercih etmektedir. Bu yeni düzen içerisinde de sosyo-kültürel olarak çalışan kadın sorunları ortaya çıkmıştır (Budak, Doğan, & Harlak, 1991, s. 1). Nitekim bu da kamusal ve özel mekân ayrımının belirsizleşmesinin bir sonucudur. Zira kadının iş yaşamına dahil olması hem ev kadını hem de iş kadını rollerini eş zamanlı olarak yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Bunun sonucu olarak da yukarıda da değinildiği üzere kadın emeği sömürülen bir şekilde üretilmektedir. Örneğin; kadın hemen işten eve gelip onun bir görevi olan mutfağa giderken erkek ise televizyon karşısında haber izlemektedir.

Dolayısıyla sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan modern toplumlarda, kamusal ve özel alan ayrımlarıyla birlikte aile üretim sisteminin değişmesi söz konusudur. İşyerinin evden ayrılması ya da üretimin makineleşen fabrika ortamlarına kayması kadının konumunu değiştirmiştir. Bu açıdan ev dışında ve kamusal alanlarda erkekler, siyaset ve ekonomi alanlarında daha fazla yer almışlardır. Buna karşılık kadınlar ise ev düzeni ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları yüklenerek ev içi değerlerle içselleştirilmiştir. Öte yandan yükselen kadın hareketleri, eşitlik isteğinde bulunarak daha fazla kadının iş gücüne katılmasını istemişlerdir. Başka bir ifadeyle de "kadının yeri evidir" düşüncesi gibi kalıp yargıları yapı-bozumuna uğratmışlardır. Ancak mekânsal ayrışma içinde kadının ev ve iş yeri arasındaki ilişki devam etmektedir. Buna bağlı olarak kadının ev işleri, çocuk bakımı ve sosyal durumları halen iç içedir. Dolayısıyla kadınların özel alandan çıkarak kamusal alanda var olmaları ev içi sorumluluklarını ortadan kaldırmamıştır (Başak, Kınır, & Yaşar, 2013, s. 19-20). Başka bir ifadeyle de kadının ailesine olan görevlerinde bir değişiklik yaşanmazken emeği daha fazla göz ardı edilmiştir. Bunun bir getirisi olarak erkekler erkeklik üzerinden temsil edilebilirken kadın ise ikincil konumları üzerinden temsil edilmeye devam etmektedir. Pandemi döneminde de toplumun eve kapanması kadına atfedilen; annelik ve çalışan kadın rolleri, kadını daha da görünmez bir sistemin içinde savaşmaya mecbur bırakmıştır.

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de ağırlık olan kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olan sermaye-emek çatışması kamusal alanın görevlerini üstlenmeye çalışan özel alanda (ev mekânında) yeniden inşa edilmekte ya da üretilmektedir. Dolayısıyla ataerkil sistemin bir yansıması olan iktidar ve güç ilişkileri pandemiyle birlikte özel alana taşınmıştır. Bu mekânsal dönüşüm ise kadının erkekler ve çocuklarla aynı alanı paylaşması sorununu beraberinde getirirken kadının belirli saatlerde tek başına olma özgürlüğünü de elinden almıştır (Bulgurcuoğlu & Küçükarslan, 2021, s. 74).

Dolayısıyla pandemi sürecinde aile fertlerinin aynı ortamı paylaşması kadının işgücünü daha da arttırmaktadır. Kadın hem kendi mesleğini yapmakta hem de çocuklarının ve evin bakımını üstlenmektedir. Nitekim ev içerisinde kendisine kamusal bir mekân yaratan erkek oturma odasının hâkimiyetini eline alırken kadın ise ikincil konumda kalarak toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmektedir. Dolayısıyla yukarıda da kavramsal bir değerlendirmesi yapılan kadının işgücünün yani emeğinin görülmediği belirtilebilir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırmada olgubilim (fenomenoloji) yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim yaklaşımı katılımcıların bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlamaya odaklanmaktadır. Böylece olgubilim yaklaşımı belirli bir bağlam içerisinde incelenen olguyu bütün yönleriyle deneyimlemiş bir grup bireyin deneyimlerindeki özü ortaya çıkarmaya çalışır. Deneyimlerdeki bu özün ortaya çıkarılabilmesi için deneyimlere yönelik bireylerin

zihninde ortaya çıkan olguların yapısını betimlemek, anlamaya çalışmak ve yorumlamak gerekmektedir (Creswell, 2021).

Araştırmada olgubilim yaklaşımının kullanılma gerekçesi şöyle açıklanabilir. Covid-19 pandemisi döneminde çalışan kadınların yaşadığı zorlukların arkasında yatan “yaşanmış deneyimlerin” nasıl anlamlandırıldığı araştırmanın odağını oluşturmaktadır. Desenin dayandığı temel varsayımlar da bu anlamın keşfedilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca olgubilim yaklaşımı, katılımcıların oluşturdukları anlam içindeki bilinç özelliklerinin yorumlanmasını sağlamaktadır. Böylece araştırmacılar farklı katılımcılardan elde ettikleri ve ortak olduğunu gördükleri deneyim örüntüleri ya da deneyim farklılıkları yoluyla kadınların yaşadığı emek sömürünün çalışan kadınları nasıl etkilediğine yönelik açıklamaları oluşturabilmesini sağlamaktadır.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Giresun ilinde Covid-19 pandemisi sürecinde evde ve masa başında çalışmak zorunda kalan 13 kadın oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Gürbüz ve Şahin’e (2018) göre amaçlı örneklemede araştırmacı, kendi gözlemlerinden yola çıkarak araştırma probleminde uygun bir yapıda olduğunu düşündüğü belirli özellikleri taşıyan katılımcıları seçmektedir. Araştırmanın amacına uygun olarak katılımcıların masa başında çalışmaları ve Covid-19 pandemisi sürecinde mesleklerine ilişkin görevlerini evden yürütmeleri temel ölçütler olarak kullanılmıştır. Çünkü olgubilim araştırmalarında katılımcıların üzerinde çalışılan olguya yönelik deneyimlerinin olması şarttır (Creswell, 2021). Ayrıca, katılımcıların belirlenmesinde medeni durumları ve çocuk sayıları da ek ölçütler olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda; beş öğretmen, üç memur, iki akademisyen, bir gazeteci ve iki avukat olmak üzere toplam 13 kadın ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Çalışma grubundaki katılımcıları demografik özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo 1’de katılımcıları ad ve soyadları kodlanarak verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı (Kodlandı)	Meslek	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
S.K	Akademisyen	Bekar (Boşanmış)	1
M.Ö	Akademisyen	Evli	2
F.G	Avukat	Bekar	-
E.K	Avukat	Evli	1
S.T	Gazeteci	Evli	2
M.B	Memur	Evli	2
H.H	Memur	Evli	3
C.Ü	Memur	Evli	2
Ö.A	Öğretmen	Evli	2
H.Ü	Öğretmen	Evli	1
E.A	Öğretmen	Bekar	-
G.Ö	Öğretmen (Müdür Yardımcısı)	Evli	2
E.Y	Öğretmen	Evli	1

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri görüşme yöntemlerinden biri olan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Yarı-yapılandırılmış görüşmeler, olgubilim araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bir veri toplama yöntemidir (Seggie ve Bayyurt, 2021). Yarı-yapılandırılmış görüşmeler

katılımcının algıladığı dünyayı kendi düşünceleriyle anlatmasını sağlayan açık uçlu sorulardan sorularla gerçekleştirilir. Bu teknikte görüşmenin büyük bir kısmı keşfedilen konuların açığa çıkarılması için sorular tarafından yönlendirilir (Merriam, 2013). Görüşmede sorulacak hazır sorular vardır ancak araştırmacı bu sorulara ek katılımcıların verdiği yanıtları derinlemesine sorgulayabilmesi için ek sorular da sorabilir (Seggie ve Bayyurt, 2021). Bu çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılmasının nedeni araştırmanın amacına yönelik kadınların gözünden kendi sorunlarını ortaya koymaktır. Araştırmada kullanılan yarı-yapılandırılmış görüşme soruları Ek 1’de sunulmaktadır.

Görüşme Süreci

Covid-19 pandemisi nedeniyle yarı-yapılandırılmış görüşmeler çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiş. Ayrıca 4 katılımcı iş yoğunluğu olması nedeniyle e-posta yoluyla görüşme sorularını yanıtlamayı tercih etmiştir. Çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılardan ses ve video kaydı için izin istenmiş ve görüşmeler kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen yarı-yapılandırılmış görüşme verilerinin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz, veri içindeki temaları, kategorileri ve anlam örüntülerini ortaya çıkarmak, analiz etmek ve yorumlamak için kullanılır (Seggie ve Bayyurt, 2021). Tematik analiz, veri setindeki benzerlikleri, farklılıkları ve veriler arasındaki ilişkileri dikkate alan bir yaklaşımı gerektirmektedir (Willig, 2013). Böylece veriler içinde kümelenmiş olan temaları ortaya çıkarmaya çalışır. Ancak temaları kavramsal formüller ya da kesin anlatımlar olarak değerlendirmek basit bir yaklaşım olacaktır. Araştırmacı, betimlemeye çalıştığı yaşanmış deneyimlere ilişkin veriler üzerinden örüntülere dayalı bir anlam üretme ve bu anlamı açıklama çabası içerisine girmektedir (van Manen, 1990). Veri seti içinde ortaya çıkan örüntüleri belirlemek için verilerin birden çok kez okunması gerekebilir. Tematik analiz, genellikle bir katılımcının deşifre edilen görüşme dokümanındaki temaların belirlenmesiyle başlar. Daha sonra diğer sırasıyla diğer katılımcıların deşifre edilen görüşme dokümanlarından benzer ve farklı temaların belirlenmesiyle devam eder. Analiz süreci devam ettikçe, araştırmacı verilerde ortaya çıkan deneyimlere ilişkin anlamların araştırma sorularını cevaplayabilmesi için görüşme verilerini tekrar tekrar inceler. Tüm verilerden elde edilen ortak bir tema, deneyimlere ilişkin ortam bir anlamı ortaya koyar. Daha sonra araştırmacı ortaya çıkan temaları açıklayarak yorumlar. Tematik analiz süreci doğrusal bir yapıda değildir, veriler ve temalar arasında tekrarlanan bir gidip gelme sürecini içerir (Allen, 2017; Braun ve Clarke, 2006).

Bu kapsamda ilk olarak 13 katılımcının yarı-yapılandırılmış görüşme verileri deşifre edilerek dökümü yapılmıştır. Daha sonra elde edilen dökümler birbirinden bağımsız olarak tekrar tekrar okunmuş ve verilere yönelik düşünceler not edilmiştir. Görüşme dökümleri tekrar tekrar okunarak araştırma sorularına ilişkin özellikler tüm veri seti üzerinde kodlanmıştır. Oluşturulan kodların anlamı ve veriyi tanımlama yeterliği gözden geçirilerek düzeltmeler yapılmıştır. Belirginleşen kodların birbirleriyle anlamlı bir örüntü oluşturabilecek kod gruplarına tema isimleri belirlenmiştir. Ortaya çıkan temalar üzerinden görüşme verileri tekrar okunarak gözden geçirilmiştir. Böylece araştırma soruları kapsamında şu temalar oluşturulmuştur: (1) pandemi sürecinde çalışan kadınların yaşadıkları zorluklar ve mücadele yöntemleri, (2) pandemi sürecinde ev içi roller/ kadınlara ait sorumlulukların durumu, (3) kamusal ve özel mekân belirsizleşmesi sorunu, (4) pandemi sürecinde kadının emeğinin görünürlüğü sorunu (5) pandemi sürecinde kadın olmak. Temalar altında toplanan katılımcı görüşleri bulgular bölümünde doğrudan alıntılarla verilmiştir.

Etik

Yarı-yapılandırılmış görüşme öncesinde çalışma grubundaki katılımcılara araştırmanın amacına yönelik bilgi verilmiştir. Araştırmanın katılımcılarına, elde edilen verilerin herhangi bir kişi ya da kurumla paylaşılmayacağı, ad ve soyadlarının kodlanarak araştırmada kullanılacağı, istedikleri zaman çalışmayı reddetme ve çalışmadan çekilme haklarının olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda araştırmaya katılmak için "Aydınlatılmış Onay Formu (Gönüllü Katılım Formu)" üzerinden katılımcıların bilinçli onayları alınmıştır.

BULGULAR

Pandemi Sürecinde Çalışan Kadınların Yaşadıkları Zorluklar ve Mücadele Yöntemleri

Görüşme yapılan kadınlara, pandemi sürecinde yaşadığı zorluklar ve onları nasıl etkiledikleri sorulduğunda ortak yanıtın; psikolojik odaklı etkilendikleri ve çocuklarına karşı kendilerini eksik hissetmeleri üzerine olduğu görülmektedir. Çalışan kadınların, soruya yanıt verirken özellikle 'annelik rolleri' ve "ev kadını" rolleri üzerinden etkilendiklerini söylemeleri dikkat çekmektedir. Nitekim çocuklarıyla ilgilenememeleri, kadınları psikolojik olarak etkilemektedir. Bunun yanında bazı kadın katılımcılar da sosyalleşememenin onlar için bir sorun haline geldiğinden bahsetmektedir. Bu kapsamda katılımcılardan bazıları şu yanıtları vermiştir:

S.T: Yaşadığım en büyük zorluk; çocuğumu sosyalleşebileceği ortamlara çıkaramadığım için onun en büyük oyun arkadaşı haline gelmem oldu. Hem oyun arkadaşı hem anne hem çalışan bir kadın olmak durumunda kaldım. Bu zorluklar hem çocuk anne ilişkisini biraz niteliksizleştirdi hem de kişisel hayatımda biraz daha psikolojik yorgunluk yaşamama neden oldu.

S.K: Ben bekar bir anneyim ve altı yaşında bir kızım var. Benim hem annelik hem öğrencilik hem hocalık hem de ev kadınlığı rolüm var. Bu yüzden tüm bu rolleri pandemi sürecinde tam yerine getirdiğimi düşünmüyorum ve kendimi sürekli eksik hissediyorum. Dolayısıyla ben ev içi zamanı doğru yönetebildiğimi düşünemiyorum. Ben aynı zamanda doktora öğrencisiyim ve çocukla zaman geçirince de o kalyor. Diğer taraftan hocayım ve öğrencilerime ders anlatmak için hazırlık yapmam gerekiyor. Tüm bu rollerin ev içindeki ortama bu şekilde sıkıştırılması çok sıktı beni.

M.Ö: Çalışan bir kadın olarak hem çocuklarım olduğu için hem de evli olduğum için hem evin hem de çocukların bakımı ve aynı zamanda çalışmak çok zordu. Bir yandan öğretim üyesi olduğum için derslerimi vermeye çalıştım bir yandan da hem çocuklara baktım hem de ev işleri yaptım. Çoğu zaman ders verirken çocuklar odaya giriyordu ve dersi bırakmak zorunda kalıyordum. Bu süreçte çocukların bakımını da ben üstlendim.

H.Ü: Pandemi döneminde evimizin aynı zamanda iş yerimiz olması bizi oldukça etkiledi. Kendimize ayırdığımız hiçbir özel zamanımız, özel mekânımız kalmadı. Yemek masalarımız çalışma masası oldu, oturma odalarımız çalışma masası ve sınıf oldu. On dakikalık teneffüslerimiz mutfağı toplamakla geçti. Çocuğumuza ayıracak vakit bulamadık. Ders bittiği saatte hiç dinlenmeden yemek hazırlığına başladık. Mekan ve zamanımızın hiçbir özelliği kalmadı bizim için. Psikolojik olarak iyi olma halimiz oldukça azaldı.

F.E: Çalışan ve yalnız yaşamayan, küçük çocukları olan bir kadınum. Çocuklar bu pandemi sürecinde dışarı çıkıp enerjilerini atamadıkları için ev içinde daha huysuz ve hırçın olmaları olağan bir durum haline geldi. Hayat üstlendiğimiz rollerdir. Ama bu pandemi sürecinde roller birbirine karıştı. Oldukça yorucu ve yıpratıcı bir süreçti.

E. K: Pandemi sürecinde avukat olarak çalıştığım için bir buçuk yaşındaki oğlumla ilgilenme konusunda sıkıntılar yaşadım. Özellikle çalışma saatlerinin sürekli değişmesi, çocukların dışarı çıkma yasağından

dolayı kötü etkilendik. Eşim ve ben avukat olduğumuz için zorlandık. Bizim için pandemi süreci çok yorgun geçti.

F.Ö: Ev işleriyle alakalı bir sorun yaşamadım. Ama çalışma hayatının getirdiği sosyallik ortadan kalkınca beni zorladı. Bir de işe gitme gibi bir durum olmadığı için işten aldığım haz da önemli ölçüde düştü.

M.B: En önemli zorluk kendimi bir odaya kapatarak çalışmam gerekiyordu ve küçük kızım içerde olduğumu bildiği için hep ağlayıp yanıma gelmek istiyordu. Çoğu zaman kucağımda çalışmak zorunda kaldım. Bunun dışında diğer konularda idare edebildim.

H.H: Covid-19 hastalığının insan üzerindeki etkileri tam olarak bilinmediği için iş ve sosyal çevrede psikolojik yıpranmalara maruz kaldık. Arca hastalığı sevdiğimizimize ve aile üyelerine bulaştırmamak için endişe duyduk ve hayatımızı olumsuz yönde etkiledi.

E.A: Mesleğe ayırdığım vakitten dolayı ev ile pek ilgilenemedim. Mesela; temizlik, yemek yapmak gibi işleri sonraya bıraktım. Bu yüzden de ister istemez evde düzen bozuldu. Bu da bir yerden sonra daha fazla yormaya başladı.

C.Ü: Çocukların bakım problemleri en büyük sorunum oldu. Dolayısıyla çocuklarıma zaman ayıramamak en büyük sorunu benim için. Bu süreçte zaten bütün işlerimizi bilgisayar üzerinden yaptık. Çocuklarla benim işlerim çakıştığı için birbirimize zaman ayıramadık. Genel olarak herkesin yaşadığı sıkıntıları yaşadık.

E.Y: Çocuğum küçük olduğu için sanırım ben diğer meslektaşlarıma göre biraz daha sıkıntı yaşadım. Bir yandan ders anlatırken bir yandan çocuğuma bu durumu anlatmaya çalıştım. Bir de ev işleri var. Bana yardım edebilecek biri de yoktu. Bu yüzden büyük sıkıntılar yaşadım. Her şeyle bir anda ilgilenmek zordu.

Görüşülen kadınlara bu zorluklarla nasıl mücadele ettikleri sorulduğunda ise; planlı ve düzenli bir yaşam için çaba sarf ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte katılımcılar kendilerini eksik ve yetersiz hissettikleri için kendilerini sorgulama yolunu tercih etmişlerdir. Bu da gösteriyor ki kadınlar, annelik rolleri nedeniyle eksik olarak kendilerini tanımlamaktadır. Bazı katılımcılar da kendilerine daha fazla zaman ayırarak pandemi süreciyle mücadele ettiklerini söylemiştir. Ayrıca bir kadın katılımcı da önüne çıkan engellerin aşılması gerektiğine inanarak güçlü bir şekilde pozitif olarak soruya yaklaşmıştır. Aşağıda bazı katılımcıların söylemlerine yer verilmiştir:

E.K: Bir şekilde hayat devam ediyor, altından kalmak zorundayız ve yapmak zorundayız, devam etmek zorundayız. Önümde eğer aşılması zor birçok engel varsa bu engelleri nasıl aşacağımı düşünmek yerine önümdeki engele odaklandım. Yani dördüncü ya da beşinci engele değil de bugünün engeline odaklandım.

F.Ö: Sosyal hayatın yerini daha fazla doğayla zaman geçirmeye ayırdım. Bahçe yapıp kendi ürünlerimi yetiştirmeye başladım. Bir de her ne kadar işe gitmesem de masa başı işlerime işe gider gibi hazırlanarak yani makyaj yaparak özenli giyinerek hazırlandım. Bu işime olan motivasyonumu arttırdı.

S.T: Bu süreçte yaşadığım zorluklar beni ciddi anlamda kendimi sorgulamaya itti. Evde 24 saat çocuğumla beraber olmak aynı zamanda işim için iyi bir performans sergilemeye çalışmak, bununla birlikte ev işleri ile ilgilenmeye çalışmak ciddi bir 'yürek genişliği' gerektiriyordu zira. Eşim çok yardımcı oldu her konuda. Ancak kadın 'yardım' istemekten de yorgun biraz bence. Yapılanların 'yardım' değil bir sorumluluk paylaşımı olarak yapılmasını bekliyor. Bu nedenle bu süreçte sabrımı genişletmek için kişisel terapi uyguladım ve bol bol günlük yazarak kendi sabır yolculuğumu ilerletmeye çalıştım. İkinci bir

yöntemim de çocuğumla ilişkimizin yıpranmaması için serbest zaman uygulamaları yapmak oldu. İş ve diğer sorumluluklardan sonra serbest zaman etkinliği yaparak kendimi yenilemeye çalıştım.

M.Ö: Nasıl mücadele ettim? Biraz hayatımı planlamaya çalıştım. Ders saatlerimi çocukların uyku düzenine göre belirledim. Yani biri çizgi film izlerken diğerinin de uyku saati planlamamda belirleyiciydi. Ama tabii her zaman mümkün olmuyor. Ama ne kadar yapabildim, bilmiyorum.

S.K: Bu zorluklarla elimden geldiğince mücadele etmeye çalışıyorum. Yirmi dört saat kızımın birlikteyim. Tam olarak mücadele ettiğimi düşünmüyorum. Bazen tükendiğimi düşünüyorum. Her şeyin birbirine girdiğini düşünüyorum. Açıkçası ben mücadele edemiyorum. Belki de kendimi eksik hissettiğim için mücadele edemediğimi de düşünüyorum olabilirim.

H.Ü: Bu zorluklarla mücadele etmek oldukça zor olsa da eşimin de desteğiyle (ev işleri ve çocuk bakımı konusunda) üstesinden gelmeye çalışıyorum. Ama sıklıkla tükenmişlik ve yetersizlik hissediyorum.

F.E: Özellikle psikolojik olarak çok yıpratıcı bir süreçti. Kendini yetersiz görme, yaptığın şeylerin tam olmaması insanı olumsuz yönde etkiliyor. Bedeniyle ilgilenemeyen, kişisel bakımını ikinci plana iten kadın haliyle daha da mutsuz bir ruh haline bürünüyor. Burada önemli olan takdir edilmek sanırım. Eğer takdir de yoksa yapılan emeklerin bir hiç olduğu duygusu iyice yerleşiyor. Ben bu duygularla mücadeleyi kendi iç sesimi dinlemekte buldum. Ne istediğimi, hayattan ne beklediğimi, nelerin beni mutlu ve mutsuz edeceğini düşünmekte buldum. Fırsat buldukça yazıya sığındım. Kendimi iyi hissettiğim kitapları okudum, müzikleri dinledim.

E.A: Elimden geldiğince düzeni korumaya çalışıyorum. Çok bunaldığım zamanlarda sevdiğim şeyleri yaparak verimli zaman geçirmeye çalıştım. Öğreğin; film müzik dinleme ve kitap okuma.

C.Ü: Açıkçası denge kurmaya çalıştık. Benim çocuklarım ilkökul ve ortaokul seviyesinde olduğu için planlamamızı onlara göre yaptık. Yemek saatlerimizi, beraber yapacağımız etkinlikleri hepimiz boş olduğu saatlere ayarladık. Genelde boşluklarımızı değerlendirmeye çalıştık.

G.Ö: Sanırım alıştık artık. Başta çok zor geliyordu şimdi bir rutine bağlandı gidiyor. Ev içi çok önemli. Anlayışlı bir eşiniz ve çocuklarınız olması gerekiyor. Çünkü anne eğer evdeyse ona mutlaka bir iş kitleniyor. Ben şuna bağlıyorum. Benim mücadele etme yöntemim aslında bu duruma alışmaya çalışmaktı. Bu süreçte öğrencilerimi mezun ettim. Onların isteklerini yerine getiremesem de büyük bir zorluktu benim için.

E.Y: Bulabildiğim ufak zamanları kendime ayırıp sevdiğim şeyleri yapıyorum. Bu dönemin geçeceğini kendime sürekli tekrarlayıp psikolojik olarak kendimi telkin ediyorum.

Pandemi Sürecinde Ev İçi Roller/ Kadınlara Ait Sorumlulukların Durumu

Katılımcılara pandemi döneminde aile içi roller arasında paylaşım olup olmadığı ve neye göre belirlendiği sorulduğunda genel olarak cevaplar; eşlerin yardımcı olduğuna ama büyük sorumluluğun yine kadınlara ait olduğu yönündedir. Örneğin; eşler çocuk bakımından sorumluyken kadınlar evin bütün işlerinden sorumludur. Dolayısıyla pandemi sürecinde kadınların çok fazla yük aldığı görülmektedir. Diğer taraftan eşlerin bu süreçte yeni kazanımlar elde ettiği de vurgulanmaktadır. Örneğin bir katılımcı eşinin mutfaka girmediğini ama bu süreçte girdiğini belirtmiştir. Bu ise önemli bir gelişmedir. Nitekim kadının yemek yapması gerektiği algısı görece olarak kırılma göstermiştir. Ancak yine de evin; temizlik, çocuk bakımı, çamaşır ve bulaşık gibi işlerini kadının yapması sorun olarak kendisini göstermektedir. Ayrıca bir katılımcı da kızları olduğu için ev işlerinde paylaşım söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu yanıtta gösteriyor ki cinsiyetçi roller kendisini halen üretmeye devam

etmektedir. Nitekim ev işlerini kadını yapması doğaldır ve daha elverişlidir izlenimi yaratılmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte kadınların ev içi rollerinin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu bölüme dair çalışan kadınların söylemleri ise şu şekildedir:

C.Ü: Biz zaten dört kişilik bir aileyiz. Ev işlerinde ve evde herkes birbirine yardım ediyor. Herkesin yapabileceği işler doğrultusunda sorumluluklar mevcuttur. İşte büyük kızım odasını toplar, bir şey yapılacak ise yardım eder. Bazen masa toplanır, bazen bulaşık makinesi boşaltılır. Bu tip durumlarda yardım vardır. Birimiz süpürdük, birimiz sildik, birimiz toz aldık. Kız çocuğunun da olması önemli. Çünkü kızlar daha düzenli, anneye yardımcı. Eşimde bu şekilde bizde paylaşım söz konusudur.

E.K: Eşim ve ben dört yıldır evliyiz. Biz yaptığımız tüm işleri hep birlikte yaptık. Ama hiçbir zaman eşimin elini çektiği bir dönem olmadı. Örneğin; bizim evimizdeki bulaşıkların yüzde seksenini hep eşim kaldırır. Çamaşırları da makineye ben atarım. Mesela çocuğumuzu genelde eşim yıkar. Yani bu şekilde bir paylaşım söz konusu. Pandemi sürecinde de daha yoğun bir paylaşım söz konusu oldu. Dolayısıyla görev dağılımı daha ılımlı oldu. Örneğin eşim nevresim takımı değiştirmezken şimdi ise değiştiriyor. Yani bu roller bizi olumlu etkiledi.

E.A: Ailem ile yaşadığım için genelde paylaşım söz konusu. Temizlik ve sofrta kaldırma bendeyken yemek yapma ise annemin kontrolünde oluyor.

F.E: Ev işlerinin çoğu kadının görevi kabul ediliyor ülkemizde. Eşim pandemi sürecinde çalıştığı için ev işlerine pek yardımcı olamadı. Ama iş dönüşü çocuklarla ilgilendi, alış-verişleri yaptı evden çıkarken çöpleri almayı ihmal etmedi. Bunlar bir nebze olsun rahatlatıcı unsurlar olduğunu söyleyebilirim.

F.Ö: Ailemle kaldığım için sadece müsait olduğum ve canım istediği zamanlarda ev işi yapıyorum. Ama evde herkes uzaktan çalıştığı için müsait olan iş yapıyordu. Dağılım dengeli olmasa da kimseyi zorlayacak durumda değildi.

H.Ü: Ev işlerinde eşimle iş bölümü yapıyoruz tabi. Ama asıl sorumluluk yine bana ait. Çocukla özel vakit geçirme (oyun gibi) ve temizlik eşimin, diğer aklınıza gelebilecek her şey benim sorumluluğumda.

M.Ö: Ev işlerinde de eşim evde olduğu zamanlarda özellikle yemek konusunda bana destek oluyor. Ama çocuk bakımı konusunda çok destek olamıyor. Çünkü iki çocuğumda bana daha fazla bağımlı. Bir şey istedikleri zaman anneden istiyorlar. Dolayısıyla çoğu zaman babayı tercih etmiyorlar. Bu bakımdan da yine zorlandığımı söyleyebilirim.

M.B: Pandeminin bize kötü etkileri kadar kazandırdığı şeyler de oldu. En önemlisi ailece hiç bu kadar uzun süre vakit geçirmemiştik. Eşim yemek yapmaya başladı ve çok güzel yemek yaptığını keşfettikçe mutfak işini o devraldı ve bu bizi çok rahatlattı.

Ö.A: Ev işlerinin büyük çoğunluğundan ben sorumluyum. Yardım istediğim zamanlarda eşim yardımcı oldu. Paylaşım konusunda belli bir kriterimiz yoktu. Anlık gelişen durumlara göre paylaşım yapıldı. Ama genel olarak işler bana aitti.

S.K: Ev işlerinden yalnız sorumluyum, dediğim gibi çevremde akrabam ya da ailem yok. Bekar bir anne olduğum için kızımın hem annesi hem babası hem ablası... Her şeyiyim.

S.T: Evde yemeği bazen eşim yapıyor. Temizlik ortak sorumluluğumuz. Çamaşır ile ilgili tüm süreçler benim üzerimde. Eşim yemek yapmayı sevdiği için bu sorumluluğu rahatlıkla paylaşıyoruz. Ayrıca temizlik ve düzen konusunda da hassasiyeti olduğu için bu sorumluluğu paylaşmak zor olmuyor. Kendisini istekli oluyor. Çamaşır koymak katlamak asmak bunları ben takip ediyorum. Bazen bu konuda yardım istediğimde balkonda çamaşır asan bir erkek olarak görülmek istemediğini ev içine asarsam

yardımcı olabileceğini ya da gece asabileceğini söylüyor. Aynı durum cam silme konusunda da bir hassasiyet olarak karşımıza çıkıyor. Bu nedenle camları da ben siliyorum. Oğlum dört yaşında olduğu için onun banyo bakım gibi işlerini de ben yapıyorum.

E.Y: Eşim tabii ki de yardım ediyor ama geneliyle evde zaman geçiren ben olduğum için geneli bana ait. Eşim daha çok işten gelince çocukla ilgilenmeyi çok seviyor.

Katılımcılar, ev içi rollerinde genel olarak sorumluluğun kendilerine ait olduğunu belirttikten sonra kendilerine bu sorumlulukların kadınlara yüklenmesi hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Burada yönlendirme amacı güdülmemiştir. Nitekim bir önceki soruda kadınlar işlerin kendilerine ait olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla tüm katılımcıların ev işlerinin kadına yüklenmesine dair ortak noktası; bunun sadece pandemi sürecinde olmadığı ve pandemi sonrasında daha belirgin olarak görüldüğü olmuştur. Bu nedenden dolayı kadına ait sorumluluklar zaten var olan bir durum iken pandemi evresinde kadınlara daha fazla yük verildiği görülmektedir. Nitekim emeğin sömürülmesi ise toplumsal-kültürel bir üretimi ortaya koymaktadır. Bu soruya dair katılımcı görüşleri şu şekildedir:

F.Ö: Bu sorun sadece pandemi dönemine ait değil genel bir sorun. Ama en azından bu dönem erkekler dışarıda olduğu için ev işi yapamıyor tabusunu yıktı. Erkekler evde de olsalar tüm yük kadınların üstünde. Bu da zorunluluklardan ziyade kültürel yapımızı gösteriyor bence.

E.K: Bu bizim toplumumuzun kanayan yarasıdır. Toplumumuza göre kadın evdedir, ev işlerini halleder. Erkek ise dışarıdadır, çalışır. Dolayısıyla evin işini yapmaz. Pandemiye kadına yüklenen asıl sorumluluk erkeğin de evde olması oldu. Bizim toplumumuzda kadın profilinin hoşuna gittiğini düşünmüyorum. Dolayısıyla kadınlara yüklenen sorumluluk arttı. Aynı zamanda psikolojik olarak da bir artma söz konusudur. Hem eşin evde olma süresi arttı, kadının temizlik yapma ve yemek yapma görevleri arttı.

S.T: Aslında sadece pandemi sürecinde değil genel de böyle görülüyor. Erkekler genellikle yalnızca 'yardım' ediyor. Bu konuda asıl sorumluluğun kadında olduğu düşünülüyor. Ancak pandemi sürecinde kadının evde daha çok vakit geçirmesi – somut olarak varlığı- bu durumu perçinledi. Yani kadın evde 'var' olduğu için sorumluluklar daha fazla onun üzerine kaldı. İşe gittiği süreçte varlığı kısıtlı olduğundan, biraz daha rahat olabiliyordu. Ancak erkekler kadının evdeki varlığına çok çabuk alışıyor.

F.E: Bunun sadece pandemi süreciyle alakalı olduğunu düşünmüyorum. Bu gelenek ve göreneklerimiz, ataerkil bir aile yapısına sahip olmamızdan kaynaklanıyor. Hatta bunlar atasözlerimizde bile yerini almıştır. "Dişi kuş yuvayı yapar" gibi. Dolayısıyla pandemiye daha görünür oldu.

M.Ö: Pandemi sürecinde değil bu bence genel bir soru ama bu süreç daha da ortaya koydu. Toplumumuzun kültüründe var olan ve geçmişten gelen bir sorun. Çünkü erkeklerin yetiştirilme tarzında sorun var. Evin işleri kadının üzerine, yani bir şey yapıldığında sanki kadına yardım ediyormuş gibi algılanıyor. Aslında ortak bir yaşam paylaşılıyor. Ancak bu böyle algılanmıyor. Buna benim eşimde dahil. O da bu toplumun bir üyesi. Çoklarına göre iyidir, ama o da bir şey yaptığında 'Bak sana yardım ediyorum, çocuklara bakıyorum' gibi serzenişlerde bulunuyor.

S.K: Eve ait sorumlulukların kadına yüklenmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bizim toplumumuzda kadına ve erkeğe biçilmiş roller ya da uydurulmuş roller yoğun olarak mevcut. Pandemi süreciyle birlikte de daha kadına daha çok yük bindi. Bu da bizim patriarkal zihniyetten kaynaklı. Kadının yapamayacağı ya da erkeğin yapamayacağı işler söz konusu değil. Bir kadının işlerini erkek yapabilir, bir erkeğin işlerini de kadın yapabilir. Bu da ataerkil bir düşüncenin ürünüdür. Erkeğe göre, 'sen bu işi yapamazsın, otur şu koltukta' algısı var. Biz de ataerkil zihniyette yetişen bir insan olarak buna ister istemez dahil oluyoruz. Pandemi sürecinde de sorumluluklarımız daha fazla arttı. Hem

temizlikten hem bakımdan hem yemek yapmaktan yani bütün işler iki katı arttı. Eskiden dışarıya çıkıp sosyal çevrede bulunabiliyordun ve kafayı boşaltabiliyordun. Ama şimdi evin içinde sürekli bir hizmet halindesin. Yani zor.

M.B: Hep kadınlar sorumluluk almak zorunda kaldı. Bu da toplumsal bir sorun. Her şeyi kadın yapar halledecek alışmış bir toplum olduğundan ne olursa olsun değişmiyor bazı şeyler.

E.A: Sadece pandemi sürecinde değil aslında genel anlamda da ev işleri çok fazla kadına yükleniyor. Dolayısıyla bu durum pandemide daha da arttı. Aslında paylaşılarak yapılması çok daha iyi. Çünkü baba işte ne kadar yoruluyorsa bir anne ve kızı da evde o kadar yoruluyor.

Ö.A: Kadınlar pandemi öncesinde de evdeki sorumlulukları üstleniyordu ancak pandemi sürecinde bu sorumluluk arttı. Kadınların ve çocukların evde geçirdiği süre artınca özellikle annelerin yükü bir kat daha fazlalaştı. Eşlerin bu yüke ortak olması gerektiğini düşünüyorum. Kadınların baş edemeyeceği zorluk yoktur ancak kimi zaman desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu noktada partnerlerinin kendilerini desteklemesi ve yalnız olmadıklarını göstermeleri gerekir.

G.Ö: Tabii ki kadın her şeye koşmak zorundaydı pandemi döneminde. Ders verip bir yandan evi çekip çevirmek çocuklarla ilgilenmek. Büyük olsalar da dertleri bitmiyor. Onların dersleri var bir yandan onu takip ediyorsun. Çok zor. Kaç parçaya bölüneceğim dediğim zamanlarda oldu.

E.Y: Bu sadece pandemi sürecinde değil, genel olarak böyle. Toplum gözünde maalesef kadınların yapabileceği işler belli. Bunu her ne kadar tasvip etmesem de hepimiz bunun bir parçasıyız.

Kamusal ve Özel Mekan Belirsizleşmesi Sorunu

Görüşülen kişilere özel ve kamusal alanın belirsizleşmesiyle birlikte kendilerine ait bir alanlarının olup olmadığı sorulduğunda ortak yanıt; çocuklardan ve evin müsait olmamasından dolayı özel bir alanlarının olmadığı ve kendilerine vakit ayıramadıkları yönüyle bazı katılımcılar ise bu süreçte kendilerine özel bir alan yaratarak film, dizi ve kitap okuduklarını belirtmiştir. Bu da gösteriyor ki bazı kadınlar çocukları için kendi alanlarını yaratmazken ya da vakit ayıramazken bazıları ise kendilerine zaman ayırmaya özen göstermişlerdir. Katılımcıların söylemleri şu şekildedir:

H.H: Gündelik yaşamda hobi diye nitelenebilecek; film izleme, müzik dinleme gibi aktiviteleri yaptım. Bahsettiğim aktiviteleri gerçekleştirdiğim kendime ait bir alanım mevcut.

M.B: Kendine ait alan pek olmuyor. Eşimle karşılıklı anlaşarak ben bir bakkala gideyim şimdi sen git diye birbirimize nefes alma imkanı sağladık.

S.K: Kızımla birlikte olduğum için, kızımı sosyal medyadan uzak tutmak istiyorum. Ama evin içinde sürekli bir çocukla olduğunuz için sürekli yanına geliyor. 'Anne, anne!' şeklinde hep dibinizde oluyor. O yüzden nereye kaçabilirsiniz ki çocuktan. Hiçbir yere kaçamıyorsunuz. Bu yüzden evin içinde özel alan vs. kalmadı. Evimiz hem özel alan hem kamusal alan hem de alışveriş merkezi oldu.

E.K: Bizim mesleğimiz gereği, e-imza adı altında mobil imzamız var. İşlerimizin önemli bir kısmını evden yürütüyorduk. Ama özel bir çalışma alanımız olmadı maalesef. Ama vakit bulduğumuzda kitap okur, sohbet ederiz, film izleriz.

S.T: Genellikle çok az vakit ayırabiliyorum. Gün içinde 1 saatten az bir zaman... 4 yaşındaki oğlumla serbest zaman etkinliği yapıyoruz. O kendi vakit geçiriyor ben de bu sürede kısa da olsa kitap okuyorum ya da hiç bir şey yapmadan duruyorum. Ancak bunu her gün dahi yapamıyorum. Çocuklar uyuduktan ve

tüm işler bittikten sonra gecenin bir bölümünü kitap okumaya ayırıyorum. Ya da gün içinde beş dakika balkona çıkıp sokağı izliyorum. Ama özel alanım yine çocukla dolu oluyor.

M.Ö: Ev ortamında bu çok mümkün olmuyor. İş ortamında bunu yaratabiliyoruz ama ev ortamında olamıyor. Ben bunu denedim hatta. Bir odaya kendime ait bir çalışma masası aldım, kızımın da ayrıca vardı. Şimdi kendime kitaplık ve çalışma masası aldım. Ama pratikte bunu yerine getiremedim. Çünkü çocuklar da oraya dahil oldu. Mesela kızım getirdi orgunu benim odama koydu. Aslında yine benim alanıma dahil oldu. Yani özel bir alanımız, çocuklarla birlikte olduğum için mümkün olmuyor.

F.Ö: Ev işi ve ayrımı çok zordu. Çünkü evimiz buna müsait değildi. Bu sebeple bir odayı bu iş hayatımız için ayırdık. Arta kalan zamanda dışarıya da çıkamadığım için evde geri dönüşüm eşyaları yaparak kendime yeni hobiler buldum. Pandemi öncesine göre film ve dizi izleme sürelerim oldukça çoğaldı.

H.Ü: Açıkçası ben kendime özel mekan ve zaman ayırma konusunda çok başarılı değilim. Bulduğum her fırsatta bir iş halletmeye çalışıyorum. Buna rağmen hiçbir şey tam olmuyor. Hep bir şeyler eksik kalıyor.

C.Ü: Açıkçası benim kendime ait alanım var. Bu zorlu bir süreçti, bunları dengelemek sıkıntılıydı. Ama benim akşamları kendime ayırdığım bir ya da bir buçuk saatlik alanım var. Yürüyüş yaptım, arkadaşlarımla telefonda tartışmalar yaptım. Bu yüzden sorun yaşamadım. Ama hayatımı olumsuz yönde etkilemediğini söyleyebilirim. Biz hepimiz için uygun olan saatleri ayırabildik.

F.E: Mekan olarak şanslıyım. Geniş ve ferah bir eve sahibim. Özellikle çocukları uyuttuktan sonra kendime vakit ayırabiliyordum. Kitap okuma ve küçük metinler yazma konularında kendime yeterince vakit ayırdım. "Yazmasaydım delirecektim" öğretisinden yola çıkarak kendimi ifade etmeye çalıştım. Bu beni ruhen besledi.

Pandemi Sürecinde Kadının Emeğinin Görünürlüğü Sorunu

Görüşme yapılan çalışan kadınlara pandemi sürecinde kadın emeğinin görünürlüğüne dair görüşleri sorulduğunda ise ortak cevap; kadın emeğinin görünmediği yönünde olmuştur. Nitekim yapılan işlerin yeterince önemsenmemesi ve kadınların yapması gereken bir görev gibi algılanması da bunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla pandemi sürecinde kadın emeği görülmezken değersiz olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenden dolayı da yapılan emeğin sömürülmesi söz konusudur. Ayrıca iki katılımcı ise kadın emeğinin görüldüğünü düşünmektedir. Katılımcıların bu konuya dair bakış açıları ise şu şekildedir:

H.Ü: Bu anlamda ben kadın emeğinin çok fazla görülmediğini düşünüyorum. İşin dışında olanlar içinde olanların yaşadığı zorlukların farkında değil. "Oturduğunuz yerden evinizin rahatlığıyla çalışıyorsunuz" diyen birçok insan var. Bu da çok can acıtıyor.

Ö.A: Bu konuda tavrım çok net. Çalışan kadınlar evden işleri yürüttüğü için çalışmıyor gibi göründü. Sanki evde dinleniyor pozisyonuna düştük. Hâlbuki bu kadar uzun süre ev hayatı bizim rutininin kısmen de olsa dışında kalıyordu ve bizim dışarıya çıkma ihtiyacımız karşılanmıyordu. Dışarıdan bakanlar bizim bu durumdan memnun olduğumuzu düşündüler ancak biz iş ortamımıza dönmeyi çok istedik.

S.K: Kadın emeği zaten bugüne kadar hiç görülmediği için bu süreçte de yine görülmemektedir. Çünkü kadının evde olması demek çalışıyor anlamına gelmiyor zaten. Şöyle bir zihniyetimiz var: Kadın evdeyse koltukta oturur elinde kahve televizyon programları izliyor diye bir algımız var sanırım. Bu nedenden dolayı kadın emeği görülüyor ve görülüyor.

C.Ü: Ben kendi açımdan beni zorlayan bir yapıyla karşılaşmadım. Ama çevrem anlayışlı olduğumu dair söylemler vardı. Bu yüzden de kendi adıma emeğimin görüldüğünü düşünüyorum.

E.A: Evde oturduğunda; "bütün gün evdeydin zaten neden yoruldu?", "Daha rahat yapman lazım gibi" bir algı oluştu. Dolayısıyla verilen emek basite indirgenerek görünmedi.

S.T: Kadın zaten emeğini 'delice' ortaya serpmeye o kadar meyilli ki bunun farkında bile değil. Kadın, markete pazara gidip; bir yandan kucağında çocuğunu avutmaya çalışarak, yemek temizlik yapar. Mesai işlerini halletmeye çalışırken; (çok özür dileyerek) çocuğunu tuvalete götürür. Akşam eşi eve gelince; ortalığı dağınık görmesin diye evi toplamaya çalışıp, "Anne oyun oynayalım mı" diyen çocuğu ile oyun oynayıp gününü tamamalar. Gece yatağa yatınca eklem ağrılarından uyuyamayan kadın; günün sonunda "sahi bu kadar sorumluluk benim mi" diye düşünüyor. Ama ertesi sabah aynı döngü tekrar başlıyor. Sanırım bu istesek de vazgeçemeyeceğimiz bir durum ve ne yazık ki görülmüyor.

M.Ö: Ben çevremden ve yakınlarımdan; zor işte hem işte çalışıyorsun hem de çocuklara bakıyorsun şeklinde söylemlerde bulunuluyor. Ama tam olarak algılanamıyor bilemiyorum. Eşim açısından da zaman zaman zorlandığımı görüyor ama ev ortamında yine "Bunu da sen yap" gibi söylemlerde buluyor.

F.E: Kadının yaptıkları şeyin aslında ne kadar fazla olduğunu gösteren bir süreç. Özellikle evde çalışmak zorunda kalan eşler bunu daha iyi gözlemlemişlerdir diye düşünüyorum. Ev oturlan, kahve içilen, keyif yapılan bir yer olmadığına tanıklık ettiklerini düşünüyorum. Kadının hak ettiği değeri alması zaman alacaktır muhakkak. Ümitle bekliyoruz.

G.Ö: Kadın ne yaparsa yapsın hiçbir zaman emeği görülüyor. Çünkü kadın yapmak zorunda olduklarını yapıyor. Bunun için de bir ödül ya da hediye beklemiyor. Toplum ne dayatarsa kadın onun parçası haline hemen geliyor. Ben emeğimin görüldüğünü düşünmüyorum.

Pandemi Sürecinde 'Kadın Olmak'

Görüşme yapılan kadınlara pandemi sürecinde kadın olmayı nasıl tanımlarsınız şeklinde bir soru yöneltildiğinde ortak yanıt; çok programlı olmak, sorumluluk sahibi olmak, kendine hayran olmak (güçlü olmak) ve süper kahraman olmak yönünde olmuştur. Nitekim bu süreçte kadının birden fazla işle ilgilenmesi (evin işleri, çocuk bakımı, kendi işleri) onu sorumluluk sahibi ve sürekli koşan biri olarak nitelemektedir. Dolayısıyla pandemi sürecinde kadın olmak zor ve çok yönlü olmayı da beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte de çalışan kadınların kendilerini kendi varlıklarıyla değil yaptıkları işlerle tanımladıkları görülmektedir. Başka bir deyişle kadınlar kendilerini annelikleri, eş rolleri ile ev kadını rolleriyle tanımlarken iş kadını rollerini tanımlamamakta ve özne olarak görmemektedir. Örneğin; fedakâr kadın. Bunun yanında da bir katılımcının kadınların her şeyin altından kalktıkları yönündeki görüşü yine toplumsal cinsiyet kalıplarını ortaya koymaktadır. Nitekim bu düşünce sanki kadın her şeyin altından kalmak zorunda gibi bir algı yaratılmasına sebep olmaktadır. Pandemide kadın olmak sorusunda katılımcıların verdiği yanıtlar şu şekildedir:

H.Ü: Kadın olmak: Evine, işine, eşine, çocuğuna yetmeye çalışan bir süper kahramandır bana göre.

S.T: Ben bunu tamamen kendime hayran olmak olarak tanımlıyorum. Çünkü bu kadar sorumluluğu ancak hayran olunası güçlere sahip olan birisi taşıyabilirdi. Hem bu kadar sorumluluk hem de psikolojik dayanıklılık ve yapıcılık kadına hayran olmayı gerekli kılıyor.

S.K: Hani bulaşık makinesi vardır ya çok programlı olurlar. Bizde artık çok programlı kadınlar olduk. Hem eğitimci, hem oyuncu anne hem de ev hanımı olduk. Yani birçok şeyi artık yapmak zorunda kaldık. Bir

tarafından yemek yapmakla, bir taraftan evi temizlemekle, bir taraftan çocukla ilgilenen bir taraftan da hoca ol. Başka bir ifadeyle pandemi sürecinde kadın olmak, çok programlı kadın olmak demektir.

C.Ü: Kadın olmak: Aslında ben bu işin altından kalktığımı düşünüyorum. Eşimden, çevremden ve ailemden destek gördüm. Dediğim gibi çok büyük problem yaşamadık. En büyük problem çocuklarımızın sosyalleşmemesiydi. Kadın olmak zor iş. Eğer destek görmüyorsa daha da zor bir iş. Ama kadınlar altından kalkıyor ve bir şekilde düzene sokuyorlar hayatlarını. Kadınların böyle bir gücü var.

M.Ö: Kadın olmak, hem çalışan bir kadın olmak hem de evde sorumlulukları olan bir kadın olmak zordu.

Ö.A: Kadın olmak her dönemde olduğu gibi bu dönemde de zordu ve yorucuydu. Kadın olmak fedakarlık, ilgi, alaka, şefkat gibi kavramlarla bu dönem daha fazla kendini gösterdi.

M.B: Kadın olmak salgın olsun olmasın başlı başına her zaman gücü temsil ediyor. Kadınlar her zaman çok güçlüler ve her zorluğa göğüs gerebiliyorlar. Bunu ben iyi bir şey olarak alıyorum. Çünkü bu güç fiziksel gücün çok önünde.

H.H: Çalışan ve ev kadını rollerim bu süreci adapte etme konusunda büyük sorumluluklar üstlendik. Dolayısıyla kadın olmak demek, sorumluluk almak ve yerine getirmek demektir.

F.Ö: Kadını çok yönlülüğü olarak tanımlayabilirim. Birbirinden çok farklı birçok işi hiçbirini aksatmadan planlı bir şekilde yapıyor.

F.E: Kadın olmak; ortalığın dağınıklığından, çamaşırların birikmesinden, bulaşıkların çoğalmasından, ocakta yemeğin dibinin tutmasından, çocuğun düşüp dizlerinin incinmesinden ve daha niceşinden sorumlu olmak değildir. Kadın olmak; oturduğu evin sahibesi, çocukların annesi, öğrencilerinin öğretmeni ve en önemlisi aynada kendine gülen iki çift göz demektir.

E.K: Pandemi sürecinde kadın olmak, her yere koşmak demektir. Çalışan kadın olmak, hem sabah kalkıp çalışmak hem kahvaltı hazırlamak, öğlen yemeğini düşünmek, bir çocuğun varsa onu düşünmek, akşam yemeği için yemek planı yapmaktır. Kadın olmak eşittir plan yapmak ve koşturmaktır.

E.Y: Kadın olmak çok zor, gerçekten çok zor. Pandemi döneminde herkes evlerine kapandı. Sosyalleşme azaldı. İnsanlar bir arada uzun süre vakit geçirmek zorunda kaldı. Ve bu kalabalık ortamlarda tek hizmet eden kadındı. Bu her yerde öyle. Şiddet görenlerde var. Duyuyorum, okuyorum.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19 pandemisiyle birlikte virüsün yayılmaması için alınan önlemler kapsamında herkesin eve kapanması önemli sorunları beraberinde getirdi. Bunlardan birisi de bu araştırmanın konusu olan kadın emeğinin görülmemesi sorunudur. Pandemi öncesi kadın, kamusal alana girerek görece olarak ev işlerinden uzaklaşabiliyordu. Ancak pandemi süreciyle birlikte hem kamusal işlerini hem de özel işlerini aynı ortama taşımak zorunda kalan kadın, birçok zorluğa karşı da mücadele etmek durumunda kaldı. Başka bir deyişle, hem mesleğiyle ilgili işlerini masa başında yaparken hem de ev ve çocuk bakımına karşı sorumluluklarını yerine getirerek daha fazla emek ortaya koymaya çalışmıştır (Işık, 2020).

Bu çalışmanın problemi çerçevesinde çalışan 13 kadın ile görüşülmüş ve konuya dair bakış açıları ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda çalışan kadınlar, pandemi sürecinde zorlandıklarını belirtirken aynı zamanda da bu zorlanmanın çocuklarına yetememelerinden (annelik rolü) kaynaklandığını ifade etmektedirler. Nitekim çalışan bir kadın olarak mesleklerinden ziyade ev işleri ve çocuk bakımı konusunda kendilerini eksik hissetmeleri konunun önemini ortaya koymaktadır. Çalışan kadınlar kendilerini özne olarak değil ikinci rolleri üzerinden eksik hissederek bu süreçten daha fazla etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu

zorluklarla mücadele etmeleriyle ilgili ise genel olarak işlerini planlamaya çalışmalarına rağmen sorunlar yaşadıklarını ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla bu süreç içerisinde hem çalışan hem de ev kadını rolleri birbirine karışan kadınlar, aynı zamanda da kendilerini sorgulama yoluna giderek görevleriyle ilgili bir tamamlanamayıştan bahsetmektedirler.

Görüşme verilerini analiziyle ortaya çıkan bir diğer tema ise ev içi rollerdeki paylaşım ve görevlerin kadına yüklenmesi sorunudur. Bu doğrultuda ortak çıkarılan sonuç; eşlerin bu süreçte yardımcı olduğunu ancak yine de büyük sorumluluğun kadına yüklendiği yönündedir. Nitekim eşler çocuk bakarken, kadınlar ise ev temizliği, çamaşır asma, bulaşık yıkama, yemek yapma gibi temel görevlerden sorumludur. Bu durum, kadının emeğinin sömürüldüğünü ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, kadın pandemi sürecinde daha fazla çalışmaktadır. Dolayısıyla eşitlik olmaması bu sorunu beraberinde getirmektedir. Öte yandan bir katılımcının bu roller çerçevesinde; herhangi bir olumsuzluk yaşamamasını kız çocukları olmasına bağlaması da önemli bir sorundur. Deyim yerindeyse toplumsal cinsiyet kalıplarının üretildiği gözlemlenerek; sanki kız çocukları daha çok bu işlere yatkın veya erkek çocukları değil gibi bir algı oluşmasına neden olmaktadır. İkinci bir konu ise bir katılımcının bu süreçte eşinin değiştiğini ve mutfağa girdiğini söylemesidir. Bu ise cinsiyet rolleri açısından kadının mutfakta iyi olduğu algısını yıkarak erkeği de bu sürecin parçası haline getirmektedir. Görüşülen kadınların, bu süreçte kadınlara yüklenen sorumluluğa dair görüşleri de ortaktır. Katılımcılara göre kadına yüklenen görevler pandemiden önce de mevcuttu, ancak bu süreçle birlikte daha fazla belirginleşmiştir. Dolayısıyla da pandemi süreci, emek sömürüsüne neden olarak kadınların bu işler çerçevesinde görünmez olmasına neden olmuştur. Başaran ve Aksoy (2020), pandemi sürecinde anne-babaların aile yaşantılarına ilişkin görüşlerini incelediği çalışmada, eş desteği eksikliğinin ebeveyn stresine sebep olduğuna yönelik görüşlerin genellikle kadınlar tarafından ifade edildiğini, babanın hem ev hem de çocuğun aktivitelerine yeterli düzeyde katılmadığını bildirmiştir. Bununla birlikte çocuklarını birlikte büyüten, ev işlerini ortaklaşa yapan çiftle arasında bile kadınların artan çocuk bakımı gereksiniminden çok daha fazla etkileneceğine dair bulgular mevcuttur. Ev işlerinin artması hususunda salgın nedeniyle çalışmayan ile evden çalışan kadınlar arasında fark bulunmamaktadır (Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi, 2020). Kadınların iş hayatının yanı sıra ev hayatında da pandemi öncesinde varolan dengesiz iş bölümünü, pandemi sürecinde daha yoğun bir şekilde hissettikleri söylenebilir (Koç ve Yeniçeri, 2021). Çünkü Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (United Nations Development Program, UNDP) raporları, kadınların evdeki bakım işlerine erkeklere göre 2,5 kat daha fazla emek verdiklerini göstermektedir. Buna rağmen erkeklere kıyasla emeklerinin karşılıklarını alamamaktadırlar (UNDP, 2020).

Çalışmada ortaya çıkan kamusal ve özel mekân belirsizleşmesi sorununa yönelik tema kapsamında, görüşülen katılımcıların geneli evlerinin müsait olmaması ve çocuklarının müsaade etmemesi nedeniyle özel alanlarının olmadığını belirtmektedir. Geri kalan katılımcılar ise boş vakitlerinde kitap, film ya da müzik dinleyerek kendilerine bir alan belirlediklerinden bahsetmektedir. Burada da kadınların kendilerine zaman ayıramamalarını çocuklarına bağlamaları ve onların özel alanlarına bir şekilde dahil olduklarını söylemeleri, kadının ikincil konuma yerleştirildiğinin bir göstergesi olabilir.

Çalışmada ortaya çıkan bir diğer tema ise kadının emeğinin görünürlüğü ve pandemi sürecinde kadın olmak üzerinedir. Bu kapsamda katılımcıların ortak yargısı; kadın emeğinin görünür olmadığı ve aksine ev işlerinin kadına aitmiş gibi gösterilerek normalleştirilmesi yani değersizleştirilmesi yönündedir. İkinci bir konu olan "pandemide kadın olmak" temasına ait görüşme verilerinden de anlaşılacağı üzere kadın; çok programlı, sorumluluk sahibi, süper kahraman ve sürekli koşan olarak tanımlanmaktadır. Bu durum da gösteriyor ki kadın yaptığı işlerle kendisini özdeşleştirerek yukarıda da değinildiği üzere özne

konumunu göz ardı etmektedir. Başka bir deyişle de kendilerini çok programlı olarak görerek sürekli sorumluluk peşinde koşan biri olarak tanımlamaktadırlar. Pandemi sürecinde evde izolasyon ve karantina önlemleri ile birlikte, ev içi/ev işlerinin yerine getirilmesi ve paylaşımındaki cinsiyet temelli eşitsizliğin derinleştiği söylenebilir (Alon, Doepke, Olmstead-Rumsey ve Tertilt, 2020; Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi, 2020; Kalaylıoğlu, 2020; Profeta, 2020).

Görüşülen kadınlar, yaşadıkları zorlukları annelik rolleri ya da eş rolleri üzerinden tanımlayarak kendi özne konumlarına dair vurgular yapmamaktadır. Örneğin işlerine dair bir bakış açısına çok fazla rastlanılmaktadır. Başka bir söylemle de kadınların hayatlarının merkezine çocuklarını, eşlerini ve ev içi rollerini yerleştirmesi önemli bir sorundur. Fedakâr anne, iyi eş veya iyi anne olmak gibi kendilerini nitelemeleri ikincil konuma yerleştirilmelerine ve toplumsal cinsiyet kodlarının yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu durum ise emek sömürsüne maruz kalan kadınların kendilerine yabancılaşmasına neden olmakta ve olumsuz yönde etkilenmektedirler. Bu ise alanyazın taramasında değinilen Marksist feministlerin karşı çıktığı bir olgudur. Dolayısıyla hem kadın emeğinin görünmemesi hem de pandemi sürecinde kadınlara ait görevlerin artması söz konusudur. Ancak, evli kadınlar ile bekar kadınların rolleri arasında da dengesizlik söz konusudur. Evli kadınlar daha fazla role sahipken bekar kadınlar evde aileleriyle yaşamaları sebebiyle isteğe göre bu rollere dahil olduklarını belirtmiştir. Kaya ve Akın (2021), pandemi sürecinin aile ve evlilik yaşantısında yalnızca olumsuz etkilere yol açmadığını aynı zamanda bu süreçte eşlerin yaşam önceliklerinin değiştiğini, yaşamın anlamı ve önemini fark ettiklerini ve eşler arasında paylaşımın arttığı belirtmiştir. Bu süreçte evli çiftlerin eşler arası desteğe ve paylaşımlarına yönelik farkındalık kazandıkları görülmüştür. Bir başka araştırmanın sonuçları da pandemi sürecinde ev içerisinde eşlerin görev ve sorumluluklar açısından tam anlamıyla bir iş bölümünün olmadığını, varolan paylaşımların cinsiyetçi bir yapıda olduğunu, ancak erkek katılımcıların bir kısmının sınırlı da olsa bazı sorumluluklar üstlendiğini göstermektedir (Kaya ve Yaşar, 2021).

Sonuç olarak hem fiziksel olarak kadının yorulmasında hem de duygusal olarak tükenmesinde emek sömürsünün olduğu görülmektedir. Bu çalışmada tek bir bakış açısı benimsenmiştir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda pandemi sürecinde çalışan erkeklere dair bakış açıları da incelenerek çalışan kadınlarla karşılaştırma yapılabilir. Böyle bir çalışma, pandemi sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin durumunu daha nitelikli bir şekilde ortaya koyabilir.

EK 1 (Yarı-yapılandırılmış görüşme soruları)

- Çalışan bir kadın olarak pandemi sürecinde zorluk yaşıyor musunuz? Evet ise yaşadığınız zorluklar nelerdir? Bu zorluklar sizi nasıl etkilemektedir?
- Bu zorluklarla nasıl mücadele ediyorsunuz?
- Ev işlerinden yalnız mı sorumlusunuz ya da paylaşım söz konusu mu? (Pandemi sürecinde aile bireylerinin ev içi rolleri nelerdir) Nasıl?
- Pandemi sürecinde eve ait sorumlulukların kadınlara yüklenmesi hakkındaki görüşleriniz nelerdir? Neden? (Bu soru önceki sorularda kadınların ev işlerinde sorumluluğun genel olarak kendilerine ait olmasından dolayı sorulmuştur. Dolayısıyla yönlendirme amacı güdülmemiştir)
- Covid-19 sürecinde özel (ev alanı) ve kamusal mekân (iş alanı) kavramları arasındaki ayrımın belirsizleşmesiyle birlikte aile bireylerinin mekân algıları da değişti. Peki sizin bu süreçte kendinize ait özel bir alanınız var mı ya da kendinize vakit ayırabiliyor musunuz? (Ev işlerinden ve kamu işlerinden vakit bulduğunuza neler yaparsınız?)
- Bu süreçte 'kadın emeğinin' görünürlüğüne dair görüşleriniz nelerdir? Neden?

- Hem çalışan bir kadın olarak hem de ev kadını olarak pandemi sürecinde 'kadın olmak' kavramını nasıl tanımlarsınız?
- Demografik bilgilere yönelik sorular (Adı soyadı, mesleği, yaşı, medeni durumu, çocuk sayısı)

KAYNAKLAR

- Akbaş, Ö. Z., & Dursun, C. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94.
- Akın, A. (2007). Toplumsal cinsiyet (gender) ayrımcılığı ve sağlık. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26(2), s. 1-9.
- Aktaş, İ. (2019). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı. *Ekev Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 97-117.
- Allen, M. (Ed.). (2017). *The SAGE encyclopedia of communication research methods*. Sage Publications.
- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J., & Tertilt, M. (2020). *The impact of Covid-19 on gender equality. Working Paper Series*, Working Paper-26947, Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Arat, N. (2010). *Feminizmin ABC'si* (2 b.). İstanbul: Say Yayınları.
- Başak, S., Kınır, S., & Yaşar, Ş. (2013). *Kadının görünmeyen emeği: İkinci vardiya*. Ankara: ANKA Kadın Araştırma Merkezi.
- Başaran, M., & Aksoy, A. B. (2020). Anne-babaların korona-virüs (covid-19) salgını sürecinde aile yaşantılarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71), 668-678.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet*. (K. Ay, Çev.) İstanbul: Kadav Yayınları.
- Braun, V. & Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. S. N. Şad, N. Özer ve A. Atli (Çevirenler). *Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2), 873-898. doi: 10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.17m
- Budak, G., Doğan, H. Z., & Harlak, H. (1991). Çalışan kadınların sorunları: bir toplumsal değişme araştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Bulgurcuoğlu, S. E., & Küçükarslan, G. K. (2021). Covid-19 pandemisinde (yeniden) inşa edilen mekânda kadına yönelik ev içi şiddeti anlamak. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 71-83. doi:https://doi.org/10.17065/huniibf.734590
- Butler, J. (2005). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi*. (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Creswell, J.W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Gözden geçirilmiş 6. Baskı) (Çev. Editörleri Demir, S.B. & Bütün, M.). Ankara: Siyasal Kitabevi. (Özgün çalışma, 2013).
- Davidoff, L. (2021). *Feminist tarih yazımında sınıf ve cinsiyet* (5. baskı). (Z. Ateşer, & S. Somuncuoğlu , Çev.) İletişim Yayınları.
- Del Boca, D., Oggero, N., Profeta, P., & Rossi, M. (2020). Women's and men's work, housework and childcare, before and during COVID-19. *Review of Economics of the Household*, 18, 1001-1017. https://doi.org/10.1007/s11150-020-09502-1
- Demir, R., & Taşpınar, A. (2021). Koronavirüs Pandemisinin Kadının Yaşamına ve Sağlığına Yansımaları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(4), 779-789.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve postmodern feminizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Donovan, J. (2020). *Feminist teori* (13. baskı). (A. Bora, M. Ağduk Gevrek, & F. Sayılan, Çev.) İstanbul.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar* (10. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ersöz, A. G. (2015). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: kadınlığın "doğası" ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80-102. doi:<https://doi.org/10.18490/sad.56696>
- Esin, K. O. Ç., & Yeniçeri, Z. (2021). COVID-19 pandemi sürecinin toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğine etkileri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 4(1), 80-102.
- Göksu, Ö. & Kumcağız, H. (2020). Covid-19 salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 463-479. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44397>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Habermas, J. (1999). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (2. Baskı). (T. Bora, & M. Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hırata, H., Laborie, F., Le Doare, H., & Senotier, D. (2015). *Eleştirel feminizm sözlüğü* (1. baskı). (G. A. Savran, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Işık, E. (2020). Covid (19) salgını ve kadın emeği: Türkiye'den kadın deneyimleri. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(2), 219-241.
- Işık, E. (2020). *Kadın Emeği*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Kalaylıoğlu, Y. (2020). *The economic and social impact of COVID-19 on women and men: Rapid gender assessment of COVID-19 implications in Turkey*. UN Women Turkey Office. <https://reliefweb.int/report/turkey/economic-and-social-impact-covid-19-women-and-men-rapid-gender-assessment-covid-19>
- Karakaya, H. (2018). Görünmez emek ve ev kadınları. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 73-94.
- Kaya, C. (2009). *Çalışma yaşamında kadın işgücü sorunları ve örgütlenme eğilimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir.
- Kaya, H. E., & Yasar, C. (2021). COVID-19 sürecinde toplumsal cinsiyet halleri: Evde kalan erkekler. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 22, 1-30. <https://doi.org/10.26650/iukad.2020.786382>
- Kaya, Y. & Akın, R. (2021). COVID-19 ile yaşanan sosyal izolasyonun aile ve evlilik yaşamına yansımaları: Fenomenolojik bir çalışma. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(3), 510-520. DOI: 10.21763/tjfm.932521
- Koçak, Z. & Harmancı, H. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 183-207.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Turan, S.). Ankara: Nobel Yayıncılık (Özgün çalışma, 2009).
- Mert, A. (2020). *COVID-19 salgını sürecinde farklı yönleriyle kadınların durumu*. <https://kockam.ku.edu.tr/covid-19-salgini-surecindefarkli-yonleriyle-kadinlarin-durumu-asli-e-mert/>
- Profeta, P. (2020). Gender equality and public policy during COVID-19. *CESifo Economic Studies*, 66(4), 365-375.

- Sankır, H. (2010). Toplumsal cinsiyet rollerinin anlamlandırılış biçiminin "kadın sanatçı kimliği"nin oluşum sürecine etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler e Dergisi*, 1-24.
- Seggie, N. V. & Bayyurt, Y. (2021). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Selçuk, F. Ü., & E.Tuzlukaya, Ş. (2013). Toplumsal cinsiyet ve kadın. L. Gültekin, G. Güneş, C. Ertung , & Şimşek Aslı (Dü) içinde, *Toplumsal cinsiyet ve yansımaları*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- UNDP. (2020). *The economic impacts of COVID-19 and gender inequality recommendations for policymakers*. United Nations.
- van Manen, M. (1990). *Researching lived experience*. New York: SUNY Press.
- Vatandaş, C. (2011). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, (35), 29-56.
- Willig, C. (2013). Interpretation and analysis. U. Flick. (Ed.), *The Sage handbook of qualitative data analysis* içinde (ss. 136-149). Los Angeles: Sage.

Nesturilerin Bakuba Kampında Yakalandıkları Salgın Hastalıklar ve Alınan Tedbirler

Arzu DÜNDAR¹⁹⁵

ÖZET

Ortadoğu'nun en eski Hristiyan topluluklarından biri olan Nesturiler yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti idaresinde diğer azınlıklara da tanınan inanç ve ibadet özgürlükleri çerçevesinde barış içinde yaşamışlardır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buldukları bölgelerde yoğunlaşan misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle bu durum değişmiş ve 2 Mayıs 1915'te Osmanlı'ya savaş ilan ederek I. Dünya Savaşında İtilaf Devletlerinin en küçük müttefiki haline gelmişlerdir.

Nesturiler bu gelişmelerden sonra liderleri Mar Şimun önderliğinde önce İran'ın kuzeybatısında bulunan Urumiye'ye göçmüşler, 1917 yılında Rusların bölgeden çekilmesi ve Osmanlı askerlerinin şehri ele geçirme ihtimallerinin artmasının ardından da Irak'ta bulunan Bakuba'ya gitmişlerdir. İngilizler tarafından finanse edilen Bakuba sığınma kampına yerleşen Nesturi kadın, erkek ve çocuklar hem bu göç yolunda hem de Bakuba kampında tifüs, kolera, dizanteri, çiçek hastalığı ve sıtma gibi birçok bulaşıcı hastalığa maruz kalmışlardır.

Bu çalışmada Nesturilerin Bakuba kampında geçirdikleri süre boyunca yakalandıkları salgın hastalıklar, sebepleri, savaş şartlarında salgınla nasıl mücadele edildiği ve bu kapsamda alınan tedbirler incelenerek günümüz pandemi süreciyle benzerlikleri irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Nesturiler, Bakuba kampı, Salgın hastalıklar, I. Dünya Savaşı.

ABSTRACT

Nestorians, one of the oldest Christian communities in the Middle East, lived in peace for centuries with the freedom of fate and worship granted to all minorities under the administration of the Ottoman Empire. However, in the 19th century, this situation changed with the impact of the missionary activities intensified in the regions they lived in since the second half of the century, and by declaring war on the Ottoman Empire on May 2, 1915, they became the smallest ally of the Entente States in World War I.

After these developments, the Nestorians under the leadership of Mar Shimun, first migrated to Urmia located in the northwest of Iran in 1917. Upon the withdrawal of the Russians from the war and the increased possibility of the Ottoman soldiers to seize the city, they went to Baquba in Iraq. Nestorian women, men and children who settled in the British-funded Baquba refugee camp were exposed to many infectious diseases such as typhus, cholera, dysentery, smallpox and malaria, both on this migration route and in the Baquba camp.

In this study, the epidemic diseases that Nestorians were caught during the time they were in the Baquba camp, their causes, how epidemic was fought under war conditions and the precautions taken will be discussed and their similarities with today's pandemic process will be examined.

Keywords: Nestorians, Baquba camp, Epidemics, World War I.

¹⁹⁵ Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, arzu.dundar@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3532-0325

GİRİŞ

Nesturilik Ortadoğu coğrafyasında yaşayan ve Süryani kilisesine mensup halkların Hıristiyanlığı kabulünün ardından gelişen teolojik tartışmalar ve dinsel görüş farklılıkları sonucu ortaya çıkmıştır¹⁹⁶. Osmanlı topraklarında daha çok İran ile sınır olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde aşiretler halinde yarı bağımsız olarak yaşayan ve yönetsel açıdan kendi içlerinde bir sisteme ve hiyerarşiye sahip olan Nesturiler, dini ve idari açıdan Mar Şimun olarak da bilinen Nesturi patriğine bağlıydılar¹⁹⁷. Osmanlı idaresinde buldukları süre boyunca siyasal otorite ile pek fazla problem yaşamamış olan Nesturilerin bu durumu 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleriyle beraber değişmeye başlamıştır. Bu faaliyetler ekonomi ve eğitim gibi konularda Nesturilerin daha iyi şartlara sahip olmasını sağlarken, devletle ve komşuları olan toplumlarla olan ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur¹⁹⁸.

I. Dünya Savaşı başladığında tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti zamanla savaşın dışında kalamayacağını anlamış ve bütün azınlıklara olduğu gibi Nesturilere de patrikleri Mar Şimun aracılığıyla haber göndererek Osmanlı'nın savaşa girmesi durumunda tarafsız kalmalarını istemiş ve karşılığında "okul açmak, silah vermek ve liderlerine maaş bağlanması" gibi vaatlerde bulunmuştur¹⁹⁹. Ruslar da Mar Şimun'a ulaşarak bağımsızlık teklifinin yanı sıra 25.000 adet silah vermeyi vaat etmişlerdir²⁰⁰.

Nesturiler, Rusya ve İngiltere'nin kendi taraflarında savaşa katılmaları karşılığında yapmış oldukları bağımsızlık teklifiyle Osmanlı'nın yapmış olduğu tarafsızlık teklifi arasında kalmışlar ama sonuçta 2 Mayıs 1915'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir²⁰¹. Bu gelişmelerle birlikte onları hain olarak gören ve bir süredir kanlı çatışma halinde oldukları Kürt aşiretleri ve Osmanlı birlikleri ile karşı karşıya kalmışlardır.

URUMİYEDEKİ GELİŞMELER

İtilaf Devletleri safında savaşa katılma kararı alan ve bu sebeple yaşadıkları bölgede daha fazla kalamayacaklarını anlayan 35.000 kadar Nesturi, Mar Şimun önderliğinde İran'a doğru göç etmiş ve 1915 sonbaharında İran'ın Salmas ve Urumiye şehirlerindeki dindaşlarının yanına yerleşmişlerdir²⁰². Çoğunlukla Urumiye bölgesindeki Amerikan Misyonunda yaşamaya başlayan Nesturiler, şehrin Osmanlılar ve Ruslar arasında iki kez el değiştirmesi sürecinde yaşanan karışıklıklardan, asayiş ve düzenin bozulmasından, ortaya çıkan salgın hastalıklar ve kıtlık gibi sorunlardan oldukça etkilenmişlerdir. Nesturileri etkileyen bir başka olay ise 1917 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali sonrası yaşanan gelişmelerdir. Rusların ihtilalin ardından tüm güçlerini İran'dan çekmeye karar vermeleri onlara güvenerek büyük ümitlerle savaşa dahil olan Nesturileri zor durumda bırakmıştır.

¹⁹⁶ Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, Tamga Yayınları, Ankara 2000, s. 22; Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi*, Ayraç Yayınları, Ankara 1996, ss. 145-146.

¹⁹⁷ Kadir Albayrak, "Nesturilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 16.

¹⁹⁸ Mary Lewis Shedd, *The Measure of a Man: The Life of William Ambrose Shedd, Missionary to Persia*, George H. Doran Company, 2006, s. 194.

¹⁹⁹ R.S. Stafford, *The Tragedy of the Assyrians*, George Allen&Unwin Ltd, London 1935, s. 18.

²⁰⁰ FO 371/4177.

²⁰¹ Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşında Süryaniler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009, s. 72.

²⁰² WO 32/5231; William Walker Rockwell, *The Pitiful Plight of the Assyrian Christians*, American Committee For Armenian and Syrian Relief, New York 1916, s. 40.

Ancak Rus askerleriyle yaptıkları görüşmeler sonucunda Rusların kendilerine bırakacakları silah ve mühimmatı kabul ederek bölgede kalıp Osmanlılara karşı mücadeleye devam etme kararı almışlardır²⁰³.

1918 yılı temmuz ayına kadar Urumiye'de kalan Nesturiler Ali İhsan Paşa komutasındaki birliklerin şehri kuşatmasının ardından daha fazla direnmelerinin mümkün olmadığını anlamışlardır. Ne yapacaklarını planlamaya çalışırken, 8 Temmuz'da bir İngiliz komutan şehre gelerek onlara yardım teklif etmiş ve İngiliz birlikleri ile Nesturilerin iki hafta sonra Şahinkale'de buluşmalarına karar verilmiştir.²⁰⁴ İngiliz kuvvetleri onlara silah ve mühimmat sağlamayı vadetmiştir²⁰⁵. Nesturiler Rusların ardından kendilerini koruyacak yeni bir güç, bir hamî bulduklarını düşünmekteydi. İngilizlerin yardım etmek istemelerindeki asıl amaç ise Hazar Denizi ile Bağdat arasında bir savunma hattı oluşturmak için bölgede onlardan faydalanmaktı²⁰⁶. Nesturileri karşılamak için yola çıkan konvoy 23 Temmuz'da Şahinkale'ye ulaşmış ama belirtilen tarihte gidememeleri üzerine İngiliz konvoyu geri çekilmiştir. Sonuçta gecikmeli de olsa 2 Ağustos'ta temas sağlanmış ve kadın, erkek, çocuk, araba ve hayvanlardan oluşan ve neredeyse tamamen erzaktan yoksun olan bu kafiye Hemedan'a kadar bir İngiliz birlik eşlik etmiştir²⁰⁷. Savaş boyunca Urumiye ve Hemedan arasındaki yol sırasıyla Türkler ve Ruslar tarafından harap edildiğinden erzak çok sınırlıydı ve bu sebeple yolda açlıktan, hastalıktan ve yorgunluktan binlerce kişi ölmüştür²⁰⁸. İngilizler İran'da şiddetli kıtlık çeken bu insanlara bakmanın mümkün olmadığını düşündüklerinden bir çözüm arayışına girişmişlerdir. Sonuçta güçlü birkaç bin erkeğin İran'da istihdam edilmek üzere düzensiz birlik olarak kaydedilmesine, bir kısmının karayolu ulaşımını iyileştirmek için işçi olarak kullanılmasına ve geri kalanının tedarik merkezlerinden kolayca erişilebilen Bağdat yakınlarındaki Bakuba'da bulunan kampa gönderilmesine karar verilmiştir²⁰⁹.

BAKUBA KAMPI

Bağdat'ın yaklaşık 53 km kuzey doğusunda bulunan Bakuba kasabası, Diyala Nehri'nin sol kıyısında yer almaktadır. Bereketli hurma ağaçları, asma, portakal ve incir bahçeleri ile yüksek sarp çamurlu kıyılar arasında kalmış küçük bir vaha olarak bilinir. İngiliz birliklerine ait kamp ise Diyala Nehri'nin hemen kıyısında, içinden Bağdat'tan İran hududuna kadar uzanan demiryolunun geçtiği, bitki örtüsünden yoksun oldukça geniş bir alandadır. İran'dan Nesturilerin de içinde bulunduğu yaklaşık 40-50 bin civarında kadın, erkek ve çocuklardan oluşan sığınmacının Bakuba kampına getirilip yerleştirilmesine karar verildikten sonra kampta hazırlıklar başlamış ve kısa zaman içerisinde hastaneler, birlikler ve kampla bağlantılı çeşitli bölümler ile barınma için yaklaşık 3.000 çadır daha kurulmuştur²¹⁰.

Tüm kamp alanı, A, B ve C olarak bilinen üç küçük alana bölünmüştür. Her bölüm beş İngiliz astsubay ve er tarafından desteklenen 1.250 civarında sığınmacının barındığı yaklaşık 50 çadırdan oluşmaktaydı. Hemedan'dan gelenler önceleri boş olan çadırlara rastgele yerleştirildiklerinden aileler ve gruplar birbirinden ayrı düşmüşlerdir. Sığınmacılar sürekli bir bölümden toplu halde kayboluyor ve diğer bölümlerde ortaya çıkıyorlardı. Bu nedenle erzak dağıtımı için ilgili bölümlerde yapılan düzenlemeler de

²⁰³ H. H Austin, *Baqubah Refugee Camp*, The Faith Press, London 1920, s. 6.

²⁰⁴ W. A. Wigram, *The Assyrians and Their Neighbours*, London 1929, s. 87; Y. Anzerlioğlu, ss. 91-92.

²⁰⁵ NARA, RG 84.

²⁰⁶ B. Özdemir, *a.g.e.*, s. 80.

²⁰⁷ Alan Stewart, *Persian Expedition*, Australian Military History Publications, Loftus 2006, ss. 103-104.

²⁰⁸ H. Austin, *a.g.e.*, s. 7.

²⁰⁹ FO 371/5127.

²¹⁰ H. Austin, *a.g.e.*, s. 4.

bozuluyordu. Yeni bölümlerin açılmasıyla yavaş yavaş daha fazla barınma imkânı sağlandığında ve İran'dan gelen mülteci akışı azalma belirtileri göstermeye başladığında, kampta sayım yapılarak yeni bir düzen oluşturulmuştur. Sonuçta Ermenilerin tamamı A bölgesine yerleştirilmiş, B ve C kısımları ise aşiret bölünmelerine ve bağlantılarına göre Nesturilere ayrılmıştır²¹¹. Bu düzenlemeyle yönetim ve disiplin sorunlarının büyük ölçüde önü kesilmiş ve kampta bir sistem kurulmuştur.

KAMPTA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR

Kamptaki Nesturilerin çoğunluğu 1915 yılında Hakkâri'nin yüksek bölgelerinden göç yolculuğuna başlamış, 1918 yılında Bakuba Kampına geldikleri zamana kadar savaş nedeniyle yaşadıkları olumsuz şartlar, yerleşik hayattan uzak yaşam tarzları, sağlıklı yiyecek ve su kaynaklarına ulaşmada yaşadıkları zorluklar ve salgın hastalıklar gibi çeşitli sebeplerle oldukça zayıf düşmüşlerdir. Hemedan'dan Bakuba'ya kadarki yolculuklarında kendilerine eşlik eden Dunsterforce birliklerinden bir asker hatıratında kolera, tifüs ve sıtma gibi salgın hastalıkların Nesturiler arasında yaygınlaştığından ve bir kısmının kurtulamayarak göç yolunda öldüğünden bahsetmektedir²¹².

Bakuba Kampının yöneticileri de bu durumdan haberdarlardı. Çok sayıda kişinin tamamen bitkin bir halde varacağı ve bir kısmının bulaşıcı hastalıklar taşıyabileceği öngörülmüştü. Bu salgın hastalıkların kapalı ortamlarda beraber yaşayacak olan sığınmacılar arasında iyice artmaması için kampta özel tıbbi düzenlemeler yapılması ve kurallar konulması zorunluydu. Bu süreç sığınmacıların kampa ilk adım attıkları an başlıyordu. Gelenlerin tümünün kıyafetleri ve yatak takımları yıkanıp dezenfekte edilmekteydi. Kampın girişinde aynı anda 2.000 mülteciyi barındırabilecek dikenli tellerle çevrili bir izolasyon bölümü ve yakınlarda banyo barakaları bulunan geniş bir dezenfekte alanı kurulmuştu. Tüm sığınmacılar geldikten sonra mümkün olan en kısa sürede, açık bir bölüme transfer edilmeden önce bu uygulamalardan geçirilmekteydi. Gözetleme kısmında ayrıca tüm hastaların kamptaki daha büyük tıbbi birimlerden birine gidene kadar geçici olarak tedavi edildiği küçük bir hastane de oluşturulmuştu²¹³.

Kampın ilk dönemlerinde hem küçük hastane hem de büyük hastanede hasta sayısı oldukça fazla olduğundan ciddi bir yoğunluk vardı. Tüm çabalara rağmen ölüm oranları da oldukça yüksekti. Kampın 20.000'den biraz fazla olan nüfusunda günlük ortalama elli ila altmış kişi hayatını kaybediyordu. Ölümlerin yarısından fazlasının sebebi esas olarak yeni gelenler tarafından getirilen dizanteri idi. Temiz içme suyunun yokluğu, yetersiz hijyen ve temizlik şartları bu hastalığın sığınmacılar arasında yaygınlaşmasına ve yüksek oranda ölümlere sebep oluyordu. Kampta ayrıca çiçek hastalığı oldukça yaygındı. Kolera, tifüs, kızamık ve difteri de çeşitli zamanlarda ortaya çıkmış ve sağlık personeliyle kampta yaşayanları zora sokmuştu²¹⁴.

H.L. Charge tarafından 1919 senesinde yazılan, kampın genel durumu ve sığınmacılar hakkında kapsamlı bilgiler içeren raporda 1918 yılı Eylül ayından 1919 yılı Eylül ayına kadar geçen bir senede kamptaki Nesturi ve Ermenilerin nüfus miktarı, vefat sayıları ve baskın vefat sebepleri açıkça belirtilmiştir.

---

²¹¹ FO 371/512.

²¹² Alan Stewart, *a.g.e.*, s. 110.

²¹³ FO 371/5127.

²¹⁴ H. Austin, *a.g.e.*, s. 9.

Tablo. Bakuba Kampındaki Sığınmacıların Dağılımı, Vefat Sayıları ve Sebepleri²¹⁵

Aylar	Sığınmacıların Toplam Sayısı						Ölümler				
	Nesturi	Ermeni	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam	Neden
1918											
Eylül	12713		4512	4066	4135	12713	69	69	130	268	
Ekim	19876	12288	9222	11734	11208	32164	318	521	604	1443	Dizanteri
Kasım	22337	12587	9936	12827	12161	34924	231	363	383	977	İshal
Aralık	25264	13007	11030	14059	13182	38271	225	351	254	830	Güçsüzlük
1919											
Ocak	25380	12875	11021	14056	13178	38255	134	172	154	460	Zatürre
Şubat	25482	13698	12097	13951	13132	39180	69	100	76	245	PFAPA
Mart	25441	15102	12540	14643	13360	40543	50	57	68	175	Dizanteri
Nisan	25534	16049	12552	15327	13704	41583	31	38	38	107	Bronşit
Mayıs	24747	16344	12164	15202	13725	41091	30	23	46	99	Tifüs
Haziran	24272	16595	11736	15177	13954	40867	36	30	38	140	Dizanteri
Temmuz	24528	15565	10864	15276	13953	40093	54	34	38	126	Dizanteri
Ağustos	24557	15428	10856	15215	13914	39985	44	42	55	141	İshal
Eylül	23997	15194	10282	15049	13860	39191	35	32	47	114	İshal

Tablodan anlaşılacağı üzere Nesturi sığınmacıların sayısı Ermenilere nazaran daha fazlaydı. Ayrıca kadınların ve çocukların sayısı da erkeklere göre çoktu. Kampda toplamda en çok 41.583 sığınmacı bir arada bulunmuştu. Vefat sayıları yüksek olmasına rağmen toplam sayının azalmamasından bu bir senelik zaman diliminde her ay yeni sığınmacıların geldiğini söylemek mümkündür. Önemli bir diğer detay da ölüm sebeplerinde çoğunlukla salgın hastalıkların rol oynamasıdır. Zaman zaman değişmekle beraber en çok dizanteri, ishal, tifüs gibi hastalıkların etkin olduğu görülmektedir. Bu salgın hastalıklar oran olarak en çok çocukları etkilemiş, ardından kadınlar gelmiştir. Buradan kadınların ve çocukların daha zayıf bir bünyeye sahip oldukları için savaş şartlarından daha çok etkilendiği çıkarılabilir. Bir başka belirgin durum ise zamanla vefat sayılarında görülen azalmadır. Kampın ilk zamanlarında 1.443'e kadar çıkan ölüm sayıları zamanla 99'a kadar düşmüştü. Bunda kampda hastalıklarla mücadele için alınan tedbirlerin payı oldukça büyüktü.

²¹⁵ FO 371/5127 H.L. Charge Tarafından Hazırlanan Rapor, 1919.

ALINAN TEDBİRLER

Yeni Hastanelerin Açılması ve Hastaların Bakımı

Bakuba kampı yönetimi salgın hastalıkların yayılmasını önlemek ve hastaların bir an önce iyileşmelerini sağlamak amacıyla bir kısım tedbirler almıştı. Eylül ayının başında yani kamp ilk açıldığı zamanlarda hastalarla ilgilenebilecek tek tıbbi birim 30 numaralı 100 yataklı bir bölüm iken bunu 8 Eylül'de açılan diğer üç bölüm izledi. 14 Eylül'de ise Amara'dan 42 numaralı Hindistan Genel Hastanesi nakledildi ve ayın 23'ünde A bölgesinde açıldı. Çok sayıdaki hastayla başa çıkabilmek amacıyla hem 30 numaralı hem de 42 numaralı hastanelerin kapasitesini 750 yatağa çıkarmak için düzenlemeler yapıldı. O dönemde mültecilerin çoğu hastaneye gitmediğinden, ayakta hasta dispanserleri de hasta kabul etmeye başladı. Ekim ayında 30 numaralı birim yerine Amara'dan gelen 2 numaralı İngiliz Genel Hastanesi geçti. Hastane yeni açılan bölümlerdeki hastalarla ilgilenmek üzere C bölgesinde kademeli olarak kuruldu. Aynı zamanda sığınmacı kadınlardan ve kız çocuklarından yardımcıları işe alındı. Çok geçmeden bu yardımcıların sayıları 122'ye yükseldi ve hastanelerde çalışan hemşirelere önemli yardımları oldu.

Hastaların tespiti için her sabah bir asker bölümdeki çadırları ziyaret ederek "hasta var mı?" diye soruyor ve hasta tespit edilirse sedyeyle hastaneye götürülüyordu. Kızılhaç arabası gün içinde hastaları almak için her bölümü ziyaret ediyordu. Bir çadırda herhangi bir bulaşıcı hastalık izi bulunursa kişi dezenfekte banyosuna gönderiliyordu ve çadırın tüm sakinleri karantinaya alınıp eşyaları dezenfekte ediliyordu. Hastanelerde her hastaya temiz beyaz çarşaf ve yatak takımlarıyla döşenmiş birer yatak sağlanıyordu. Hastaların kıyafetleri sık sık değiştiriliyor ve eski kıyafetleri yakılıyordu. Aynı hastalığa yakalananlar aynı çadıra yerleştiriliyordu. Böylece hastalar iyileşip bölümlerine dönene kadar koğuştan koğuşa ve bir yerden bir yere naklediliyorlardı. Ayrıca hastalara, hastalığın türüne ve kişinin gücüne veya zayıflığına göre yemekler veriliyordu. Hasta olan kişilerin bildirilmesi zorunluymuştu. Bulaşıcı hastalıktan bir kişinin öldüğü bildirilmezse çadırın sorumlusu hapse atılır ve çadıra verilen erzak miktarı uzun süre azaltılırdı²¹⁶.

Çöp Yakma Fırınları İnşa Edilmesi

Eylül 1918'de 80 sığınmacı ile eğitim ve gözetimleri kampa bağlı Seylan Sağlık Şubesi tarafından yürütülen bir Sıhhiye Şubesi kuruldu. Dizanteri ve kolera gibi salgın hastalıklardan kurtulmak için tüm çöplerin yakılmasının tek bertaraf yöntemi olduğuna karar verildi. Ulaşım imkanı olmadığı için merkezi bir çöp yakma fırını mümkün değildi, bu yüzden her bölüm kendi sıhhi düzenlemelerini tamamladı ve bölümdeki tuvalet ve çöp atıklarıyla ilgilenmek için İngiliz askerleri gözetiminde sığınmacı erkekler istihdam edildi. Nesturiler ve tüm sığınmacılar kampa geldiklerinde tuvaletler hazır durumdaydı ve kötü kokular insanları etkilemesin ve hastalık bulaşmasını diye çöpler işçiler tarafından devamlı yakılmaktaydı²¹⁷.

Temiz Su ve Hijyen İhtiyacının Karşlanması

Sığınmacılar kampa ilk geldiklerinde onlara kanaldan kesinlikle su içmemeleri tembih edilmişti. Kısa zaman içerisinde kendilerine kamp alanı boyunca uzanan borularla klorlu su sağlandı. Önceleri ilaç tadı var diye suyu içemeyen Nesturiler zamanla buna alışmışlardı. Zira temiz su özellikle dizanteri gibi hastalıklara yakalanmamak ve diğer hastalıklarla mücadelede önemli bir faktördü. İlk başta Diyala Nehri'nden suyu çekmek ve A alanındaki boru sistemi üzerinden kampın diğer kısımlarına da

²¹⁶ H. Austin, *a.g.e.*, s. 31.

²¹⁷ H. Austin, *a.g.e.*, s. 9.

ulaştırmak için bir pompa vardı. Kamp genişledikçe ikinci bir pompalama istasyonu kuruldu. B ve C bölümlerindeki sistem özellikle pompalardan birinde arıza olması durumunda karşılıklı olarak birbirine yardımcı olacak şekilde bağlanmıştı. Her bir pompa istasyonundan tahmini tedarik saatte yaklaşık 20.000 litreydi. Bu miktar soğuk havalardaki gereksinimler için yeterliydi. Kamp alanı boyunca toplamda yaklaşık 25 kilometrelik boru döşenmişti ve farklı bölümlerde içme ve yemek pişirme amaçlı su depolamak için kurulan 130 tank ile günlük toplam borulu su tüketimi 500.000 litreyi aşmaktaydı²¹⁸.

Sağlıklı yaşam ve bulaşıcı hastalıklardan korunmak için el ve vücut temizliğinin önemi kamp sorumluları tarafından bilindiğinden yıkanmak için Diyala'nın yüksek kıyıları boyunca sık aralıklarla hasır sığınaklar inşa edilmişti. Kış aylarında aralarında kütüklerin yakıldığı tuğla duvarlarla desteklenen büyük tanklarda suyun ısıtılması için de düzenlemeler yapıldı. Tüm erkeklere haftada bir kez dükkanlardan sabun alıp kendilerini yıkamaları zorunlu tutuldu. Nesturi aileler hem kıyafet hem de beden açısından pazar gününe hazır olmak adına özellikle cumartesi günlerini banyo ve çamaşır yıkamaya ayırıyorlardı. Yıkama suyunun ise hastalık bulaşmasını önlemek için özel bir kuyuya dökülmesi zorunlu idi²¹⁹.

Çadırların Temizliği

Hastalıkların önlenmesi için kamptaki sığınmacılara dezenfektasyon ve temizliğin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili eğitimler veriliyordu²²⁰. Bu konuda önemli bir şart da sığınmacıların yaşadıkları çadırların temiz tutulması idi. Bölümleri ve çadır aralarını süpürmek, çöpleri, boş tenekeleri, tüm zehirli ve kirli maddeleri çıkarmak ve her bölümde bunun için özel olarak kazılmış bir çukura atmak için görevli işçiler vardı. Çadır görevlileri, çadırının içinin ve dışının temizliğinden sorumluydu. Bir bölümden sorumlu olan memur, hemen her gün çadırların temiz ve düzenli olup olmadığını kontrol ediyordu.

Hava yağışlıyken çadırların açılıp kapanmasına büyük özen gösterilirdi. Sabah saat yedide "köşeye koy" komutuyla çadır kenarları toplanırdı. Çadır kenarları köşeye çekilmeyenlerin erzak karneleri ellerinden alınmaktaydı. Burada amaç çadırın havalandırılmasını sağlayarak herhangi bir salgın hastalık varsa bulaşın önüne geçmekti. Rüzgârın hangi taraftan estiği sığınmacılara haber verilir ve çadırların rüzgâra doğru olan taraflarını kapalı tutmaları istenirdi. Sabahları soğuktan uyuşmuş halde bulunan sinekleri süpürmek bir zorunluluktaki. Sinekler bir kilim içinde toplanmakta ve yakma fırınına atılmaktaydı²²¹.

Kamp İçinde Raylı Sistem İnşası

7-14 Kasım 1918 arasında havanın yağışlı olduğu dönemde kamp yolları, bataklıklardan dolayı kısa sürede motorlu ambulanslar için geçilmez hale geldi ve bölümlerdeki çok sayıda hasta hastanelere kaldırılamadı. Hastalıkların daha da artmaması için ana caddeler boyunca hafif raylı bir hat döşendi²²². Bu, yalnızca kötü havalarda hastalarla ilgilenmek için değil, aynı zamanda kamptaki günlük erzak dağıtımı için de önemliydi. Hem hastaların daha çabuk iyileşmesini sağlamak hem de sığınmacıların iyi beslenerek genel sağlık durumlarını güçlü tutabilmek maksadıyla bir tonluk küçük araçlar insan gücüyle itilerek erzak deposundan yüklenen gıdalar sığınmacılara ulaştırılıyordu. Erzaklar önce bölge

²¹⁸ H. Austin, *a.g.e.*, s. 11.

²¹⁹ H. Austin, *a.g.e.*, s. 31.

²²⁰ FO 371/5127.

²²¹ H. Austin, *a.g.e.*, s. 31.

²²² FO 371/5127.

komutanlarına ve onlar tarafından kendi bölümlerindeki çadır temsilcilerine günlük olarak dağıtılıyordu. En son olarak da her birinde yaklaşık yirmi beş kişi bulunan çadırlar arasında bölüştürülüyordu²²³.

Hayvanların Sağlık Taramasından Geçirilmesi

Sığınmacılar kampa keçi, koyun katır gibi hayvanlardan oluşan sürüleriyle beraber gelmişlerdi. Kampın girişinde hayvanlar için de bir izolasyon bölgesi oluşturulup, insanlar gibi onlar da sağlık taramasından geçirilmekteydi. Buradan kampın tıbbi ve veterinerlik rejimleri arasında paralellikler olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Yine bir askeri veteriner subayı ve personeli ilk bir yıl boyunca hayvanları denetime tabi tutmaktaydı. Bir kısmı hastalıktan ve yorgunluktan ölen bu hayvanların bazıları da salgın hastalık taşıdıkları şüphesiyle itlaf edilmişti²²⁴.

Kampta bütün bu tedbirler ve rutin giderler için ciddi harcamalar yapılıyordu. 1 Aralık 1919 tarihli bir belgede kampın giderlerinin hangi birimler tarafından üstlenilmesi gerektiği tartışılırken, günlük masraflarının da ortalama 6.500 sterlin olduğundan bahsedilmektedir²²⁵.

SONUÇ

1919 yılı sonlarında Bakuba kampında salgın hastalıklar ve ölümlerde belirgin bir azalma olduğu anlaşılmaktadır. Vefat sayısı önce günde ortalama otuz kişiye, altı ay içerisinde de 45.000 kişilik kamp nüfusunda haftada 20 kişiye kadar düşmüştü. Bu düşüşte alınan tedbir ve yaptırımların etkisi oldukça fazladır. Üzerinden 100 yıldan fazla süre geçmiş olmasına rağmen izolasyon, el ve vücut hijyeni, ortamın havalandırılması gibi tedbirlerin bugün yaşadığımız pandemi sürecinde de oldukça gerekli ve etkin olduğu düşünüldüğünde, Bakuba kampındaki salgın hastalıklarla mücadelenin günümüzle oldukça benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Savaş şartlarında toplu halde yaşanan çadırlarda 6 ay gibi bir sürede salgın hastalıkların kayda değer sayıda azalmış olması takdire şayandır. Keza Nesturi temsilcisi Qasha Yokhannan Eshu, 2 Aralık 1919'da yazdığı bir manifestoda bu konuya değinmiş ve İngilizlere minnet ve teşekkürlerini bildirmiştir.

KAYNAKLAR

Amerika Birleşik Devletleri Arşivi (National Archives and Research Administration of the United States)

NARA, RG 84

İngiltere Arşivi (National Archives)

FO 371/4177

FO 371/5127

WO 32/5229

WO 32/5231

Araştırma Eserler-Makaleler

Albayrak, K. "Nesturilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, ss. 15-17.

²²³ H. Austin, *a.g.e.*, s. 10.

²²⁴ B. T. White, "Humans and Animals in a Refugee Camp: Baquba, Iraq 1918-20", *Journal of Refugee Studies*, Sayı 32(2), 2018, ss. 221-222.

²²⁵ WO 32/5229.

Anzerlioğlu, Y. *Nasturiler*, Tamga Yayınları, Ankara 2000.

Austin, H. H. *Baqubah Refugee Camp*, The Faith Press, London 1920.

Çelik, M. *Süryani Tarihi*, Ayraç Yayınları, Ankara 1996.

Özdemir, B. *Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşında Süryaniler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009.

Rockwell, W. W. *The Pitiful Plight of the Assyrian Christians*, American Committee for Armenian and Syrian Relief, New York 1916.

Shedd, M. L. *The Measure of a Man: The Life of William Ambrose Shedd, Missionary to Persia*, George H. Doran Company, 2006.

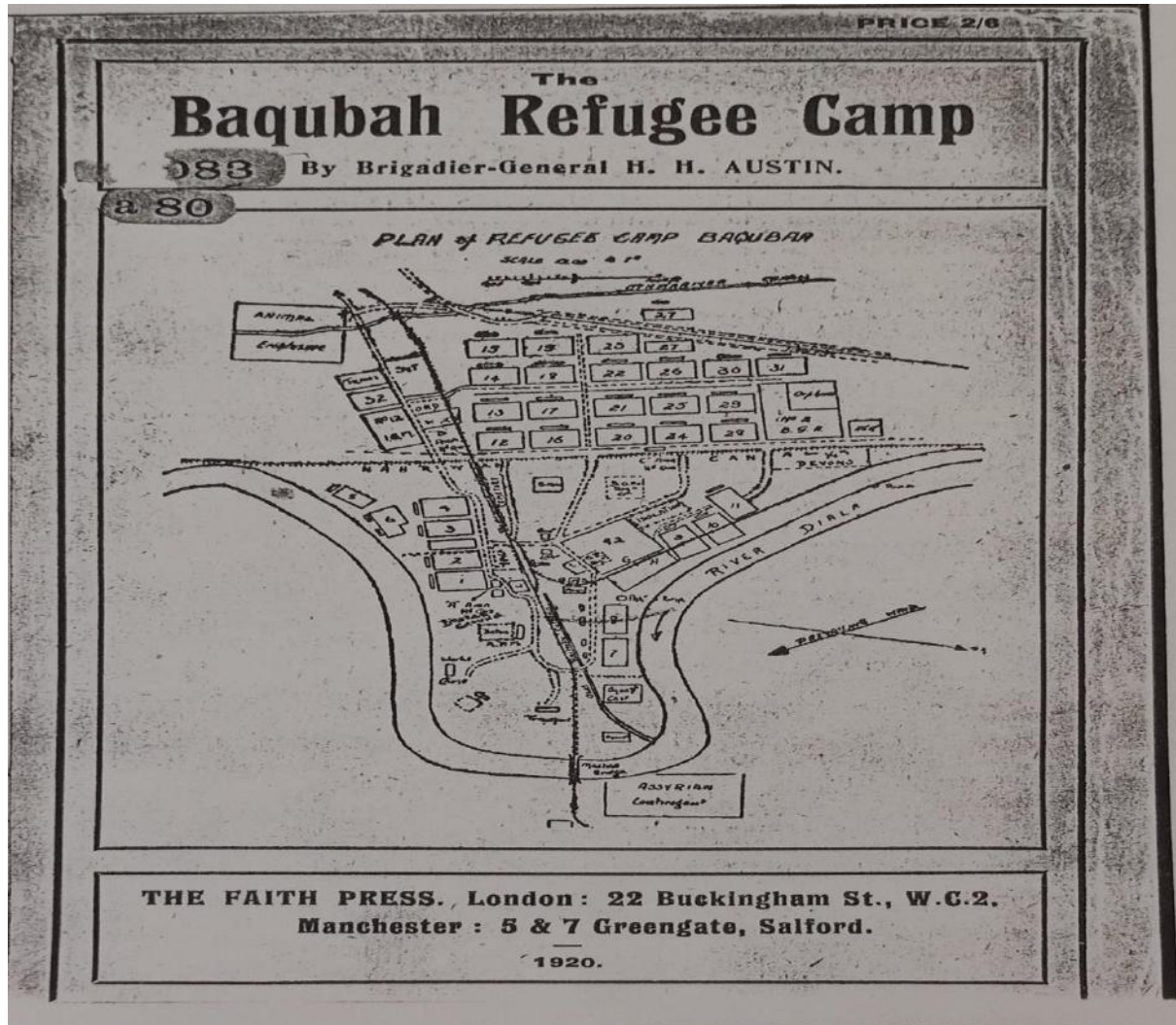
Stafford, R.S. *The Tragedy of the Assyrians*, George Allen & Unwin Ltd, London 1935.

Stewart, A. *Persian Expedition*, Australian Military History Publications, Loftus 2006.

White, B. T. "Humans and Animals in a Refugee Camp: Baquba, Iraq 1918-20", *Journal of Refugee Studies*, Sayı 32(2), 2018, ss. 216-236.

Wigram, W. A. *The Assyrians and Their Neighbours*, London 1929.

EK. Bakuba Kampı Planı

Kadının Eğitim Hayatındaki Yeri

Duygu CANBULAT²²⁶

ÖZET

Geçmişten günümüze farklı kültürel anlayışlarda ortak sorun haline gelmiş olan kadın ve erkeğe atfedilen rol kalıpları eğitime de yansımıştır. Kadın ve erkek biyolojik açıdan farklıdır, bu durum doğuştan gelen öğrenilmemiş bir özellik olması ile birlikte sosyal ve kültürel açıdan oluşturulan farklılıklar öğrenilmiş özelliklerdir. Kadının özgürleşmesi kolay olmamıştır, bugünkü toplumsal konumuna erişene dek değişik kültürlerde, farklı biçimlerde dikenli yollardan geçmiştir. Roma'da kadına atfedilen anlam "korunması gereken bir varlık" idi öyle ki, evlilik durumunda kızın babanın elinden damadın eline geçtiğine dair damat ile kızın babası el sıkışıyordu. Kutadgu Bilig'de "Kadını evden dışarı çıkarma, çıkarsa yoldan sapar. Kadında vefa yoktur, gözleri nereye bakarsa gönülleri oraya kayar." gibi söylemlere yer verilmiştir. Çin'de erkek çocuk doğduğu zaman pahalı bir kumaşa, kız çocuk doğduğunda ise ucuz bir kumaşa sarılır ve 10 yaşından sonra kız çocuklarının sokağa çıkması yasaklanırdı. Hammurabi yasalarında kadın, satın alınan hayvan değerindeydi. Hint toplumunda kadın hayatı boyunca noksan kabul edilir. Kocası öldüğünde akrabalarından biri ile evlenmek zorunda kalır ya da ölüme mahkûm edilirdi. Yahudilikte kadın erkeğin hizmetçisi konumundaydı. 20. yy'ın başlarına kadar Hristiyan bekar bir kadının akit yapması için veli iznine gerek vardı. Günümüzde kadının sosyal hayattaki konumu değişmiş olsa da hala bazı kültürlerde ikinci sınıf görülme eğilimi sürmektedir. Toplumdaki bu yargılar eğitimle kırılabilir. Kadının kendini ifade edebilmesi için erkek egemenliğine ihtiyacı yoktur bu bilinç de ancak bilginin üstünlüğü ile kazandırılır. Bu bildiride kültürel farklılıklar içinde kadının eğitimdeki rolü tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kadın, Eğitim, Cinsiyet, Rol Kalıpları.

ABSTRACT

The role patterns attributed to men and women, which have become a common problem in different cultural understandings from past to present, have also been reflected in education. A woman and a man are biologically different, this is an innate unlearned trait, as well as differences created from a social and cultural point of view are learned traits. It has not been easy for a woman to become free, she has gone through thorny paths in different cultures, in different forms, until she reached her present social position. In Rome, the meaning attributed to the woman was "an asset that must be protected" so much so that the groom and the girl's father shook hands, indicating that the girl had passed from the father's hand to the groom's hand in case of marriage. In Kutadgu Bilig "Do not take a woman out of the house, if she leaves, she will go astray. There is no loyalty in a woman, and wherever her eyes look, their hearts slip to wherever they look. such discourses as "" have been included. In China, when a boy was born, he was wrapped in an expensive fabric, and when a girl was born, she was wrapped in a cheap fabric, and after the age of 10, girls were forbidden to go out into the street. In Hammurabi's law, a woman was worth the animal she bought. In Indian society, a woman is considered deficient throughout her life. When her husband died, she would have to marry one of her relatives or be sentenced to death. In Judaism, a woman was a servant of a man. 20. until the beginning of the century, parental permission was required for a Christian single woman to enter into a contract. Although the position of women in social life has changed today, there is still a tendency to be seen as second class in some cultures. These judgments in society can be broken by education. A woman does not need male domination in order to express herself, this consciousness is also gained only with the superiority of knowledge. In this statement, the role of women in education will be discussed within cultural differences

.Keywords: Women, Education, Gender, Role Models.

²²⁶ Evlilik ve Aile Danışmanlığı Lisansüstü Öğrencisi, duyguucanbulatt@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5786-4246

GİRİŞ

Nitelikli ve verimli bir toplumun ön koşulu kaliteli bir eğitimidir. Kaliteli bir eğitime erişmek için toplumda yapılması gereken ilk şey kadının eğitime dahil edilmesi ve cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Böylece kadın eğitim görerek bilinçlenecek ve toplumun üretimine katkı sağlamak için önemli bir rol üstlenecektir. Kadınların eğitimi için gerekli her türlü nitel ve nicel yatırımlar toplum için hem ekonomik hem de sosyo-kültürel anlamda getiri sağlar. Kadınlar hukuk, psikoloji, sosyal, kültürel, ekonomik alanlarda güçlendirilmeli ve toplumda erkeklerle eş değerde bir rol üstlenmelidir, bu durumun sağlanmasının topluma olumlu katkıları olacaktır (Güven, 2016: 115). Ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen pek çok faktör vardır bunlardan biri de o ülkedeki kadınların eğitim düzeyi ile ilgilidir. Özellikle son yıllarda toplumsal cinsiyet eşitsizliği küresel sorun haline geldi ve bu durumun en açık yansıması kızların eğitim hakkına erişme ve eğitimini tamamlayabilmeleri üzerine oldu. 1995 yılında oluşturulan Pekin Eylem Planı ve 2000 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Milenyum Kalkınma Hedefleri'nde eğitime ilişkin benzer kararlar alındı. Alınan kararlarda toplumsal cinsiyet ayrımı gözetmeksizin herkesin temel eğitim düzeyinde eğitim alması yönündeydi (UN, 2000). Eğitim hayatına giriş yapan kadın aslında farkında olmadan otorite kalıpları ve beklentiler içerisine girmiştir. Bu beklentiler kadının besleyici ve bakıcı rolü üzerine kurulmuştu, bulunduğu roller giderek normalleşerek, doğal bir durum haline almış ve bu durumunda mesleki anlamda yansımaları oluştur (Deem, 1978: 46). Örneğin annelik besleyici ve bakıcı bir roldür bunun yansıması kadının öğretmenlik, sekreterlik, hemşirelik gibi mesleklerde daha çok rol almasına sebep olmuştur. Böylece okulun da toplumsal cinsiyet üzerinde bir etkisi olmuştur ve eğitimsel ayrışmanın cinsiyetlere yansıması fark edilir düzeye erişmiştir. Ne kadar cinsiyet ayrımından kaçınma eğilimine gidilse de kalıp yargıların tesiri hissedilir düzeydedir. Dünya ortalamasına bakıldığında günümüzde dahi kadınların eğitim hakkının erkeklerin eğitim hakkına göre daha sınırlı olduğu görülür (Sargın, 2016: 200). Kadının sosyal hayatta layık olduğu mevkilere erişmesi ve beklenenleri karşılaması için eğitimde fırsat eşitliği gereklidir (Erkal, 1987: 378).

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yeni bir düzen oluşturulmuş ve kadınlara farklı alanlarda birçok hak verilmiştir. Bu hakların eğitim alanına da bir yansıması olmuştur, kadınların eğitim alma oranındaki olanakları iyileştirilse de zihniyetlere yerleştirilmiş olan kadını ikinci sınıf olarak görme eğiliminin kırılması pek kolay olmamıştır. Mustafa Kemal Atatürk eğitim alanında pek çok çalışma yapmıştır, bunların en önemlilerinden biri de eğitimde kadın ve erkek eşitliğine ilişkin düzenlemeleridir. Atatürk döneminde Türk kız çocuğuna okuma hakkı mecburiyetinin getirildiği "Tedrisat-ı İptidaiyye Nizamnamesi" yayınlanmıştır. 1913'te kabul edilen bu nizamnamenin ardından, kız çocukları ilk kez 1914 yılında yüksek öğrenime giriş yapmıştır (Göksel, 1984: 220). Atatürk "Bir sosyal toplum, iki cinsten yalnız birinin icaplara göre yetişmesi ile yetinirse, o toplum yarıdan fazla zaaf içinde kalır" söylemine yer vererek kadın ve erkeğin beraber yürüyecekleri yolda, eşit haklara sahip olarak toplumun gelişkinliğine katkı sağlamalarına yönelik vurguda bulunmuştur (Göksel, 1985: 956). 1927 yılında Türk nüfusu 13 milyon 648 bin 70 kişi idi. Nüfusun %51,9'u ise kadındı, okuma-yazma oranları ise kadınlarda %3,6, erkeklerde %8,25'idi, eğitimsizliğin acı gerçekleri yüzdelerle dilimlere yansımakla birlikte toplumun %89,2'si cahil idi. Yeni Türk alfabesinin kabul edildiği 1926-1929 yılları arasında Türkiye'de yalnızca 6895 ilkokul mevcuttu. Bu sayının oldukça az olmasına karşın Atatürk'ün yaptığı eğitim alanındaki iyileştirmeler ile birlikte, süreç içerisinde okul miktarında azımsanmayacak bir artış meydana gelmiştir (Taşkıran, 1978: 28).

YÖNTEM

Araştırma, kadının eğitim hakkını nasıl elde ettiği ve bu hakkı elde ederken ne tür zorluklarla karşılaştığına ilişkin verileri ortaya koymayı amaçladığı için araştırmacı tarafından karmaşık süreçlerin bağlamsal olarak sunulmasını sağlayan nitel araştırma paradigmasının yöntem ve süreçlerinden yararlanılmıştır. Betimsel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada belgeler analiz edilip derlenerek, buluntular ortaya konulmuştur. Araştırma verilerine, basılmış ve elektronik kaynaklardan literatür taraması yapılarak ulaşılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlilik

Kadınların farklı kültürlerde gördüğü ikinci sınıf insan muamelesi, ardından yaşanan değişim ve gelişimlerle bazı hakları elde etmesi, sonrasında özgürleşmesi, eğitim kapsamında sunulacaktır. Sunulan verileri doğru bir biçimde belirlemek ve ortaya koymak araştırmacının geçerliliğine işaret eder. Araştırma verileri arşiv kayıtlarındaki bulgulardan yararlanılarak sunulmuştur, bu bulguların somut olarak karşılığı halen daha gündelik hayatta karşımıza çıkmaktadır. Araştırma için yapılan literatür taraması ve farklı yayınlarda benzer bilgilerin yer alması çalışmayı güvenilir olarak nitelendirir. Neticesinde çalışma hem güvenilir hem de geçerlidir.

BULGULAR

Kadın ve erkek biyolojik açıdan farklı varlıklardır. Bu durum doğuştan gelen öğrenilmemiş bir özellik olmasına karşın sosyal ve kültürel farklılıklar öğrenilmiş özelliklerdir. İlk çağlarda erkek, hayvan avlamaya çıkıp eve yemek getirme rolünde, kadın ise eve gelen yemeği pişirme rolündedir. Kadının en büyük rolü ise anneliktir, o çocuklarını doyurma ve koruyup kollama durumundaydı. Erkeğin kadına göre daha saldırgan yapıda oluşu avcı bir karakter kazanmasına sebep oldu ardından da kültürler oluştuğça yeni sosyal roller oluştu. İki cinsiyet zeka açısından da bakıldığında birbirlerinden farklıdır. Kadının dil ve sosyal zekası erkeğe göre daha yüksektir, bunun yanında erkeğin ise sayısal zekası kadına göre daha gelişkindir. Kimliğimizin oluşmasında %40 genler, %40 toplumsal öğretiler, %20 kişinin kendi birikimleri söz konusudur. Bu durumda iki cins de kendini geliştirmesi gereken yönlerde yetiştirdiği taktirde aradaki fark kapanacaktır. Ne kadın ne de erkek birbirinden üstün değildir yalnızca bazı özellikler açısından birbirlerinden farklıdırlar (Freud, 1967: 85).

Bilginin güç unsuru olarak kabul edilmediği dönemlerde kadın, erkek egemenliği mecburiyetinde hayatını idame ettiriyordu. Kadınlar özgürleşme sürecine gelinceye dek farklı kültür ve topluluklarda zorlu süreçlerden geçmişlerdir. Roma döneminde kadınların köle olarak alınması ve satılması söz konusuydu, kadınlar korunması gereken bir varlık olarak görülüyordu. Bu anlayışın tezahürü evliliklere yansımıştı. Evlilik gerçekleşmeden önce gelinin babası ve damat el sıkışıyordu, bu durum da kadının korunmasının babadan damada geçtiğinin sembolüydü. Anelik konumuna gelen kadın ise türlü güçlüklerle karşılaşmaktaydı. Doğan çocuk, anne tarafından babanın ayağına bırakılırdı, eğer baba çocuğu alırsa kabul ediyor demektir, eğer almıyorsa çocuğun savaş tanrısına emanet edildiğinin göstergesiydi bu durumda çocuk iki durumla karşı karşıya kalır. İlki insafı bir insan tarafından alınması, diğeri ise ölüm. Kadının maddi olarak da bir hakkı yoktu, eşi ölen kadın miras hakkından yararlanamazdı, miras kocasının kardeşlerine geçerdi. İlk siyasetname olan Kutadgu Bilig'de ise "Ey dost arkadaş! Sana kesin bir söz söyleyeyim, bu kızlar doğmasa, doğarsa da yaşamasa iyi olur. Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır. Kadını evden dışarı çıkarma, çıkarsa yoldan sapar. Ev kadınları koruyan bir kaledir ve onları kötülüklerden korur. Kadın bilgi ve edebi öğrenmelidir. Kadında vefa yoktur, gözleri nereye bakarsa gönülleri oraya kayar" ibarelerine yer verilmiştir (Arat, 1974: 326). Bazı dönemlerde Çin toplumu Türk toplumuna göre kadınlara verilen

değer konusunda oldukça geriydi. Çin'de erkek çocuk doğduğu zaman pahalı bir kumaşa, kız çocuk doğduğunda ise ucuz bir kumaşa sarılırdı ve 10 yaşından sonra kız çocuklarının sokağa çıkması yasaklanırdı. Hammurabi yasalarında kadın, satın alınan hayvan değerindeydi. Hint toplumunda kadın hayatı boyunca noksan kabul edilir. Kocasını öldüğünde akrabalarından birinin egemenliğine girmek zorunda kalır ya da ölüme mahkûm edilirdi. Bu durum Hintli kadınların kocasını öldüğünde hayat hakkının olmadığını gösterir. Yahudilikte kadın erkeğin hizmetçisi konumundaydı. Erkeği kadından üstün gören Yahudiler Adem'i Havva'nın yoldan çıkardığına inanarak, kadını lanetli kabul ederlerdi (Okiç, 1979: 7). Öyle ki Tevrat'ta: "Kimi kadını ölümden acı buldum. O kadın ki, kendisi tuzak, yüreği kapan, elleri zincirdir. Tanrı'nın hoşnut kaldığı insan ondan kaçır, günah işleyense ona tutsak olur" (Vaiz, 3/7) ibarelerine yer verilmiştir. 20. yy'ın başlarına kadar Hristiyan bekar bir kadının akit yapması için veli iznine gerek vardı ve kadın, pis varlık olarak nitelendirilirdi. İnanılana göre bekarlık Tanrı katında evlilikten daha şerefli ve evlenmek şeytanın kapısına girmektir aynı zamanda Hristiyanlıkta kadının güzelliğinden sakınılması gerektiği düşünülürdü, kadının yaklaşımlarının şeytanın silahı olduğuna ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Kanada'da kadının bir birey olarak kabul edilmesi 1929 yılında gerçekleşmiştir.

İslam dininde eğitim-öğretimde cinsiyet eşitsizliği söz konusu değildi. İlk emir olan "Oku" (Alak, 96/1) emrinde hem kadına hem erkeğe hitap söz konusudur. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer, 39/9) "İlim öğrenmek her erkek ve kadın Müslüman' a farzdır." (Ei-Fetlui'l-Kebir, 2/213) gibi ayetler yine İslam'da cinsiyet eşitsizliğinin söz konusu olmadığını pekiştirmektedir, her iki cinse de hitap edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ilim öğrenme ile ilgili 750 tane ayet vardır ve bu ayetlerin hiçbirinde cinsiyet ayrımı yapılmadan tüm insanoğluna sesleniş söz konusudur. Cahillik yok edildiğinde insan iki dünyada da mutluluğa kavuşacaktır (Kayadibi, 2003: 25).

İslam coğrafyasında kadın için üç büyük dönüm noktası gerçekleşmiştir. Bunların ilki kadının fert sayılması ve söz hakkı verilmesi, ikincisi kadına eğitim hakkı verilmesi ve üçüncüsü kadının miras hakkı elde etmesidir. Bu üç hakkı elde eden kadının sosyal statüsünde oldukça önemli bir rol kazanımı meydana gelmiştir. Hz. Muhammed döneminde kadın sosyal hayatta oldukça aktif konumdaydı. Öyle ki, ilim, sanat, hukuki alanlarda erkekler Hz. Aişe'ye fikir danışmaktaydı. Hz. Muhammed'in eşi Hz. Zeynep ise dericilik mesleğini icra ediyordu. Hz. Ömer Şifa ismindeki bir kadını zabıta müdürü yapmıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından yönetimde siyasi buhran dönemi başladı, dinin yasakladığı olaylar yaşandı ardından iyiden iyiye kadının toplumda etkinliği azaltıldı. Emevi Devleti'nin erkek egemen düzeniyle birlikte de kadının toplumdaki rolü oldukça kısıtlanmıştır. İlk Müslüman Türk devleti, Karahanlılar devrinde yaşayan Ahmet Yesevi kadınların ilim öğrenmesine oldukça büyük bir katkı sağladı. Kızı Gevher Şehnaz Hanım tarafından babasının eseri olan Divan-ı Hikmet kırk kişilik kadınlardan oluşan topluluklara okutuldu, neticesinde kadınlara ilim sağlanmış oldu. Osmanlılar'a gelindiğinde toplum içerisinde kısıtlı da olsa kadının etkinliği söz konusudur. Bununla birlikte Osmanlı kadınları topluma çeşitli dini ve sosyal yapılar kazandırmıştır aynı zamanda bu yapıları da kendi isimleriyle taçlandırmışlardır. Gevher Nesibe, Mihrimah Sultan gibi isimler cemiyet hayatındaki etkileri kanıtlanmış kadınlardandır (Tarhan, 2008: 117).

Türkiye'de Kadına Verilen Haklar

Tablo 1.

Tarih	Gelişen Olay
1843	İlk kez Tıbbiye Mektebi'nde ebelik eğitimi olarak sosyal hayata katılım sağladı.
1847	İrade-i Seniye'nin yayımlanması ile birlikte kız ve erkek çocuklara eşit miras hakkı doğdu.
1856	Osmanlı toprakları içerisinde kadınların köle ya da cariye olarak alınması/satılması yasaklandı.
1858	Kız rüştiyeleri açıldı ve kadınlara miras yoluyla mülkiyet hakkı tanındı.
1869	İlk kez kadınlara özel dergi olan "Terakk-i Muhadderat" yayımlandı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayımlanmasıyla kızların eğitimine ilk defa yasal zorunluluk getirildi.
1871	Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile zorla yaptırılan evlilikler geçersiz sayıldı, erkeklerde evlenme yaşı 18 kadınlarda evlenme yaşı 17'ye yükseltildi.
1876	İlk Anayasa Kanun-i Esasi ile birlikte kız ve erkek öğrenciler için ilköğretim zorunlu kılındı.
1897	Kadınlar ilk kez ücretli işçi konumunda, meslek hayatına atıldı.
1913	Kadınlar ilk kez devlet memuru konumunda meslek hayatında yerini aldı.
1914	Kızlara yönelik ilk yüksek öğrenim kurumu "İnas Darülfünun'u" açıldı.
1922	Bu tarihte kadınların bilim dünyasına ilk kez girişi söz konusudur. 7 kız öğrenci Tıp Fakültesi'ne kaydolarak, tıp öğrenimi görmeye başladı.
1924	Tevhid-i Tedrisat kanunu ile tüm eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak kız ve erkek çocuklar eşit hakta eğitim almaya başladı.
1926	Türk Medeni Kanunu'nun düzenlenmesi ile erkeğin çok eşliliği kaldırıldı. Kadınlara boşanma ve velayet hakkı tanındı.
1930	Kadınlar ilk kez belediye seçimlerinde oy kullanabildi, seçme ve seçilme hakları doğdu.
1933	Kız çocuklarının mesleki anlamda gelişmeleri için Kız Teknik Öğretim Müdürlüğü açıldı. Kadınlara köyde muhtar olma ve ihtiyar meclisine katılabilme hakkı verildi.
1934	Anayasa değişti ve kadınlara seçme-seçilme hakkı resmi olarak tanındı.
1936	İş kanunuyla kadınların iş hayatı düzenlendi.
1937	Kadınların ağır işlerde çalışmasını yasaklayan Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmesi kabul

	oldu.
1945	Doğum yardımı yasa kapsamında düzenlendi.
1965	Nüfus Planlaması Hakkında Kanun çıkarılarak kadınlara kürtaj hakkı tanındı.
1985	Birleşmiş Milletler ile "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi" sözleşmesi imzalanarak yürürlüğe konuldu. 5 Yıllık Kalkınma Planı'nda kadına ilk kez ayrı başlık açıldı.
1989	İlk "Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi" İstanbul Üniversite'sinde kuruldu.
1990	İlk kadın kütüphanesi ve ilk kadın konukevleri açıldı. Bakırköy Belediyesi tarafından ilk kadın sığınma evi kullanıma açıldı.
1993	İlk "Kadın Araştırmaları Ana Bilim Dalı" İstanbul Üniversitesi tarafından kuruldu ve yüksek lisans programına kayıt aldı.
1997	Kadının evlendikten sonra eşinin soyadıyla birlikte kendi soyadını da kullanabileceğine ilişkin düzenleme sağlandı.

(Milliyet, 2017)

Türkiye'de Kadın Eğitimi

Osmanlı Dönemi'ni kapsayan yüzyılların çoğunda eğitim kurumlarında yalnızca erkek öğrenciler yetiştiriliyordu. Tanzimat Dönemi ile birlikte temeli atılan kadın hakları, yapılan reformlarla sağlanmıştır. Bu dönemde kız çocuklarının eğitim alması gündeme gelmiştir (Doğramacı, 1989: 17, 18, 19). Devlet erkanlarının batıya gidip oradaki gelişmelere şahit olmalarının ardından kız çocuklarının yetiştirilmesi için yeni mektepler açılması kararı alınmıştır (Akyüz, 2011: 5). II. Meşrutiyet'in ardından kız çocukları yüksek öğrenim hakkına kavuşmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınların eğitiminin önünde farklı sebeplerden kaynaklanan engeller vardı. Okul ve derslik yetersizliği, ekonomik yetersizlikler, okulların yerleşim yerine olan uzaklıkları, erkek çocuklarını kayıran geleneksel tutumlar, kız çocuklarını evlendirmenin okuldan daha önde tutulması bu engellere örnektir (Tunç, 2009: 239). Türkiye'de kadının eğitimine en büyük katkılar Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleri ile sağlanmıştır. 1908'de ilk kadın derneği kuruldu. 1913'de Tedrisat-ı İptidaiyye Nizamnamesi'nin kabulü ile kız çocuklarına eğitim hakkı ve mecburiyeti verildi. 1914'te kızların yüksek öğrenime ilk adımı gerçekleşti. 1917'de kızlar için Güzel Sanatlar, konservatuvar, hemşirelik ve terzilik eğitimi verilen okullar açılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde ilk kez eğitim için yurtdışına kız öğrenci yollanmıştır (Çakmak, 2011: 59). Atatürk'ün: "Bir sosyal toplum bir organı faaliyette bulunurken, diğer organı çalışmazsa o toplum felçlidir. Bugünün ihtiyaçlarından biri, kadınlarımızın her yönden yükselmesini sağlamaktır. Binaenaleyh, kadınlarımız da ilimci ve fenci olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğretim kademelerinden geçeceklerdir. Sonra, kadınlar hayatta da erkeklerle beraber yürüyecek, birbirinin yardımcısı ve destekleyicisi olacaklardır" ibareleri kadın eğitimine verdiği önemini vurgular niteliktedir. Mustafa Kemal, Türk toplumunun geri kalmışlığındaki en büyük etkenlerinden biri olarak kadının eğitim-öğretimden mahrum edilmesini görür ve "Elbette sefil olursa kadın, alçalır beşer.", "Ey kahraman Türk kadını, sen omuzlar üstün de göklere yükselmeye lâıksın.", "Şuna kani olmak lâımdır

ki dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir." sözleriyle bu görüşünü pekiştirmiştir (Göksel, 1985: 956).

Atatürk kadınların eğitimine ilişkin gerilikleri kaldırma amacıyla dört esas üzerine vurgu yaptı. İlki kadın ve erkeğin eşit olması yönündeydi, ikincisi kadının en önemli görevinin annelik olduğu, üçüncüsü kadının toplumun her alanında yer alması gerekliliği, dördüncüsü ise kadının annelik hizmetini ve toplumdaki görevini iyi yapabilmek için çok sağlam bilgilerle donatılması ve iyiyi yapmaya teşvik edilmesi yönündeydi. Tüm bunların neticesinde 1923 yılında ilkokullardaki kız öğrenci sayısı 63 bin iken, 1970 yılında bu sayı 2 milyonu bulmuştur. Ortaokullarda ise 1923 yılında 1128 olan kız öğrenci sayısı 1970 yılında 200.000'e çıkmıştır. Liselerde 1923'te 166 olan kız öğrenci sayısı 1970'te 64.000'e yükselmiştir (Göksel, 1985: 228). Atatürk dinin eğitim için engel teşkil etmediği görüşündedir "Düşmanlarımız bizi dinin tesiri altında kalmış olmakla itham ve tevekküf ve inhitatımızı (alçalmamızı) buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir... Kadın ve erkek ilm-ü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir... Türk hayat-ı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden kat'iyen geri kalmamışlardır." sözleri bu durumu destekler niteliktedir (Başar, 1961: 13). 1928 yılında harf inkılabını yapan Atatürk "herkes okusun, kolay okusun, çabuk okusun" anlayışında bir cinsiyet ayrımı gözetmeksizin halkı ilim öğrenmeye yönlendirmiştir. Yine Atatürk döneminde yüksek öğrenim görmek için yurtdışına kız öğrenciler gönderilmiştir. Atatürk yeni bir yurt kurmuştur ve bu yurdu kurarken yeni ilke ve esaslarda kadına oldukça büyük bir yer vermiştir, yeni bir düzen kurarken kadın haklarını bu denli temel bir ilke üzerine oturtan bir başka devlet adamına daha rastlanılmamıştır (Taşkiran, 1981: 23-24). İzmir'de yaptığı konuşmasında kadınları eğitim hayatına çağırarak hem ev işlerinde hem de dış işlerde kadın ve erkeğin iş bölümü yapması gerekliliğini vurgulamıştır. 1935 yılında toplanan 12. Milletlerarası Kadın Kongresi'nde, Türk Kadın Birliği Başkanı olan Latife Bekir Hanım söz almıştır ve konuşmasında "Atatürk'ün, batmış bir milletin geleceğine olan inancını koruyup bu sorunlarla mücadele ederken Türk kadınına da fark ederek yalnızca Türk yurdunun kurtarıcısı değil aynı zamanda Türk kadınına da kurtarıcısı olduğu" sözlerine yer vermiştir (Milliyet, 1935). Tüm bunların neticesinde Mustafa Kemal'in inkıplarıyla Türk kadınına pek çok sorunu çözümlenmiştir. Eşitsizliğe dayanan karmaşaları ortadan kaldırma girişimlerinde bulunulmuştur. Şukufe Nihal tarafından bu durum "Uyanmış Türk kadını, bugün eşinin arkadaşı, yardımcısı, çocuğunun aydın anasıdır. En yüksek mekteplerde öğrenci, öğretmendir, profesördür. Bugün Türk kadını doktordur, operatördür, kimyagerdir, atom bilginidir, avukattır, belediyelerde üyedir. T.B.M.M'de milletvekilidir, sanat, edebiyat hayatında en yüksek eserleri vermekte, müzisyen, ressam, mimar olarak dünyaya ün salmaktadır. Bu yeni yolda Türk kadını pek anlayışlı, becerikli, zeki adımlarla yürümesini bilmiştir" şeklinde özetlemektedir (Başar, 1961: 28). Eğitim alanında kadının kendini geliştirmesi hem aile hem de toplum hayatına daha verimli bir katkı sağlayacaktır. Aile ve toplum arasındaki en sağlam köprü anneler tarafından kurulmaktadır. Her çocuğun ilk öğretmeni annedir, iyi eğitilen bir anne ise çocuğuna daha iyi bir eğitim sağlar. Celal Nuri, kadınları her şeyden önce pedagog olarak tanımlar (İleri, 1912: 120). Atatürk'ün Nutuk'ta yer verdiği "Büyük muvaffakiyetler anaların yetiştirdikleri güzide evlatlar sayesinde olmuştur" sözü bu durumu özeti mahiyetindedir (Atatürk, 1964: 150).

Türkiye'de belli dönemlerde kalkınma planlamaları yapılmıştır. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kadınların eğitimde oldukça etkisiz rol almasına rağmen eğitim politikasına yönelik bir iyileştirmeye gidilmemiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda eğitimde tüm nüfusu kapsayan fırsat eşitliğine yer verilmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kadın eğitimine yönelik önlemler geliştirilmiş. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kadınların eğitimine ilişkin bir eşitsizlik söz konusu olmuştur

lakin kadınların eğitimine yönelik bir iyileştirmeye gidilmemiştir (Karaman, 1994: 409, 410). Bununla birlikte Türkiye eğitimde cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik iki uluslararası belgeye imza atmıştır. Bunlardan ilki "Pekin +5 Kararları" diğeri "Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması" sözleşmeleridir. Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması sözleşmesinde okul kitaplarının gözden geçirilmesi ve cinsiyet rollerinden arınmış kitaplar oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmaya çalışılmıştır fakat başarılı olunamamıştır (Otaran vd., 2003: 27). Pekin Eylem Platformu'nda öngörülen ise, platforma katılan tüm ülkelerdeki cinsiyet farkının kapatılarak, toplumda cinsiyet farkı gözetilmeksizin her ferdinin ilk ve orta öğrenimini tamamlamasıdır (Hodoğlugil vd., 2014: 11). Son yıllarda kız çocuklarının eğitim alması için birçok sosyal sorumluluk projesi yaygınlaşmıştır, buna örnek olarak 2003 yılında gerçekleştirilen "Haydi Kızlar Okula" kampanyası gösterilebilir. Bunun yanında son zamanlarda kız çocuklarının açık lise ve uzaktan eğitime yönlendirilmesi azımsanmayacak düzeydedir. Avrupa ülkeleri içerisinde, Türkiye kız çocuklarının erken yıllarda okulu terk etmesinde ilk sırada yer almaktadır. Bu duruma yönelik iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır.

SONUÇ

Kadınlar tarihi süreç içerisinde, temel haklarına ilişkin farklı kültür ve toplumlarda cinsiyet eşitsizliklerine maruz kalmıştır. İnsanların temel haklarından biri de şüphesiz eğitimidir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, kadınların eğitimini artırmaya yönelik hem ulusal hem de uluslararası girişimlerde bulunulmuştur fakat ülkemiz henüz cinsiyet eşitsizliğinden tam anlamda sıyrılabilen bir ülke konumuna gelememiştir. Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2009 yılında yayınlanan Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'ne göre, Türkiye 134 ülke içinde 129. sırada yerini almıştır. Günümüzde dahi Toplumun büyük bir kısmında kadının en temel görevinin ev hanımlığı olduğuna dair geleneksel bir dayatma söz konusudur. Eğitilmiş kadın insan kaynağı açısından bir toplum için büyük kazançtır. Toplum içindeki etkinliğini kanıtlayan ve statüsünü yükselten kadın toplum için adeta asansör gibidir. Kadının toplum içinde yükselmesi toplumun gelişmişlik düzeyinin yükselmesi ile paraleldir. Eğitim yaygınlaştıkça kadınlar güçlenecektir. Bu yönde kadınların eğitim faaliyetlerinin artırılması için daha kararlı politikalar yürütülmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Atatürk, K. (1964). *Söylev (Nutuk)*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başar, N. (1961). Atatürk ve Türk Kadını. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 28.
- Çakmak, B. (2011). Tanzimattan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 12, 44-79.
- Doğramacı, E. (1989). *Türkiye'de Kadının Dünyü ve Bugünü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erkal, M. (1987). *Sosyoloji*. İstanbul: Der Yayınları.
- Freud, S. (1967). *Cinsiyet ve Psikanaliz*. Selahattin Hilav (çev.). İstanbul: Varlık Yayıncılık.
- Göksel, B. (1984). Atatürk ve Kadın Hakları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 220.
- Göksel, B. (1985). Atatürk'ün Eğitim Konusundaki Görüşleri ve Misak-ı Maarif. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(13), 956.
- Hacib, Y. (1974). *Kutadgu Bilig*. Reşit Rahmeti Arat (çev.). Ankara: 1974.
- HUKSAM (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. *Hacettepe Üniversitesi Dergisi* (s. 78), Erişim: 22 Ekim 2021, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/TCE_201021.pdf
- İleri, C. (1912). *Kadınlarımız*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Karaman, Y. (1994). Planlı Dönemde Kadın Eğitimi Politikamız. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27(1), 401-427.
- Kayadibi, F. (2003). Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü. *Sosyoloji Konferansları*, 28, 25.
- Milliyet (2017). Kadınlarımıza Dair Özet Kronoloji. *Milliyet Gazetesi*, Erişim: 22 Ekim 2021, <http://blog.milliyet.com.tr/kadınlarımıza-dair-ozet-kronoloji/Blog/?BlogNo=575275>
- Okiç, T. (1979). *İslamiyette Kadın Öğretimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.
- Otaran, N., vd. (haz.). (2006). *Eğitimin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi*. Ankara: Unicef.
- Tarhan, N. (2008). *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Taşkıran, T. (1978). *Atatürk ve Kadın Eğitimi*. İstanbul: Ayyıldız Matbaası.
- Tunç, A. (2009). Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri Van İli Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 237-269.
- United Nations. (2000). *Milenium Declaration*. New York.

Şefika Yarkın'ın Özbek Çocuk Edebiyatındaki Yeri

Zabihullah MAJİD OGHLI²²⁷

Özet

Çocuk edebiyatı, çocuklar için yazılmış; onların duygu ve düşünce dünyasına seslenen bir alandır. Hikâye, masal, destan, fıkra, şiir gibi türler; çocuk edebiyatı içinde yer alır. Çocuk edebiyatı eserleri; çocukların hayal dünyasını geliştirme, onların bilişsel ve duyuşsal becerilerine katkı sağlama gibi özellikler taşımaktadır. Çocuk edebiyatı çocuğu yansıtması bakımından evrensel bir değere sahiptir. Afganistan'da çocuk edebiyatı alanında birçok yazar ve eser vardır. Fakat Özbek Türklerinin kendi millî değerlerini ve duygularını işleyen, bu bağlamda eser veren sanatçı sayısı son derece sınırlıdır. Bu durum Özbek Türklerinin millî kimliklerinin geleceğe taşınmasına, çocukların çocuk edebiyatı eserlerine ulaşmasına engel olmaktadır. Bu çalışmada Afganistan Özbek edebiyatı yazarlarından Şefika Yarkın'ın eserleri çocuk edebiyatı ve çocuk edebiyatı özellikleri bakımından incelenmiştir. Şefika Yarkın'ın Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuk edebiyatındaki yeri ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Özbek çocuk edebiyatında ilk kez hikâye yazan yine Şefika Yarkın olduğu için ülkede yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuk edebiyatı için oldukça önemli yere sahiptir. Ayrıca Şefika Yarkın'ın hayatı, eserleri ve işlediği konular hakkında da bilgi verilmiştir. Bunun yanı sıra Özbek çocuklarıyla ilgili yazdığı birkaç şiiri de incelenmiştir. Şiirleri daha çok anne, baba, aile, kadın, Özbek dili, bayrak, Özbek çocuğu, Özbek milleti, kültür, ülke, toprak, bilim, kitap gibi konular hakkında yazılmıştır. Şiirlerin genellikle 7-9 ve 9-14 yaş arasındaki çocuklara göre yazıldığı görülmektedir. Özbek yazar ve şairlerinin teşvik edilmesi, modern dünyada çocuk edebiyatı gelişmeleri hakkında bilgilenmeleri ve konunun önemini idrak etmeleri alandaki boşluğu doldurmada gerekli görülmektedir. Ayrıca Özbek kökenli sanatçıların çocuk edebiyatının farklı türleriyle eserler vermeleri, çocuk edebiyatının yaygınlaşması açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çocuk, Çocuk Edebiyatı, Şefika Yarkın, Özbek Edebiyatındaki Yeri.

ABSTRACT

Children's literature, written for children; It is a space that appeals to their world of feelings and thoughts. Genres such as story, fairy tale, epic, anecdote, poetry; included in children's literature. Children's literature works; It should have features such as developing children's imagination and contributing to their cognitive and affective skills. Children's literature has a universal value in terms of reflecting the child. There are many authors and works in the field of children's literature in Afghanistan. However, the number of artists who work on the national values and feelings of the Uzbek Turks and who produce works in this context is extremely limited. This situation prevents the national identities of the Uzbek Turks to be carried to the future, and the children's access to children's literature works. In this study, the works of Şefika Yarkın, one of the writers of Afghanistan Uzbek literature, were examined in terms of children's literature and children's literature. Information about the place and importance of Uzbek Turks living in Afghanistan in Uzbek children's literature was given by Şefika Yarkın. At the same time, since Şefika Yarkın was the first to write a story in Uzbek children's literature, it has a very important place for Uzbek children's literature of Uzbek Turks living in the country. In addition, information about Şefika Yarkın's life, works and the subjects she dealt with was given. In addition, a few poems he wrote about Uzbek children were also examined. His poems were mostly written on topics such as mother, father, family, woman, Uzbek language, flag, Uzbek child, Uzbek nation, culture, country, land, science, books. It is seen that the poems are generally written for children between the ages of 7-9 and 9-14. It is considered necessary to encourage Uzbek writers and poets, to be informed about the developments in children's literature in the modern world, and to understand the importance of the subject to fill the gap in the field. In addition, it is of great importance for Uzbek-origin artists to produce works with different types of children's literature in terms of the spread of children's literature.

²²⁷ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, zabihullahmajidi@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4814-003X

Keywords: Child, Children's Literature, Şefika Yarkın, Its Place in Uzbek Lit.

Giriş

Şefika Yarkın'ın Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuk edebiyatı alanında çok önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Şartların zor olduğu bir zamanda henüz Özbek çocuk edebiyatıyla ilgilenen kimse yokken yazar; yazdığı birkaç şiirin ve hikâyesinin okul ders kitaplarında bastırıldığı ve Özbek Türklerinin yaşadığı bölgelerdeki okullara gönderildiği bilinmektedir. Ülkedeki olumsuz şartlar devam ederken Özbek çocuk edebiyatı alanında yazılan bir mısra şiir, küçük bir hikâyenin bulunup incelenmesi, çocuk edebiyatına kazandırılması, gelecek Özbek nesilleri için çok önemli bir katkı olacaktır.

Bu amaçla çocuk edebiyatının bir parçası olduğu düşünülen şiir, hikâye ve destan gibi bütün eserler titizlikle incelenmiştir.

Şefika Yarkın'ın şiir eserleri olan *İpek Kanat Kurlangıç*, *Meyvelerle Tanışma* ve hikâye eserleri incelenmiştir. Şefika Yarkın'ın eserleri bu çalışmanın konusudur. Yazarın bu eserleri Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuklarını Olumlu etkileyecek, değerler eğitimine kattı ve Özbek dilini öğrenmelerine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla Şefika Yarkın bu bağlamda çocuk edebiyatına katkısı olacağı düşünülmektedir.

Şefika Yarkın hem yazar hem de şairdir. Yarkın, daha çok Özbek edebiyatı alanında yetişkinlere eser yazmıştır. Bunun yanı sıra Özbek çocuk edebiyatıyla da ilgilenmiştir. Bu alanda ilk olarak "Âk Civciv" adında hikâyesini yazmıştır. Bu eser aynı zamanda Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuk edebiyatı alanındaki ilk yazılan hikâyedir. Dolayısıyla Şefika Yarkın Özbek çocuk edebiyatı alanında çok önemli yere sahiptir.

Yöntem

Çalışmanın evreni Afganistan'daki Özbek Çocuk Edebiyatındaki ulaşılabilen bütün eserlerdir. Çalışmanın örnekleme ise Şefika Yarkın'ın Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuk edebiyatındaki yeri, önemi ve Özbek çocukları için yapılan çalışmalar ve bulunan eserlerdir.

Araştırma sürecinde literatür taraması yapılmıştır. Bu alanla ilgili çalışmalar daha önce incelenmiştir. Afganistan'daki Özbek Çocuk edebiyatıyla ilgili eserlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda Şefika Yarkın'ın eserleri çocuk edebiyatı bağlamında incelenmiştir. Araştırmanın kuramsal çerçevesinde Tacettin Şimşek'in *Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitab'ı*, Mustafa Ruhi Şirin'in *99 Soruda Çocuk Edebiyatı*, Alemdar Yalçın ve Gıyasettin Aytaş'ın *Çocuk Edebiyatı*, Şener Demirel'in *Edebi Metinlerde Çocuk Edebiyatı*, Ferhan Oğuzkan'ın *Çocuk Edebiyatı* kitaplarından yararlanılmıştır.

İncelenen bu eserler şiir ve hikâyelerden oluşmaktadır. Eserlerin çocuk edebiyatının özelliklerine göre yazılıp yazılmadığına bakılmıştır. Eserlerde incelenen özellikler dış kapak ve dış kapakta hangi bilgiler yer alıyor, dış kağanın resim özellikleri, iç kapak ve iç kapakta hangi bilgiler yer alıyor, kağıtların kalitesi, sayfa sayısı, eserde görselin kullanılıp kullanılmadığı, hangi renklerin kullanılmış olduğu, ayrıca yaş seviyesi, yazı Pontus'u, eserin içinde geçen başlıklar, karakterler ve çocuklara verilmek istenen mesajlardır. Kısaca çocuk kitabında bulunması gereken özellikler Şefika Yarkın'ın eserlerinde araştırıldı.

1. Çocuk ve Çocuk Edebiyatının Önemi

Çocukluk dönemi bebeklik döneminden sonra başlayıp ergenlik dönemine kadar devam eden süreci kapsamakta olup, kaynaklarda çocuklarla ilgili şu bilgilere ulaşılabılır: "Çocuk kaynaklarda küçük yaşta oğlan veya kız (TDK, 2005: 444), gereğince olgunlaşmamış insan (Okay, 1998: 24), doğum ve

ergenlik çağı arasındaki dönemi yaşayan 0-15 yaş grubundaki küçük insandır" (Şimşek, 2002: 13). Şirin 99 Soruda Çocuk Edebiyatı eserinde çocukla ilgili şu ifadelerle yer vermiştir. "Çocuk edebiyatı, çocukların büyüme ve gelişmelerine, hayâl, duygu, düşünce ve duyarlıklarına, zevklerine, eğitilirken eğlenmelerine katkıda bulunmak amacı ile gerçekleştiren çocuksu bir edebiyattır" (Şirin, 1994: 9). Şirin; çocuk edebiyatının muhtevasını, "çocuk edebiyatı" kelimesinin anlam çevresini şu şekilde açıklar:

"Çocuk edebiyatı; sadece çocuklara yazılmış, çocukluğu ya da çocuğu anlatan bir edebiyat değildir. Böyle bir edebiyat tanımı bu alanın kapsamını sınırlandırır. Çocuk, her şeyden önce iyi, nitelikli, çocuk kitabından ve yazarından kendisini çocukluğundan çıkarmasını ve kendi dünyasına götürmesini bekler. Çocuğa çocuk olduğunu hatırlatan, onu küçümseyen bir edebiyat çocuk dünyasını yansıtamaz. Bu tür edebiyatı basit ve çocukça bulabilir diyor (Şirin, 1994: 10)."

Oğuzkan; bebeklik ve ergenlik (ilk gençlik) çağları arasında olan çocukları (a) ilk çocukluk çağı, (b) ikinci çocukluk çağı ve (c) son çocukluk çağı olarak üç aşamada değerlendirmiştir. İlk çocukluk çağı 2-6 yaş aralarını kapsarken bu çağa oyun çağı olarak adlandırmıştır. İkincisi ise okul çağı olarak bilinmekte ve bu çağ, 6-10 yaş aralarını kapsamaktadır. En son üçüncü (son) çağ olarak bilinen 10-13 yaş arası ya da 12-14 yaş arasını kapsarken bu çağa erenlik çağı olarak da söylenmektedir (Oğuzkan, 2006: 2).

Çocuk edebiyatının da diğer alanlarda olduğu gibi birçok yazar ve eseri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Çocuk edebiyatı ilk dönemlerde sözel olarak ortaya çıkmış ardından yavaş yavaş yazıya geçmiştir. Geçmişte anne ve anneanneler evlatlarını uyutmak için ninni söyler; masal, hikâyeye okurlarını. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren çocuk edebiyatı ürünleriyle karşılaşır. Bu bakımdan çocuk edebiyatı çocukların duygularını, düşüncelerini, hayallerini ve gerçek yaşamlarını yansıtmalıdır. Çocuklar için yazılmış eserlerde belirli özelliklerin olması gerekir. Bu özellikler; öğretim programlarında ve Çocuk Edebiyatı alanında yazılmış kuramsal kitaplarda belirtilmiştir. Çalışmada Çocuk Edebiyatının kuramsal çerçevesi bağlamında Tacettin Şimşek'in *Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı*, Şener Demirel'in *Edebi Metinlerle Çocuk Edebiyatı*, Ferhan Oğuzkan'ın *Çocuk Edebiyatı* kitapları okunmuş bu çerçevede Afganistan'daki yazar ve şairlerden başta Şefika Yarkın'ın eserleri ve Rahim İbrahim'in Özbek Çocuklar için yazdığı makalesi incelenmiştir.

Özbek Türkçesinde Çocuk Edebiyatına "Bâlalar Adabiyâtı" denir. Özbek Türklerinde çocuğa "bâla" denir. Bebeğe de Çaçalâq veya Çakalâğ denilmektedir. Afganistan'da Özbek çocuk edebiyatı, Farsça ve Peştuca çocuk edebiyatı gibi geç başlamıştır. Afganistan'da Özbek çocukları öz edebiyatlarına çok geç kavuşmuşlardır. Afganistan'da Özbek çocuk Edebiyatı'nın tarihi sürecine bakıldığında yaklaşık otuz (30) yıla yakın bir süreçte var olduğu görülmektedir. Bu dönem çocuk edebiyatı parlak bir dönem olmayan süreçte icat edilmiştir. Bunun da sebebi iç savaşın çıkmasından kaynaklıdır. Özbek çocukları yeterli düzeyde eğitim görememiş, okulda gördüğü eğitim de Farsça ve Peştuca ile sınırlıdır (İbrahim, 2002:3).

Afganistan Özbek şair ve yazarlar Özbek çocuk edebiyatı alanında hikâyeye, şiir, destan ve çeviri eserlerle ilgilenmeye başlamışlardır. İlk defa çocuklar için şairler şiir yazmışlardır. Bu şiirler daha çok büyük yaş aralığındaki çocuklar için yazılmıştır. Fakat çocuklar bu şiirlerden pek zevk almamışlardır. Bunun sebebi çocukların bu dile pek hâkim olmamaları ve huzurlu bir ortamda yaşamıyor olmalarındadır. Şairlerin çocuklar için yazdıkları şiirler tamamen öğreti amaçlı yazıldığı için ve dili çocuklara göre ağır olduğu için sevilmemiştir. *Gelecek Baturları* adlı kitapta geçen bu şiirler yetişkinler tarafından da dili basit olduğu için beğenilmemiştir (İbrahim, 2002:7)

Afganistan'da Özbek çocukları için ilk yazılan şiir kitabı Alhac Ustad Eşraf Azim'i tarafından 2000'li yıllarda yazılan *Gelecek Baturları* adlı eserdir. Rahim İbrahim çocuklar için yazdığı makalesinde ilk yazılan şiirleri, hikâyeleri ve masalları anlatmıştır. Bunun yanı sıra Şefika Yarkın'ın 1360-62 h.ş (1980-82'li) yıllarında "Âq Juja" Beyaz, Âk Cıvcıv adlı hikâyesi ilk kez Özbekçe ders kitaplarında yer almış; daha sonra eser olarak basılmıştır. (İbrahim, 2002:15).

Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin şair, yazar ve araştırmacıları çocuk edebiyatı alanında ilk olarak şiir yazmışlardır. Daha sonra hikâye, masal, efsane, destan, bilmece, fabl türlerinde eserler yazmışlar ve farklı dillerden çevirmişlerdir. Ayrıca Özbekistan'ın şair ve yazarlarıyla fikir alışverişi yaparak çocuk edebiyatı alanında eserler yazmaya ve çevirmeye başladıkları bilinmektedir. En çok şiir, hikâye ve destan alanıyla ilgilenmişlerdir (İbrahim, 2002:19).

2. Şefika Yarkın'ın Özbek Çocuk Edebiyatındaki Yeri

Şefika Yarkın'ın eşi Alim Yarkın Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek edebiyatının temelini oluşturan ilk yazarlardan biri diyebiliriz. Çünkü onlarca eser, makale ve akademik çalışmalar yazıp çevirmiştir. Şefika Yarkın'da aynı şekilde Özbek edebiyatının temelini oluşturanlardandır. Bu iki şair ve yazarın "Yarkın Online Kütüphanesi" ve online sözlüğü de bulunmaktadır. Bu alanda ilk kez "Ak Civciv" adında hikâye yazmıştır. Bu aynı zamanda Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuk edebiyatı alanındaki ilk yazılan hikâyedir. O yüzden Şefika Yarkın, Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuk edebiyatında çok önemli yere sahiptir. Yarkın'ın çocuk edebiyatıyla ilgili yazdığı şiirler ve hikâyeler Özbek çocukları için oldukça faydalı olduğu düşünülmektedir.

3. Şefika Yarkın'ın Hayatı

Şefika Yarkın (Dibac) 24 Kasım 1955 tarihinde Saripul iline bağlı Takanehane köyünün, Kazihane mahallesinde aydın bir aile içinde dünyaya gelmiştir. Babası Mirza Muhammed Kâsım Kazizade (elektrik) (1908-1998) o dönemlerin en önemli kişilerinden biridir. Saripul şehrinin Belediye Başkanı ve Milletvekili görevlerinde bulunduğu ayrıca tanınmış büyük şair ve yazar olduğu söylenmektedir.

Şefika Yarkın ilk okulunu Mezar-i Şerif'in Sultan Raziye lisesinde, Orta ve Liseyi ise Kabil şehrinin Rabia Belhi lisesinde yüksek dereceyle bitirmiştir. Yazar, Kabil Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimler Fakültesinin Jurnalimiz Bölümünü en yüksek dereceyle 1977 yılında tamamlayıp mezun olmuştur.

Şefika Yarkın 1981 yılında Bilimler Akademisi ve Özbek Dili ve Edebiyat bölümünde bilimsel çalışmalarına başlamıştır. Bu süreç onun hayatının değiştiği ve geliştiği nokta olarak sayılmaktadır. Yazarın kırka yakın basılmış eseri yirmiye yakın ise basılmamış eseri vardır. Ayrıca yüzden fazla ilmi ve edebi makale, şiir ve kısa hikâyeleri de bulunmaktadır.

4. Şefika Yarkın'ın Eserleri ve İşlediği Konular

Şefika Yarkın'ın Özbek çocuk edebiyatı alanında Özbek çocukları için yazdığı ilk çalışması "Âk Civciv" adlı hikâye kitabıdır. Yazarın farklı türde yazdığı eserler şöyledir:

- 1) İpek Kanat Kırlangıç (İyi Çocuklar İçin İyi Şiirler).
- 2) Kaplan Yavrusu Neden Ormana Kaçtı?
- 3) Şiir ve Renklendirme (Meyvelerle Tanışma).
- 4) Âq Juca (Âk, Beyaz Civciv), Çocuklar için kısa hikâye.

5. Bulgular

5.1. Şiir

Arapça bir kelime olan şiir "bilme" tanıma ve anlama" anlamlarına gelse de aslı olan bir edebiyat terimi olarak ne anlama geliştirdi (Demirel). Kıbrıs; genellikle en az kelimeyle en çok şey anlatma sanatı olarak tanımlamakta, ama güzel sanatların bir kolu olarak şiirde, düz anlatımın yanında belli biçimsel kurallara uyma, sözcük seçimi, iç ve dış uyumun yanında estetik bir kaygı da söz konusudur (Kıbrıs; 2006: 102).

Şimşek, Çocuk şiirini; seslerin, ritimlerin uyumların kaynaşmasıyla çocuklar üzerinde güçlü duyguları, izlenimleri, coşkuları canlandırma ve etkileme sanatı olarak açıklamaktadır. Şiir adı verilen edebi türün taşıdığı bütün estetik kaygılar ve ölçüler çocuk şiiri de geçerli, ama çocuklar için yazılan

şiiirlerde kullanılan dilin çocuğa göre olması gereklidir. Bu özellikler, yazılan şiirin yalnızca belli yaştaki çocuklar tarafından okunacağı ya da okunması gerektiği anlamına gelmemektedir. Şimşek'e göre çocuk şiiri, her yaşta okuyucu tarafından okunabilir (Şimşek, 2020: 262).

Çocuk ve Şiir, bu iki kavram birbirine çok yakışmakta olup çocukların ruh dünyasının derinliklerinde şekillenen ve kelimelerle adlandırılan şiir, çocuğun hayal dünyasındaki zenginlik ile eş değerdir. O yüzden şiirin özünde, çocuğun ve çocukça bir dünyanın saflığı ve temizliği var olmaktadır (Yalçın, Aytaş; 2005: 207).

Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin şair ve yazarları Özbek çocukları için ilk olarak şiir yazdıkları görülmektedir. Şiir yazmalarının sebebi olarak Farsçanın etkisi olduğu düşünülmektedir. Ülkede okuma ve yazma Arap alfabesiyle gerçekleştiği ve ülke genelinde ortak dilin Farsça olması dolayısıyla şiir ön plana çıkmaktadır. Özbek şair ve yazarlar şiir aracılığıyla çocukları anlatmaya ve anlamaya çalışmışlardır.

Şefika Yarkın son yıllarda Özbek edebiyatı alanında birçok eser yazıp çevirmiştir. Aynı zamanda eşi Alim Yarkın da Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin en büyük edebiyat yazarlarından biri olarak bilinmektedir. Şefika Yarkın hem şair hem yazardır. Özbek çocukları için birkaç eseri bulunmaktadır. 2011 yılında "*Eypak Kanāt Kaldirgāç (Yaħşi Bālalar Eyçun Yaħşi Şirlar), İpek Kanat Kurlangıç (İyi Çocuklar İçin İyi Şiirler)*" adlı eseri yazmıştır. Eser toplam yirmi iki başlıktan oluşmaktadır.

Bu eser ortaokul çocuklarının seviyelerine göre yazılmıştır. Eser toplam 28 sayfadan oluşmaktadır. Eserin yazı puntosu 11, kitabın boyutu 15 santim, iç kapakta yazarın adı, eserin adı, yayın yeri, yayın yılı, baskı sayısı yazılmaktadır. Ayrıca eserin dış kapağında ise besmele, yazarın adı, eserin adı ve yayın yılı yazılmaktadır. Kitabın ciltlenmesinde tel zimba ile dikme kullanılmıştır. Eserde on tane resim kullanılmıştır. Eserde kullanılan resimlerin rengi ise mavi, sarı, pembe, siyah, kırmızı, yeşil, kahve ve beyaz olup çocukların ilgisini çekecek biçimdedir. Eserin dış kapağı, iç kapağı ve içindeki kağıtları oldukça kalitelidir. Bu özellikler eserin 10-14 yaş arası çocukların okuyabileceğini gösterir. Eser Özbek Türkçesiyle yazılmıştır. Aşağıda eserin içinden bir şiiri alınarak çocuk edebiyatının özelliklerine göre incelenmiştir.

Eserin on ikinci şiiri ise "Dilim" adlı şiirdir. Şiir, model şiirler diye adlandırdığımız özelliğe göre yazılmıştır. Ayrıca şiir ikili(beyit) şeklinde yazılmıştır. Şiir a, a, a, a b, b, b, b olarak düz kafiye şeklinde yazılmıştır. Şiir hem 7'li hem de 8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

"Dile temel koymuş babam. / Nevai"dir Mir-i Kelâm" diyerek şair, burada Özbek çocuklara Özbek dilinin ne kadar önemli olduğunu ve bu şiirin dilde onlarca, yüzlerce büyük bilim adamları, filozof, padişahlar, devlet kurmuş hükümdarlar, dünyayı fethetmiş emir ve şahlar, şairler ve yazarların gelip geçtiğini, şiir mısralarının bazılarında bu isimleri yazarak anlatmak istemiştir. Ayrıca dili kaybolan bir milletin ili de olmaz yurdu da olmaz olduğunu anlatmak istediğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu şiir ortaokul çocuklarının seviyelerine göre yazılmıştır.

Şiirin mısraları kısa ve sade bir dille yazılmıştır. Hemen hemen şiirin her mısrasın da mecaz olarak Nevai gibi büyük âlim ve hükümdarları anlatmıştır. Kısaca Özbek milletinin tarihini anlatmak istemiştir. Çünkü binlerce eserin bu dilde yazıldığını ve binlerce âlimlerin bu dilde yazdığını ve konuştuğunu şiirin son mısralarında anlatmaktadır. En sonunda da Özbek dilinin diri ve canlı kalmasını istemiştir. Şiirin teması milli birlik, tarih bilinci diyebiliriz. Ayrıca şiir kültürel ve dinî değerler taşımaktadır. Şiirin söz varlığı olarak ise kelâm, server, Çolpan, yıldız ve deha gibi kelimeler geçmektedir.

Dilim

Özbek dili benim dilim

Yaşasın özgür ilim

Dile temel koymuş babam
Nevai'dir Mir-i Kelâm

Özbek dili, "Babür" dili
"Âtay"nın cân ve kalbi

Söz "Şahı" "Hâfız", "Lutfi'dir
"Sayıf" ve "Fuzuli" sözüdür

Yine "Mahmut-I Kaşgari"
Sözlüklerinin serveri

"Uluğ Bek"dir Fen yıldızı
Tatlı olur "Çolpan" sözü

"Maşrab", "Amir" ve "Nâdir"
"Sina" ve "Biruni" sera(iyi)

Binlerce eser bu dilde var
Binlerce deha bu ilde var

Yaşasın Özbek dili
Yaşasın Özbek dili

(Yarkın, 2011:15)

5.2. Hikâye

Hikâye; Arapça "hikâyet" kelimesinden türemiştir. Arapçadan Türkçeye geçen hikâye TDK'nin Türkçe sözlüğünde "Bir olayın sözlü ya da yazılı olarak anlatılması (TDK, 2011: 1100)" olarak tanımlanır. Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitabında ise hikâye "Belli bir zaman ve yerde az sayıda kişinin başından geçen, gerçeğe uygun birtakım olaylar anlatan ya da birkaç kişinin karakteri çizilen roman türünden kısa yapıt, öykü" olarak tanımlanır (Şimşek, 2020: 226).

Hikâye, şiir ile roman arasında hassas bir yapıya sahip ve görüldüğünden çok daha önemli özellikleri olan edebî bir türdür. Genel olarak anlatmaya dayalı bir edebî tür olan hikâye, çoğu zaman birtakım olaylar ve kişilere de yer verdiği için, çoğu zaman romanla bir arada değerlendirilmektedir. Öykü, kendine has yapısı itibarıyla diğer edebî türlerden farklıdır (Yalçın, Aytaş, 2005: 145).

Hikâye hayatta olan veya olabilecek olayları bir ölçü ile anlatan, hayalde tasarlanan ilgili çekici birtakım olayları anlatarak okuyanda heyecan veya zevk uyandıran yazı, bu yazılar hem yaşanmış hem kurgu hem de gözlem sonucu meydana getirilendir (Demirel, 2010: 198).

İlk eseri olan "Âk Cıvcıv" ortaokul çocuklarının seviyelerine göre yazılmıştır. Eserin yazı puntosu 11, kitabın boyutu 15 santimdir. Eserin kitap halindeki basımında herhangi bir resmin kullanılmadığını görmekteyiz. Fakat okul ders kitaplarındaki kullanılan metinlerinde yazıya uygun resim kullanılmıştır.

Eserde kullanılan resimlerin rengi ise mavi, sarı, pembe, siyah, kırmızı, yeşil, kahve ve beyaz olup çocukların ilgisini çekecek biçimdedir. Bu özellikler eserin 10-14 yaş arası çocukların okuyabileceğini gösterir.

Hikâyede söz varlığı bağlamında çocukların kelime hazinesini genişletecek "türlü kuşlar, ak, saman hane, sapan, bakır ile ibrik, yem, tahıl gibi kelimeler geçmektedir. Ayrıca ikilemeli kelime olarak "pıt pıt" geçmektedir. Dolayısıyla Özbek Türkçesine de katkıda bulunmaktadır. Teması ise özlem ve sevgidir. Şefika Yarkın'ın "Âk Cıvcıv" adlı hikayesine aşağıda yer verilmiştir.

5.2.1. Şefika Yarkın'ın "Âk Cıvcıv" Hikâyesi

Sencer'e babası Kabil'den bir tane renkli kitap getirdi. Bu renkli kitabın içinde çeşitli kuşların resimleri çizilmişti ve her kuş hakkında bilgi verilmişti. Sencer bu kitabı birkaç kez okudu ve bütün kuşların içinden bir tane Ak Cıvcıv'i çok beğendi. Sencer uzun zamandan beri paralarını bir kutunun içinde biriktiriyordu. Kutuyu götürüp annesine verdi. Anneçğim, şu paralara bir tane Ak Cıvcıv veriyor mu? Annesi sordu: Cıvcıv ne yapacaksın? Tavuğumuz gürk olmuş. Gidip birkaç tane yumurta satın alıp gel, bastırırsak çok cıvcıv olacak, hangisi hoşuna gidiyorsa onu al.

Sencer hemen dükkâna gitti ve on bir tane yumurta satın alıp geldi. Annesi samanhanenin bir köşesine biraz saman açarak yumurtaları koyar ve üstüne de gürk olan tavuğu yerleştirir. Sonra Sencer'e bakıp: al şimdi sen bilirsin tavuğa bakmak. Her gün iki üç kere tavuğa bakar ve suyunu yemini tazeleyip dururdu. Yirmi bir günden sonra cıvcıvler çıkmaya başlayacaktır. Sencer samanhaneye yavaşça girer ve getirdiği bir bardak suyla yemi tavuğun önüne bırakır ve ardından gülümseyerek samanhaneden çıkıp gider. O, annesinin dediği gibi yirmi bir gün boyunca tavuğun suyunu, yemini tazelerdi ve günleri sayardı.

Yirmi birinci günü rüyasında yine saman haneye gidiyor ve tavuğa su ve yem veriyor. Tavuğun başını ve sırtını okşar, gönlü ister istemez tavuğun yanından ayrılıp okula gidiyor. Sınıfta olmasına rağmen aklı ve fikri saman hande, tavuğun yanındaydı. Siyah tahta da yazılan beyaz yazılar gözüne Ak Cıvcıv gibi görünüyordu. Önce bir tane Ak Cıvcıv göründü. Sonra iki tane, üç tane, dört tane... on bir tane Ak Cıvcıv! Hepsi kitaptaki gördüğü Ak Cıvcıv gibiydiler! Tüyleri güneşin arasından parlayan kara benziyordu. Gözleri siyah elmas gibi parlıyor ve bir tane bile siyah beni yok! Kitapta çizilen Ak cıvcıv'in ta kendisi gibiydi; kendisinin sevdiği ve gönlünün istediği bembeyaz cıvcıvler! Civ cıvcıvler duran on bir tane Ak Cıvcıv!

Sencer bu cıvcıvleri gördü ve cıvcıvleyen sesi duydu. O yüzden istemeden gülerken uyandı. Öğretmen merak ederek sordu: Sencer! Niçin güldün?

Öğretmenin kulağına gelen o gülme sesi kulağında çok şankılandı ve Ak Cıvcıvler siyah tahtanın yüzünden yavaş yavaş silinip kaybolmaya başladı ve tahtanın yüzünde matematik soruları kaldı. Sorular sanki küsmüş ona bakıyordu. Çok iyi hayaller ve güzel duygular kelebek gibi baş ucundan uçup gitti ve öğretmenin sesi kulağına çok yükselerek geldi: Sencer sana ne oldu? İyi misin? İyiyim, öğretmenim! Niçin tahtaya öylece baka kaldın ve yazıları da not defterine yazmadın? Sencer utanarak, sesini alçakça çıkararak cevap verdi: anladım, öğretmenim. Not defterime hemen yazacağım. Öğretmen yine tahtanın yanına varıp: "otur. Fikrini ve kafanı başka yerden toplu da derse odaklan. Bilemediğin soruları sor" dedi ve yeni soruları yazıp çözmeye başladı. Sencer şaşırıp, "peki" dedi ve yerine oturdu, ama hiçbirini düşünmedi.

Sencer o günü halsizlik ve sabırsızla geçirip, okulun zil sesinin çalmasını bekleyip durdu. Zil çalar çalmaz sınıftan fırlayıp çıktı ve koşarak evine gitti. Sencer'in nefesi tükenmiş ve çok yorulmuştu, evine koşarak girdi ve tandırda ekmek yapmakta olan annesine: "selam anneçğim" deyip, kitaplarını tandırın kenarına koydu, samahaneye doğru gitti. Samahanenin kapsını açıp girdiği zaman, yüreği sevinçle

doldu, göğsünde pıt pıt diye vurmaya başladı ve gözleri yerinden çıkacaktı sanki. Kulağına tavuğun titrediği ve birkaç tane civcivin sesi geldi. Sencer yakınlaştığında civcivler korkup, seslerini daha da yüksek çıkarmaya başladılar ve annesinin kanatlarının altına gizlendiler. Tavuk Sencer'i tanıyıp, titreyerek civcivlerine güvenmesini istedi. Civcivler yavaş yavaş annesinin kanatlarının altından çıktılar. Sencer saydı: bir, iki, üç, dört, beş, altı. Onun gözlerinde altı tane civciv civcivleyip yürümekteydi. Sencer öyle dikkatlice baktı ve kendisinin sevdiği o Ak Civcivi aradı. Civcivler renkliydiler: sarı, kara, beyazla siyah karışım rengi, iki tane ak civciv de vardı, ama birinin kafası ve bir diğerinin de kanadının ucu siyahtı. Sencer üzülmüştü, canı sıkılmıştı ve ağladı. Onun canı istediği, kitapta çizilen Ak Civciv bunların arasında görünmüyordu. Yaptığı onca zahmetler ve fedakarlıkları, tavuğa baktıkları boşuna mı gidecekti? Sencer sinirlenmişti, tavuğu suçlu bulacaktı ki yine bir civciv tavuğun arkasından çıktı ve Sencer sevinçten ve mutluluktan gözleri yaşarmıştı. Gözüne ne görünüyordu? Bir Ak Civciv! Kitaptakinin aynısına benziyordu! Tüpleri bembeyaz kara benzeyip parlıyordu. İki gözü iki siyah elmas gibi parlıyordu. Bazen de kırmızı cevhere benziyor ve başından ayağına kadar hatta bir tane bile siyah nokta veyahut da beni yoktu.

Sencer tavuğu okşayıp ve Ak Civcivi de eline alıp burnundan öperek tavuğun titremesine bakmadan samanhaneden çıkıp, annesinin yanına koşarak vardı ve zevkle söyledi: anneciğim buna bakın! Benim Ak Civcivimi görün! Kitabumdaki gibi bembeyaz! Annesi pişmiş ekmeği tandırdan çıkarıp, ekmeğin üstüne de su sürdü, şalın üstüne koydu ve civcive bakarak söyledi: ne kadar güzel bir civcivmiş! Kaç tane civciv çıktı? Sencer üzgün bir şekilde cevap verdi: yedi tane. Ama sadece şu beyazmış. Annesi moralini yükseltip söyledi: hepsi de civciv ki! AK veya Siyah ne demek? Bunların rengi zamanla değişecektir. Birkaç tanesi zamanla beyaz da olabilir. Yine de için rahat değilse seneye Ak Tavuğun yumurtasını alarak bastıracağız. O zaman hepsi ak civciv olarak çıkacaktır.

Bana şu bir tane Ak Civciv de yeterlidir. Civcivler ne yiyor? Annesi bir tane ekmeği tandırdan koparıp cevap verdi: her türlü yem(tohum-tahıl) olsa yer dedi. Eğer tohum bulamazsan kepeği alıp yağa karıştırarak da verebilirsin, dedi. Sencer "peki, anneciğim" deyip, samanhaneye doğru gitti ve annesi arkasından seslendi: Sencerciğim, girdiğinde, çıktığında kapıyı iyice kapat dedi. Yine o büyük simsiyah kedi girip, civcivlerini yemesin. Sencer samanhaneye girmeden önce annesinin söylediklerini işitip şöyle dedi: "içiniz rahat olsun, merak etmeyin anneciğim! Dediğiniz gibi yapacağım" dedi ve samanhaneye girip, tavuk ve civcivlere su ve yem verip, onların su içmesine, yem yemesine bakıp, oturdu. Bir süre sonra annesi "Sencer, Sencerciğim" deyip, sesinin çıktığı kadar seslendi ve gönlü ister istemez Ak Civciv 'den ayrılarak "efendim, anneciğim" dedi ve samanhanenin kapısını sertçe çekerek çıkıp gitti. Ama kapı düzgün kapanmamıştı ve arası açık kalmıştı.

Sencer annesinin elini bakır ibrikle yıkattıktan sonra sofrayı açtı ve "yemeği getireceğim" diye, mutfağa gitti. Henüz mutfağa varmamışken, gözü samanhanenin kapısına çarptı, kalbi bir anda duracak gibi oldu. Samanhaneye doğru koştu ve kapıyı şaşkınlıkla açtı. Tam o sırada bir siyah şey iki ayağının arasından geçip kaçarak gitti. Sencer karanlıkta dikkatlice bakınca onun bir kedi olduğunu gözlerinden tanıdı. Sencer mutfağa koşarak vardı ve "anneciğim, yemeği siz kendiniz götürün. Benim bir işim var" deyip, annesinin elinden fener alarak samanhaneye girdi ve içinden: Allah'ım, keşki bu siyah kedi benim Ak Civcivimi yememiş olsun. Feneri yaklaştırarak civcivleri saymaya başladı: bir, iki, üç, dört, beş, altı. Yine de tek tek saydı. Bir, iki, üç, dört, beş, altı. Her ne kadar saysa da civcivlerin sayısı altıdan fazla olmuyordu. Sencer tavuğun her yanına baktı, samanhanenin her yerini gözden geçirdi, dışarı çıkıp her yere baktı hatta gizli olan yerlere de baktı. Yine samanhaneye girip, oraya buraya baktı. Ama hepsi boşunaydı! "Hangi civcivi yemiştir acaba?" deyip, civcivleri tek tek gözden geçirdi. Ak Civciv 'den başka hepsi vardı. Sencer'in canı sıkılmış ve kalbi kırılmıştı. Samanhanenin kapısını kapatıp, zincirini takıp, evine gitti. Anne babası her ne kadar yemeğe çağırsalar da gitmeyip, yorganı üstüne çekerek yattı. Sencer kendisini suçlu buluyordu: kapıyı nasıl da kapatmayıp, açık bırakmışım? Eğer kapıyı iyice kapatıp, zincirini taksaydım, siyah kedi benim Ak Civcivimi alır mıydı? Zavallı Ak Civcivim, sonunda siyah kedinin yemi oldun! Sencer yorganın altında bir o yana bir bu yana dönmekteydi, gözü yaştan doldu ve neredeyse ağlayacaktı, ama ağlamadı. Ona "kız çocuklar ağlayabilir veyahut da ağlaması normaldi ama erkek çocukların ağlaması ayıp oluyor, utanılacak bir şey bu" diye, söylemişlerdi.

Sencer ah çekip, kafasını yorganın altından çıkardı. O sırada gözü duvara takıldı ve orada bir şey görmüştü, duvarda asılmış olan sapanıydı. Sencer bir anda ayağa kalktı, sapanını duvardan aldı ve birkaç tane taşı da oralardan topladı ve yastığının altına koyarak yattı. Sencer'in sapanla arası çok iyiydi. Bazen arkadaşlarıyla yarış da yapardı. Yarışmada ya duvara ya da ağaçların gövdesine bir yuvarlak çizip, bu yuvarlağı nişan alarak sapanı taş koyup atarlardı. Sencer'in arkadaşları Sencer kadar yetenekli değil ve hatta doğru nişan alamazlardı. Sencer her yarışmada yuvarlağın tam ortasını vurur ve yarışmada galip olurdu. O, bu kadar yetenekli olmasına rağmen şu ana kadar herhangi bir serçe veyahut da canlıya zarar vermemişti. O yüzden ta yarışma olana kadar sapanı duvarda asılı dururdu. Ama şu an siyah kedi onun Ak Cıvcivini yemişti. Sencer sabah erkenden uyandı. Sapanını ve taşlarını alarak samanhaneye doğru gitti. Samanhanenin kapısını açtı, kendisi duvarın bir kenarında gizlenip kedinin gelmesini bekleyip durdu. Aradan birkaç saat geçti ama siyah kedi gelmedi. Sencer umutsuz olmuştu, "yarın yine bekleyeceğim" deyip, tam gidecekti ki siyah kedi duvarın üstünde görüldü. Sencer sapanını hazırlamış, içine de bir tane taşı koyup nişan almıştı. Siyah kedi yavaş yavaş samanhaneye doğru gelmekteydi.

Kapının açılmış bir şekilde durması ve kimsenin de görünmemesi kediyi biraz da olsa cesaretlendirmişti. Siyah kedi duvardan zıplayarak kapının üstüne düşecekti, Sencer de sapanındaki taşı atıvermişti. Kırıcı taş siyah kedinin alından yapışmıştı. Siyah kedi miyavlayarak kapının üstünden düşüverdi ama yine de kırıcı ve keskin bir taşı alarak kedinin karnına saplamıştı. Siyah kedi oracıkta yuvarlanmış, alından da kan akmaktaydı ve morarıp kaldı. Sencer ilk kez bir canlının canını aldıysa da pişman olmamıştı, sapanını cebine soktu ve sinirlenerek kediye bakıp şöyle dedi: eğer sana benzeyen acumasız, zâlim kedilerin önü alınmazsa dünya üzerinde mazlum cıvcivlerin adı bile kalmazdı.

SONUÇ

Çalışımımız Şefika Yarkın'ın Özbek çocuk edebiyatındaki yeri, önemi, işlediği konulardan bahsedildi. Çocuk edebiyatı, çocukların büyüme ve gelişmelerine, hayâl, duygu, düşünce ve duyarlıklarını, zevklerini, gerçekleştiren çocuksu bir edebiyata denilmektedir. Şefika Yarkın'ın Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Özbek çocuk edebiyatı alanındaki yaptığı çalışmalara bakılmıştır. Yarkın'ın çocuk edebiyatıyla ilgili yazdığı şiirler ve hikâyeler Özbek çocukları için yazılıp yazılıp yazılmadığına, önemime ve çocuk edebiyatının özelliklerine göre incelenmiştir. Ayrıca Şefika Yarkın'ın hayatından ve eserlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra şiir ve hikâye hakkında genel bilgi verilmiştir. Aynı zamanda eserlerinden bir tane şiir alınarak çocuk edebiyatının özellikleri göz önünde bulundurulmuş incelenmiştir. Araştırma sürecinde literatür taraması yapılmıştır. Çalışmamızın amacı Özbek çocuk edebiyatına verilen değerlerdir.

KAYNAKLAR

- Şimşek, Tacettin. (2020). Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Oğuzkan, Ferhan. (2006). Çocuk Edebiyatı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şirin, Mustafa Ruhi. (1994). 99 Soruda Çocuk Dizisi Çocuk Edebiyatı. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Demirel, Şener. (2010). Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatı. Ankara: Pegem Akademi.
- Yalçın, Alemdar. Aytaş, Gıyasettin. (2005). Çocuk Edebiyatı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şimşek, Tacettin. (2002), Çocuk Edebiyatı, Ankara: Rengarenk Yayınları.
- Yarkın, Şefika. (2011). İpek Kanat Kırılmaç (İyi Çocuklar İçin İyi Şiirler). Kabil: Afganistan Kalem Topluluğu Yayınları.
- Yarkın, Şefika. (2018). Şiir ve Renklendirme (Meyvelerle Tanışma). Kabil: Çocuk Yayınları.
- İbrahim, Rahim. (2002). Afganistan'da Çocuklar İçin Edebiyat. Kabil: Goethe Institut, Dergi Sayısı 15, sayfa aralığı 36.
- Yavuz, Duygu. (2019). Çocuk Edebiyatı ve Kültürel Semboller. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları, Dergi Sayısı 6, sayfa aralığı 175-184.

Ahmed Ali'nin *Delhi'de Alacakaranlık* Adlı Romanında Pandemi ve Sömürgecilik

Zerrin EREN²²⁸

ÖZET

Pakistanlı diplomat, edebiyat eleştirmeni, şair ve yazar olan Ahmed Ali, *Delhi'de Alacakaranlık*²²⁹ (*Twilight in Delhi*) başlıklı ilk romanıyla uluslararası üne kavuşmuştur. Roman, 1911 ile 1919 yılları arasında Hindistan'da geçer. Romanın geçtiği bu yıllarda, Hindistan hem bir İngiliz sömürgesidir hem de iki salgın hastalığın- İspanyol gribinin ve veremin- pençesinde kıvrılmaktadır. İspanyol gribinin 1918 yılında Hindistan'da "yalnızca 3 aylık bir dönemde", 12 milyon kişinin ölümüne neden olduğu ileri sürülmüştür (Acharjee, 2020). Bu rakam, pandeminin Hindistan'da yol açtığı felaketin büyüklüğünün kanıtıdır. Ali, Mir Nihal ve ailesinin öyküsünü anlattığı romanında hem iki salgının hem de sömürgeleşmenin ülkenin insanlarını, değerlerini, kültürünü nasıl yok ettiği sergiler.

Bu çalışmanın amacı, Bilgece'nin ölümünden sonra, yakın çevresinin kocası Asghar'a olan tutumu ile Habibuddin'in ölümünün ardından yakın çevresinin karısı Begam Habib'e tutumunu toplumsal cinsiyet açısından karşılaştırmak, pandeminin toplumdaki yozlaşmayı nasıl ortaya çıkardığını tartışmak ve hastalık ile sömürgeci arasındaki benzerliğe katılımcıların/okurların dikkatini çekmektir. Bu romandaki, pandemi ve sömürgeci arasındaki benzerlik, Susan Sontag'ın *Metafor olarak Hastalık* (*Illness as Metaphor*) adlı çalışmasının ışığı altında yapılacaktır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ahmed Ali, *Delhi'de Alacakaranlık*, Pandemi, Sömürge

ABSTRACT

Ahmed Ali, a Pakistani diplomat, literary critic, poet and novelist, gained an international reputation for his first novel titled *Twilight in Delhi*. The novel is set in India between 1911 and 1919. During these years when the novel is set, India both was a British colony and suffered from two epidemics, namely flu and tuberculosis. It has been claimed that Spanish flu caused the death of 12 million people" over a period of just three months" in India in 1918 (Acharjee, 2020). The death toll is the evidence of the extent of the disaster that the epidemic caused in India. Ali in this novel in which he tells the story of Mir Nihal and his family displays how both epidemics and colonialization destroyed the people, values and culture of the country.

The aim of the study is to compare and contrast the attitude of Asghar's immediate circle towards him after the death of his wife Bilgece and the attitude of Begam Habib's immediate circle towards her after the death of her husband Habibuddin in terms of gender, to discuss how the pandemic revealed the corruption in society and to take the attention of the participants/readers to the similarity between illness and colonizer. The similarity between the pandemic and the colonizer will be scrutinized under the light of Susan Sontag's *Illness as Metaphor*. The method to be used in this study is content analysis.

Keywords: Ahmed Ali, *Twilight in Delhi*, Pandemic, Colony

GİRİŞ

²²⁸ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, erenz@omu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8579-6639>

²²⁹ Bu roman henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Çevrildiğinde farklı bir başlık kullanılabilir.

Pakistanlı diplomat, edebiyat eleştirmeni, şair ve yazar olan Ahmed Ali, *Delhi’de Alacakaranlık (Twilight in Delhi)* başlıklı ilk romanıyla uluslararası üne kavuşmuştur. Roman, 1911 ile 1919 yılları arasında Hindistan’da geçer. Romanın geçtiği bu yıllarda, Hindistan hem bir İngiliz sömürgesidir hem de iki salgın hastalığın- İspanyol gribinin ve veremin- pençesinde kıvrılmaktadır. İspanyol gribinin 1918 yılında Hindistan’da “yalnızca 3 aylık bir dönemde”, 12 milyon kişinin ölümüne neden olduğu ileri sürülmüştür (Acharjee, 2020). Bu rakam, pandeminin Hindistan’da yol açtığı felaketin büyüklüğünün kanıtıdır. Ali, Mir Nihal ve ailesinin öyküsünü anlattığı romanında hem iki salgının hem de sömürgeleşmenin ülkenin insanlarını, değerlerini, kültürünü nasıl yok ettiği sergiler.

Bu çalışmanın amacı, Bilgece’nin ölümünden sonra, yakın çevresinin kocası Asghar’a olan tutumu ile Habibuddin’in ölümünün ardından yakın çevresinin karısı Begam Habib’e tutumunu toplumsal cinsiyet açısından karşılaştırmak, pandeminin toplumdaki yozlaşmayı nasıl ortaya çıkardığını tartışmak ve hastalık ile sömürgeci arasındaki benzerliğe katılımcıların/okurların dikkatini çekmektir. Romanda, gerek sömürgecinin gerekse ataerkil toplumun sömürüsüne sessiz kalmanın, sömürenin tutum ve söylemlerini içselleştirmenin, sömürüyü güçlendireceğinin ve pekiştireceğinin sezdirildiği ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

YÖNTEM

Bu yazıda pandemi ve sömürgeci arasındaki benzerlik olduğu ile ilgili tartışma, Susan Sontag’ın *Metafor olarak Hastalık (Illness as Metaphor)* adlı çalışmasının ışığı altında yapılacaktır. Çalışmada, içerik analizi yöntemi kullanılacaktır.

TARTIŞMA

Dört bölüme ayrılan romanın ilk bölümünde, Delhi kenti ile romanın başkişisi Mir Nihal ve ailesi tanıtılır. Roman ilerledikçe, birlikte tanıtılan, yüzlerce yıl önce kurulan, uğruna savaşılan, ölünen, defalarca yıkılıp yeniden inşa edilen (Ali, 1994, s. 4), bu şehir ile en büyük tutkusu güvercin beslemek olan Mir Nihal ve ailesinin gelecekte yaşayacakları acılar arasında bir benzerlik olduğu anlaşılır.

Begam Nihal, 22 yaşında olan, oğulları Asghar’ın evliliğini konuşmak için, gece yarısı eve gelen eşini beklemiştir. Asghar’ın evlilik yaşı gelmiştir ve uygun bir kızla evlendirilmesi gerekmektedir. Konuşmaları güvercin evinden gelen gürültülerle kesilir. Güvercin evine giren bir yılan, Mir Nihal’in özenle beslediği genç bir güvercini öldürmüştür. Romanın başlarındaki bu sahnenin bir önseme (foreshadowing) olduğu düşünülebilir. Güvercinler, huzurun, barışın simgesidir. Barbara Allen, “Güvercinlerin barışçıl kuşlar olduklarını, ancak kışkırtıldıklarında yaşadıkları bölgeyi savunacaklarını” söyler (2009, s. 29). Güvercin evinden gelen sesin nedeni, güvercinlerin kendilerini, dışarıdan gelen düşmana karşı savunmaya çalışmalarıdır. Ancak güçlü olan düşman, bu sahnede yılan, bir güvercini öldürmüştür. Yılanın, kafese giren yabancıнын, romanda sömürgeciyi, salgın hastalıkları temsil ettiği söylenebilir. İlk sahnede Mir

Nihal, yılanı öldürmeyi başarmış ancak değerli bir güvercinin ölmesini engelleyememiştir. Aynı sahnede Mir Nihal, İngiliz gömlek ve ayakkabıları giyen oğlu Asghar’a da öfkelenir; kendisini “kirli İngiliz ayakkabılarını” (Ali, 1994, s. 10), giymemesi konusunda defalarca uyardığını söyleyerek, hemen üzerindeki çıkartıp atmasını söyler. Bir başka ifadeyle, Mir Nihal burada kendi bölgesini yabancıların, sömürgecinin etkisinden korumaya çalışan bir güvercin gibidir ve romanın başlarında bu konuda başarılıymış gibi görünür. Mir Nihal’in güvercin evi, ikinci bölümde, yeniden dışarıdan gelen düşmanların, bu kez kedilerin, saldırısına uğrar. Kediler güvercin evinde tam bir “katliam” (Ali, 1994, s. 81) yapmışlardır. Güvercinler, kendilerinden çok güçlü olan saldırgan düşman tarafından öldürülmüşlerdir. Bu sahne, daha sonraki sayfalarda bahsedilecek olan 1857 Ayaklanmasını hatırlatır. İngilizler tarafından kanlı bir şekilde bastırılan 1857 Ayaklanmasından sonra Hindistan’ın yönetiminin tamamen İngilizlere bırakılması gibi, bu kanlı olaydan sonra Mir Nihal de güvercin beslemeyi bırakır; bir anlamda Mir Nihal, güvercinlerin düşmanına boyun eğer.

Mir Nihal, hasta olan metresi Babban Jan Begam’ın durumunun ciddileştiği haberini alınca, güvercin evinin kapısını kilitlemeyi unutarak, metresi için tuttuğu eve koşar. Yazar, eş ve aile ile metresin Mir Nihal için ne anlama geldiklerini uzunca bir şekilde anlatır.

Beş yıldan fazla bir süredir metresi olan Babban Jan’ın durumunun ciddi olduğu haberini aldığı anda, Mir Nihal şöyle düşünür:

Eğer Babban Jan ölürse, kim kendisiyle ilgilenip sevecekti? Kuşkusuz karısı vardı, çocukları vardı. Ancak onların oldukları dünya ev dünyasıydı. İçinde güzellik yoktu, aşk yoktu. Burada, Babban Jan’ın evinde, kendisine her şeyden uzaklaşabileceği, gözlerden uzak huzurlu ortamda sıkıntılarını unutabileceği dingin bir köşe kurmuştu (Ali, 1994, s. 79).

Yukarıdaki alıntı, okura, Mir Nihal için eş, aile ve metres kavramlarının birbirinden ne denli farklı olduğunu gösterir. Eş ve aile, toplum için, soyun devamı, soyun ‘saygın’ bir biçimde devamı için gereklidir. Mir Nihal’e göre, eş seçerken, aşk değil, evlenilecek kişinin soyu önemlidir. Bu nedenle, ilk başta, oğlu Asghar’ın, âşık olduğu Bilgeece ile evlenmesine, Bilgeece’nin annesinin soyunda bir hizmetçi olduğu için karşı çıkar. Bu konu kendisine ilk kez açıldığında, son derece öfkelenir, “aile onuru, aile adı gibi şeyler” (Ali, 1994, s. 48) olduğunu söyler. Bir başka deyişle, eş seçerken aile onuru ve aile adı düşünülmeli, aşk ve sevgi ise gözlerden uzak köşelerde yaşanmalıdır.

Babban Jan’ın ölümü Mir Nihal’in yaşamında, bir dönüm noktasıdır. Tıpkı güvercin evini koruyamaması gibi, artık sıkı sıkıya bağlı olduğu değerlerini de savunmayı bırakır; Asghar’ın, Bilgeece ile evlenmesini onaylar. Uzun süredir kendisine işi bırakmasını söyleyen oğullarını dinleyip, çalışmayı bırakmaya karar verir; artık güvercin de beslemeyecektir.

Mir Nihal'in savunduklarından vazgeçmesinin en büyük kanıtı, Delhi'de yapılan İngiliz Kralı V. George'un taç giyme törenini izlemeye gitmesidir. Törene gitmek istemeyen Mir Nihal'i oğulları ikna eder. Tören alayının geçtiği yerlerden birisi de 1857 yılında İngilizlerle Hintli Müslümanlar arasında kanlı çatışmaların yaşandığı Jama Mescididir. Mescidin merdivenlerine oturmuş, tören alayını izlerken, Mir Nihal, tam burada İngilizler ve Hintli Müslümanlar arasındaki çatışmaları hatırlar. O zamanlar 10 yaşlarında olan Mir Nihal, bu çatışmaları gözleriyle görmüştür. Şimdi aynı gözler, aynı yerde, Hintli Müslümanların İngiliz kralını selamlamasına tanıklık etmektedir (Ali, 1994, s.106-107). Mir Nihal bu durumu şöyle yorumlar: "Onlar 1857 yılının adamlarıydı, bu ödle ve rezil durumlarından mutlu olanlarsa 1911 yılının adamları... Geçmiş ona aitti ve yok olmuştu, gelecekse ona göre değildi" (Ali, 1994, s. 107). Mir Nihal, eski günleri özlemle anmasına rağmen, Hindistan'ın değerlerinin yok olmasına karşı çıkamaz; hatta kendi iki oğlu -Kabiruddin ve Asghar'ın- İngilizleri desteklemesine, İngiliz değerlerinin benimsenmesine de sesini çıkartmaz.

Taç giyme töreninden iki gün önce, töreni protesto etmek için çıkarılan çeşitli yangınlara Mir Nihal ve Habibuddin sevinirken, "ekmek parasını kazandığı kişilere bağlılığı nedeniyle" (Ali, 1994, s. 100) Kabiruddin sessiz kalmayı tercih eder. Asghar ise, İngiliz kıyafetleri giymeyi seven (Ali, 1994, s. 141), karısına İngiliz ayakkabıları alan (Ali, 1994, s.136), evini İngiliz mobilyalarıyla döşeyen (s.141), etrafındakilerin kendisine imrenerek değil, "acıyarak" bakıp, "kendi kültürümüzü unutuyoruz, ... ötekilerin yaşam biçimini öğreniyoruz" (Ali, 1994, s. 142) demelerine aldırmandan sömürgecileri taklit eden bir adama dönüşmüştür. Sömürgeci, artık Mir Nihal'in tek başına mücadele edemeyeceği kadar güçlüdür. Sömürgecinin bu kadar güçlü olmasının nedeninin ise, halkın çoğunluğunun, çeşitli nedenlerle bu yabancı yönetimi desteklemesidir; Kabiruddin'in protesto gösterilerini onaylamaktan çekinmesini, Asghar'ın İngiliz kıyafetleri giymesini, taç giyme töreni öncesinde esnafın satışlardan çok memnun olup, içlerinden birinin yeni İmparatorun Delhi'yi başkent yapacağını ve herkesin "hemen zengin olup, yaşamları boyunca servet içinde yüzeceklerini" (Ali, 1994, s. 99) söylemesini, bu desteklerin örnekleri olarak verebiliriz. Susan Sontag, *Metafor olarak Hastalık* adlı yazısında, kanseri "işgalciye" (1978, s. 14) benzetir. Sontag, tıbbi terimlerden yola çıkarak bu benzerliği şöyle açıklar:

Kanser hücreleri yalnızca çoğalmazlar; aynı zamanda "istilacıdırlar" (Sontag, 1978, s. 63).

Sontag'a göre, kanserli hücreler, ilk tümürden, vücudun en uzak noktalarına kadar yayılarak, vücudun kontrolünü ele geçirirler (Sontag, 1978, s. 63). Sontag'ın bu saptamasından yola çıkarak, bu romanda sömürgeci, kansere benzetilebilir. Tıpkı kanserin, hastanın vücudunda tek tek hücrelerini ele geçirip yayılarak, hastayı öldürmesi gibi; sömürgeci de, çeşitli nedenlerle yayılmasına ses çıkarmayan, hatta onaylayan, kültürünü benimseyen bireyler aracılığıyla, Hindistan'ın değerlerini, kültürünü yok etmeye başlar.

Kanser, önce sinsince yayılır; başta gözle görünür belirtiler göstermeyen bu hastalık, iyice ilerlediğinde, varlığını fark ettirir. Sömürgeci de, bu romanda, tıpkı hastalık gibi, sessizce önce bireyleri ele geçirmiş, sonra da gözle görülür yıkımlar yapmaya başlamıştır. Bu yıkımlardan, Delhi’de halkı en çok rahatsız edenleri, Chandni Chowk (Ayışığı Meydanı)’nın yapılan değişikliklerle eski güzelliğini kaybetmesi, şehrin duvarlarının yıkılması, hatta şehrin çok uzağında yeni bir Delhi şehrinin kurulacak olmasıdır. Yeni bir Delhi şehrinin kurulacak olması, bir anlamda eski Delhi’nin öldürülmesinin/öldüğünün onaylanmasıdır.

Romanın dördüncü ve son bölümü ise tam bir ölüm ve çöküş bölümüdür. Bölüm, 1918 yazında, grip salgınının Delhi’de neden olduğu felaketlerin anlatılmasıyla başlar. Salgın, insanlardaki ahlaki çöküntünün ortaya çıkmasına da neden olur. Ölümün çok olması nedeniyle kefen hırsızları ortaya çıkar, ücretlerini artıran mezar kazıcılar mezarları yeterince derin kazıp kazmadıklarına bile aldırılmazlar, hatta yeni ölmüş kişilere ait mezarları yeniden kazmaktan çekinmezler; eğer mezarın yerini tanıyıp itiraz eden çıkarsa, “Böyle bir günaha girmeye nasıl cesaret edebiliriz?” (Ali, 1994, s. 170) diyerek, itiraz ederler. Salgın, kişisel çıkarları için, daha fazla para kazanmak için, insanların hem kendi değerlerini hem de başkalarının değerlerini nasıl göz ardı edebildiklerini ortaya çıkarmıştır. Eski güzellikleri sömürgeci tarafından yok edilen Delhi, artık hem bedenen ölen hem de ahlaki çöküş içinde olan kişilerin şehri olmuştur.

Yaşadığı şehrin ölümüne tanıklık eden, bütün işlerini bırakıp zamanını torunlarıyla geçiren Mir Nihal’in gelini Bilqeece ve oğlu Habibuddin de veremden ölür. Bu iki ölüm, o dönem Hindistan’ın da kadına ve erkeğe ne denli farklı davranıldığını ortaya koyar. Bilqeece’nin ölümünün üzerinden çok zaman geçmemiş olmasına rağmen Asghar, Bilqeece’nin kız kardeşi Zohra ile evlenmek ister. Bilqeece’nin ölümünün hemen ardından gizlice buluşmaya başladığı Zohra ile evlenme isteği için nedeni de hazır: bir erkek olarak küçük kızına bakamamaktadır. Küçük kız, teyzesi Zohra’ya alışkındır, bu nedenle Zohra en uygun gelin adaydır (Ali, 1994, s. 187). Asghar’ın evlenme isteğini, annesi Begam Nihal de şu sözlerle onaylar: “Bir erkek asla evine ya da çocuklarına bakamaz” (Ali, 1994, s. 187). Asghar, Zohra ile aralarındaki yaş farkından söz ettiğinde, Begam Nihal’in şu sözleri de dikkat çekicidir: “... Bir erkek altmışında da genç kalır, kadın ise yirmisinde yaşlanır”. Anlatıcı, bu ifadenin bir atasözü olduğunu ve Begam Nihal’in bu atasözünü tekrarladığı söyler (Ali, 1994, s. 187). Bu atasözü, ataerkil düşüncenin ürünüdür. Begam Nihal’in bu sözü hemen hatırlayıp söyleyivermesi, onun bu sözü içselleştirdiğinin gösterir. Kendisi de on üç yaşında evlenmiş olan Begam Nihal için kadının erken yaşta evlenmesi doğaldır.

Kadınların ataerkil düşünce kalıplarını içselleştirmiş olmalarının bir başka örneğine, Habibuddin’in ölümünün hemen ardından, Begam Habib’in cam bileklilerinin kırılması, üzerindeki takılarının ve renkli kıyafetlerinin çıkarılması sahnesinde görebiliriz. Cam bileklikler, Hindistan’da, kadınlığın simgesi olarak kabul edilir (Basner, 2010). Sarah Lamb’in “dulluk ritüeli” (2001, s. 19) adını verdiği, Hindistan’da yaygın

olarak yapılan bu uygulamada ağlamak için tutulan kadınlar ya da dul bir kadın hizmetçi, yeni dul kalan kadının cam bilekliklerini kırar, üzerindeki renkli kıyafetleri ve süsleri çıkartıp atar. Basner, bu uygulamanın dul kadının artık erkeğin ilgisini çekmek istemeyeceği kabulünden kaynaklandığını söyler (Basner, 2010, s. 8). Bir anlamda, erkeğin ölümünden sonra, eşinin de kadınlığının bittiği kabul edilir. Romanda Begam Habib'in bilekliği kimin kırdığı belli değildir, ancak ağlayıcı kadınlardan ya da kadın hizmetçiden söz edilmez. Bu da Begam Habib'in süslerinin evdeki diğer kadınlar tarafından çıkartıldığı izlenimini verir. Eşinin hemen ardından Begam Habib'in süslerin çıkartılması, Begam Habib'in bu duruma sesini çıkartmaması, evde yaşayan kadınların, kadının ikincil konumunu içselleştirdiklerini düşündürür.

Bilqeece'nin ardından Asghar'ın hemen evlenmeye çalışmasını annesi ve babasının onaylaması, diğer kadınların ise yalnızca bu evliliğin çok erken olmasına itiraz etmeleri; öte yandan kocası ölür ölmez dul kadının bütün süslerinin çıkartılması toplumun kadına ve erkeğe karşı tutumlarındaki çifte standartın en güzel örneğidir.

SONUÇ

Hindistan'ın hem sömürge olduğu hem de hastalıklarla mücadele ettiği bir dönemi ele aldığı bu romanında Ali, kadının toplumdaki ikincil konumunu da yansıtır. Sömürgeci ülkenin bir hastalık gibi, sömürge ülkenin bireylerini tek tek nasıl ele geçirdiğini sergileyen yazar; böylelikle, bireylerin kendi çıkarları için sömürgeci ülkeyi desteklemelerinin ya da sessiz kalmalarının ülkenin sömürgeleşmesindeki rolünü gösterir. Dahası, kadınların da, toplumun erkeği merkeze alan görüş ve uygulamalarını içselleştirmiş olduklarını gösteren sahnelere yer veren yazar, bu durumun farkında olmayan kadınların, toplumdaki ikincil konumlarını pekiştirdiklerini sezdirir. Böylelikle, bu romanında Ali, baskılara sessiz kalmanın her türlü sömürünün güçlenip pekişmesinde ne denli önemli rol oynadığını gösterir okurlarına.

KAYNAKLAR

Acharjee, S. (2020, 19 Mart). "Pandemics of past". *India Today*. Erişim Tarihi: 8.10.2021. Erişim Adresi: <https://www.indiatoday.in/india-today-insight/story/coronavirus-pandemics-of-the-past-1656730-2020-03-18>.

Ali, A. (1994). *Twilight in Delhi*. New York: New Directions.

Allen, B. (2009). *Pigeon*. London: Reaktion Books.

Basner, K. S. (2010). "A Glittering Arsenal: Bangles, Duty and Transgression in North India" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cornell University, Ithaca.

Lamb, S. (2001), Being a widow and other life stories: the interplay between lives and words. *Anthropology and Humanism*, 26: 16-34. <https://doi.org/10.1525/ahu.2001.26.1.16>

Sontag, Susan. (1978). *Illness as metaphor*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Toplumsal Değişim Sürecinde Erkeklik²³⁰

²³¹ Sümeyye DUMAN

ÖZET

Bu makalede öncelikle erkekliğin (veya erkeksiliğin) tanımı yapılmaya çalışılacak devamında literatürde yer alan erkeklik çalışmalarının seyri ve kapsamı gibi konulara kısaca değinilecektir. Erkeklik davranış kalıplarının ya da bir diğer deyişle erkeklik öğretilerinin neler olduğu ve nasıl yayıldığına, toplumsal olarak aşamalandırılmış erkeklik ritüellerine de değinilecektir. Daha sonra sosyalizasyon sürecinde erkek konusu irdelenecek, erkeklerin sosyalleşme biçimleri, toplumsal olarak erkeklere has kabul edilen mekanlara ve bu mekanlarda yeniden deneyimlenerek üretilen ve sürdürülen erkeklik öğretileri incelenecektir. Geleneksel boyutta erkeklikteki en önemli rollerden biri olan “eve ekmek getirme” olgusu kapsamında erkeklikte çalışma hayatının önemi ve aile geçindirme rol ve sorumlulukları yer almaktadır. Bununla beraber erkekler arası hiyerarşide erkeklerin de birbirlerine kurduğu baskı ve güç ilişkilerine de açıklanacaktır. Bunların erkeğin aile içindeki rol ve sorumluluklarına etkisi, babalık faktörü ve öğretilerine de yer verilecek, günümüzde değişen babalık deneyimlerinin de üzerinde durulacaktır. Tüm bu konuların açıklanması tartışılması sonucunda, erkeklik öğretilerinin yeniden üretim sistemi nasıl gelişmekte, erkekler arası kurallarda toplumsal değişiminin etkisi nedir, bugün halen tartışılan ataerkil düzenin değişim imkanı ve erkekliklerin değişimine yönelik tartışmalar değerlendirilecektir. Bu bağlamda erkeklik çalışmalarına en uygun bakış açısının vurgusuna yani feminist ve maskülist çalışmalarda ölçülü tavrın önemine vurgu yapılacaktır. Nihayetinde alanyazındaki erişilebilen erkeklik çalışmalarının derlenmesiyle ortaya çıkan bu çalışmada, bulgu ve yorumlar literatür bilgisine de atf yapılarak yorumlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: erkeklik, hegemonik erkek, toplumsal değişim, toplumsal cinsiyet.

ABSTRACT

In this article, first of all, the definition of masculinity will be tried to be made and then issues such as the course and scope of masculinity studies in the literature will be briefly mentioned. What are the masculinity behavior patterns or in other words masculinity teachings and how they spread, socially staged masculinity rituals will also be discussed. Later, in the process of socialization, the issue of men will be examined, the ways of socialization of men, the places that are socially accepted to be masculine, and the teachings of masculinity that are produced and maintained by being re-experienced in these places. The importance of working life and family support roles and responsibilities in masculinity are included in the concept of “bringing bread home” which is one of the most important roles in masculinity in the traditional dimension. In addition, the pressure and power relations between men in the hierarchy between men will also be mentioned. Their roles and responsibilities in the family, the fatherhood factor and their teachings will also be included, and the changing fatherhood experiences today will be emphasized. As a result of the discussion of the explanation of all these issues, how the system develops in the reconstruction of masculinity teachings, what is the effect of social change on the rules among men, the possibility of change of the patriarchal order that is still discussed today, and the discussions on the change of masculinities will be evaluated. In this context, emphasis will be placed on the most appropriate point of view for masculinity studies, that is, the importance of a moderate attitude in feminist and masculinist studies. Finally, in this study, which emerged with the compilation of accessible masculinity studies in the literature, findings and comments are interpreted by referring to the literature information.

Keywords: masculinity, hegemonic masculinity, social change, gender

²³⁰Bu çalışma KAÇ517 Aile Sosyolojisi dersi kapsamında Prof. Dr. Sutay Yavuz’a sunulmak üzere hazırlanmıştır.

²³¹Kadın ve Aile Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, sumeyye.duman@student.asbu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6605-7833

GİRİŞ

Sosyal dünyanın anlamlandırılması açısından işlevsel boyutunun oldukça büyük olduğu sosyal sınıflandırma, bireylere toplumsal hayatta olay ve olgular karşısında çok daha hızlı işlem yapabilme kolaylığı sağlamaktadır (Işık, 2020). Bu bağlamda sosyal sınıflandırmanın önemli ve çok temel bir boyutu olarak toplumsal cinsiyet, birçok çalışmada biyolojik anlamından çok daha öte anlamlar taşıyan iki farklı cinse işaret etmektedir. Kadınları ve erkekleri biyolojik olarak tanımlamanın ötesinde bu cinslere sosyal olarak farklı anlamlar yükleme eğilimi insanın dünyayı anlamlandırmayı kolaylaştırmada kullandığı kolaycı kalıp yargılarını meydana getirmiştir. Buna yönelik insanlar tarafından üretilen ve çoğu kez devamlılığı için yine insanlığın kadın ve erkek çoğunluğunun çabasının gerektiren cinsiyet temelli sosyal sınıflandırma, insan türü olan kadın ve erkek cinsine çeşitli roller, sorumluluklar ve yakıştırmalar yoluyla sadece biyolojik farkların veremeyeceği anlamlar yükleme yoluna gitmiştir.

Toplumsal cinsiyet en basit anlamıyla, bireylerin iki tür cinsten oluştuğu bilgisine toplumsal beklenti ve roller yüklenmesidir (Vatandaş, 2011). Bu roller sadece kadın ve erkek cinsiyetine biyolojik etmenler dışında anlam yükleme yoluna gitmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda insana ait birçok özelliği de kadınsı ve erkeksi kategorisiyle ayrıştırmaktadır. Bu sonuca sadece yeni doğan kız ve oğlan çocuklarına verilen isimlere bakarak da varılabilmektedir. Bir yeni doğan dünyaya geldiğinde kız veya oğlan olması, onun doğrudan kabul edilmiş karakteristik özelliklerinden biri sayılmaktadır (Işık, 2020). Buna göre doğan çocuk kız ise çocuk için "Duygu, Çiçek, Nazlı, Narin vb." isimler seçilirken erkekse "Yiğit, Cesur, Savaş" gibi güce ve erilliğe atıf yapan isimler seçilebilmekte veya tarihte bu özellikleriyle anılan liderlerin ve savaşçıların isimlerine de yönelinebilmektedir. Çocuğa henüz doğumdan itibaren yüklenen bu anlamların temelde birçok insana ait insansı özellikler olmasının yanı sıra insanlık tarihinden bu yana birçok sıfatın kadınsılaştırıldığı ve/ya erkeksileştirildiği bilinmektedir. Bu çalışmada da ataerkil düzende cinsiyetleştirme hiyerarşisinin en üst tabakasını oluşturan erkeklik çalışmalarına yönelik birtakım sorunsallar tartışılacaktır.

Çalışmada öncelikle erkekliğin (veya erkeksiliğin) tanımı yapılmaya çalışılacak devamında literatürde yer alan erkeklik çalışmalarının seyri ve kapsamı gibi konulara kısaca değinilecektir. Erkeklik davranış kalıplarının ya da bir diğer deyişle erkeklik öğretilerinin neler olduğu ve nasıl yayıldığına, toplumsal olarak aşamalandırılmış erkeklik ritüelleri alanyazından örneklerle açıklanacaktır. Daha sonra sosyalizasyon sürecinde erkek konusu irdelenecek, erkeklerin sosyalleşme biçimleri, toplumsal olarak erkeklere has kabul edilen mekanlara ve bu mekanlarda yeniden deneyimlenerek üretilen ve sürdürülen erkeklik öğretileri incelenecektir.

Geleneksel boyutta erkeklikteki en önemli rollerden biri olan "eve ekmek getirme" olgusu kapsamında erkeklikte çalışma hayatının önemi ve aile geçindirme rol ve sorumlulukları yer almaktadır. Bununla beraber erkekler arası hiyerarşide erkeklerin de birbirlerine kurduğu baskı ve güç ilişkilerine de değinilecektir. Bunların erkeğin aile içindeki rol ve sorumlulukları, babalık faktörü ve öğretilerine de yer verilecek, günümüzde değişen babalık deneyimlerinin üzerinde durulacaktır.

Tüm bu konuların açıklanması tartışılması sonucunda, erkeklik öğretilerinin yeniden üretim sistemi nasıl gelişmekte, erkekler arası kurallarda toplumsal değişiminin etkisi nedir gibi sorularla bugün halen tartışılan ataerkil düzenin değişim imkânı ve erkekliklerin değişimine yönelik tartışmalar değerlendirilecektir. Bu bağlamda erkeklik çalışmalarına en uygun bakış açısının vurgulanması da önemlidir. Lynne Segal'in (1992) de ifadesiyle "*Bozguncu kötümserlikle budalaca iyimserlik arasında bir yol açmak mümkündür.*" Feminist ve maskülist çalışmalardaki ölçülü olmanın, insan odaklı olmanın, insan kalmanın ve insanlık hallerinin önemi unutulmamalıdır.

Çalışmanın verileri erkeklik ve bağlamındaki diğer kavramlar olan babalık, iş yaşamı, erginlik, hegemonik erkeklik ve eril tahakküm gibi ilişkili diğer konularda yazılmış elektronik makale, kitap, web

tabanlı blog yazıları, ulusal ve uluslararası babalık projeleri ve çeşitli röportajlardan derlenerek elde edilmiştir. Makale bu alanda yapılan çalışmalara kapsamlı bir bakış açısı ile açıklama getirmeye çalışması açısından önemli görülmektedir.

Kavram olarak erkeklik veya erkeksilik gerek günlük söylemde gerekse literatürdeki çalışmalarda sıkça birbirinin yerine kullanılmış ve oldukça benzer ifadelerle anlamlandırılmıştır (Sakallı & Türkoğlu, 2019). Bu iki kavram çalışmalarda da kimi zaman beraber kullanılmış kimi zaman da ayrı ayrı ancak aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Aslında erkeklik kavramı sosyal bilimler literatüründe diğer çalışmalara nazaran çok daha yenidir. Bu alanda sosyal bilimler yazınında da halen çok büyük eksiklikler olmakla birlikte bunun sebebinin erkekliğin normatif ve doğal yapısına bağlandığı görülmektedir (M. Kimmel, 2007). Bunun yanında toplumsal cinsiyetin, feminizm eksenli ve kadınlar etrafında geliştirilmiş olmasının da etkisi olduğu düşünülmektedir.

Sosyal bilimler yazını 1970'li yıllara kadar erkeklik çalışmalarına değinmekten uzak durmuştur. Ancak 1970'ler maskülizm çalışmaları için bir dönüm noktası teşkil etmektedir (Sığın & Canatan, 2018). Bu alanda yapılan ilk çalışmalar erkeklik olgusunun olumlu ve olumsuz yönlerine değinmekte ve bu rollerin erkekler üzerinde sebep olduğu biyo-psiko-sosyal zorluklar açıklanmaktadır (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). 1980'lerden sonra ise yapılan çalışmalarda tek bir erkeklikten çok "erkeklikler" olduğu, farklı kültürel ve psikolojik eksenlerde farklı erkeklik deneyimlerine odaklandığı görülmektedir (Kimmel, 2007).

1. Alan Yazında Erkeklik/Erkeksilik

Erkeklik, hepimizin hayatını çeşitli yollarla en çok kaplayan hallerden biri, cinsiyet fark etmeksizin hepimizin. Çünkü yapılan feminist çalışmalar, içinde yaşadığımız dünyanın erkek egemen bir dünya olduğunu birçok anlamda somutlaştırarak ortaya koymaktadır (Cengiz, Tol, & Küçükural, 2004). Her ne kadar kadın sorunlarının trajikliği ve ehemmiyetinin aciliyeti sebebiyle, toplumsal cinsiyet çalışmaları kadın odaklı çalışmalarda yoğunlaşmışsa da kadın sorunlarının sadece kadınlara odaklanılarak aşılamayacağı ve sorunsalın kaynağına da odaklanılarak eril düzenin açıklanıp anlamlandırılmasına olan gereksinim ortadadır.

Erkek olmak, en temelde biyolojik bir etmen olarak insan türünün "Y kromozomuna" sahip cinsine işaret etmektedir. Her ne kadar temelde doğuştan taşınan bu özellik, bireyin erkek sayılması için olarak yeterli olsa da toplumsal tezahüre baktığımızda erkeklik denilen durum, psiko-sosyal alanda kendine has davranış örüntülerine ve bir kimliğe de işaret etmektedir. Bu anlamda kavram olarak "erkek" biyolojik bir cinse işaret ederken, "erkeklik" bu cinse atfedilen kimlik, toplumsal davranış kalıpları ve anlamlarına atıf yapmaktadır.

Toplumsal cinsiyet yazınına eleştirel bir bakış getirerek tek bir erkeklik yerine "erkeklikler" olduğunu ve "erkekliğin" değişebilirliğine vurgu yapan Connell'in 1995'te yayımlanan "Masculinities" kitabı, erkeklik olgusuna da alanında çığır açan bir bakış açısı getirmiştir. Türkçeye "Erkeklikler" olarak çevrilen kitap, hegemonik erkekliğin de baskı altına aldığı diğer erkeklik türlerinden bahsetmektedir (Bozok, 2019). Bu bağlamda feminist çalışmaların aksine toplumsal cinsiyet olgusunun, sistem yaklaşımı doğrultusunda çeşitli sosyal ekosistemlerin cinsiyetler üzerindeki etkisinin de önemi tartışılmalıdır.

Connell hegemonik kavram olarak erkekliği, eril tahakkümü, ataerkil düzenin meşrulaştırılması ve devamlılığın sağlanması amacıyla kadınlar üzerinde hüküm kurmanın ve kadınların erkeklere olan itaatinin de devamlılığını sağlayan pratikler bütünü olarak tanımlamaktadır (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Ona göre hegemonik erkeklik sadece kadınlar üzerinde değil kendileri gibi ol(a)mayan erkekler üzerinde de bir tahakküm aracıdır. Buna göre feminist kuramın tek tipleştirdiği ataerkil düzen içinde üretilen tek bir erkeklik olgusunun yanında, aynı ataerkil gelenekten farklı şekilde payını alan veya onu tamamen reddeden erkeklerin de var olageldiği gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Zaten hegemonik

erkeklik, erkekler arası bir azınlığı temsil etmekte, daha çok erkeklikte ulaşılması hedeflenen en üst düzey erkeklik pratiğine işaret etmektedir (Sığın & Canatan, 2018). Bir diğer ifadeyle hegemonik erkeklik bir fikir olarak, var olan bir erkek tipine değil, bazı erkeklerin idealize ettiği bir erkeklik fikrine atıf yapmaktadır (Bozok, 2019).

Diğer erkeklik türlerine baktığımızda Connell, işbirlikçi (veya suç ortağı) erkeklik, madun erkeklik ve marjinal erkeklik olarak toplamda dört kategori belirlemektedir. Bunlardan ikincisi olan işbirlikçi erkeklik, ataerkil düzene hegemonik olarak tam bir katılım sağla(ya)masa da hegemonik erkeklerin verdiği eril düzen savaşımını yan saflardan izlemektedirler (Sığın & Canatan, 2018). Bu bağlamda tam olarak bir hegemonya savaşı vermeseler de ataerkil düzenin kendilerine sağladığı imkanlardan da geri durmamaktadırlar. Ancak Connell çalışmalarında bu erkeğin toplumsal değişim sürecine uyan ve ses çıkarmayan "seyirci" rolünü üzerinden atıp eril düzene "itiraz eden" erkeklik modeli haline de gelebileceğini vurgulamaktadır (Bozok, 2019).

Madun, yani erkeklik hiyerarşisinin en alt basamağını oluşturan erkeklik tipi ise, hegemonik erkek davranış örüntülerinin tersi davranış örüntülerine sahip erkekler olarak açıklanmaktadır (Sığın & Canatan, 2018). Bu erkekler bazen cinsel yönelimleri bazense sadece toplumsal cinsiyet rollerinin erkekler için gerektirdiği davranış kalıplarının dışında sergiledikleri davranış kalıpları nedeniyle (kavgadan kaçınmak, toplum içinde ağlamak gibi kadınlara ait kabul edilen davranış kalıpları vb.) madunlaştırılan erkeklik olarak da alan yazında karşımıza çıkmaktadır (Bozok, 2019). Burada fark edilmesi gereken önemli husus erkeklerin madunlaştırılması için eşcinsel yönelimler göstermeleri şartı aranmamakta, kadınsılığa ait davranışlar sergilemesi hegemonik erkeklik sisteminde bir erkeğin bastırılması ve kolayca sindirilmesi için de yeterli görünmektedir.

Birey her daim bir sistem içinde bireydir, yani tek başına içsel özellikleriyle ve etkileşimde bulunduğu tüm çevre ile tanımlanıp anlamlandırılır. Bazı çalışmalar her erkeğin erkekliklerini hayata geçirme sürecinde bireysel ve çevresel farklılıklarından ötürü, bu süreci aynı deneyimleyemeyeceğini ve bireysel farklılıkların toplumsal cinsiyet inşasındaki önemine değinmektedir (Demren, 2008). Bu bağlamda her erkek toplumdaki çeşitli statüsel konumu, etnik özellikleri, mensup olduğu ırk veya sosyo-ekonomik düzeyi sebebiyle ayrıştırılabildikleri ve/ya ötekileştirilebildikleri için ataerkil düzenin kendine sağlayabileceği tüm nimetlerden faydalanamazlar. Buna en çok siyahi erkeklerin beyaz erkeklerden ayrı tutulması ve beyaz erkeklerin faydalanabildiği erilliğe ait imkanlardan yararlanamamaları örnek gösterilmektedir. Kısaca sahip olunan ırk, etnisite, engellilik gibi özellikleri sebebiyle eril düzen tarafından marjinalleştirilen diğer erkekler bu sınıfa girmektedir (Sığın & Canatan, 2018).

Literatürde pek tabii farklı erkek kategorizasyonlarına da rastlanmıştır ve bunların yanında erkeklik olgusuna pozitivist ve normatif yaklaşımlar da bulunmaktadır ancak çalışmamız en çok bilimsel yazına sahip olan ve araştırma sorularımız çerçevesinde en dile getirilen hegemonik erkeklik üzerine odaklanacak ve bu bağlamdaki değerlendirmeler ışığında sorularımıza cevap aranmaya çalışılacaktır.

Erkek ve kadın olmanın anlamına yönelik tartışmalar tarih boyu süregelen yeniden üretilen bir nitelik taşımaktadır. Cengiz, Tol ve Küçükkural'ın (2004) da ifade ettiği gibi kadınlık ve erkeklik "*bir anlamda benliğin söylemsel inşasıdır.*" Bu bağlamda iktidarı elinde tutan erkeklerin kavramsallaştırılması süreci olarak hegemonik erkekliğin taşıyıcısının sadece erkekler olması beklenemez (Türk, 2008). Bu sürecin yeniden üretimi çoğu kez pek çok kadın tarafından da desteklenmektedir.

Sancar (2009), hegemonik erkeklığe ait özellikleri "*beyaz, orta sınıf, heteroseksüel, orta yaşta, tam gün iş sahibi erkek*" olarak sıralanmaktadır. Bunun yanında batı alan yazınında da hegemonik erkeklik; saldırganlık, güç, pragmatist düşünce, dayanıklılık, tahakküm, kontrol ve en önemlisi heteroseksüellik kavramlarıyla açıklanmaktadır (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Yazının devamında bu kavramlar ekseninde erkeklik öğretilerine değinilecektir.

2. Erkeklik Davranış Örüntüleri ve Sosyalleşmesi

Toplumsal cinsiyet alanında yapılan çalışmaların göze çarpan çoğunluğu, toplumsal cinsiyet rol kalıplarının, içerisinde bulunulan toplum ve kültür tarafından üretildiğini ve kültürden kültüre değişkenlik gösterebilen bir esnekliği bulunduğunu belirtmektedir. Bu durumu destekleyen birçok yaklaşım bulunmaktadır. Örneğin davranışçı anlayışın aksine sosyal yapılandırmacı anlayış, öğrenmede bireyi değil çevreyi ön plana çıkarmaktadır (Aslan, 2007). Bu bakış açısına göre erkeklik, bireyden çok kültür ve sosyal çevrenin ürünü bir "rol" olarak tanımlanmakta ve hemen hemen her erkek öğrendiği cinsiyet rollerini layığıyla yerine getirmede sorumlu tutulmaktadır. Yani bu bakış açısını savunanlar erkekliklerin de tıpkı kadınlıklar gibi kültürel olarak değişebilirliğine vurgu yapmaktadırlar (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Buna göre erkeklik de ekonomik ve/ya politik birçok değişkenden etkilenmektedir. Nasıl ki toplumumuz kadınlara nasıl kız çocuğu, nasıl genç bir kız, nasıl bir kadın, anne ve dul olacağını öğretiyor ve her bir role farklı sorumluluklar yükleyebiliyorsa erkekler de toplum içinde buna benzer aşamalandırılmış öğretilerden geçirilmektedir. Böylece toplum, kadınlık ve erkekliklerin sürdürülebilir imalatını garantilemekle yükümlüdür.

Erkeklerin yetkin bir birey olarak topluma katılmalarını sağlamak adına kültürden kültüre değişen pratikler bulunmaktadır. Bunlara alanyazında "erkek erginleme ritüelleri" adı verilmektedir (Bozok, 2005). Antropolojik kaynaklar da aynı zamanda "geçiş ritüelleri" kavramını da kullanmaktadır. Van Gennep (1960, akt. Bozok, 2005)... erginlik ritüellerini ayrılma, eşiksellik (geçiş) ve katılım (gruba yeniden katılma) olarak üç basamaklı bir modelle açıklamaktadır (Aça, 2018). Ona göre erginlik ritüelleri diğer çalışmacıların yaptığı gibi erginliğe geçiş süreçleriyle kısıtlı bir yapı değildir. Gennep burada erkeğin aoseksüel bir dünyadan koparak cinsel bir dünyaya geçişine vurgu yapmaktadır. Bunun yerine erginlik ritüelleri ise erginlik ritüellerinden farklı olarak, mekân değiştirme yoluyla (ayrılma) içerisine girilen yeni sistemlerde sosyalleşme sürecindeki değişimine işaret etmektedir.

Bazı çalışmalar erkeklerin erginlik ritüellerini aktif (bir amaca yani faydaya yönelik) ve pasif (hierarchy'nin yeniden üretimine yönelik) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Erkekler arası erginleme ritüellerinin yurt ortamı, askerlik ve zeytinlik sahalarında incelendiği bir çalışmada (Abalı, 2016), bir yetiyi kazanma ve meslek sahibi olma gibi somut bir çıktısı olan aktif erginleme süreci ve sadece eril bir ortamdaki hierarchy'ye atıf yapan pasif erginleme süreçlerine değinilmektedir. Aktif erginleme süreci erkeğin bir alanda yetkinlik kazanabilmesi adına maruz bırakıldığı çeşitli ritüelleri içermektedir. Zeytinlik bahçelerinde oldu gibi; erkeğin erken yaşta zeytinlik işini sevmesi amacıyla bahçelere götürülmesi, erginliğe gelince zeytin çırpmayı öğrenebilmesi amacıyla ağaçta ayaklarının arasına sırıla vurulması ve sol elle zeytin çırpabilmesiyle tamamlanan eğitim süreci, erkeğin gelecekte başka bir işte yetkinleşemez ise bu işi yaparak geçimini sağlayabilmesi adına yapılan çeşitli ritüeller dizinini oluşturmaktadır. Burada erkeğin "ev geçindirme" erkeklik sorumluluğuna yönelik de bir atıf bulunmaktadır.

Pasif erginlik ritüeli olarak sınıflandırılan yurt ortamında üst sınıfların alt sınıflara ve askerlikte üstlerin astlara, uyguladığı informal şakalar, eziyetler ve/ya kandırma yoluyla sömürmelere işaret etmektedir. Abalı çalışmasında (2016), öğrenci yurdu ortamında üst sınıfların alt sınıfları maruz bıraktığı reis şakası, hoca şakası, fiş şakası ve yatak şakası örneklerini sunmaktadır. Örnekleme ortamında, yeni gelenlere yeni doğan bir kuş imasıyla "cik", üst sınıflara da "gak" dendiği ancak bu hierarchy'lik ayrımın yeni gelenlere bir yeti kazandırma gibi bir amacı olmaması sebebiyle zaman geçtikçe kendiliğinden ortadan kalkabildiği de vurgulanmaktadır. Askerlik örneğinde ise, yeni gelenlere "torun" denmekte, ayak işi olarak tanımlanan tuvalet temizleme, patates soğan soyma, bot boyama, nöbet tutma gibi işler daha çok yeni gelenlerin görevi olarak yansıtılmaktadır. Askerlikte erginlik yasal olarak yemin töreniyle kısıtlı olsa da "torunlar'ın" maruz bırakıldığı bu sistem zamanla devre atlادıkça (dede oldukça) alt

devreler üzerine yıkılmaktadır. Bu türden eril sistemde gerçekleşen ve düzenli bir hiyerarşiye atıf yapan bu anlatılar, erkeklik kimliğinin onaylanması anlamında da büyük önem taşımaktadır.

Erkek davranış örüntüleri, erkekler için uygun görülen davranış kurallarına ve kimlik örüntülerine işaret etmektedir (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Bu davranış örüntüleri veya imaj seti, yaşanan döneme ve mekâna göre farklılıklar gösterebilmektedir (Türk, 2008). Demren'e (2008) göre ise erkek olma hali bireysel tercihlerden çok deneyimsel, yani grup içinde yeniden ve yeniden icra olunan bir süreçtir. Bu bakımdan erkekliğin de kadınlık gibi her kültürde farklı anlamlandırılma ve deneyimlenme imkanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Erkeklikte önemli olan; güçlü ve dayanıklı görünme, bu amaçta duyguları bastırma yoluyla göz ardı edebilme, karşı cinsle ilişkilerde saldırgan ve kontrolcü tutumlar sergileme gibi davranışlarla anlamlandırılmaktadır (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Bunun yanında başarı odaklılık ve kadınları bir tür erkekler arası rekabet unsuru haline getirme davranışları da gözlemlenmektedir (Sancar, 2009). Erkeklik kültüründe kadınlar, erkeklerin diğer erkeklerle karşı kullanabileceği bir güç göstergesi, hiyerarşi içinde onları daha üst basamaklara taşıyan bir unsur niteliği taşıyabilmektedir. Böylesi pek çok kadın tarafından nahoş karşılanabilecek davranış kalıplarının erkeklerle, erkeklik kimliklerini yeniden onaylama imkânı sağladığı düşünülmektedir.

Yabancı alanyazında farklı coğrafyalarda erkeklik kimliklerinin nasıl deneyimlendiği ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye'de yapılan farklı faaliyetlerin erkek olma açısından ne denli önem arz ettiğinin de incelendiği bir çalışmada, katılımcılar sunulan faaliyet kategorilerini erkeklik açısından; cinsel ilişki yaşamış olmak, camiye gitmiş olmak, araba kullanabilmek, maç seyretmek, kahveye gitmek, kavgaya etmek, meyhaneye gitmek ve çapkınlık yapmak şeklinde sıraladıkları saptanmıştır (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Buna göre erkek olmak açısından çeşitli sosyo-ekonomik seviyeye sahip katılımcılar arasında da değişmeyen bu sıralama, cinsellik yaşamış olmayı erkek kimliğinin en belirgin özelliği olarak ortaya koymaktadır. Beraberinde gelen camiye gitme unsuru, Türkiye'de erkekliğin eril mekanlarda dini olarak da yeniden üretimine işaret etmektedir. Bir diğer değişken olan içki ve sigara kullanımı, belki de cinsellikten sonra karşımıza çıkan ikinci en önemli erkeklik davranış pratiklerinden biridir (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Çalışmada katılımcılardan birine, erkekliğe adım attığını ilk hissettiği anı sorulduğundaki ifadesi, konuya yönelik daha açıklayıcı bir nitelik taşıması gerekçesiyle aşağıda doğrudan ifade edildiği gibidir;

"Şu zaman "Ben erkek oldum" dedim; İçkiye ilk başladığım zaman, tamam, kahveye de gittik, biz adam olduk! Erkek olduk ya, baksana! Şimdi öyle düşünmüyoruz tabii. Erkek adam yapar dedik, içki içer. Erkek adam kahveye gider, erkek adam kumar oynar, erkek adam hovardalığa gider dedik."

Burada "şimdi öyle düşünmüyoruz" ifadesi, tek bir erkekliğin olmadığı ve erkeklik olgusunun değişebilirliğine en önemli kanıtlardan birini teşkil etmektedir. Bu bağlamda erkeklik denen olgu sosyal yönüyle toplumsal değişimlerden de etkilenmekte ve erkeklik algısı zamana ve mekâna göre değişim göstermektedir. Aslında bu ifade doğrudan konumuz olan toplumsal değişim sürecinde erkeklik olgusunun somut bir örneğini de teşkil etmektedir.

Bunun yanında toplumsal cinsiyet rollerinin okul beden eğitimi derslerinde ve spor salonlarında yeniden üretildiğine yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (Koca & Demirhan, 2005). Buna göre erkek çocukları arkadaşlarıyla beraber ortaklaşa bir erkeklik inşasını oluşturur ve yapılan çalışma sporun toplumsal cinsiyetten bağımsız düşünülmeceğini de vurgulamaktadır.

Suç işleme eğilimi de erkeklik deneyimleri arasında sayılabilmektedir. Bu bağlamda özerklik ve yönetme gücüne olan güven, suç işleme eğiliminin bir parçası olarak görülmektedir (Türk, 2008). Halihazırda bu söylem erkeklik çalışmalarının temelde mevcut suç ortaklığını anlama çabası olduğu da düşündürmektedir.

Yapılan çalışmalar erkeklerin silah gibi erkeklik tutumlarıyla iliştilen suçta yönelik elemanların günlük yaşamda, üst sosyo-ekonomik düzey erkekler dışında pek tercih edilir bulunmadığını vurgulamaktadır (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Buna göre üst sosyo-ekonomik düzeyde mal sahibi erkeğin malını koruma ve ona sahip çıkma güdüsüne dikkat çekilmekte, alt sosyo-ekonomik düzey mensubu erkeklerin halihazırda buna yönelik bir gereksinim hissetmedikleri sonucuna varılmaktadır. Bu bulgu genel toplumsal sorunların alt-sosyo ekonomik düzeyde yoğunlaştığı ve suç unsuruna bu kesimde daha fazla rastlandığı genel yargısıyla çelişmektedir. Bulgu bu anlamda suçta yönelik öğretilere yeni bir bakış açısı kazandırıyor olması sebebiyle oldukça önemli görünmektedir.

Birçok çalışmanın ortak vurgusu, pasif görünmenin erkekliği zedeleyen bir durum olduğu kanısı yönünde. Erkeklik pratiği, aktiflikle dışa vurmaktadır. Bu nedenle erkekliği ispat gereğinin en çok hissedildiği genç yaşlar, şiddet ve saldırganlık vurgusunun da belirleyicileri olarak ortaya çıkmaktadır (Bozok, 2005). Bu davranışların altında yatan duygu ise temelde korkudur (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Erkek olamama korkusu..

İnsanlar dünyaya geldikleri andan itibaren bir kimlik inşasına başlamakta ve sosyalleşerek bu kimliği düzenlemektedir (Barutçu, 2013). Ataerkil toplum düzeninde erkeklik, sürekli yeni erk ve erkeklik üretimini teşvik etmektedir (Çelik, 2016). Yapılan birçok çalışma erkekliğin sokakta, kahvehanede, okullarda, camide, futbol statlarında, mahallede, reklamlarla medyada, TV dizilerinde ve içerisinde buldukları ailelerde yeniden ve yeniden üretildiğini belirtmektedir. Ve dahi basın yayın organlarınc bu düzenin yeniden ve yeniden normalleştirilerek doğal bir kural, bir doxa olarak karşımıza çıkarılmaktadır (Türk, 2008). Erkekliğin bu "doğal" olarak nitelenen kabulleri toplumun birçok sosyal mekânı, dini ve/ya geleneksel ritüelinde hem kadınlar hem erkekler tarafından psikolojik bir sözleşme gibi sürekli ve yeniden icra edilmektedir.

Erkek çocuk, yaşam sürecinde avantajlı olduğu düşünülen ancak kendi içinde oldukça sorunlu erkeklik sistemini sürekli anlamaya çalışma ve gereklerini yerine getirme açısından sonu gelmeyen bir çaba içine girer (Çelik, 2016). Erkek çocuğunun kız çocuğa göre daha aktif, girişken ve/ya saldırgan olmasında, akran grubu erkeklerle kavga etmesinde, küfürlü konuşmasında, babasına ve/ya diğer yetişkin/yaşlı erkeklere erkekçe işlerde yardım etmesinde bir bahis görülmez. Temelde bu tarz pratiklerle sosyalleşen erkek çocuğu, erkekliği ilk bu yollarla öğrenmektedir.

Ülkemizde erkeklik pratiklerinde bedensel olarak en önemli aşamalardan biri de sünnettir (Barutçu, 2013). Sünnet hem İslami bir zorunluluk hem de Müslüman toplumlara has törenlerle kutlanan bir erkekliğe geçiş ritüelidir (Selek, 2018). Geçmişten bu yana günümüzde de sünnet olmak ve erkek olmak arasında doğrudan bir bağ kurulmaktadır. Sünnet olan çocuğa bunun erkek olması için önemli gereklilik olduğu açıklanır ve çocuğun sürece yönelik kaygıları "erkek adam ağlamaz", "erkek oluyorsun artık, erkek adam korkmaz" gibi telkinlerle bastırılmaya çalışılmaktadır. Hatta sünnetten sonra çocuğa bir "erkeklik tescil belgesi" dahi verilerek erkekliğe ilk adımı attığı tescillenmektedir (Cumhuriyet, 2017). Törenler ve belgeler sünnetin mahrem bir alanda kalması riskini ortadan kaldırarak erkekliğin kamusallaşması için de önemlidir.

Savaş sanatları içinde eril egemenliği içselleştirme deneyimlerinin ölçüldüğü bir çalışmada, (Başak, 2009) savaş sanatlarını uğraş edinen bireylerin edinmeyenlere göre egemen erilliği daha fazla içselleştirdiği bulunmuştur. Aynı zamanda çalışma, kadınların güçsüz olduğuna yönelik düşünceye meyilli erkeklerin savaş sanatları uğraşları ile daha ilgili olduğunu da göstermektedir. Bu durum erkeklikteki "koruma" sorumluluğuna yönelik alınan erkekçe tedbire dikkat çekmektedir.

Türkiye'de toplumsal cinsiyet ve/ya erkeklik olgusuna değinilen çalışmalar özellikle askerlik sürecinin erkekliğin icrasında en önemli kurumlardan biri olduğuna vurgu yapmaktaydı (akt. Özbay, 2013). Sancar (2009), askerliği, erkekliğin homososyal bir ortamda sergilenen en temel erkeklik pratiklerinden

biri olarak görmekteydi. "Her Türk asker doğar" ve "Mehmetçik" sıfatları erkekliğin güvenlik, güç ve savaş dinamiklerine atıf yapmaktadır.

Askerlik sistem olarak erkeklikte olması gerektiği düşünülen soğukkanlılık, mücadele, sertlik, dayanıklılık, hiyerarşiye itaat ve bu hiyerarşinin korunması gibi önemli erkeklik davranış örüntülerinin belki en somut şekilde deneyimlendiği alanlardan biridir (Demren, HUKSAM, 2001). Buradaki görevlerini yerine getiren erkek, erkeklik hiyerarşisinde önemli bir basamak atlayarak hegemonikleşme yolunda önemle öne geçmektedir. Gerçekten de yapılan araştırmalarda görüşülen erkekler de bu ifadeyi doğrulamakta ve askerlikten sonra kendilerini daha erkek hissettiklerini ifade etmektedirler (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Bir diğer ifadeyle askerlik, doğrudan erkeklik hiyerarşisinin içselleştirildiği mekanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sancar, 2009). Burada deneyimlenen eğitim, davranış örüntüleri ve tecrübeler, erkeklik davranış örüntülerinin de önemli niteliklerini barındırmaktadır.

Geçmişte her erkeğin katılımının zorunlu olduğu askerlik kurumu, erkeklere yönelik bir vatandaşlık göreviydi. Askerlik kurumuna geçmişten bugüne sayıları aratarak kadınlar da girebilmekteydi ancak günümüzde de askerlik, halen eril bir mekân olarak görülmektedir. Bugün terör sorununun geçmişe nazaran çözümlenmeye yakın olması ile birlikte gelecekte ordunun küçültülmesi ve profesyonelleşmesi beklenmektedir (Yılmaz, 2012). Bu bağlamda geçmişe nazaran "her Türk asker doğar" ifadesindeki erkeklere yüklenen vatan koruma, güvenlik, Türklük ve askerlik sorumlulukları para karşılığı satın alınabilen dinamiklere dönüşmektedir. Bu da günümüzde askerlik gibi eril düzenin yeniden üretildiği düşünülen mekanlarının etkisinin azalacağını düşündürmektedir. Bu durum, bedelli askerlik ile birlikte gelen toplumsal değişimin erkeklik rol ve pratiklerinde de değişime yol açacağına işaret etmektedir. Nihayetinde başından beri ifade edildiği gibi, erkeklik biyolojik yönünün yanı sıra toplumsal yönü daha güçlü bir yapılanmadır, bu nedenle toplumsal değişimlerin cinsiyetler üzerindeki rol ve sorumlulukları da değiştirmesi kaçınılmazdır. Erkekliğin değişebilir ve esnek yapısı bu noktada ortaya çıkmaktadır.

3. Erkekliğin Çalışma Hayatı

Kamusal alanda kurgulanan erkekliğin en büyük belirleyicilerinden biri de eve ekmek getirebilme yetisidir (Bozok, 2018). Bu anlamda erkeklik, her erkekten mülk üzerinde iktidar sahibi olabilmelerini beklemektedir. Toplumda erkeğe çok küçük yaşlardan aşılana bu durum çalışma hayatına yönelik birçok çalışmada ön plana çıkartılmıştır (Sancar, 2009). Erkeğin üretim piyasasına katılımı gerek erkeklik için gereken özerkliği kazanmasında gerekse kuracağı ailenin geçimini kimseye ihtiyaç duymadan sağlayabilmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018). Bu bağlamda erginleme ritüellerindeki zeytinlik örnekleminde de (Abalı, 2016) olduğu gibi, çocuk yaştaki erkeklerin bir meslek, beceri, geçimini sağlayabileceği bir yeti kazanması çevresindeki yetişkinler tarafından çeşitli destekleyici eğitim süreçleriyle sağlanmaya çalışılmaktadır. Geçimini tek başına idare edebiliyor olması erkekliğin erginleşme sürecinde önemli bir yapı taşı oluşturur. Çünkü "eve ekmek getirmek" yetisi erkeklik sistemi içinde, evlenebilmenin, çocuk sahibi olarak soyu devam ettirebilmenin ve baba olabilmelerin ön koşulunu oluşturur (Bozok, 2018). Bunun aksi bir durumun, erkekliği krize sürüklediği düşünülmektedir (Ok, 2011).

Üretim piyasası çalışmayı gelir getiren ve getirmeyen işler olarak ayırmaktadır. Bu anlamda kamusal alanda ücretli istihdam alanlarının yanı sıra ev içi işlerin üstlenildiği ücretsiz emekler de üretimin bir parçasıdır. Çoğunlukla kadınlar tekelinde sürdürülen ev işleri, ev hanımı statüsündeki kadınlığın bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak evin geçiminin sağlanması adına erkeğin ücretli bir işte çalışma zorunluluğu erkek ve dahi baba olmanın da bir gerekliliği olarak sunulmaktadır. Bu durum Bozok'un (2018) çalışmasında bir görüşmecinin de ifade ettiği şekliyle aşağıdaki gibidir;

"Bizde normalde bayan çalışmak olmaz. Annem hiç çalışmadı, kız kardeşim çalışmadı, bizde çalışmak pek yok, akrabalar var aralarda, bayanlar çalışmıyor, erkekler çalışır genelde. Yani

bizim zorumuza gider öyle kötü bir yerde çalışması filan. Hani çok öyle emin olduğum, temiz bir yerde çalıştırırsın... Bizde kıskançlık vardı genel, bayanların üzerinde, erkeklerde, o yüzden çalıştırmayı sevmiyoruz.” (P.3, İstanbul, Lise mezunu, 34 yaşında, Tekstil işçisi)

Ancak, günümüzde değişen piyasa koşulları sanayi devriminden bu yana kadınların kamusal alanda düşük ücretli de olsa çalışmalarını sağlamış ve geleneksel toplumsal cinsiyet normlarının yeniden tartışılmasına sebep olmuştur. Kadının işgücü piyasasına girişi her ne kadar erkeğin “eve ekmek getirme” yükünü hafifletmiş ve erkeği her daim sergilemekle yükümlü olduğuna inandığı hegemonik imajı da yumuşatmıştır. Ancak bu etkenin her erkek birey üzerinde aynı etkiye sahip olmadığı, ataerkil sistemin devamını tesis etme inancını taşıyan erkeklerde daha farklı etkiler tezahür ettiği de unutulmamalıdır. Yine de şimdilik, erkeğin çalışma hayatında kadına alışmasının ve ev-aile yaşamında sorumlulukları paylaşma gereksiniminin zorunlu olduğunu söylemekle yetinelim.

Türkiye’de İlgili Babalık ve Belirleyicileri çalışmasına göre erkeklerin üzerinde hissettikleri baskı bakımından en büyük payı “maddi sorunlar” almaktadır (AÇEV, 2017). Daha önce de erkekliğin başarı odaklılık ve hemcinslerle rekabet gibi belirgin unsurlarından söz etmiştik. Bu noktada aileyi geçim ve kendi parasını kazanma erkeklik için adeta mihenk taşı konumundadır. Ok (2011) çalışmasında, istihdam piyasasına katılmayan, üst soy büyüklerine para konusunda muhtaç konumda kalan, herhangi bir sebeple çalışmayan erkeğin kimlik krizi deneyimlediğini vurgulamaktadır. Toplum tarafından “işe yaramaz” olarak niteleneceği ve erkekliğin diğer aşamaları olan evlenme, cinsellik ve çocuk sahibi olmayı deneyimleyemeyeceği kaygısı taşıyan erkek bu noktada kendi varlığını “başarısız” bir mevcudiyet olarak tanımlama eğilimi gösterecektir. Böylece içsel çatışmaları sorun çözülmedikçe içinden çıkılmaz bir hal alacaktır. Ok (2011) ayrıca çalışmasında bu krizin şiddete dönüşme riskinin olduğunu ve erkeklik için bu tarz bir şiddetin hoş görülebilir olarak addedilebileceğini, yani ataerkil düzende meşru bir şiddet olarak görülebileceğini de ifade etmektedir.

4. Babalık

Çalışmalar tüm memeliler içinde insan türündeki babaların çocuk bakımına diğer erkek memelilerden daha aktif katıldığı yönündedir (Levine 1987, akt. Bağçıvan, 2020)... Evlenme yoluyla karşı karşıya olduğu babalık safhasıyla erkek, baba olarak erkekliğini kanıtlamış ve aynı zamanda erkekliğin erginlik serüvenini tamamlamış olmaktadır, bu anlamda bir erkeğin nasıl bir baba olduğu ile nasıl bir erkek olduğu arasında oldukça yakın bir bağdan söz edilmektedir (Avşar, 2017).

Erkeklik algısının bir uzantısı olarak “babalık” rolü, toplumsal düzende gelenekselden moderne doğru değişen bir imaja işaret etmektedir (Karan, 2014). Babalık hem bir ebeveyn olarak aile içi ve “özel alan” temsiline işaret ederken aynı zamanda ataerkil düzende çok mühim bir erkeklik kimliğidir de. Bu bağlamda bir erkeklik rolü içinde ve toplumsal cinsiyet normlarının da etkin aktarıcısı olarak “baba olma” rolü ve algısının bireysel ve kültürel değişkenliği de kaçınılmazdır.

Babalık ile ilgili en radikal değişimlerin sanayi sonrası kadının iş yaşamına katılmasıyla gerçekleştiği olgusuna da daha önce değinmiştik (Craig, 2006, akt. Boratav, Fişek, & Ziya, 2018)... Annenin eğitim seviyesinin artması ile zayıflayan erkek hegemonyası da bu değişimin sebepleri arasında gösterilmektedir (Yörükoğlu, 2011).

Çocuk gelişimi çalışmaları kapsamında alanyazın incelendiğinde gerek toplumsal cinsiyet normları gereği çocuğun annenin bir uzantısı olarak algılanıyor olması gerekse feminist çalışmalar sayesinde kadınlık rolü çerçevesinde “annelik” çalışmalarına yönelik sistemli bilgilerin çok daha fazla olduğu görülmektedir. Babanın çocuğu üzerindeki etkilerinin tartışıldığı çalışmaların azlığına ise anne ve babaya yüklenen rollerin “doğallığına” yapılan vurgu (doxa), çocuk konusu ekseninde babadan çok

anneninin ulaşılabilir olması ve nihayetinde babalık çalışmalarındaki sistematik bilginin annelik çalışmalarından çok daha az olması sebepleri sıralanabilir.

Çocukların ebeveynleriyle olan ilişkilerine yönelik gerçekleştirilen çalışmaların birçoğu çocukların anneleriyle olan ilişkilerine odaklanmıştır ve doğrudan baba-çocuk ilişkisini belirlemeye çalışan araştırmaların sayısı ise ülkemizde yeterli düzeyde değildir. Babalık rolünü inceleyen alanyazının odak noktasını ise genel olarak babaların çocuk bakımı ve eğitimdeki rolünü inceleyen çalışmalar oluşturmuştur (Aksoy & Tatlı, 2019). Bu durumun bir diğer sebebi de yine alan yazındaki erkeklik çalışmalarının feminist çalışmalara göre çok daha yeni ve yetersiz olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bugün aşağı yukarı elli yıllık bir geçmişi olan maskülist çalışmaların ilerlemesiyle erkek rolünün çözümlenmesi ve iyileştirilmesi gerektiği düşüncesindeyim. Babalık rolü ve babalık çalışmaları hakkında hem toplumun hem de bilim camiasının daha fazla veriye ihtiyacı vardır ve nihayetinde ilerlemekte olduğumuz eşitlikçi dünya düzeninde daha sağlıklı aileler inşa edebilme adına babalık olgusunun geliştirilmesi ve düzenlenmesine ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Halihazırda güncel çalışmalar da çocuk bakımının annelik rolü olarak dayatılmasının çocuğun babadan kazanacağı yeti ve bilgilerin de önüne geçtiği düşünülmektedir (Bağçivan, 2020).

Kadınların çalışma hayatına girmesiyle kadın işi olarak görülen olgu sadece annelikten çok, ebeveynlik sorumluluğunu tek başına yüklenme eylemi olma eğilimi göstermiştir. Bu bağlamda batıl gelenekler çerçevesinde şekillenmiş toplumlarda disiplin ve kontrol sağlamak ve geçim merkezi olmaktan öteye gidemeyen babalık rolünün günümüz toplumlarında daha yakın duygusal ilişkiler çerçevesinde ön plana alındığı görülmektedir (Boratav, Fişek, & Ziya, 2018).

Babaların baba olmaya ilişkin algıları ve kendi babalarıyla tesis ettikleri ilişkiyi kuşaklar arası örnekleme inceleyen bir çalışmada (İnceoğlu & Arnas, 2020) babaların baba olma durumuna yönelik algılarını etkileyen faktörler sırasıyla gelir elde etme yolları, iş yoğunlukları, baba-çocuk arasındaki coğrafi mesafe, cinsiyet, inanç ve gelenekler olarak tespit edilmiştir. Bunun yanında çalışmada babalık algısındaki ekonomik bakış açısının eski kuşak babalarda daha fazla olduğu, günümüze gelindikçe iletişim gibi sosyal destek algısının değerinin arttığı da ifade edilmektedir. Eski kuşak babalarda toplumsal cinsiyet normları unsuru erkek çocuğuna yüklenen değer günümüzde kız çocukları için de geçerli sayıldığı da belirtilmektedir. Bu bulgu alan yazındaki diğer çalışmalarla da örtüşmektedir (Bağçivan, 2020).

Tarihten bu yana erkek egemen olarak tanımlanan toplumsal süreç, bir baba olarak erkeği dışarıda bırakarak düşünülmemelidir. Bireysel otoritedeki baba figürü ve kamusal otoritedeki erkek figürünün bileşik yapısı elbette ki toplumsal değişimlerden etkilenme durumundadır (Avşar, 2017). Bu bağlamda çalışmamızın odak noktası olan toplumsal değişim sürecinde erkek(lik) olgusu tartışmalarını ele alacağız.

5. Toplumsal Değişim Sürecinde Erkeklik

Toplumsal cinsiyet çalışmaları ekseninde kadının erkekle birlikte kamusal alana katılımı ile kimlik inşasında değişimler meydana gelmiş olması kaçınılmazdır. Günümüzde gerek eğitimde eşit fırsat hakkı, hukuki haklardaki eşitlik vurguları, gerekse eşit işe eşit ücret yaptırımları kadın birey olarak kamuya katılımıyla kadınlık imajında ciddi değişimler olmuştur. Ancak konu erkeklere gelince bu noktada genel görünümün "*her şeyin değiştiği ölçüde aynı kaldığı*" yönünde olduğu görülmektedir (Segal, 1992). Yani burada kadınların hala ataerkil düzen pratikleri içinde eril hegemonya altında kamusal koşullara kabul edildiği yönündedir. Çalışmanın bu noktasına kadar tartıştığımız erkeklik davranış pratiklerindeki, iş piyasasındaki dinamiklere bağlı olarak çalışma hayatındaki erkeklikleri ve kadının üretim piyasasına katılımıyla özel alanda değişen bir "baba" olarak erkeklik imajındaki dönüşümler, erkekliklerdeki kısmi dönüşümlerin habercisi niteliğini taşımaktadır. Sancar'ın da (2009) ifade ettiği

şekliyle eskiden "aile reisi" olarak tek hüküm merkezi olan erkekler kadınların da işgücü piyasasına katılımıyla daha demokratik olmaya yönelik dönüşümler deneyimledikleri görülmektedir.

Erkeklik kavramının bir tür imaja bir kimlik yapısına işaret ettiğinden bahsetmiştik. Bu noktada erkeklik kimliğinin sosyal, politik, dini ve ekonomik değişimlere de açık olduğu bilinmelidir (Işık S. , 2013). Bugüne kadar toplumsal değişim sürecinde en köklü atılımların sanayi devrimi sonrası gerçekleştiğini hesaba katarsak neoliberalleşme süreci dünyanın birçok yerinde kimlik dönüşümlerine etki etmektedir (Özbay, 2010). Bunun yanında üretim ve tüketim piyasasındaki değişkenler ve dahi tüm tarihsel ve kültürel değişimler, kadınlık ve erkeklik rollerini gerek sadece bilişsel gerekse hem davranışsal hem de bilişsel olarak dönüşüme uğratmaktadır (Erbuğ, 2019).

Yakın zamana kadar feminist düzlemde yapılan çalışmaların ve kültürel yansımalarının genel söylemi kadınları eril şiddete karşı eğitmek ve bilinçlendirmek odaklıydı. Ancak kadına yönelik şiddetin hız kesmeden sürdürülme direnci bu yaklaşımın toplumsal yansımada fayda oranının düşüklüğü de açıktır. Son zamanlarda kadına yönelik şiddet çalışmalarına erkek katılımı ve erkekliklerin sorgulanması yeni çözüm arayışlarının da habercisi niteliğini taşımaktadır (Hıdır, 2015). Özellikle yabancı literatürde bu değişim sürecine yönelik kapsamlı çalışmalar yer alsada Türkiye özelinde çalışmaların yeterli olmadığını da ifade etmek gerekmektedir.

Erkekliğin değişim sürecindeki en etkili unsurun üretim piyasası olarak öne çıktığı görülmektedir. Ancak bununla beraber kadının kamu ve medyadaki temsilinin de etkisi olduğunu düşünmekte fayda görmekteyim. Gerek televizyon dizilerindeki eşitlik vurgusu, gerek sosyal medyadaki kadına yönelik dijital aktivist söylemler bu düşünceyi etkilemiştir. Bunun yanında yine sosyal medyada kadının mağdur konumunda olduğu vakaların görünürlük kazanmasının da buna bir katkısı vardır. Kadının mağduriyetinin görünürlük kazandığı bu etkinlikler erkeklerde de bazı içsel sorgulamalara ve bilişsel değişimlere yol açmış olmalıdır. Bunun yanında Connel'in (1998) Erkeklikler çalışmasındaki tek tip bir erkeğin olmadığı ve erkeklik olgusunun erkekleri de içsel çatışmalara sürüklediği savı, bu örneklerle desteklenebilir. Çünkü toplumsal tezahürde erkekler de kadınlarla deneyimledikleri çatışmalarda tamamen hoşnut sayılamazlar. Ancak bir sorunsal olarak erkeklik, Hıdır'ın (2015) çalışmasında da belirtildiği üzere nitelenen ve hala toplumsal karşılıkları olan problemlerle anlatılmaktadır;

"Egemen erkekliği dönüştüremedikleri söylenebilecek alanlar: ev işlerine katılmama; erkeklerin yaptığı muhabbetlerde suskun kalarak egemen erkekliğin yeniden üretilmesinde işbirliği yapma; egemen değerleri içselleştiren erkekleri dönüştürmeye çalışmama; kadınlarla duygusal ilişkilere girmekten kaçınarak cinselliğe indirgenmiş ilişkiler kurma; cinsiyetçilik karşıtlığının feminist kadınlarla ilişki kurmak açısından "prim yapan" bir mesele haline gelmesi; annelerle ilişkilerde geleneksel erkekliğin yeniden üretilmesi; partnerlerin kıyafetlerine karışma gibi baskıların uygulanması ve cinsiyetçi dili dönüştürdüklerine dair söylemlere karşılık bu konuda kökten bir dönüşümü gerçekleştirilememeleridir."(s.165)

Tüm bu sorunsallar hegemonik erkekliğin değişen toplumsal yapıya rağmen çözümlenemiyor olmasından kaynaklı tartışmalar olarak düşünülmektedir. Bunun yanında home-office standartlarında ev içinde (yani kamusal alanda) çalışan erkeklerle yapılan bir çalışmada (Erbuğ, 2019); kadının kamuya taşınması, erkeğin özel alanı daha fazla deneyimlemesi gibi fiziksel konuma yönelik değişimlerin dahi, toplumsal cinsiyet rollerinin gelenekselliğini, bilişsel süreçlerde devamlılığını koruyor olduğunu belirtmektedir. Bşr başka deyişle, her ne kadar görünürde kadının kamusal katılımı artmış ve erkekler ev gibi özel alanlarda daha fazla zaman geçirerek yakın ilişkilere yönelik deneyimlerini arttırmış olsa da, bu denli fiziksel değişimler kadınlık ve erkeklik rolleri olarak algılanan toplumsal normları ortadan kaldırmamıştır. Her iki cinsiyetin de yaşam tarzı ve seyri değişmiş olsa da cinsiyet rolleri bilişsel alanda yerini korumaya devam etmektedir.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Toplumsal değişim tarihler boyu kaçınılmazdır ve bu durum tüm canlı türünü etkilemektedir. Günümüzde değişimi ve dönüşümü çok daha hızlı olan kadınlık olgusu ve davranış pratiklerinin erkeklikten bağımsız olduğunu düşünmek mümkün değildir. Çünkü kadınlar, kadınlık ve kadınlık davranış pratikleri değiştiyse bu noktada erkekleri ve erkekliği etkilememiş olması düşünülemezdir. Erkekliğe yönelik ilk değişimlerin ebeveynlik modelleri değişimlerinde meydana geldiğini söylemek mümkün. Özellikle en radikal gözlemin gerçekleşebileceği Avrupa batı sosyolojisinde sanayi devrimi sonrası kadının yeri ve rolü çok daha radikal bir şekilde değişti. Bu nedenle geçmişten günümüze ebeveynlik tutum ve pratiklerinde de köklü değişimler gerçekleşti. Bu noktada çocuğun değerinin fark edilmesi çalışmalarının payı da kaçınılmazdır. Bu doğrultuda aile içi demokratik, her bireyin etkin ve saygın katılımının desteklendiği aile yapısına dikkat çekilmektedir. Her ne kadar yapılan çalışmalar ülkemizde bu sürecin günümüze çok daha yakın zamanlarda deneyimlenmeye başladığı yönünde olsa da temelde İslam öğretisinin desteklediği bir görüş olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada İslam aile kültüründe kadının ve çocuğun önemine dair çalışmalara bakılması önem kazanmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve patriyarkanın ilk ve en etkili yeniden inşa merkezi olan ailelerde ebeveynlerin bilişsel ve davranışsal değişimi çocukların da kısıtlı sosyalizasyon sürecinde daha eşitlikçi, demokratik ve karşı cinse değer veren dünya imajını içselleştirmeleri önemle vurgulanmalıdır.

Çocuklukta erken yaşta çocuğun patriyarkanın sertliklerinden ayrıştırılması ve kendi cinsiyetini daha insan odaklı kavramaya çalışması, sosyalizasyon sürecinde de dışarıdan alacağı hegemonik dayatmaları daha fazla sorgulamasına sebep olacağı düşünülmelidir. Gerek okul sıralarında bedensel deneyimlerle bağdaştırılan erkeklik davranışları, gerekse askeri sisteme katılıp katılmamanın kimileri için bir tercih olabilme fırsatı erkekliklerdeki hegemonik kırılmaların devamını tesis etmesi mümkündür. Kadınların işgücü piyasasına katılmaları, bu piyasanın içinde haklarını arama çalışmaları, mobbinge karşı çıkararak yeni politik haklar üretmeleri, kadınlık deneyimini değiştireceği kadar erkeklik deneyiminde de çeşitli değişimler meydana getirmektedir. Bugün ev içerisinde kadınsılıktan uzak durmak amacıyla suskun, doğrudan iletişime geçilemeyen, disiplin ve geçim kaynağı rolü vurgulanan eski babalık imajı ve özendirme yumuşamış ve daha demokratik, ilişkisel ve sıcak babalık imajı vurgusu yönünde değişim gösterdiği şimdikiye kadar derlenen çalışmalarla ortaya konmaktadır.

İncelenen çalışmalardaki erkeklikten şikayetçi erkekler vurgusu, halihazırda eril baskının tek zorlayıcılığının kadınlar üzerine olmadığını göstermektedir. İnsanın kimlik inşasında doğuştan gelen edinilmiş statülerine yüklediği çarpık çekirdek inançların daha adaletli bir toplum adına yeniden düzenlenmesi iyileştirilmesine duyulan gereksinim de ortadadır. Her birey istisnai anomaliler dışında belli bir cinsiyette doğar. Bu doğumla da doğal bireysel süreçleri halihazırda anne karnında atanmıştır. Ancak sonradan öğrenme yoluyla geliştirilen insan doğasına aykırı turumların erkeğin doğal olarak kabul ettirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Duygularını bastırmak, kadınlarla duygudan yoksun cinsel odaklı bağlar kurmak, her durumda önce öfke ve hiddetini ortaya koyarak çözüm aramak ve çevresindeki özellikle başta kadın ve çocuk olmak üzere her bireyi kontrol etme, üzerinden hüküm sürdürme gibi hegemonik erkek davranışlarının insanın fitratına atfedilebilecek özellikler olmadığı ortadadır. Tüm bunlar yaratılış unsuru, doğal ve değiştirilemez kurallar olmaktan çok bir ata öğretisi, çarpık bir gelenek algısına işaret etmektedir. Ülkemiz nazarında ise bu davranışların din kisvesi altında meşrulaştırılmaya çalışması dinden bağımsız bir sömürge alanını oluşturmaktadır. Bu durum özellikle İslam dini nazarında daha derin çalışmalarla ortaya konmaktadır (Karakuş, 2018 & Karan, 2020 & Özçelik, 2020 & Savaş, 1992 & Yasdıman, 2002).

Alanyazında üzerinden durulan ve tanımda çeşitli farklı yorumları içinde barındıran "hegemonik erkeklik" yapısı kimilerine göre ulaşılmaması çok zor belki de hiç var olmamış bir idol niteliği taşımaktayken, kimilerine göre ataerkil toplum yapısının en sık rastlanan erkek figürlerine işaret etmektedir. Bu bağlamda erkeklik kavramının kendi yorumsal esnekliğinin, toplumsal değişimlerden de yine bu esneklik sayesinde etkilenmemesi olanaksızdır. Buna daha önce incelediğimiz çalışmalardaki babalık tutum ve davranışlarındaki değişim, erginlik ritüellerindeki görece uygulamalar ve askerlik kurumuna bakıştaki esnemeler örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında feminist ve maskülist çalışmalar ekseninde kadın erkek ilişkiselliğindeki ölçünün adalet ve toplumsal fayda eksenli olması gerektiği de önceden belirtilmelidir. Çünkü hiçbir çalışmada olmaması gerektiği gibi bu çalışmada da amaç bir cinsi ötekenden uzaklaştırıp kutuplaştırmak değildir. Önemli olan tüm aile ilişkilerindeki sorunlu tutum ve bakış açılarının iyileştirilip sağlıklı aile ilişkilerinin tesisi olarak görülmektedir. Erkeklik çalışmaları ise günümüzde hala önüne geçilemeyen kadına ve çocuğa yönelik şiddet kültürünün çözümlenmesinde mihenk taşı görevi görmektedir. Bu nedenle hem alanda bilimsel yayımların desteklenmesi hem de toplumsal yaşamda bu türden şiddetin önüne geçilmesi amacıyla özendirici ve yaygınlaştırıcı unsurların tespiti büyük önem taşımaktadır.

Çalışmalar birçok erkeğin kendi erkekliğini doğuştan sahip olduğu mizacı ile birlikte sosyalizasyon süreci ile içselleştirdiği kimlik inşası ve deneyimlerini şemalandırdığı inançlarıyla birlikte inşa ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda değişmez olabilecek tek unsurun Y kromozomuna sahip olmak olduğu da düşünülebilir. Çünkü erkekliğin biyolojiden bağımsız psikolojik ve sosyal boyutları da aşıkardır. Bu psikolojik süreçler ve sosyal sistemler çoğu kez değişebilir nitelik taşıyabilmektedirler. Bu nedenle erkeklige dair sorun olarak nitelenebilecek tüm problematiklerin değişimi de mümkün görünmektedir. Ancak burada vurgulanması gereken cinsiyetlerin sınırlarını kaybetmemesine özen gösterilerek oluşturulan adalet eksenli çalışmaların yaygınlaştırılmasına yönelik atılımlara duyulan ihtiyaçtır. Lynne Segal'in (1992) de üzerinde durduğu üzere kadın ve erkeğin sürekli kıyaslanıp yarıştırdığı bozguncu bir bakış açısının kötümserliğine kapılmadan ve şimdiye kadar eril tahakkümün kadınlar üzerinde kurduğu şiddet ve baskı unsurları oluşturan davranışlarını da göz ardı etmeden, bir orta yol bulmanın, adalette ölçüyü sağlamanın mümkün olduğu inancını korumanın önemi, yapılan her çalışmada vurgulanması gereken bir düstur niteliği taşınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Abalı, İ. (2016). Günümüzde Bazı Sosyal Gruplarda Erginleme Üzerine Düşünceler. *Ulakbilge*, Cilt 4, Sayı 7, ss. 19-30.
- Aça, M. (2018). Bir Erginleme Ritüeli: Erik Çalmadan Gönül Çalmaya. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (21), ss. 29-35.
- AÇEV. (2017). Türkiye'de İlgili Babalık ve Belirleyicileri. İstanbul.
- Aksoy, A. B., & Tatlı, S. (2019). Okul Öncesi Dönem Çocuğu Olan Babaların Çocuklarıyla Olan İlişkileri ile Babalık Rolü Algıları Arasındaki İlişkinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10(1), ss. 1-22.
- Aslan, M. (2007). Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, cilt: 40, sayı: 1, ss. 41-61.
- Avşar, S. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Tarihsel Rollerini Yitiren Erkekliğin Çöküşü: Küllerinden "Yeni Erkek"liğin Doğuşu. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 224-241.
- Bağcıvan, M. S. (2020). Baba Katılımının Çocuk Gelişimindeki Etkisi. E. Bekaroğlu içinde, *Anne Babalığa Psikolojik Bakış* (s. 61-81). İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Barutçu, A. (2013). Türkiye'de erkeklik inşasının bedensel ve toplumsal aşamaları. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.

- Başak, A. S. (2009). Savaş sanatları sosyolojisi ve erkekliğin inşası. Yüksek lisans tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boratav, H. B., Fişek, G. O., & Ziya, H. E. (2018). Erkekliğin Türkiye Halleri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bozok, M. (2005). Erkeklik kimliğinin sosyokültürel inşası: Ankara Tepecik Mahallesi örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozok, M. (2018). Ebeveynlik, Erkeklik ve Çalışma Hayatı Arasında Türkiye'de Babalık. İstanbul: AÇEV.
- Bozok, M. (2019). Raewyn Connell ve Erkeklik Çalışmalarının Köşe Taşı Çalışması Olarak Erkeklikler. ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar, ss. 199-205.
- Cengiz, K., Tol, U. U., & Küçükural, Ö. (2004). Hegemonik Erkekliğin Peşinden. Toplum ve Bilim 101, ss. 50-70.
- Cumhuriyet. (2017, Aralık 31). Sünnet olan çocuklara 'erkeklik tescil belgesi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sunnet-olan-cocuklara-erkeklik-tescil-belgesi-896010> adresinden alındı
- Çelik, G. (2016). "Erkekler De Ağlar!": Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Erkeklik İnşası ve Şiddet Döngüsü. Fe Dergi 8(2), 1-12.
- Demren, Ç. (2001). HUKSAM. Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri: http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/erkeklik_ataerkillik.pdf adresinden alındı
- Demren, Ç. (2008). Kadınlık Dolayısıyla Erkeklik Öznelliği. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32(1), ss. 73-92.
- Erbuğ, E. (2019). Esnek çalışma ve erkek kimliğinin yeniden inşası Türkiye'de home-ofis çalışan erkekler. Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Hıdır, N. (2015). Erkeklik Kimliğindeki Değişimlerin Sorgulanması. Yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- İnceoğlu, S. Ö., & Arnas, Y. A. (2020). Intergenerational Fatherhood and Father-Child. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 20(48), 687-714.
- Işık, S. (2013). Erkeklik Kimliğinin Değişimi: Üst Orta sınıf Eski İslamcı Erkeklerin 28 Şubat Sonrası Değişimi. Yüksek lisans tezi. İstanbul Şehir Üniversitesi/Kültürel Çalışmalar Bölümü.
- Işık, H. (2020). Aile Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Rolü Gelişimi. . E. Bekaroğlu içinde, Anne Babalığa Psikolojik Bakış (s. s. 245-257). Nobel Yayıncılık.
- Karakuş, A. (2018). Kur'an'a Göre Birlikte Yaşamın İlkeleri. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(1), s. 167-191.
- Karan, C. (2020). Modern Ailenin Çıkmazları ve İslam Ailesi. İlahiyat Akademi Dergisi, s. 125-157.
- Karan, A. (2014). "Baba" Erkek - Değişen Dünyada Yeni Erkek Kimliği, Kişisel, Ailevi ve Toplumsal Sorunlar . İstanbul: KASAD-D Kitaplığı 3.
- Kimmel, M. S. (2007). Introduction Men's Lives. Boston.
- Koca, C., & Demirhan, G. (2005). Beden eğitimi ve spor alanında toplumsal cinsiyetin yeniden üretimi. Spor Bilimleri Dergisi, 16 (4), 200-228.
- Ok, S. (2011). Erkeklik Krizi ve İşsizlik. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özçelik, A. (2020). Cahiliye Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı. In F. B. Köse, II. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu "Cahiliye Dönemi" (pp. s. 245-263). Kahramanmaraş: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Özbay, C. (2010). Neoliberalizm ve Erkekliğin Halleri. Yeni Sol, Yeni Sağ, ss. 101-132.

- Özbay, C. (2013). Türkiye’de Hegemonik Erkekliği. *Doğu Batı* 63, ss. 185-204.
- Sakallı, N., & Türkoğlu, B. (2019). “Erkek” Olmak ya da Olmamak: Sosyal Psikolojik. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), ss. 52-76.
- Sancar, S. (2009). Erkeklik :imkansız iktidar: ailede, piyasada ve sokakta erkekler. Metis Yayınları.
- Savaş, S. (1992). Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi. Ankara: Aile araştırma kurumu yayınları.
- Segal, L. (1992). Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler. (Volkan Ersoy, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Selek, P. (2018). Sürüne Sürüne Erkek Olmak. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sığın, A., & Canatan, A. (2018). Connell’in “Erkeklikler” Teorisinde İşbirlikçi Erkek, Madun Erkek ve Marjinal Erkek: Hegemonik Erkekliğin Kavramsal Hegemonyası. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(32), ss. 163-175.
- Türk, H. B. (2008). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu. *Toplum ve Bilim*, 119-146.
- Türk, H. B. (2008). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu. *Toplum ve Bilim* 112, 119-146.
- Vatandaş, D. (2011). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *İstanbul Journal*, ss. 26-39.
- Yasdıman, N. (2002). Aile Hukuku ile İlgili Hadislerin Tahlili, Tenkidi ve Mezhep İmamlarının Anlayışları. Doktora tez. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yılmaz, S. (2012). Türk Ordusunda Profesyonelleşme ve Vicdani Ret - Bedelli Askerlik Tartışmaları. *Teori Dergisi*, ss.39-53.
- Yörükoğlu, A. (2011). Çocuk Ruh Sağlığı / Çocuk Yetiştirme Sanatı ve Kişilik Gelişimi. Özgür Yayınları .

ULUSLARARASI KADIN VE AİLE SEMPOZYUMU

04-05 Kasım 2021

<http://ukas2021.com/>

Filozof Bir Kadın Portresi: İoanna Kuçuradi

Büşra ÖKSÜZ²³²

ÖZET

Yunanca Philosophia teriminden türeyen felsefe, Phillia sevgi+ sophia bilgi, bilgelik anlamlarına gelen iki sözcüğün birleşiminden meydana gelmektedir. Felsefe ile uğraşan, bilgelik sevgisi için yola çıkan, varlık, bilgi ve değerler noktasında sorgulayıcı bir tavırla kendisini ve dış dünyayı anlamlandırmaya çabalayan kişiler filozof olarak nitelendirilmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski olan felsefe tarihi içerisinde birçok filozof bulunmaktadır. Bu filozoflar içerisinde kadın filozoflara çok az rastlanmaktadır. Kadın filozofların çok fazla gündeme gelmemesi "Felsefe sadece erkeklerin işi midir? Kadın filozoflar yok mudur?" gibi soruları akla getirmektedir. Bu nedenle araştırmada kadın bir filozof olan ve Türkiye'de felsefe çalışmalarına büyük katkı sağlayan İoanna Kuçuradi ele alınmıştır. Doküman analizi ile hazırlanan bu araştırmada elde edilen bilgiler ışığında Kuçuradi'nin hayatı, fikirleri ve eserleri ortaya konulmuştur. İnsanın değerli bir varlık oluşunu kendisine çıkış noktası olarak alan Kuçuradi'nin çalışmalarının ana temasını insan, etik, değer ve çağ kavramları oluşturmaktadır. Kuçuradi, felsefe alanına sağladığı katkılar ile felsefe tarihi içerisinde önemli bir kadın filozof olarak yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Filozof, Kadın, İoanna Kuçuradi*

ABSTRACT

Philosophy, derived from the Greek term Philosophia, consists of the combination of two words Phillia love + sophia knowledge, wisdom. People who deal with philosophy, set out for the love of wisdom, and try to make sense of themselves and the outside world with a questioning attitude in terms of existence, knowledge and values are described as philosophers. There are many philosophers in the history of philosophy, which is as old as the history of humanity. Among these philosophers, women philosophers are very rare. The fact that women philosophers do not come to the fore too much "Is philosophy only men's business? Aren't there any female philosophers?" raises questions such as. For this reason, Ioanna Kuçuradi, who is a woman philosopher and contributed greatly to the study of philosophy in Turkey, was discussed in the study. In the light of the information obtained in this research, which was prepared with document analysis, Kuçuradi's life, ideas and works were revealed. The main theme of Kuçuradi's works, which takes the human being as a valuable being as her starting point, constitutes the concepts of human, ethics, value and age. Kuçuradi is an important woman philosopher in the history of philosophy with her contributions to the field of philosophy.

Keywords: *Philosopher, Woman, Ioanna Kuçuradi*

GİRİŞ

²³² Doktora öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1busraoksuz@gmail.com, ORCID: [0000-0002-2063-8701](https://orcid.org/0000-0002-2063-8701)

Yunanca Philosophia, teriminden türeyen felsefe, phillia, sevgi ve sophia, bilgi-bilgelik anlamına gelen iki sözcüğün birleşiminden oluşmuştur. Felsefe, genel olarak terim anlamından hareketle bilgelik sevgisi olarak ifade edilmektedir. Filozof terimi de felsefe ile aynı kökenden gelmektedir. Eski Yunan'da hikmet (sophos) yolunu arayan, bilgelik sevgisi için yola çıkanlara filozof denilmiştir (Sönmez, 2020). Felsefe tarihi içerisinde temelde varlık, bilgi ve değerler alanında hakikatin bilgisine sahip olabilmek için çaba gösteren birçok filozoftan söz edilmektedir. Antik Yunan'dan başlatılarak günümüze kadar süregelen düşünce tarihi, temelde erkek filozofların ağırlıklı olduğu bir zemin üzerinden yükselirken kadın filozoflardan nadiren söz edilmektedir. Bu durum akıllara 'kadın filozof yok mudur? Varsa neden erkek filozoflar kadar gündemde değildir? gibi soruları getirmektedir.

Felsefe tarihi içerisinde kadın filozoflarda bulunmaktadır. Antik Yunan'dan bugüne kadın filozoflar arasında Sokrates'in ilham kaynağı olan Miletli Aspasia (MÖ 470-400) ve Mantinealı Diotima (ölüm M.Ö 399), Pythagoras'ın Eşi Krotonlu Theano, (M.Ö. 600-550) İskenderiyeli Hypatia (M.S 350-415), Christine de Pizan (Pisan) (1364-1430), Marguerite Porete (1255-1320), Isotta Nogarola (1418-1466), Mary Astell (1666-1731) ve daha birçok örnek gösterilebilir. Aydınlanma ve modern dönemde kadın filozoflardan daha çok söz edilse de kadın düşünürlerin eserlerine felsefe tarihinde merkezi bir rol verilmemiştir. Örneğin Metzler'in (1989) Filozoflar Sözlüğü adlı eserinde sadece altı filozof kadına yer verilmiştir: Hannah Arendt, Simone de Beauvoir, Hildegard von Bingen, Rosa Luxemburg, Margaret Mead (Durgun, 2021).

Kadın filozofların, erkek filozoflar kadar gündeme gelmemelerinin sebepleri birçok değişkene bağlı olmakla birlikte bu çalışmada yeteri kadar tanıtılmamaları esas alınmıştır. Çalışma, düşünce tarihindeki 'unutulmuşluk' perdesini aralamak ve kadın filozofların da var olduğunu gündeme getirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada spesifik olarak Kuçuradi'nin ele alınmasının nedeni Türkiye'nin yetiştirdiği bir filozof olması ve hâlen yaşayan bir değer olarak felsefe serüvenine devam etmesidir. Bu amaçla filozof bir kadın olan İonna Kuçuradi'nin varlığına dikkat çekmek ve düşünce tarihine katkılarını ortaya koymak için hayatı, eserleri ve görüşleri ele alınmıştır.

1. Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Filozof, felsefe profesörü ve yazar Kuçuradi, 1936 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlköğrenimini İstanbul Merkez Rum Ortaokulu'nda, ortaöğrenimini ise Zapyon Rum Kız Lisesi'nde yapmıştır. 1954'te girdiği İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden 1959 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl bitirdiği bölümde asistan olarak görev almış, ancak bir yıl sonra bu görevden ayrılmıştır. 1965'te hazırladığı "*Schopenhauer ve Nietzsche'de İnsan Problemi*" adlı çalışma ile doktorasını tamamlamıştır. 1965-68 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe ve Latince dersleri vermiştir. 1968'de Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Eğitim Bölümü'ne geçmiş ve Hacettepe Üniversitesi'nde felsefe bölümünü kurmuştur. Daha sonra Türkiye Felsefe Kurumu ile İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin kuruluşuna katılmıştır. 1969 yılında Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün başkanlığına getirilmiştir. 1970'te "*İnsan Felsefesi Bakımından Değer Problemi*" adlı teziyle doçent, 1978'de ise "*Aristoteles'in Ousia'sı ve Substans Kavramı*" adlı çalışmasıyla profesör olmuştur. Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün kuruluşundan itibaren uzun süre başkanlığını yapmıştır.

İonna Kuçuradi, 1970'li yılların ortalarından itibaren ve özellikle de 1980'lerden sonra felsefenin ne işe yaradığını gösterebilmek için çalışmalara başlamıştır. 1970'de Türkiye Felsefe Kurumunu kurmuş ve

uzun yıllar başkanlığını yürütmüştür. 1998-1999 yılları arasında Uluslararası Felsefe Kuruluşları Federasyonu (FISP) Genel Sekreterliğini, 1998-2003 yılları arasında başkanlığını, 2008 yılında Onursal Başkanlığını yürütmüştür. Felsefe ve İnsan Hakları konusunda bir UNESCO kürsüsü sahibi ve Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı olan Kuçuradi, hâlen, Maltepe Üniversitesi'nin İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü ve İnsan Hakları Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır. Goethe Madalyası olmak üzere birçok uluslararası ödülü olan İonna Kuçuradi, 2003 yılında düzenlenen 21. Dünya Felsefe Kongresi'nin Türkiye'de yapılmasına öncülük etmiştir. UNESCO, 21. Dünya Felsefe Kongresi'nin başarılı bir şekilde yapılmasına büyük katkısından ve bu alanda yaptığı bilimsel çalışmalardan dolayı, İonna Kuçuradi'nin, 2003 Felsefe Ödülü'ne layık görüldüğünü bildirmiştir. Kuçuradi aynı zamanda ulusal ve uluslararası pek çok mesleki kuruluşun üyesi olarak bulunmaktadır (www.biyografya.com/).

1.2. Eserleri

- Perdenin Arkası -Şiirler- (1962)
- Max Scheler ve Nietzsche'de Trajik (1965)
- Nietzsche ve İnsan (1966)
- Schopenhauer ve İnsan (1967)
- Liselerimizde Felsefe Öğretimi (1969)
- İnsan ve Değerleri: Değer Problemi (1971)
- Etik (1977)
- Sanata Felsefeyle Bakmak (1980)
- Çağın Olayları Arasında (1980)
- Uludağ Konuşmaları- Özgürlük, Ahlâk, Kültür Kavramları (1988)
- Yüzyılımızda İnsan Felsefesi- Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına (1997)
- Ahlak Etik ve Etikler (2019)

Kuçuradi'nin telif kitaplarının yanı sıra birçok çeviri kitabı, kitap editörlüğü ve akademik yayınları bulunmaktadır.

2. Başlıca Fikirleri

Kuçuradi'nin çalışmalarının ana temasını değer, etik, insan hakları, insan felsefesi ve çağ kavramları oluşturmaktadır. Felsefeye başlamasındaki en önemli etken aynı olaylar karşısında insanların farklılaşan düşünceleri olmuştur. Meydana gelen bir davranışın kimisine göre iyi kimisine göre kötü olarak değerlendirilmesi sonucunda zihninde beliren "değerlendirilen şeye uygun bir değerlendirme nasıl yapılabilir?" sorusu ile Kuçuradi'nin felsefe yolculuğu başlamıştır (TRT 2004).

İonna Kuçuradi'nin "değer" ve "değerler"e olan ilgisi, hocası Mengüşoğlu'nun Nietzsche üzerine verdiği derslerle başlamıştır. Kuçuradi'nin değerler sorununu ele almasının sebebi sosyal hayatın her aşamasında ortaya çıkan "değerlendirme göreliliği" olgusudur (Kılıç, 2015). Aynı insanlar, aynı olaylar, aynı durumlar, aynı eylemler, aynı kararlar, aynı eserler, hatta aynı fenomenler farklı kişiler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmekte, yorumlanmakta ve açıklanmaktadır (Kuçuradi, 2020). Bu nedenle

Kuçuradi'ye göre felsefede değer problemi, aslında değerlendirme problemi ve değerler problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değer nedir? Değerler nedir? Değer ve değerler arasındaki fark nedir? Değerlendirme nedir? İnsanın değeri, insanın değerleri, kişi değeri, kişinin değerleri, bir kişinin değeri, bir kişinin değerleri, sanatın değeri, bir sanat eserinin değeri nedir? Tüm bu soruların sorulmasına neden olan, insanların bir değerlendirmede bulunurken, genellikle ezbere kalıplar içinde davranış göstermeleridir. Üyesi olduğu toplumun benimsediği ve benimsettiği formlar içinde şekillenen kişi, kendisinden beklendiği ölçüde bir eylemi yerine getirdiğinde, "kendini bilen", hatta o toplumun "değerli" bir kişisi konumuna erişmektedir. Ahlâk adını alan bu formlar içinde, insanın kimi zaman ne büyük değer kayıplarına neden olduğunu görebilmesi, bu kalıpların dışında, felsefi temeli olan etik bilgiye sahip olabilmesi ile mümkündür. Ezbere kalıplar içinde yaşayan bir kişi, dolaylı ya da yüz yüze ilişkide olduğu bir kişiye karşı bir tutum ve davranışta bulunurken, "insanın değeri"ni dikkate alarak, onun yaşantı ve olanaklarına nasıl bir katkı sağladığı ya da neden sağlayamadığı yönünde bir soruyla yüz yüze gelmez. Böyle bir soruyla kendi kendisini karşı karşıya getirebilmesi, özel türden bir bilgiyle "bilinçlenmesi"ni gerektirir. Bu, felsefi bilginin ışığında, ontolojik ve antropolojik açılardan insanı görmeyi öğreten bir bilgidir. İşte bu nedenle Kuçuradi, etik görüşüyle, değer ve değerler bilgisine ulaştıracak bir yolda yürümenin önemini göstermeye çabalar. "İnsandan ve kendimizden beklediklerimiz", değer anlayışımız ölçüsünde bir değerlendirmeyle bize bir varlık kazandırdığına göre, doğru bir bilgiyle, "doğru eylem"de bulunmaya götürmelidir bizi; "mucize" de olsa, "değerli eylem"lerde bulunmamızı sağlayabilmelidir (Köseoğlu, 2011). İonna Kuçuradi'nin ortaya koymaya çalıştığı şey, insan olma değerinin bilincine ulaşmayı en yüksek kazanım olarak gören insan sayısının artması ve böylece içinde bulunulan çağın daha yaşanılır bir hale gelmesinin mümkün olmasıdır.

Kuçuradi, İnsanın değerli bir varlık oluşundan hareketle insan hakları ile ilgili görüşlerini de ortaya koymaktadır. Değerli bir varlık olan insanın "insan hakları" olarak adlandırılan hakları bulunmaktadır (Yavral Gedik, 1999). Bu haklar Kuçuradi'nin söylemiyle "insanın onuru"ndan, değerinden ve varlık içindeki özel yerinden kaynaklanmaktadır.

Felsefe yolculuğuna değer sorunu ile adım atan Kuçuradi, görüşlerini değer sorunu ile ilişkilendirerek ifade ettiği için eğitim ve insan konusundaki görüşlerini de bu temel üzerinden inşa etmiştir. Kuçuradi'ye göre günümüzün eğitim anlayışı, insanların, tür olarak insana özgü olanakları değer bilgisiyyle ve değer yargılarından dikkatle ayırt edilmesi gereken etik değerlerin bilgisiyyle hayata geçirebilmesine, böylece gerçek anlamda bir "insan" olabilmesine – insanlaşabilmesine– ve insana yakışır bir şekilde, insanın değerini koruyarak yaşayabilmesine yardımcı olamamaktadır (Kocaman, 2021). Yenal Bilgici (2015) ile yapmış olduğu röportaj da eğitim-değer ilişkisine vurgu yaparak eğitim ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

"44 yıldır hocalık yapan biri olarak bugün gördüğüm en büyük eksikliklerden biri bağlantı kurmakla ilgili. Öğrencilerin çoğu bağlantılı düşünmeye alışmış değil, mevcut bağlantıları göremiyorlar. Bir söylenenden zorunlu olarak çıkan sonuçları da göremiyorlar. Bir eksiklik de değerlendirme ve değer konularıyla ilgili. İnsanların ezbere, yani kültürel değer yargılarıyla değerlendirmelerde bulduklarının farkına varmalarına yardımcı olmuyor eğitim. Eğitimimizdeki ezbercilikten de ezbere şikâyet ediliyor."

Kuçuradi'ye göre eğitim, en üst insansal etkinliklerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda eğitimin, değerli bir varlık olan insanın, insanlaşma süreci ve temel bir hakkı olduğu görülmektedir. Bu noktada eğitime felsefeyle bakmanın önemine vurgu yapmaktadır.

Felsefe eğitiminin, örgün eğitimin her kademesinde yer alması gerektiğine vurgu yapmıştır. Kuçuradi, toplumların farkında olmasalar da felsefeye ihtiyacı olduklarını belirterek çağın problemlerinin çözümü için ideolojilerden, dünya görüşlerinden, dinlerden vs. sıyrılmış bir felsefeye ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.

Kısacası Kuçuradi, felsefeye değer sorunu ile başlamış ve diğer tüm görüşlerini (insan hakları, eğitim, çağ, sanat vs.) bu eksen etrafında temellendirmeye çalışmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma yapısı itibarıyla doküman analizine dayalı nitel bir araştırma olarak ortaya konulmuştur. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir (Kıral, 2020). Çalışmanın konusu kapsamında doküman analizi ile elde edilen bilgiler ışığında Kuçuradi'nin hayatı, eserleri ve fikirleri ortaya konulmuştur.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Düşünce tarihi içerisinde veya felsefe tarihi kitaplarında ağırlıklı olarak erkek filozoflara yer verilmektedir. Bu durum kadın filozofların varlığına gölge düşürmekte ve düşünce tarihinde kadın filozofların olmadığı ve hatta filozof teriminin bile sadece erkek filozoflar için geçerli olduğu yanılgısına yol açmaktadır. Ancak geçmişten günümüze kadar her alanda olduğu gibi düşünce tarihinde de kadın filozofların rolü azımsanmayacak kadar fazladır. Nitekim 20. Yüzyılın önemli siyaset bilimcisi ve kadın filozofu Hannah Arendt herkesin felsefe yapma yetisine sahip olduğunu ifade ederek felsefenin bir cinsiyeti olmadığına vurgu yapmıştır. Dolayısıyla asıl mesele kadın filozofların erkek filozoflar kadar gündeme gelmemesi ve onlar kadar bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Sokrates'i herkes bilir ancak onun akıl hocası olan Mantinealı Diotima'yı kimse bilmez. Bu sorundan yola çıkılarak bu çalışmada Türkiye'nin yetiştirmiş olduğu kadın filozof İonna Kuçuradi ele alınmıştır. Kuçuradi'nin hayatına, eserlerine ve görüşlerine yer verilerek felsefe tarihine yaptığı katkılar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kuçuradi, Türkiye'de felsefe denilince ilk akla gelen düşünürler arasında bulunmaktadır. Türkiye'de felsefe bilincinin oluşması için mücadele etmiş, düşünceleri ve kalemi aracılığıyla bu amacını gerçekleştirmek için birçok alanda öncülük yapmıştır. Kuçuradi'nin felsefeye dair ortaya koyduğu görüşler şu şekilde özetlenebilir:

- Araştırmalarında felsefe tarihi bilgisinden çok "çağ"a ilişkin problemleri dile getirmeye çalışmış ve felsefe tarihine ait bilgilere genellikle bugünü anlamak için başvurmuştur.
- Kuçuradi'ye göre felsefe eğitiminin amacı, "felsefi bilgi" vasıtasıyla "felsefi bakış"ı kazanmak ve böylelikle "çağın olayları"ni ve başta değerlendirmeler olmak üzere, olayları anlamak olmalıdır.
- Kuçuradi'ye göre siyasal, sosyal ve bilimsel gelişmelerin yeni yarattığı olgulara ve gereksinimlere etik bakmak birçok durumu değiştirebilir. Bu nedenle çağımızın olgularına ve sorunlarına etik değerler bilgisi ışığında bakılmalıdır.

- Kuçuradi'ye göre felsefe alanında masa başında bilgilerin üretilmesi yeterli değildir. Bu bilgilerin günlük yaşamda kullanılmaları gerekmektedir. Bu noktada eğitim içerisinde felsefe eğitiminin verilmesi gerekmektedir.
- Yaptığı uluslararası çalışmalarda amacı, felsefenin öneminin bilinmediği ülkelerde kamuoyu oluşturmak ve felsefenin farkına varılmasını sağlamak olmuştur.

Sonuç olarak filozof bir kadın olan İonna Kuçuradi, bilgi ve değerlerle donatılmış felsefe yolculuğunda düşünce tarihine büyük katkılar sağlamıştır ve sağlamaya da devam etmektedir. Özellikle Türkiye'de felsefe alanındaki öncülükleri ile felsefe bilincinin oluşmasında önemli bir yeri bulunmaktadır.

İonna Kuçuradi gibi felsefe tarihe büyük katkıları bulunan birçok kadın filozof bulunmaktadır. Kadın filozofların üzerindeki unutulmuşluk perdesini aralamak ve tarihin tozlu sayfalarından kurtarmak için daha çok gündeme getirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Biyografya Beta, İonna Kuçuradi. Erişim adresi: <https://www.biyografya.com/biyografi/9352>
- Durgun, S. (2021). Düşünce tarihine alternatif yaklaşımlar: Diotima, Arendt ve Beauvoir. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 55(16), 51-73.
- İonna Kuçuradi, Hürriyet, (Yenal Bilgici), 06.01.2015. Erişim Tarihi: 01.11.2021.
- Kılıç, R. (2015). *İonna Kuçuradi*. S., H. Bolay (Ed.). Cumhuriyet'ten günümüze bilimsel ve felsefi düşünce temsilcileri içinde (s. 2844-2858). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, 170-189.
- Kocaman, A., Ç. (2021). Kuçuradi felsefesinden insanlaşma sorunu olarak eğitim. *Tabula Rasa Felsefe & Teoloji Dergisi*. Sayı 35, 36-55.
- Köseoğlu, Z. (2011). *İonna Kuçuradi'nin etik görüşü açısından Kant'ta "iyi isteme" problemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Kuçuradi, İ. (2020). *İnsan ve değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Prof. İonna Kuçuradi Belgeseli, TRT 2004.
- Sönmez, V. (2020). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yavral Gedik, N. (1999). *Felsefe açısından temel insan hakları belgeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ULUSLARARASI KADIN VE AİLE SEMPOZYUMU

04-05 Kasım 2021

<http://ukas2021.com/>

Covid-19 Pandemisi ve Kadınlar Üzerine Etkileri

Tuba GÖK²³³

ÖZET

2019 yılı sonunda Çin'in Wuhan kentinde başlayarak tüm dünyada etkili olan Covid-19 salgını, iş yaşamından eğitime pek çok alanı etkilemiştir. Büyük değişimleri beraberinde getiren bu süreç, etkilerini sürdürmektedir. Bu süreçte toplum ve ülke sağlığı için alınan önlemler ve beraberinde getirdiği değişimler yaşam biçimlerimizi ve sosyal hayatı büyük ölçüde değiştirmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle kadınların sosyal rolleri, toplum tarafından belirlenen davranış kalıpları kadının günlük yaşam kalitesini önemli ölçüde farklılaştırmaktadır. Pandeminin kadın üzerindeki etkilerinin bilinmesi salgının bireyler üzerine etkilerini anlayarak bu toplumsal değişimin dezavantajlı yönlerine müdahale etmemize olanak sağlar. COVID-19 pandemisine karşı alınan önlemler kapsamında etkili bir yöntem olan sosyal izolasyon; kadına yönelik ve aile içi şiddetin artışına, çalışan kadınların ev içi rollerinin artmasına, üniversite öğrenimini sürdürmekte olan genç kadınların ise evlerine dönmelerine ve öğrenimlerini uzaktan online mecralar üzerinden devam ettirirken ev içi rollerinin gündelik yaşamlarını zorlaştırmasına neden olmuştur. Bu makalenin amacı pandemi sürecinin kadınlar üzerindeki etkilerini genel bir çerçevede derlemek ve bu etkileri irdelemektir.

Anahtar Sözcükler: COVID-19, Pandemi, Kadın, Sosyal İzolasyon, Aile İçi Şiddet, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Roller, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

ABSTRACT

The Covid-19 epidemic, which started in Wuhan China at the end of 2019 and has been effective all over the world, has affected many areas from business life to education. This process, which brings with great changes, continues its effects. In this process, the measures taken for the health of the society and the country and the changes it brought along have changed our lifestyles and social life to a great extent. Due to gender inequality, women's social roles and behavior patterns determined by society significantly differentiate women's daily life quality. Knowing the effects of the pandemic on women allows us to understand the effects of the epidemic on individuals and to intervene in the disadvantages of this social change. Social isolation, which is an effective method within the scope of the measures taken against the COVID-19 pandemic; It has caused the increase in violence against women and domestic violence, the increase in domestic roles of working women, the return of young women who continue their university education to their homes, and their domestic roles complicate their daily lives while continuing their education remotely via online channels. The aim of this article is to compile the effects of the pandemic process on women in a general framework and to examine these effects.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Women, Social Isolation, Domestic Violence, Gender, Gender Roles, Gender Inequality

²³³ Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, tubagok04@gmail.com,

ORCID: 0000-0002-3376-6630

GİRİŞ

COVID-19 ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrindeki deniz ürünleri pazarında bulunan insanlarda görülmüştür. Bilim insanları COVID-19'un yarasalardan bulaştığını düşünmüş olmasına rağmen pazar yerinde yarasa satılmaması düşünüldüğünde, virüsün insanlara iletilmesinde bir tür ara hayvanın taşıyıcı olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Günümüzde hızla hastalık insandan insana bulaşarak, Çin dışında diğer Asya, Avrupa ve Amerika kıtasına yayılmış, tanı sayısı 250 milyona yaklaşmış ve ölüm sayısı 5 milyonu geçmiştir. Türkiye'de ise tanı sayısı 8 milyonu, ölüm sayısı ise 70 bini geçmiştir. Salgın halen pandemi düzeyinde devam etmektedir (1,2).

Pandemi döneminde virüsten korunmak ve başkalarına bulaştırmamak için Türkiye ve dünya genelinde çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemler Türkiye özelinde ele alındığında aşağıdaki T.C. Cumhurbaşkanlığı liderliğinde yürütülen pandemi ile mücadele uygulamaları örnek verilebilir:

- Kamuda vatandaşların topluca bulunacağı ve bulaş riskinin artacağı ortamlara yönelik olasılıkları ortadan kaldıracı tedbirler alınmıştır.
- Kamuda ve özel sektörde esnek mesai, dönüşümlü mesai, evden çalışma alternatif yöntemlerinin mevzuat altyapısı düzenlenmiştir.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ve YÖK tarafından eğitime zorunlu ara verilmesi kararını takiben sürecin belirsizliği ve uzaması öngörüsü ile uzaktan eğitim yürütülmesi konusunda ve esnek akademik takvime geçilmesi konusunda mevzuat düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir.
- Bu bağlamda planlanmış sportif faaliyetler, her türlü bilimsel etkinlikler ile sanatsal faaliyetler dondurularak ötelenmiş veya iptal edilmiştir (3).

Bu süreçte toplum ve ülke sağlığı için alınan önlemler ve beraberinde getirdiği değişimler yaşam biçimlerimizi ve sosyal hayatı büyük ölçüde değiştirmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle kadınların sosyal rolleri, toplum tarafından belirlenen davranış kalıpları kadının günlük yaşam kalitesini önemli ölçüde farklılaştırmaktadır. Pandeminin kadın üzerindeki etkilerinin bilinmesi salgının bireyler üzerine etkilerini anlayarak bu toplumsal değişimin dezavantajlı yönlerine müdahale etmemize olanak sağlayacaktır.

Pandemi döneminde virüsten korunmak ve başkalarına bulaştırmamak için evde izolasyon en güvenli tedbir olarak önerilmiştir. Ancak herkes için güvenli bir alan olması gereken evler, şiddete maruz kalan kadınlar ve çocuklar açısından oldukça riskli yerlerdir. Salgınla birlikte kadınlar şiddet uygulayan erkek ile birlikte bir anda eve kapanmış, istismarcı ilişki içinde sıkışarak ev içi şiddete maruz kalma riskinin daha da arttığı bir sürece girmişlerdir. Bu bağlamda evde sosyal izolasyon riskli durumda olan kadınlar ve çocukları bir tehlikeden korunurken, bir başka tehlikeye açık hale getirmiştir (4).

COVID-19 sürecinde annelik statüsüne bağlı rol beklentileri çeşitlenerek artmakta ve annelik yeniden üretilip şekillenmektedir. Çalışan annelerin iş ve ev yaşamlarındaki yani kamusal ve özel alanlarındaki dengeyi kurmaları normal rutinlerinde bile zorken, COVID-19 sürecinde evde kalmak zorunda olan çocuklarla özellikle de anne ilgisi ve sevgisine daha çok ihtiyaç duyan küçük yaşta çocuklarla çok daha yıpratıcı bir hal almaktadır. Evde kalma sürecinde çalışan annelerin ev ortamlarında diğer aile üyeleri ve onların kendisinden beklentileriyle, çalışma yaşamlarını sabit bir mesai saati ile sürdürmeleri oldukça zordur (5).

Pandemi şartlarından en çok etkilenen alanlardan biri olan sağlık alanında çalışan kadınların mesleki rolleri toplumsal rollerine göre şekillenmektedir. Bu doğrultuda pandemi servislerinde çalışan

kadın sağlık çalışanlarının zorlu çalışma koşulları ve yoğun çalışma saatleri nedeniyle hem bedensel hem de psikolojik olarak olumsuz etkilendikleri çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur.

Pandemi sürecinde alınan bir diğer önlem olan uzaktan eğitim yürütülmesi ve esnek akademik takvime geçilmesi de kız çocuklarını ve genç kadın öğrencileri de karşı cinslerine kıyasla daha olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte öğrenimlerini uzaktan online mecralar üzerinden devam ettirirken ailelerin kız çocuklarına yönelik cinsiyete dayalı iş bölümü eşitsizlikleri üzerine yükledikleri rol ve sorumlulukları nedeniyle ev içi rollerinin gündelik yaşamlarını zorlaştırmasına neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte ekonomik imkânsızlık ve hizmete erişim konusundaki sıkıntılar nedeniyle her öğrencinin eğitimine uzaktan devam etme şansı olmamıştır.

Bu makalenin amacı pandemi sürecinin kadınlar üzerindeki etkilerini genel bir çerçevede derlemek ve bu etkileri irdelemektir.

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE TOPLUMSAL İZOLASYON VE KADINA YÖNELİK ŞİDDET

Şiddete uğrayan kadının fail erkek ile aynı hanede yaşayıp yaşamadığına bakılmaksızın; eski veya şimdiki eş, partner veya aile mensubu sayılan kişiler tarafından uygulanan her türlü şiddet "aile içi/ev içi şiddet" olarak kabul edilmektedir (6).

Kadına yönelik şiddet hem insan hakkı ihlali hem de cinsiyet bazlı negatif ayrımcılığa neden olan toplumsal cinsiyet ile ilişkili evrensel bir sorundur. Genellikle kriz ve acil durumlar toplumsal kaos ortamı oluşturmuş ve kadına yönelik şiddetin artmasıyla ilişkili bulunmuştur. Bu durumlarda daha fazla psikolojik ve ekonomik strese maruziyet ve negatif baş etme yöntemlerindeki artış, yakın partner/eş şiddeti için risk oluşturabilmektedir. Önceden yaşanan şiddet vakaları pandemide uygulanan sosyal izolasyon nedeniyle artabilmektedir (7).

Salgından korunmak için en güvenli önlem olarak önerilen ev izolasyonunda çoğu insan için en güvenilir alan olan ev şiddete maruz kalan kadın, çocuk, yaşlı, engelli, göçmen ve yardıma muhtaç insanlar için en riskli yer olmaktadır. Pandemi sürecinde kadınlar şiddet uygulayan erkekler ile bir anda eve kapanmakta, istismar ve şiddetin arttığı bir sürece girmektedir (8).

COVID-19 pandemisinde şiddetin yoğunlaşmasına neden olan saldırganın enfekte olma korkusu, geleceğe belirsizliğin hakim olması, sosyal temasın engellenmesi, işsizlik, mali sıkıntılar, alkol tüketiminin artması, psikoaktif madde kullanımı gibi bireysel faktörlerle; kadının ev işi, çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi omzundaki yükü artıran faktörler saldırganla mücadele etme gücünü azaltabilir. Ayrıca bütün bu durumlar kadını fiziksel şiddetin yanı sıra duygusal ve cinsel şiddete karşı da açık hale getirebilmektedir (9).

Sosyal izolasyon tedbirleri ve karantina ile beraber dünyanın farklı yerlerinden toplumda suç işleme düzeyinin düştüğünü fakat kadın odaklı ev içi şiddet olaylarının arttığını belirten ve bu konuda endişeleri ifade eden haberler ortaya çıkmaya başlamıştır (10).

Salgının ilk ortaya çıktığı yer olan Çin'in Wuhan şehrinde, şubat 2020 de ev içi şiddet vakalarının bir önceki yıla göre üç kat arttığı, bu vakaların %90'ının COVID-19 epidemisi ile ilişkili olduğu bildirilmiştir.(11)

Bu artış Fransa'da %30-36, Brezilya'da %40-50, Arjantin'de %25, Singapur'da %33, ABD'nin farklı eyaletlerinde %10-35 oranlarındadır (12,11). Bu süreçte, ev içi şiddet vakalarının artışı nedeniyle İtalya ve Fransa'da bazı oteller sığınak olarak hizmete açılmıştır (13). Evde kalma çağrılarının ilk günlerinden itibaren ev içi şiddet için acil yardım hattı aramalarında İngiltere'de %25, İspanya'da %20,

Kıbrıs'ta %30 artış bildirilmiştir (14). İspanya'da kadınların eczanelerdeki çalışanlardan "maske 19" talep etmesi durumunda eczane görevlilerinin gizli bir şekilde ev içi şiddet bildiriminde bulunduğu bir uygulama hayata geçirilmiştir (15). Avustralya'da evde kalma tedbirleri ile birlikte genel suç oranlarında %40 azalma olduğu, ancak polise başvuran ev içi şiddet vakalarında %5 artış olduğu, ayrıca Google'da ev içi şiddet için yardım amaçlı aramalarda %75 artış olduğu bildirilmiştir (13).

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun raporuna göre; COVID-19 önlemleri doğrultusunda geçmiş aylara göre başvuru numaralarını arayanların oranı nisan ayında %55, mayıs ayında %78 artmış; nisan ayında en çok cinsel şiddet, mayıs ayında ise en çok psikolojik şiddet sebebiyle başvuru olduğu ve en çok evli olduğu erkekten şiddet gören kadınların başvurduğu raporlanmıştır.

Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu'nun bildirimine göre, 2020 Mart ayında bir önceki yıla göre psikolojik şiddet %93, fiziksel şiddet %80, sığınma evi talebi %78 düzeyinde artış göstermiştir. (16,17).

Sokağa çıkma yasağının olduğu dönemlerde şiddet olayının olması durumunda, şiddeti uygulayan kişinin evden çık(a)maması, ihbarların/raporların oranını ciddi oranda düşürmesi beklenebilir. Buradan çıkarılacak sonuca bakıldığında şiddete maruz kalan kişinin/kişilerin, fail evde olduğu sürece yardım alması daha zor olmaktadır. Nitekim failin iletişim imkânlarını kısıtlaması, bireyi belli bir mekâna hapsedmesi ve bu süreçte fiziksel ya da psikolojik şiddetin miktarını ve sıklığını arttırması da ihtimal dâhilindedir (18).

Godin'e (2020) göre, pandemi sonrasında şiddete maruz kalan kişilerin –çoğunlukla kadınlar- pandemi sürecinde yeterli düzeyde yardım almayacaklarını düşünmeleri, sağlık ve psikolojik destek merkezlerinin/hizmetlerinin faaliyetlerinin kısıtlanması ya da kapatılması da onların ihbarlarını önleyebilmektedir (19).

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE KADININ GÖRÜNMEYEN EMEĞİ

Kadınların ev içinde maruz kaldığı bir diğer durum; ev içi/ev işinde harcadıkları emeğin doğal ve karşılıksız görülmesi, adeta görünmez oluşudur. "Kadının görünmeyen emeği" kavramı, kadınların ev içi/aile içinde yakınları ile ilişkilerinde ev yaşamına, çocuklara, yaşlı ve hasta bakımına yönelik fiziksel veya duygusal olarak harcadıkları karşılıksız emeği ifade etmektedir. Görünmeyen emeğin önemli bir kısmını oluşturan ev içi/ev işleri; çabuk tüketilir, ücretsizdir, değersiz görülür, çalışma saatleri uzundur ve mesaisi yoktur. Bu bağlamda kadınların ev içinde sosyokültürel ve ekonomik olarak şiddete uğradığından söz edilmektedir (20).

Kadın ve erkek olmanın biyolojik anlamının dışındaki sosyo-kültürel yan anlamlarını barındıran toplumsal cinsiyet, toplumsal rol ve sorumluluklara vurgu yaparak, toplumun bizi nasıl algıladığı, bizden nasıl davranmamızı istediği ve neler beklediğine ilişkin ipuçlarını içeren bir kavramdır (21).

Toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyet kalıp yargılarını yansıtan, geleneksel olarak kadınla ve erkekle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade eden bir kavramdır. Toplumsallaşma sürecinde kız ve erkek çocuklar çeşitli nesnelere, etkinliklere, oyunlara, meslekleri ve hatta kişilik özelliklerini onlar için "uygun" ya da "uygun değil" şeklinde ayırt etmeyi öğrenmektedir (22).

Toplumsal cinsiyete ilişkin kalıp yargılar, erkeğin en önemli rolünü ailenin geçimini sağlamak, kadının en önemli rolünü de çocuklarını büyütme ve aile yaşamının devamlılığını sağlamak olarak belirlemektedir (23).

Cinsiyetler arasında hüküm süren bu iş bölümü, erkekler ile kadınların, güç saygınlık ve zenginlik bakımından eşit olmayan konumlar edinmelerine yol açmaktadır (24). Kadın, ücretli olarak istihdam edilse dahi bu ücret aile bütçesine katkı olarak görülmekte ve kadının esas yerinin evi olduğu anlayışı tamamen değişmemektedir (25).

COVID-19 pandemisi sürecinde evde izolasyon ve karantina önlemleri ile birlikte, ev içi/ev işlerinin yerine getirilmesi ve paylaşımındaki cinsiyet temelli eşitsizliğin derinleştiği görülmektedir (26). Yapılan araştırmalara göre dünya genelinde kadınlar, erkeklere kıyasla evde bakım işlerine 2.5 kat daha fazla emek vermektedir; ancak yine erkeklere kıyasla emeklerinin karşılıklarını alamamaktadırlar (27).

Türkiye’de yapılan zaman kullanım araştırmasında, çalışma durumuna göre aile bireylerinin aile bakımına ayırdıkları zaman incelenmiştir. Söz konusu araştırma, kadınların aile bakımına ayırdıkları sürenin günde ortalama 3 saat 31 dakika iken erkeklerin ise aile bakımına günde 46 dakika ayırdığını göstermektedir (28).

Yine Türkiye’de gerçekleştirilen bir araştırmada, pandemi öncesi evdeki işlere 4 saatin üzerinde zaman ayıran kadınların oranı %15,9 iken pandemi sonrasında bu oran %41,8’e yükselmiştir. Aynı çalışmada, kadın katılımcıların %81’inin işe gitmek için hiç dışarı çıkmadığı, erkeklerde ise bu oranın %48 olduğu bulunmuştur (29).

Pandemi nedeniyle okulların uzaktan eğitime geçmesi, yaşlı bireylerin bakım ihtiyaçlarının artması ve sağlık hizmetlerindeki sınırlılıklar gibi durumlar kadınların ücretsiz çalışma süresinin artmasına neden olmuştur (30).

Pandemi sürecinde dünya genelinde üretim faaliyetlerinin azalması ile işsizlik önemli bir sorun haline gelmiştir. Her ne kadar bu işten çıkarmalar her iki cinsiyet için geçerli olsa da, bu durum kadın ve erkek cinsiyet arasında ekonomik uçurumun artmasına neden olabilir. Ekonomik olarak yetersizlik doğrudan kadın cinsiyetin sosyal faaliyetlerini etkileyecek önemli bir konudur. Biliyoruz ki, neredeyse dünyanın her yerinde kadınlar erkeklere oranla işgücü piyasasında daha az istihdam edilmekte, işsizlik ve ücretsiz aile işçisi olarak ev işlerinde çalışma kadınlar arasında daha fazla görülmektedir (31).

Pandemi sürecinde çalışan kadınların bir kısmının evde internet ortamı üzerinden iş yaşamına devam etmesi bu kadınlar için ev içi ortamı; meslek, çocuk bakımı ve ev işlerinin bir arada yürütüldüğü bir ortam haline gelmiştir. Artan ev içi iş yükünün bu kadınların iş yaşamındaki verimini ve üretkenliğini etkilemesi kaçınılmazdır (32).

Bozkurt (2020), Covid -19 salgını sonrasındaki gelişmeleri ortaya çıkarmak amacıyla internet üzerinden 5 bin 300 kişinin katılımıyla gerçekleşen geniş kapsamlı bir araştırma yaptı. Araştırmaya katılanların ağırlıklı olarak üniversite ve üzeri eğitime sahip olduğu ve şehirli, orta ve üst orta sınıfı temsil ettikleri belirtilen araştırmanın sonuçlarına bakıldığında ise şu bulgular göze çarpmaktadır:

- Katılımcıların geleceğe yönelik umutları olmakla birlikte, salgının bitiş süreciyle ilgili belirsizlikten tedirgin oldukları, büyük ölçüde huzursuzluğun ve varoluşsal kaygıların arttığı,
- Salgın sürecinde kadınların iş yükünün olağanüstü bir şekilde arttığı,
- Salgınla birlikte evden/online çalışan kadınların, çocuk bakımı ve temizlik işlerinde yardımcıları kaybettiği, dışarıdan yemek siparişi imkânlarının büyük ölçüde ortadan kalktığı, kadınların ruh hallerinin erkeklere göre çok daha olumsuz etkilendiği ve çok daha stresli hale geldikleri,

- İşin yanında yemek, çocuk bakımı ve temizlik gibi işlerin de çoğunluğunu üstlenen kadınlar arasında işlerindeki verimliliğin, erkeklere oranla çok daha fazla gerilediği,
- Hanede yaşayanların sayısı arttıkça, evden/online çalışanların verimliliklerinin düştüğü görülmektedir (33).

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE KADIN SAĞLIK ÇALIŞANLARI

Orhan ve Yücel'e göre (2017, 57), sağlık sektöründeki meslek gruplarının çoğu cinsiyetçi oluşuma sahiptir. Bunun nedeni toplumsal roller ve kadın - erkek eşitsizliğidir. Erkeklerin sağlık sektöründe daha çok hekim olarak, kadınların ise hemşire, ebe ve hasta bakıcı olarak çalışmaları özellikle ücret ve itibar açısından eşitsizliğe neden olmaktadır. Bununla birlikte sağlık alanında çalışan kadınların mesleki rolleri toplumsal rollerine göre belirlendiği için, hastanın her an yanında olan ve bakımını üstlenen kişilerin büyük çoğunluğunun kadın çalışanlar olduğu görülür. Kadınların sağlık sektöründeki mesleki rollerine bakıldığında, hemşirelik %70, ebelik %100 ve hekimliğin yaklaşık olarak %50 oranında olduğu ortaya konmuştur. Görüldüğü gibi geleneksel ataerkil toplumlarda kadına biçilen anne ve eş rolü, kadının çalışma hayatındaki iş alanlarını ve mesleki rollerini belirlemektedir.

Kadınlar çalıştıkları ortamda, erkeklerin yaşadığı birçok problemi yaşamamanın yanında, sırf kadın kimliğinden kaynaklanan problemlerle de mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Genel olarak çalışma koşulları ağır ve süreleri uzun, düşük ücretli, nitelsiz işlerde erkeklerin alternatifi şeklinde muamele gören kadınlar, işe alımlarda da erkeklerden daha fazla sorun yaşamaktadırlar. Kadınların aile içi görev ve sorumluluklarının fazla olması, çocuklu kadınların bakıcı sorunu, çalıştıkları işlerde çoğunlukla erkeklerden daha az ücret almaları ve iş ortamında şiddet/taciz gibi olaylarla karşılaşmaları kadınların iş hayatında karşılaştıkları diğer önemli sorunlar arasında yer alır (34).

Yapılan bir araştırmada, Covid-19 pandemi servislerinde çalışan kadınların çalışma koşulları bağlamında yaşadıkları zorlukların bulaş riskinin yüksek olmasından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Araştırmada, pandemi servislerinde çalışırken virüsten korunmak için giyilen koruyucu kıyafetler, gün boyu takılan maskeler, temizliğe ekstra dikkat etmek ve çalışma esnasında sosyal mesafe kuralına uygun hareket etmenin olanaksızlığı gibi nedenlerin çalışma koşullarını daha da zor hale getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Pandemi servislerinde çalışan kadın sağlıkçıların yaşadıkları zorlukların araştırıldığı bu çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç da, kadın çalışanların iş yoğunluğu ve sorumluluklarının daha da arttığı bu dönemde aile bireylerine yeterli vakit ayıramama, virüs taşıma riski dolayısıyla evde maskeyle dolaşma ve aile bireylerinden izole yaşamak zorunda kalmaktır. Araştırma, pandemi servislerinde çalışan kadın sağlık çalışanlarının zorlu çalışma koşulları ve yoğun çalışma saatleri nedeniyle hem bedensel hem de psikolojik (tükenmişlik sendromu) olarak daha fazla yıprandıklarını göstermiştir. Araştırmada ayrıca, hasta/hasta yakınları ve hastane yöneticileri ile kadın çalışanlar arasında yaşanan iletişimsel sorunlar, sektörün riskleri arasında gösterilen şiddet gibi unsurlar ve ekstra yoğun emek harcanan ve fazlasıyla yıpratıcı bu sürecin maddi ve manevi karşılığını alamamak gibi zorluklarıyla da karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir (35).

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE KADIN ÖĞRENCİLER

Yıldırım Şahin'in(2021) yaptığı çalışmanın geneline bakıldığında; kadın üniversite öğrencilerinin pandemi nedeniyle hayata geçirilen karantina koşulları ve bu dönemde uygulamaya konan uzaktan eğitim modelinin gündelik yaşamlarında onlara yaşattığı iki ana zorluğun ortaya çıktığı görülmektedir. İlk öğrencilerin gündelik yaşamlarında kendileri ile ilgili sıkıntılar olarak pandemi sürecinin yarattığı psikolojik ve fizyolojik sorunlar iken, ikincisi dışarıdan gelen sıkıntılar olarak eğitimlerini uzaktan

sürdürmek için gerekli olan teknolojik aygıt ve araçlarla yaşadıkları sorunlar, ev içi ve dışı iş yükü ile dersler, sınavlar, ödevler hususunda deneyimledikleri zorluklardır. Tüm bu sıkıntılar sonuçta kadın öğrencilerin hem gündelik yaşam kalitesini hem de akademik gelişimlerini ciddi biçimde etkilemiştir (36).

UNESCO (2020) tarafından sunulan verilere göre eğitime kayıtlı öğrenci sayısının %89'undan fazlasının pandemi nedeni ile okul dışı kaldığı tahmin edilmektedir. Bu oran yaklaşık 1,54 milyar çocuk ve genç anlamına gelmektedir. Özellikle ekonomik imkânsızlık ve hizmete erişim konusundaki sıkıntılar nedeniyle her öğrencinin eğitimine uzaktan devam etme şansı olmamıştır; dolayısıyla uzaktan eğitim, tüm öğrencilere uygulanabilir bir alternatif olmaktan çok uzak kalmıştır (37).

Ebola salgını ile COVID-19 pandemisinin eğitim üzerine etkilerinin derlendiği bir çalışmada, pandemi sonrasında okul çağında olan 20 milyon kız öğrencinin okulu bırakma olasılığında bahsedilmektedir (38).

Bir diğer araştırmada (Save the Children International, 2020) ise eve kapanma sürecinde üç çocuktan ikisinin öğretmenleri ile herhangi bir iletişiminin olmadığı rapor edilmiştir. Ayrıca, kız çocuklarının üçte ikisinin ev işlerine ve yarısından fazlasının ise pandeminin başından itibaren kardeşlerinin bakımına ayırdıkları zamanda artış olduğu belirtilmiştir. Kız çocuklarının ders çalışmaları erkeklere oranla 2 kat engellenmiştir (39).

Pandemi, özellikle daha düşük sosyo-ekonomik statüye sahip ailelerin kız çocuklarının okulu bitirmeme riskini artırmıştır (40).

Kız çocuklarının okulu bırakma riskinin yanı sıra toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz kalma, erken yaşta ve zorla evlilik, hamilelik, çocuk işçilik gibi diğer riskleri de pandemi sürecinde ne yazık ki artış göstermiştir (41).

SONUÇ VE ÖNERİLER

COVID-19 salgını ile beraber tüm dünyada ve ülkemizde insanların hem fiziksel hem de psikolojik sağlığını tehdit eden bir süreç başlamıştır. Salgının yayılması, etkisini göstermesi ve alınan önlemlerle birlikte insanların yaşam stillerini bu büyük değişikliğe adapte etmesi gerekmiştir. Pandemi koşullarının pek çok alan gibi aileyi de yapı, işlev ve roller bağlamında derinden etkilediği görülmektedir. "Evde Kal" çağrısını desteklemek amacıyla hayata geçirilen uzaktan eğitim ve evden çalışma uygulamaları ailelerin gündelik yaşamlarını ciddi anlamda değişikliğe uğratmıştır.

Pandemi döneminde virüsten korunmak ve başkalarına bulaştırmamak için evde izolasyon en güvenli tedbir olarak önerilmiştir. Ancak herkes için güvenli bir alan olması gereken evler, şiddete maruz kalan kadınlar ve çocuklar açısından oldukça riskli yerlerdir. Salgınla birlikte kadınlar şiddet uygulayan erkek ile birlikte bir anda eve kapanmış, istismarcı ilişki içinde sıkışarak ev içi şiddete maruz kalma riskinin daha da arttığı bir sürece girmişlerdir. Bu bağlamda evde sosyal izolasyon riskli durumda olan kadınlar ve çocukları bir tehlikeden korunurken, bir başka tehlikeye açık hale getirmiştir (42).

Pandemi sürecinde artan kadına yönelik şiddet olaylarına karşı Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı (2020); önlem planı olarak;

- sığınma evlerinin ve Alo183 hattının kapasitelerinin artırılması,
- pandemi koşullarında destek mekanizmalarına erişim için kolaylaştırıcı çözümlerin bulunması,
- şüpheli kadın ölümlerinin incelenmesi,

- telefonla konuşamayacak şiddet mağdurları için KADES uygulamasının kullanımının yaygınlaştırılması,
- çevrimiçi platformlarda sosyal, hukuki ve psikolojik destek sağlanması,
- yasal haklara dair bilgilendirmenin pandemi sürecinde yapılması,
- Çocuk İzlem Merkezleri'nin sayısının artırılması,
- 6284 sayılı Kanun ve İstanbul Sözleşmesi'nin eksiksiz uygulanmasını yayınlamıştır (43).

COVID-19 sürecinde annelik statüsüne bağlı rol beklentileri çeşitlenerek artmıştır. Çalışan annelerin iş ve ev yaşamlarındaki dengeyi kurmaları bu süreçte daha da zorlaşmıştır. Kadının İnsan Hakları Derneği'nin yayınladığı "Salgında Kadın Olmak" adlı araştırma raporundaki bu duruma yönelik politika önerilerine göre ekonomik canlanmaya yönelik maliye politikaları kurgulanırken ve hayata geçirilirken sosyal bakım hizmetleri sektörüne yapılacak yatırımlar önceliklendirilmelidir. Bu sektöre yönlendirilecek kamu yatırımlarının birden çok politika hedefine hizmet ederek bir çarpan etkisi yaratacağı (aileler üzerindeki ücretsiz bakım emeği yükünü azaltmanın ve özellikle dezavantajlı çocukların kaliteli hizmetlere ulaşımını sağlamanın kendiliğinden sağlayacağı faydaların yanı sıra, yüzbinlerce yeni istihdam olanağı yaratıp işsizliği ve yoksulluğu azaltması gibi) araştırmalarla sabittir. (44)

Genç kadın ve kız çocuğu öğrencilerin hem gündelik yaşam kalitesini hem de akademik gelişimlerini etkileyen pandemi koşullarına dair yayınlanan bir araştırma raporunda(Save the Children International, 2020) bu süreçteki dezavantajları azaltmak adına önerilerde bulunulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Hükümetler ve bağışçılar, koordineli bir küresel eğitim müdahalesinin öğrenmeyi canlı tutmasını, güvenli olduğunda her çocuğun okula dönmesini desteklemesini ve daha iyi ve daha fazla esnek eğitim sistemleri inşa etmesini sağlayan küresel bir COVID-19 eğitim eylem planını kabul etmeli, uygulamalı ve finanse etmelidir. Plan, ilerlemenin izlendiği ve düzenli olarak rapor edildiği bir kamu web sitesinde mevcut olmalıdır.

Ulusal hükümetler, kızların ve en marjinalleştirilmiş çocukların uzaktan eğitim girişimleri yoluyla öğrenmeye devam edebilmelerini ve okula geri dönebilmelerini sağlamak için hedefli eylemlerle, tamamen finanse edilen ulusal COVID-19 eğitim müdahale ve iyileştirme planları üretmeli ve uygulamalıdır (45).

Pandeminin kadınlar üzerindeki etkileriyle ilgili yapılan araştırmaların genelinde pandemi sonrası süreçte toplumsal cinsiyet eşitsizliği nezdinde ortaya çıkabilecek muhtemel risklere karşı devlet organlarının ve sivil toplum örgütlerinin önlemler alması ve bu hususta çalışmalar yürütmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.

KAYNAKLAR

1. TÜBA. (Türkiye Bilimler Akademisi) (2020). COVID 19 Pandemi Değerlendirme Raporu. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid-19%20Raporu%206.%20G%C3%BCncelleme.pdf> Erişim Tarihi: 25 Ekim 2021
2. Koronavirüs Covid-19 Dünya Haritası. <https://corona.cbddo.gov.tr/> Erişim Tarihi: 3 Kasım 2021
3. TÜBA. (Türkiye Bilimler Akademisi) (2020). COVID 19 Pandemi Değerlendirme Raporu. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid-19%20Raporu%206.%20G%C3%BCncelleme.pdf> Erişim Tarihi: 25 Ekim 2021

4. Ünal, B., Gülseren, L. (2020). COVID-19 pandemisinin görünmeyen yüzü: Aile içi kadına yönelik şiddet. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(Ek 1), 89-94.
5. Zeybekoğlu Akbaş, Ö. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 78-94.
6. Yüksel Ş, Başterzi AD. (2013). *Türkiye Psikiyatri Derneği kadına yönelik şiddeti önleme görev grubu raporu*. Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
7. Mazza, M., Marano, G., Lai, C., Janiri, L., & Sani, G. (2020). Danger in Danger: Interpersonal Violence During COVID-19 Quarantine. *Psychiatry Research*, 289, 113046.
8. Toprak Ergönen, A., Biçen, E., Ersoy, G. (2020). COVID-19 salgınında ev içi şiddet. *Bull Leg Med*, 25, 48-57.
9. Marques, E. S., Moraes, C. L. de Hasselmann, M. H., Deslandes, S. F., & Reichenheim, M. E. (2020). A Violência Contra Mulheres, Crianças E Adolescentes Em Tempos De Pandemia Pela COVID-19: Panorama, Motivações E Formas De Enfrentamento. *Cadernos de Saúde Pública*, 36 (4), e00074420.
10. Godin, M. (2020). As Cities Around The World Go On Lockdown, Victims Of Domestic Violence Look For A Way Out, <https://time.com/5803887/coronavirus-domestic-violence-victims/> Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
11. John, N., Casey, S.E., Carin, G. ve McGovern, T. (2020). Lessons Never Learned: Crisis and gender-based violence. *Developing World Bioethics*. 20, 65-68.
12. Toprak Ergönen, A., Biçen, E., Ersoy, G. (2020). COVID-19 salgınında ev içi şiddet. *Bull Leg Med*, 25, 48-57.
13. Usher K, Bhullar N, Durkin J, Gyamfi N, Jackson D. Family Violence And COVID-19: Increased Vulnerability And Reduced Options For Support. *Int J Ment Health Nurs*. DOI: 10.1111/inm.12735
14. Bradbury-Jones C, Isham L. The Pandemic Paradox: The Consequences Of COVID-19 On Domestic Violence. *J Clin Nurs*. DOI: 10.1111/jocn.15296
15. BBC News Türkçe. Koronavirüs Günlerinde Ev İçi Şiddet Artıyor: Kadınlar Şiddetten Korunmak İçin Neler Yapabilir? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52208017>. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
16. Nisan 2020 Başvuru Karşılama Raporu, <http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/aciklamalar/2912/nisan-2020-basvuru-karsilama-raporu> , Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
17. Mayıs 2020 Başvuru Karşılama Raporu, <http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/aciklamalar/2918/mayis-2020-basvuru-karsilama-raporu>, Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
18. Gearhart, S., Perez-Patron, M., Hammond, T. A., Goldberg, D. W., Klein, A., & Horney, J. A. (2018). The impact of natural disasters on domestic violence: An analysis of reports of simple assault in Florida (1999–2007). *Violence and Gender*, 5(2), 87–92.
19. Godin, M. (2020). As Cities Around The World Go On Lockdown, Victims Of Domestic Violence Look For A Way Out, <https://time.com/5803887/coronavirus-domestic-violence-victims/> Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
20. Başterzi AD, Yılgör AG. (2013). *Kadının görünmeyen emeği: Görünmeyen emeğin görünürlüğü üzerine bir tartışma*. Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları. s. 531-43.
21. Zeybekoğlu, Ö. (2013). *Toplumsal cinsiyet bağlamında erkeklik olgusu*. Ankara: Eğiten Kitap.
22. Yaşın Dökmen, Z. (2006). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
23. MOYA, M., Expósito, F. & RUIZ, J. (2000). Close Relationships, Gender, And Career Salience. *Sex Roles*, 42(9), 825-846.
24. Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. Ayraç Kitabevi.
25. Eken, H. (2010). *Rol etkileşimi bağlamında kadın subaylar*. Konya: Palet Yayınları.
26. Alon T, Doepke M, Olmstead-Rumsey J, Tertilt M. The Impact of COVID-19 on Gender Equality, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26947/w26947.pdf Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
27. United Nations Development Programme. (2020). The Economic Impacts of COVID-19 and Gender Inequality Recommendations for Policymakers. United Nations.
28. Türkiye İstatistik Kurumu. (2015). *Zaman kullanım araştırması mikro veri seti 2014-2015*. TÜİK Yayınları No: 4426.

29. Eroğlu, D. ve Gençay, H. (2020). *Salgında kadın olmak: Covid-19 salgınının ve kamusal alan kısıtlamalarının kadınlar üzerindeki etkilerinin haklar bağlamında değerlendirilmesi*. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği.
30. UN Women. (2020). *Policy brief: The impact of COVID-19 on women*. United Nations.
31. UN Women. COVID-19: Emerging Gender Data And Why It Matters, <https://data.unwomen.org/resources/covid-19-emerging-gender-data-and-why-it-matters> Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
32. Ünal, B., Gülseren, L. (2020). COVID-19 pandemisinin görünmeyen yüzü: Aile içi kadına yönelik şiddet. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(Ek 1), 89-94.
33. Bozkurt, V. (2020). Salgının Belirsizliği Huzursuzluğu Artırdı, <https://www.hurriyet.com.tr/amp/yazarlar/sibel-bagci-uzun/salginin-belirsizligi-huzursuzlugu-artirdi-41501744> Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021
34. Orhan, Berna & Yücel, Özlem (2017). Türkiye'de sağlık hizmetleri sunumuna cinsiyet açısından bakış. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53 – 59.
35. Ulusal, D. (2021). COVID-19 Pandemi döneminde kadın sağlık çalışanlarının yaşadıkları sorunların analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 77(14), 954-965.
36. Yıldırım Şahin, E. (2021). Pandemi sürecinin kadın üniversite öğrencileri üzerindeki etkileri ve uygulanan uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları sorunlar. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(Pandemi Özel Sayısı), 3245-3275. DOI: 10.26466/opus.828394
37. UNESCO. (2020). COVID-19 School Closures Around The World Will Hit Girls Hardest. <https://en.unesco.org/news/covid-19-school-closures-around-world-will-hit-girls-hardest>. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
38. Malala Fund. (2020). Girls' Education And COVID-19: What Past Shocks Can Teach Us About Mitigating The Impact Of Pandemics. <https://malala.org/newsroom/archive/malala-fund-releases-report-girls-education-covid-19>. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
39. Save The Children International. (2020). Protect A Generation. https://resourcecentre-drupal.savethechildren.net/node/18218/pdf/vr59-01_protect_a_generation_report_en_0.pdf?_ga=2.223720088.2096035951.1635449980-1314702372.1635449980. Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021
40. UN Women. (2020). *Policy brief: The impact of COVID-19 on women*. United Nations.
41. Aicha Bah Diallo, H. E., Patrinos, H. A., Musunka, N. C. ve Rold, A. (2021). COVID-19: Bringing Girls Back To School. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/education/covid-19-bringing-girls-back-school>. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
42. Ünal, B., Gülseren, L. (2020). COVID-19 pandemisinin görünmeyen yüzü: Aile içi kadına yönelik şiddet. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(Ek 1), 89-94.
43. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2020). Erkek Şiddeti Yeni Değil, Tedbirsizlik Normal Değil! <https://morcati.org.tr/basin-aciklamalari/erkek-siddeti-yeni-degil-tedbirsizlik-normal-degil/>. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021
44. Eroğlu, D. ve Gençay, H. (2020). *Salgında kadın olmak: Covid-19 salgınının ve kamusal alan kısıtlamalarının kadınlar üzerindeki etkilerinin haklar bağlamında değerlendirilmesi*. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği.
45. Save The Children International. (2020). Protect A Generation. https://resourcecentre-drupal.savethechildren.net/node/18218/pdf/vr59-01_protect_a_generation_report_en_0.pdf?_ga=2.223720088.2096035951.1635449980-1314702372.1635449980. Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021

Sait Faik Abasıyanık'ın Hikâyelerinde Bağlaçlar

Ulukberdi PARDAEV²³⁴

ÖZET

Bağlaçlar, Türkçede tartışmalı konulardan biri olup kimi dilciler bağlaçları edatlarla beraber, kimisi de görevli kelimelerin ayrı bir kolu gibi inceler. Muharrem Ergin bağlaçları edat kavramı içinde inceler. Bağlaçlarla ilgili genel ve ayrıntılı bilgiyi Zeynep Korkmaz vermiştir. Bu çalışmada Sait Faik Abasıyanık'ın *Alemdağın'da Var Bir Yılan*, *Melâhat Heykeli*, *Dülger Balığının Ölümü* ve *Şahmerdan* hikâyelerindeki bağlaçlar incelenmiştir. Bu bağlamda bağlaçlar semantik açıdan anlatılmıştır. Ayrıca bağlaçların özellikleri ve Türkçedeki önemli yeri hakkında da bilgi verilmiştir. Dolayısıyla bağlaçların tasnifi de incelenmiştir. Bağlaçlar konusunda en geniş sınıflandırmayı yapan Zeynep Korkmaz bağlaçları, kökenlerine göre, şekil ve şekil bilgisi yapılarına göre, işlevlerine ve cümledeki yerlerine göre değerlendirmiştir. Çalışmada amaç, adı geçen hikâyelerde kullanılan bağlaçları işlevlerine göre inceleyip belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda doküman incelenmesi yapılarak içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda ise Sait Faik Abasıyanık'ın *Alemdağın'da Var Bir Yılan*, *Melâhat Heykeli*, *Dülger Balığının Ölümü* ve *Şahmerdan* hikâyelerinde bulunan bağlaçlar işlevlerine göre incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Bağlaç, kullanımına göre bağlaçlar, Sait Faik Abasıyanık, Zeynep Korkmaz.

ABSTRACT

Conjunctions are one of the controversial topics in Turkish, and some linguists examine conjunctions along with prepositions, while others examine them as a separate branch of assigned words. Muharrem Ergin examines conjunctions within the concept of prepositions. Zeynep Korkmaz provided general and detailed information about conjunctions. In this study, the conjunctions in Sait Faik Abasıyanık's stories of *Alemdağın'da Var Bir Yılan*, *Melâhat Heykeli*, *Dülger Balığının Ölümü* ve *Şahmerdan* were examined. In this context, conjunctions were explained in terms of semantics. In addition, there was a talk about the properties of conjunctions and their important place in Turkish. Therefore, the classification of conjunctions were studied, Zeynep Korkmaz made the broadest classification of conjunctions, and classified them under headings according to their origins, form and morphological structures, functions and place in sentences. The aim of the study is to investigate and determine the conjunctions used in the mentioned stories according to their functions. For this purpose, the content analysis method was used by examining the document. At the end of the study, the conjunctions found in Sait Faik Abasıyanık's stories were studied according to their functions.

Key words: Conjunctions, conjunctions according to usage, Sait Faik Abasıyanık, Zeynep Korkmaz.

²³⁴ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek lisans öğrencisi, ulukberdipardayev@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-0512-944X>

GİRİŞ

Sait Faik, modern Türk öykücülüğünün öncü yazarlarından biridir. İlk hikâyelerinde Maupassant tarzında ve Ömer Seyfeddin, Refik Halit Karay, Reşat Nuri Güntekin gibi hikâyecilerin etkisinde yazarken Fransa dönüşü kendine mahsus bir hikâye dili geliştirmiştir. Bu dönemin ilk hikâyelerinde (*Semaver*, 1936) o yılların modası olan toplumcu-gerçekçi akımına kapılmış, ardından ferdi problemlere ağırlık vermeye başlamıştır. Günlük yaşayışındaki gözlem ve tecrübelerle dayandığı izlenimini veren bu hikâyelerde zor şartlara rağmen hayata sevecek katlanan küçük insanları ele almış, bunların yaşantılarını ve gözlemlerini konu edinmiştir. Hemen bütün hikâyelerinde görülen kendini anlatır bir ifade tarzı bunların bir çeşit hâtıra-hikâye türüne girebileceği şeklinde değerlendirilmiştir. Pek az yazarda görülebilecek şekilde 206 hikâyesinden 169'unun ben merkezli oluşu bu değer yargısını desteklemektedir. Bu sebeple hikâyelerindeki olaylar okuyucu üzerinde yaşanmış izlenimi bırakmış, çevresindekiler bunlardan birçoğunun tanığı olduklarını ifade etmiştir. Ekserisi toplumun alt kesiminden olan kahramanları az şeyle mutlu olabilen, hayatın tabii bir gereği olarak kaderlerine razı olan insanlardır. Ağırlıklı biçimde fakir semtlerde ve gecekonduarda yaşayanları, işsizleri, Anadolu'dan İstanbul'a gelenleri ve özellikle denizle, balıkçılıkla uğraşan insanları konu edinmiştir. Psikolojik olarak da sebepsiz iç sıkıntısı ve yalnızlık duygusuna kapılanlar ve hayal kuranlar önemli bir sayıya ulaşır. Bütün bu kişilerin siyasî, ideolojik ve dinî kanaatleri irdelenmemiştir. Bu arada onun hikâyelerinde çocuklar, hayvanlar ve tabiat da önemli bir yer tutar (Okay, 2008, s. 583-584).

Tek başlarına kullanıldıkları zaman hiçbir anlam ifade etmeyen ancak cümle içerisinde cümlenin anlamı bakımından aynı görevde kullanılan kelimeleri birbirine bağlayan ve bağladıkları kelimeler ile anlamlı ilişkiler kuran sözcüklere bağlaç denir. Cümle içerisinde birden fazla özne, sıfat, zarf, tamlayan ve yüklem bulunabilir. Bu gibi durumlarda bağlaçlar bu kelimeleri cümle içerisinde birbirine bağlamaktadır (Aktaş, 1994, s. 45).

Bu çalışmada Sait Faik Abasıyanık'ın *Alemdağın'da Var Bir Yılan*, *Melâhat Heykeli*, *Dülger Balığının Ölümü* ve *Şahmerdan* hikâyelerindeki bağlaçlar "İşlevler" bakımından incelenecektir.

1. BAĞLAÇLAR

Bağlaçlar cümle içerisinde aynı görevde olan ya da anlam bakımından ilgisi bulunan kelimeleri veya sözcük gruplarını birbirine bağlayan sözcüklerdir. Bir dilin bağlaç sayısının çokluğu o dilin ifade yeteneğinin seviyesini ortaya koymasından dolayı önemlidir. Bağlaçların sınırlılığı ise çok sayıda kısa cümlelerle oluşturulmuş bir anlam ve ifade karmaşıklığı doğuracak, dilin akıcılığını önleyecektir. Bağlaçların etkin bir şekilde kullanımı ile anlaşılması ve ifade edilmesi zor olan duygu ve düşünceler daha rahat bir şekilde dile getirilecektir. Bir dilin akıcılığını, bağlaçlarla sağlanmış cümlelerin çokluğu daha net ifade etmektedir. Bu da bir bakıma o dilin gelişmişlik seviyesini göstermektedir (Aktaş, 1994, s. 55). Bağlaçların metin içerisindeki sık kullanımı günümüz dilbilim araştırmalarında cümle üstü en büyük dil birimi olarak kabul edilen metnin en önemli yapı ve anlam örgüsünü teşkil etmektedir.

Bağlaçlar, Türkçede tartışmalı konulardan biridir. Kimi dilciler bağlaçları edatlarla beraber, kimisi de görevli kelimelerin ayrı bir kolu gibi inceler. Bağlaç kavramı hakkında bazı değerlendirmeler şöyledir:

Muharrem Ergin (2008, s. 329) bağlaçları edat kavramı içinde inceler. "Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mana bakımından birbirine bağlayan onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır. Bağlama edatları Türkçede sonradan ve yabancı dillerin tesiriyle ortaya çıkmıştır. Onun için

Türkçede kullanılan bağlama edatlarının büyük bir kısmı yabancı asıllıdır. Türkçede olanlar da bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan edatlaşmasıyla orataya çıkmıştır.”

Kaya Bilgegil (2009, s. 222) bağlaçları “Cümleler, belirtme grupları ve kelimeler arasında irtibat kurmağa yarayan lâfızlar.” olarak tanımlar.

Tahir Nejat Gençan (1975, s. 402) “Anlamca ilgili tümceleri, kavramları ya da görevdeş öğeleri bağlamaya yarayan sözcükler.” olarak tanımladığı bağlaçları yazmış olduğu *Dilbilgisi* kitabında tek tek inceler.

Türkçenin yapısının genellikle kısa cümleler ile anlatıma uygun olduğunu bundan dolayı Türkçede bağlaçların sayısının az olduğunu söyleyen Mehmet Hengirmen (2007, s. 175) “Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan sözcüklere bağlaç denir.” der.

Tahsin Banguoğlu (2011, s. 390) bağlaç için “Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı ve bazan da iki paragrafı bağlamaya yarayan kelimelere bağlam adını veriyoruz” der.

Haydar Ediskun (1963, s. 302) bağlaçları “başlıbaşına anlamları olmayan, fakat cümleleri veya eş-görevli kelimeleri yahut kelime gruplarını hem şekilce, hem de anlamca birbirine bağlayan kelimeler olarak” değerlendirmiştir.

Bağlaç kavramı hakkında en önemli fikirlerden biri de Neşe Atabey, Sevgi Özel ve Dr. İbrahim Kutluk'un (2003, s. 323) beraber hazırladıkları “Sözcük Türleri” kitabında verilmiştir. Kitapta “bağlaçlar eş görevli ya da birbiriyle ilgili sözcükleri, sözcük öbeklerini, özellikle tümceleri bağlamaya yarayan, bunlar arasında anlam ve kimi zaman biçim bakımından bağlantı sağlayan öğeler olarak” gösterilmiştir.

Oya Adalı, ‘Türkiye Türkçesindeki Biçimbirimler’ adlı eserinde sözcük türlerini “sözlüksel-bağımlı biçimbirimler (filler), sözlüksel özgür biçimbirimler (ad, sıfat, belirteç), dereceleme öncülleri, yönverenler (bağlaçlar)” (1979, s. 35-44) şeklinde incelemiştir.

Hatice Şahin’e göre bağlaçlar “kelime gruplarını, cümleleri birbirine bağlayan çeşitli eşitlik, birliktelik, zıtlık, seyreklik, sıklık gibi anlam incelikleriyle bağlamaya yarayan kendi başlarına anlamları olmayan, tek başına kullanılmayan kelimelerdir.” (2010, s. 230).

Zeynep Korkmaz bağlaçları “Kelimeleri, kelime gruplarını cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer öğeleri.” (2014, s. 923) olarak ifade etmiş ve bağlaçlar ile ilgili genel bir tanım yapmıştır

Türkçede bağlaç olup olmadığı ile ilgili olarak Zeynep Korkmaz bağlama görevinde Eski Türkçede birçok kelime, edat ve zarf-fiillerin olduğunu, Göktürk Yazıtları’nda sınırlı olan sayılarının Uygur metinlerinde hayli fazla olduğunu belirtir (Korkmaz, 2014, s. 923). Bundan yola çıkarak Türkçede bağlaç yoktur gibi bir yargının yerine Türkçede bağlaç görevinin nasıl karşılandığını ve bu işlev için hangi kelimelerin veya eklerin kullanıldığının tespit edilmesinin daha doğru olacağını söyler. Her dilde olduğu gibi Türkçenin de bağlaçlara ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyacını farklı biçimlerde karşıladığını belirtir. Türkçede bağlaç oluşumunu sağlayan birtakım özel ekler yerine aynı değerde kelime ve kelime gruplarının peş peşe sıralanması, virgül ve noktalı virgüllerle bağlanması, şart ekinin, birtakım edatların, zarf- fiillerin ve kelimelerin kullanılmasıyla

bağlaç ihtiyacının karşılandığını belirtir (Korkmaz, 2014, s. 924). Buradan da anlaşılacağı üzere Türkçe kendi dil malzemelerine farklı fonksiyonlar yükleyerek ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmiştir.

2. BAĞLAÇLARIN ÖZELLİKLERİ

Bağlaçlar diğer dil birliklerinden farklı özellikler göstermektedirler. Bağlaçların taşıdıkları özellikleri şu şekilde sayabiliriz:

1. Kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin ve paragrafların anlamca birbirine bağlanmasını sağlayan gramer görevli kelimelerdir.
2. Bağlaçlar dil birlikleri içerisinde şekil ve anlam bağlayıcılığı yaparlar.
3. Cümle bağlayıcıları cümleler arasındaki konu ve anlatım bütünlüğünü, sürekliliğini sağlar.
4. Diğer sözcük türleri (adlar, zarflar, edatlar) bazen bağlaçlar yerine kullanılabilirken bağlaçlar başka sözcük türleri yerine kullanılamazlar.
5. Bağlaçlar bazı durumlarda vurguyu kendinden önceki kelimenin son hecesine taşır, ikilemelerin oluşumuna katkı sağladıklarında ise vurguyu kendilerine taşırlar.
6. Anlam ve görevleri söz dizimi içerisinde ortaya çıkar.
7. Bağlayıcılık fonksiyonu içerisinde bağlamak zorunda olduğu en az iki ögenin bulunması gerekmektedir. Ama bazen bağlaçlar düşünsel bağlayıcılık ya da devrik düşünsel bağlayıcılık adı altında gizli bağlayıcılık fonksiyonuyla da kullanılmaktadır.
8. Sözcükleri bağlamalarının yanında pekiştirme fonksiyonlarının ön plana çıkıp bağlayıcılıklarının arka planda kaldığı durumlar da vardır.
9. Kelime, kelime grupları ve cümleleri birbirlerine bağladıkları için cümle bilgisi içerisinde anlamsal bir bütünlük sağlarlar.
10. Bağlaçlar cümle ögesi olarak değil cümle dışı unsur olarak karşımıza çıkarlar.
11. Bağlaçlar cümle başında ve cümle sonunda kullanılır, cümle sonundakiler de genelde pekiştirme göreviyle kullanılırlar.
12. Bağlaçlardan kelime türetilmez.
13. Yapı olarak bağlaçlar basit, türemiş, birleşik ve öbekleşmiş bağlaçlar olarak sınıflandırılmıştır. Öbekleşmiş bağlaçlar da kelime grubu ve cümle şeklindeki gruplardır (Yavuz, 2010, s. 10-12).

Zeynep Korkmaz'a göre bağlaçların özellikleri şunlardır:

1. Bağlaçlar da edatlar gibi tek başlarına anlam taşımazlar. Bunlar, "anamlı" değil "görevli" gramer öğeleridir.
2. Bağlaçların görevleri, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktadır. Ancak, bağlanan ögeler biçim ve anlam bakımından birbirleriyle ilişkili olduklarından, bağlaçlar yükledikleri farklı işlevlerle söze birtakım anlam ve anlatım incelikleri de katarlar; bağladıkları öğelerin anlam ve anlatım güçlerini genişletip zenginleştirirler.
3. Bağlama işlevlerinden gelen özellik dolayısıyla, cümleler arasında konu ve anlatım bütünlüğü, sözde süreklilik sağlarlar.

4. Edatlar ile bağlaçlar arasında bazı şekil ortaklığı bulunmasına rağmen, kullanılış yerleri ve işlevleri bakımından aralarında herhangi bir ortaklık yoktur. Bu nedenle bazı gramerlerde görüldüğü gibi bağlaçların edatlar sınıfında yer alması doğru değildir.

5. Başka kelime sınıflarından alınmış şekiller (edatlar, zaman zarfları, zarf-fiiller vb.) bazen cümlede bağlaç olarak kullanılabilirler halde bağlaçlar başka kelime sınıflarına geçemezler.

6. Bağlaçlar ad soylu anlamlı kelimelerde olduğu gibi, özne, nesne, tümleç ve yüklem görevi yapmazlar. (Korkmaz, 2014, s. 1094).

3. BAĞLAÇLARIN TASNİFİ

Bağlaçlar konusunda en geniş sınıflandırmayı yapan Zeynep Korkmaz bağlaçları, kökenlerine göre, şekil ve şekil bilgisi yapılarına göre, işlevlerine ve cümledeki yerlerine göre başlıkları altında sınıflandırma yapmıştır. Korkmaz'a göre bağlaçların sınıflandırması şu şekildedir:

3.1. Kökenlerine göre bağlaçlar

- ❖ Yabancı kökenli bağlaçlar: **ve, fakat, eğer, bari, çünkü, ama, bilhassa, esasen, madem, nihayet, hem... hem, meğer, yani, velhasıl, güya, zahir vb.**
- ❖ Karışık kökenli bağlaçlar: **belki, nasıl ki, şu var ki, ihtimal ki, hiç yoksa, hiç şüphesiz, şu kadar ki, hiç olmazsa, veyahut, bilmem ki vb.**
- ❖ Türkçe kökenli bağlaçlar: **örneğin, özellikle, derken, bile, bununla birlikte, nasılsa, kısacası, sakın ola, söz gelimi, bununla beraber, böylelikle vb.**

3.2. Şekil ve şekil bilgisi yapılarına göre bağlaçlar

- Tek kelimedenden oluşan bağlaçlar: **ama, ayrıca, belki, yani, kuşkusuz, elbette, hem, ayrıca, da, dahası, derken, şüphesiz, ile, kısaca, çünkü, evvela, zira vb.**
- Çeşitli kelime grubu halinde olan bağlaçlar: **aksi halde, asıl önemli olan, beri yandan, bu gidişle, buna karşı, en azından, işin kötüsü, o sebeple vb.**
- İki veya daha çok kelimenin tekrarı ile oluşan bağlaçlar: **hem... hem, da... da, ha... ha, ne... ne, olsun... olsun, belki... belki, bazen... bazen vb.**
- Cümle yapısında olan bağlaçlar: **Allah bilir ya, bir de ne göreyim, doğrusunu söylemek gerekirse, bize kalırsa, bu demektir ki, varsın olsun vb.**

3.3. İşlevlerine ve cümledeki yerlerine göre: Zeynep Korkmaz bağlaçları beş grupta incelemiş ayrıca cümle bağlayıcısı niteliğinde olanları ise kendi arasında anlam bakımından ele almıştır:

Sıralama bağlaçları (*ama...ama..., bir...bir..., hem... hem..., da...da..., olsun...olsun..., diyelim...diyelim...*)

Denkleştirme-karşılaştırma ve seçme bağlaçları (*veya, veyahut da, ya, yahut..., ya...ya..., ya...ya da...*)

Pekiştirme bağlaçları (*acaba, dahi, besbelli de/da, dahi, ise, bile...*)

Nöbetleşme bağlaçları (*bazen...bazen..., bazı...bazı..., bir...bir..., kimi...kimi...*)

Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar.

3.4. Cümle bağlayıcısı niteliğinde olanların işlev bakımından sınıflandırılması

- ❖ **Açıklama bildiren cümle bağlayıcıları** (*doğrusunu söylemek gerekirse, bundan böyle...*)
- ❖ **Sonuç bildiren cümle bağlayıcıları** (*ama, ancak, bakar ki, bundan ötürü, bu nedenle...*)
- ❖ **Üsteleme bildiren cümle bağlayıcıları** (*bilhassa, bir de, illa ki, hatta, nihayet, nitekim ...*)
- ❖ **Sebeup bildiren cümle bağlayıcıları** (*baksana, niçin dersiniz, öyle ya, ne olsa, zira...*)
- ❖ **Zıtlık bildiren cümle bağlayıcıları** (*aksine, ancak, buna karşı, yine de, yoksa...*)
- ❖ **Daha başka işlerde kullanılan cümle bağlayıcıları şeklinde bir tasnif yapmıştır.** (Korkmaz, 2014: 1095-1136).

Bağlaçları edatlar başlığı altında bağlama edatları alt başlığı ile inceleyen Hacıeminoğlu, bağlama edatlarında anlam ve görev bakımından ayırma gitmeden şu başlıklar altında incelemiştir:

- 1) Cümle başı edatları
- 2) Asıl bağlama edatları
- 3) Denkleştirme edatları

Bağlama edatlarını mana, şekil ve kullanılış bakımından şu gruplara ayırır:

- a) Herhangi iki cümleyi bağlayanlar
- b) Şart cümlelerini bağlayanlar
- c) Cümle başı edatları

Bağlama edatlarını menşei ve teşekkül tarzı bakımından da üç gruba ayırır:

- a) Yabancı asıllı olanlar
- b) Eskiden edat olarak kullanılagelenler
- c) Edat durumunda kullanılan kalıplaşmış kelime grupları (Hacıeminoğlu, 1992, s. 112-269).

Muharrem Ergin ise bağlaçları edatlar üst başlığı içerisinde bağlama edatları alt başlığı ile tasnif eder. Ergin'e göre edatlar üç çeşittir:

- ünlem edatları,
- bağlama edatları
- son çekim edatları

Bağlama edatlarını da kendi arasında altı grupta inceler.

- sıralama edatları
- denkleştirme edatları
- karşılaştırma edatları
- cümle başı edatları
- sona gelen edatlar
- kuvvetlendirme edatları (Ergin, 2009: 329-314).

4. SAİT FAİK ABASIYANIK'IN HİKÂYELERİNDE İŞLEVLERİNE GÖRE BAĞLAÇLAR

Bu bölümde Sait Faik Abasıyanık'ın *Alemdağın'da Var Bir Yılan, Melâhat Heykeli, Dülger Balığınun Ölümü ve Şahmerdan* hikayelerindeki bağlaçları "işlevleri" açısından incelenecek ve örnekler verilecektir.

4.1. Açıklama bildiren cümle bağlayıcıları (doğrusunu söylemek gerekirse, bundan böyle, bundan sonra, en sonunda, çünkü, yani, demek ki, ki, ise...)

Bundan sonra bağlacı

"Oğlum patlak göz. Ben insanoğlu. Sen hayvanoğlu. Bundan milyonlarca sene evvel her ikimiz de kurttuk, solucandık, tek hücreli mahluktuk. Ondan evvel boşlukta bir tozduk. Sonra bak işte bu hale geldik. **Bundan sonra** belki böyle kalırız. Belki değişiriz. Ama böyle kalmayalım." (Abasıyanık, 2012, s. 16).

Çünkü bağlacı

"Haftada bir içtiği üç kadeh rakının da onu derin uykusundan uyandıramadığını gören tüccar peder gece rüyasında mı gördü, yoksa hekimlere mi danıştı; yoksa aile büyükleri bir hafi celse yaparak birbirlerine fikir mi eklediler. Burası nasıl oldu? Yine bilmem. **Çünkü** ailede bu fikri tek başına bulacak adam pek yoktu. O evde düşünülmez; yenir, içilir, hesap yapılır, uyunurdu." (Abasıyanık, 2012, s. 45).

Yani bağlacı

"Doğduğum şehrin bazı köyleri kasabaya pek yakındır. Hemen bir tarla aşıldıktan sonra kocaman köye, **yani** bizim kasabaya girilir. Bu yakın köylerin insanları kasabalı ile temas etmeyi büyük bir şeref sayarlar." (Abasıyanık, 2012, s. 122).

Demek ki bağlacı

"Ama işte on beş senedir bir gece bile kendini odanın ortasında bulmamıştı. **Demek ki** hasta masta değildi. Ne diye karısı onu İstanbul'a göndermez, ben de geleceğim diye tuttururdu. Bu sefer de çocuk gibi ağlamıştı." (Abasıyanık, 2012, s. 73).

"Şu karşıdaki adama bakın. Anadan doğma kördür. Bakın, karşı tarafa "Mahmut Bey" diye sesleniyor. **Demek ki** Taksim sinemasının önünde olduğunu, karşıdaki börekçi dükkânında da Mahmut Bey isimli bir adam bulunduğunu biliyor." (Abasıyanık, 2012, s. 87).

İse bağlacı

"Allah senin gibisine nasip etsin. Evli misin? Evli **isen** boşa benim kızı al. Bir gözü kör, öteki gözü Yaradana yan bakar." (Abasıyanık, 2012, s. 93).

"Balıkçının gevezesine hiç rastlamadım. Sonunda şöyle bir neticeye vardım: İnsan balıkçı **ise** geveze değildir. Geveze **ise** balıkçı değildir. Ama lüzumu olunca da konuşmalı." (Abasıyanık, 2012, s. 56).

"O bizim kümesteki balık ağının üzerine uzanmaya giderdi söylene söylene. Erkenden gelir beni uyandırır. Kafası, gördüğü rüyadan kızmamışsa, balığa götürürdü. Biraz dalgalı **ise**, homurdandır... "Hadi sen git çarşıda oyna" derdi." (Abasıyanık, 2012, s. 61).

Ki bağlacı

"Yalnızdım ama muhayyel bir arkadaşım vardı karşımda. Bu muhayyel arkadaşım pek severim. Öyle **ki** bazan konuşurken dudaklarına dalar, öpüveresim gelir. Ellerini severim, gözünün rengini severim." (Abasıyanık, 2012, s. 104).

"Şimdi ben size desem **ki**, bendeniz orta hallice bir memurum. Hani elime ayda dört beş yüz lira geçer. İki kızım vardır. Şu mekteplerde okurlar." (Abasıyanık, 2012, s. 110).

"Artık yazamıyor, diye sevinenler de olur... Halbuki hepiniz bilirsiniz **ki** bu satırları yazan adam memur değildir. Bakkala çakkala, tütüncüye, mütüncüye takacak durumdadır ya, takmaz. Takamaz." (Abasıyanık, 2012, s. 111).

4.2. Üsteleme bildiren cümle bağlayıcıları: (bilhassa, bir de, illa ki, hatta, nihayet, nitekim ...)

Bir de bağlacı

"Gözlerini lise kasketinin şemsiperine dikip:

- Yapma bir daha delikanlı, demişti, inmesi kolay. Biri gelir indirir. Ama **bir de** çıkmasına şaşırırsan iflah olmazsın sonra, demişti." (Abasıyanık, 2012, s. 16).

"Balıkçı o zaman bana döndü:

- Ne zaman çıksam, sandalı tanır, peşime düşer. **Bir de** uğurlu kuştur, sorma.

- Neden topal diyorsun ona Barba?

- Topaldır da ondan. İyi bak, bir bacağı yoktur." (Abasıyanık, 2012, s. 55).

"Köyün çarşısına indim. Bir sütçü dükkânına girdim. Yüz dirhem ekmekle yoğurt getirttim. Üstüne **bir de** buz gibi Elmalı suyu içtim." (Abasıyanık, 2012, s. 83).

Nihayet bağlacı

"Trene atlarken tuttular. Hususi tren hazırlanmış, şimdi gelecek, onunla gideceksin, dediler ve sıvıştılar. Rahmet Hoca istasyonda yirmi dört saat bekledi. **Nihayet** gelebilen bir trene atladı. Mebus kompartımanına kuruldu. Epey bir yol gittiğini biliyorum." (Abasıyanık, 2012, s. 128).

"Cevap vermek istedim. Benden ayrı olan ben konuşabildiği halde ben konuşamıyordum. Rüyamın içinde rüyada olduğumu anladım. Kendimi zorladım. **Nihayet** bağırabilmişim." (Abasıyanık, 2012, s. 40).

"**Nihayet** doktorun delâletiyle İstanbul'a kapağı attı. Tedavi şehri İstanbul'du. Barlara, meyhanelere, lokantalara, plajlara gitti. Hayır, evlenince terliklerini giyemeyecekti." (Abasıyanık, 2012, s. 46).

"At, kestanesinin altına **nihayet** vardım. Bitmişim; bir taş parçasının üstüne oturdum. Çevremde bir horoz iki üç tavuğuyla beraber geziniyor; görünürlerde başka kimsecikler yok. Volda da insan yok." (Abasıyanık, 2012, s. 79).

"Bir türlü Ankara'ya varamadı. **Nihayet** frakının eteklerinden uzununu koparılmış, boyunbağı kesilmiş, bembeyaz kolalı gömleği simsiyah halde, ayağının birinde rujan ayakkabı, ötekinde bir yemeni ile şehre dönmüş gördük." (Abasıyanık, 2012, s. 128).

Hatta bağlacı

"Bakarlar mı deliler gibi her hoşlarına giden yüze!... Kendilerine değil, bana acındırıyor güzel insanları... **Hatta** sinirlendiriyorlar bile bir bakıma..." daha söylenecektim." (Abasıyanık, 2012, s. 44).

"Harbiye'deki seslerle Taksim bahçesinin önündeki sesler arasında bizim farkına varmadığımız neler olabilir? Havada da bir değişiklik var mıdır? **Hatta** gözlerindeki zifiri karanlıkta bile ruhi bir zifiri karanlık farkları bulunabilir mi?" (Abasıyanık, 2012, s. 87).

"Sandalyelerin oturacak yerlerindeki soluk minderler, mihreri etrafında dönmeye dönmeye döner olduğu unutulmuş koltuk... Evet, hiçbir şey, **hatta** evlenme fikri bile minderleşmiş, koltuklaşmış, kasa defteri haline gelmiş benim arkadaşı uykusundan uyandırmamıştı." (Abasıyanık, 2012, s. 45).

"Bu cemiyet bir Patlatma Cemiyeti'dir. Her nevi patlatmaya izin vardır. **Hatta** biraz çirkin kaçacak ama cemiyet azası kapıdan girer girmez ağızyla olmasa başka bir yanı ile patlatmazsa bu ağır, ihtiyar gün görmüş ve geçirmiş sebzeçilerin, aşçıların, bahçıvanların konuşmasına pek yarım katılabilir." (Abasıyanık, 2012, s. 114).

4.3. Sebep bildiren cümle bağlayıcıları: (baksana, niçin dersiniz, öyle ya, ne olsa, zira, hele...)

Öyle ya bağlacı

"Şu san bakkal kâğıdına karşı sıkıntıdan oturduğumu itiraf etmeliyim. Sıkıntının cinsi ne olursa olsun, onu geçirmenin başka çareleri varken bu sıkıntıdan daha sıkıntılı işe neden giriştiğimi bulmaya çalışıyorum. **Öyle ya;** neden? Pekâlâ okunacak kitaplarım var. Param yoksa bile evim var." (Abasıyanık, 2012, s. 109).

Hele bağlacı

"Günlerden pazartesi. Yine vapurun alt kamarasındayım. Yine hava karlı. Yine İstanbul çirkin. İstanbul mu? İstanbul çirkin şehir. Pis şehir. **Hele** yağmurlu günlerinde." (Abasıyanık, 2012, s. 34).

"Şimdi her vatandaş milletvekilliğine namzetliğini koyabilir, broşür çıkarır, propaganda yapabilir. Milletvekilliği hastası olduğunu hiç belli etmeyebilir. **Hele** okumuş yazmış, şurada burada yapıcı fikirler ortaya atmış, bir zihin açıklığı göstermiş biri ise seçilsin seçilmesin milletvekilliği hastası sayılmaz." (Abasıyanık, 2012, s. 121).

"Bu yakın köylerin insanları kasabalı ile temas etmeyi büyük bir şeref sayarlar. **Hele** mesela tahrirat kâtibi, nüfus memuru, belediye reisi, telgraf müdürü ile tanışmışlarsa iş tamamdır." (Abasıyanık, 2012, s. 122).

4.4. Zıtlık bildiren cümle bağlayıcıları: (aksine, ancak, ama, buna karşı, yine de, yoksa, bir türlü...)

Yoksa bağlacı

"At kestanesinin koyu gölgesine on adım var yok. Gölgeye mi gitsem, onları mı beklesem, **yoksa** olduğum yerde durup kulak mı kabartsam diye kararsız düşünürken beni çağırdılar." (Abasıyanık, 2012, s. 78).

Ancak bağlacı

"Bütün gün, ne ettiğimi bilmeden dolaşım. Çoktandır ne yaptığımı bilmiyorum. **Ancak** böyle dolaşırsam bir şeyler görebiliyorum. Yoksa gözümü dört açsam nafile! Böylece hiç kimseyi, hiçbir eşyayı, hiçbir olayı dört başı mamur gördüğümü ve duyduğumu iddia edemem." (Abasıyanık, 2012, s. 103).

"Hani bazı yaz günleri hiç rüzgâr yokken deniz üstünde bir meneviş peydahlanır. İşte öyle bir cazip titreme idi bu. İnsanın içini zevkle, saadetle dolduruyordu. **Ancak**, balığın ölmek üzere olduğu düşünülürse bu titremenin anlamı hafifçe acıya yorulabilirdi. Ama insan yine de bu anlama almamaya çalışıyordu." (Abasıyanık, 2012, s. 100).

Ama bağlacı

"Güzel yer, güzel yer Alemdağı. Şu saatte on beş metrelik ağaçlarıyla, Taşdelen'i ile, yılanı ile... **Ama** kış günü yılanlar inindedir. Olsun. Hava Alemdağı'nda ılıktır. Güneş yaprakları kıpkızıl ağaçların içinde doğmuştur." (Abasıyanık, 2012, s. 34).

"Panco arkadaşı ile gülüşerek gidiyor hâlâ. Vangının kül ettiği Münir Paşa Konağı'nın havuzunda kirli yeşil bir su bekler dururdu. Suyun dibi gözükmezdi **ama** gözümü kapayınca içine atılmış on paralıkların parladığını görürdüm." (Abasıyanık, 2012, s. 36).

"Verdiğin üç beş kuruş, kumarda üç beş lira olur. Ben de yukarda saydıklarımı gider alırım. Babam tanıdığı bir iki dükkânda beş on kuruş karşılığında işler görür. Ben saat ona doğru kalkarım. Doğru kahveye. Babam bunu bilir. **Ama** ses etmez. Bu garip, çalışırkenkinden daha başka türlü refah havasına kaşının arasında derin bir çizgi ile katlanır. **Ama** bir gün bile o çok sevdiğim şarkıyı söylemez." (Abasıyanık, 2012, s. 39).

Bir türlü bağlacı

"Onun uzun zaman o istasyondan bu istasyona, bu istasyondan o istasyona mebus kompartımanlarına kurularak dolaştığını söylediler. **Bir türlü** Ankara'ya varamadı. Nihayet frakının eteklerinden uzununu koparılmış, boyunbağı kesilmiş, bembeyaz kolalı gömleği simsiyah halde, ayağının birinde rugan ayakkabı, ötekinde bir yemeni ile şehre dönmüş gördük. Köyüne götürdüler." (Abasıyanık, 2012, s. 128).

SONUÇ

Bu çalışmada Sait Faik Abasıyanık'ın hikâyeleri incelendi ve **belki, belki de, acaba, ancak, ise, hele, ki, bari, ve, bile, bir türlü, artık** ile başka bağlaçlar da tespit edildi. Sait Faik Abasıyanık'ın *Alemdağın'da Var Bir Yılan, Melâhat Heykeli, Dülger Balğının Ölümü ve Şahmerdan* hikayelerinde "işlevlerine göre" zıtlık bildiren **ama, ancak** bağlaçları en çok kullanılan bağlaçlar olarak belirlendi. Bunların yanı sıra açıklama, sonuç, olasılık ve pekiştirme bağlaçları da sıkça rastlanan bağlaçlardır. İncelenen hikayelerde yer alan bazı bağlaçların işlevlerine göre farklı fonksiyonlarda kullanıldığı fark edildi. Örnek olarak *ama* bağlacı zıtlık dışında açıklama, sonuç işlevlerinde kullanırken *ancak* bağlacı açıklama, sonuç, üstleme, zıtlık işlevlerinde kullanılmıştır. Kullanım yerine göre bir bağlaç cümledeki anlam ve görev durumuna göre cümlenin başında, içinde ve sonunda bulunabilmektedir.

Abasıyanık'ın hikâyelerinde "yapısına göre bağlaçlar" incelendiğinde ise kelime grubu şeklinde öbekleşerek kullanılan bağlaç sayısının oldukça fazla olduğu görülür. Örneğin kelime grubu şeklindeki **artık yani, bir türlü** bağlaçların kullanımı dikkati çeker. Dolayısıyla, Sait Faik Abasıyanık'ın hikâyelerinde farklı işlevlerdeki bağlaçlar da bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

ABASIYANIK, S. (1954). *Alemdağı'nda Var Bir Yılan*, İstanbul: Varlık Yayınları.

ABASIYANIK, S. (2015). *Şahmerdan*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

AGİL, G. (2017). *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Bağlaçlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

AKTAŞ, T. (1994). Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri, *Türk Dili Dergisi*, C. 1, S. 505, s. 55.

ATABAY, N. Özel S. Kutluk I. (2003), *Sözcük Türleri*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

BANGUOĞLU, T. (2011). *Türkçenin Grameri* (9. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- BİLGEGİL, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi* (3. baskı). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- BİLGİN M. (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- EDİSKUN, H. (1963). *Yeni Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Yayınevi.
- ERGİN, M. (2008). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım.
- GENCAN, T. N. (1975). *Dilbilgisi* (3. baskı). İstanbul: Murat Matbaacılık.
- GRÖNBECH, K., (Çev. : Mehmet Akalın). (1995). *Türkçenin Yapısı*, Ankara: TDK Yayınları.
- HACİEMİNOĞLU, N. (1984). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: M. E. B. Yayınları.
- HENGİRMEN, M. (2007). *Türkçe Dilbilgisi*. (9. baskı). Ankara: Ergin Yayınevi.
- KARAHAN, L. (1995). *Türkçede Söz Dizimi, (Cümle Tahlilleri)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYNAK, O. (1979). *Türkiye Türkçesindeki Biçimbirimler*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2007). Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları, *IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (24-29 Eylül 2000), Ankara: TDK Yayınları, s. 1083-1090.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- OKAY, O. (2008). Sait Faik Abasıyanık, Cumhuriyet devri hikâyecisi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, s. 583-584.
- ŞAHİN, H. Parlatır, İ. (2010). *Türk Dili Sözlü Ve Yazılı Anlatım Türleri ile Anlatım Teknikleri*, İstanbul: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- YAVUZ, S. (2010). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Bağlaçlar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Krizlerle Başa Çıkmada Aile Yılmazlığının Önemi

Melis ERDENER²³⁵

ÖZET

Kriz; aniden ortaya çıkan, dengenin bozulmasına yol açan, var olan baş etme mekanizmalarının işe yaramadığı durumlardır. Afet ya da kaza geçirmek, hastalık tanısı almak, ani kayıplar yaşamak, şiddet, savaş, göç gibi zorlayıcı yaşam olayları krize sebep olabilir. Bireyler yaşanan durumu felaketleştiriyorsa, bir çözüm yolu bulamıyorsa, durumla ilgili ne yapacağını bilemiyorsa, ev işleri ve günlük düzen aksıyorsa bir kriz durumundan söz edilebilir. Ailedeki kriz ise aile bireylerinden birinin bir hastalık tanısı alması, engelli veya gelişimsel bozukluğu olan çocuk sahibi olma, aile bireylerinden birinin ani ölümü, işten çıkarılması, boşanma, evlenme gibi durumlar sonucu ortaya çıkabilir. Yılmazlık kavramı ise bir zorlukla, kriz durumuyla karşılaşıldığında bunun üstesinden gelebilmeyi, zorlayıcı durumda bile gelişim gösterebilmeyi ifade etmektedir. Yılmazlık kavramı önceden daha bireysel düzeyde ele alınmaktaydı ancak artık aile ve toplum gibi daha büyük grupların yılmazlığından da söz edilmektedir. Stresli ve zorlayıcı yaşam deneyimleri karşısında bazı aileler dengesi kaybedip dağılabilirken bazı aileler işlevselliğini sürdürebilmekte hatta kriz durumundan daha güçlü çıkabilmektedir, bu durum aile yılmazlığıyla yakından ilişkilidir. Aile bireylerinin kişisel özellikleri, mücadelelilik, yaşama bağlılık gibi değerleri, olayı nasıl anlamlandırdıkları, inançları, destekleyici hizmetlerin yeterliliği, kriz sürecinde doğru yönlendirmeyle karşılaşmış karşılaşmadıkları gibi faktörler aile yılmazlığını etkilemektedir. Kriz yaşayan ailelere yönelik aile dayanıklılık programlarının, aile eğitimlerinin düzenlenmesi, aile danışmanlığı ve aile terapisi hizmetlerinin artırılması ve ulaşılabilir olması, ailenin sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi, çeşitli platformlarda benzer sorunları yaşayan ailelerin bir araya getirilmesi ve kolektif güçlenmenin sağlanması yılmazlığı yüksek aileler ve toplumlar için oldukça önemlidir. Bu derleme çalışmada yılmazlık ve aile yılmazlığı kavramları, aile yılmazlığını etkileyen faktörler, aile yılmazlığının geliştirilmesi ve bu süreçte güçlendirmenin önemi ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ailede kriz, Güçlenme, Başa çıkma, Aile yılmazlığı

ABSTRACT

Crisis; these are situations that occur suddenly, cause the balance to deteriorate, and the existing coping mechanisms do not work. Challenging life events such as having a disaster or accident, being diagnosed with a disease, experiencing sudden losses, violence, war, or migration can cause a crisis. If individuals are catastrophizing the situation, cannot find a solution, do not know what to do about the situation, household chores and daily routine are disrupted, a crisis situation can be mentioned. A crisis in the family can occur as a result of a family member being diagnosed with a disease, having a child with a disability or developmental disorder, sudden death of a family member, dismissal, divorce, and marriage. The concept of resilience, on the other hand, refers to being able to overcome a crisis, a crisis situation, and to show improvement even in a challenging situation. The concept of resilience was previously discussed at an individual level, but now it is also mentioned about the resilience of larger groups such as family and society. While some families may lose their balance and break up in the face of stressful and challenging life experiences, some families can maintain their functionality and even come out of the crisis stronger, this situation is closely related to family resilience. Factors such as personal characteristics of family members, values such as struggle and commitment to life, how they make sense of the event, their beliefs, the adequacy of supportive services, whether they encounter the right guidance during the crisis affect family resilience. Organizing family resilience programs and family trainings for families in crisis, increasing and accessing family counseling and family therapy services, strengthening the social support systems of the family, bringing together families with similar problems on various platforms and ensuring collective empowerment are very important for families and societies with high resilience. In this review, the concepts of resilience and family resilience, the factors affecting family resilience, the development of family resilience and the importance of empowerment in this process will be discussed.

Keywords: Crisis in the family, Empowerment, Coping, Family resilience

²³⁵ Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, meliserdener@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5860-5753

GİRİŞ

Günümüzde yaşam koşulları değişmekte ve bu değişiklikler pek çok sorunu beraberinde getirebilmektedir. Her toplumsal sorun aslında bireyseldir de; çünkü toplumun en küçük yapıtaşı olan aileyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkiler. Ailede bu sorunlar kimi zaman krize sebep olabilir. Krize yol açıldığında ise ailede denge bozulur, aile işlevselliğini kaybedebilir ve yeniden denge sağlamak zaman alır. Bu nedenle kriz durumlarına karşı aile sisteminin güçlendirilmesi oldukça önemlidir. Ailenin güçlendirilmesi noktasında ise "Aile Yılmazlığı" karşımıza çıkmaktadır. Aile yılmazlığında zorluklara rağmen ailenin ayakta kalmasını sağlayacak pozitif özelliklere vurgu vardır. Yılmazlık olgusunun stres yaratan durumlara karşı bir tampon görevi görüyor olması aile sisteminde ortaya çıkan kriz durumları ile aile yılmazlığını bir arada ele almayı gerektirmektedir.

AİLEDE KRİZ

Kriz; aniden ortaya çıkan, bireyler üzerinde stres yaratan ve var olan baş etme stratejilerinin işe yaramadığı durumlar olarak ifade edilebilir. Ailede kriz ise; meydana gelen bir olay sonucu bireylerin olumsuz etkilendiği ve aile sisteminde dengenin bozulduğu durumları ifade etmektedir. Aniden ortaya çıkan ve bireyler üzerinde stres yaratan her türlü olay ailede krize neden olabilmektedir. Bu olaylar doğal afet ya da insan kaynaklı afet gibi aile dışında meydana gelen olaylar olabildiği gibi aile içinde meydana gelen olaylar da olabilir. Boşanma, aile bireylerinden birinin ölümü, bir hastalık tanısı almak, işsiz kalmak, taşınmak, ruhsal hastalığa sahip olmak, aile içi şiddet ya da istismar, iflas gibi durumlar ailede krize sebep olabilir. Bazen aileye yeni bir üyenin katılımı, evlenmek gibi olumlu durumlar da ailede krize sebep olabilmektedir (Demiröz, 2003; İçağasioğlu Çoban, 2015).

Her aile yaşam döngüsü içerisinde çeşitli sorunlarla karşılaşabilir ancak bunların hepsi her zaman kriz durumu oluşturmaz. Kriz durumlarında bireylerin önceden kullandığı baş etme mekanizmaları işlevsiz hale gelir, sorunun çözümü için gösterilen bütün çabanın sonuçsuz kalması bireylerde daha fazla strese sebep olur. Sorunun çözümü için gösterilen çaba aslında kriz yaşamadan önceki duruma dönme isteğinden kaynaklanmaktadır. Bir olayın ailede krize sebep olup olmadığını anlamak için bazı belirleyici faktörler vardır. Eğer bireyler yaşanan olayı felaketleştiriyorsa, günlük düzen ve ev işleri aksıyorsa, bireylerde panik, anksiyete, intihar düşünceleri varsa, psikosomatik belirtiler varsa, bireyler mantıklı kararlar alamıyorsa olayın ailede krize sebep olduğu söylenebilir. Kriz durumları aile için bir fırsat da olabilir. Kriz başarı ile atlatılırsa aile bu durumdan güçlenerek çıkar, ancak kriz başarılı bir şekilde atlatılmazsa ruhsal problemler ya da ailenin dağılması gibi durumlar ortaya çıkabilir (Turan, 1999).

YILMAZLIK KAVRAMI VE AİLE YILMAZLIĞI

Yılmazlık; stres yaratan, zorlayıcı bir durumla karşılaşıldığında bu durumu başarılı bir şekilde atlatabilmeyi, kriz durumunda bile gelişim gösterebilmeyi ve bu süreçten daha güçlü bir şekilde çıkabilmeyi ifade etmektedir. Literatürde yılmazlık kavramı dayanıklılık veya sağlamlık olarak da ifade edilmektedir (Walsh, 2006). Yılmazlık stres ve başa çıkma ile çok ilişkili bir kavramdır. Stresin bireyler üzerindeki etkisini açıklayan 2 farklı model bulunmaktadır. Bunlar; Uyum Modeli ve Birikimli Stres Modeli olarak ifade edilebilir. Uyum Modeli'ne göre stres yaşantısı daha fazla olan bireyler bu duruma daha çok uyum sağlarlar, dolayısıyla daha dayanıklı olurlar; çünkü stresle baş etme sürecinde mücadele ederken zaten güçlenirler. Bu modele göre strese maruz kalmak bireyleri daha dayanıklı yapabilir. Birikimli Stres Modeline göre ise; uzun süre strese maruz kalan kişiler bunun etkilerini birikimli bir şekilde yaşarlar ve daha kırılgan olurlar. Bu nedenle bireyler stresi ve travmatik olayları mümkün olduğu kadar az yaşamalıdır (Lazarus ve Folkman, 1984; Hoyert ve Seltzer, 1992; Townsend ve arkadaşları, 1989). Yılmazlık kavramı Uyum Modeli ile daha ilişkili görünmektedir; çünkü bireyler ancak maruz kaldıkları

stres doğrultusunda yılmazlık özelliklerini ortaya çıkarabilmektedirler. Yılmazlık bir kişilik özelliğidir, doğuştan getirilebileceği gibi sonradan da geliştirilebilir.

Duruma aile açısından bakılacak olursa; bazı aileler kriz durumlarını yönetmeyi daha iyi başarabilmekte iken bazı aileler dağılmaya kadar giden bir süreç yaşayabilmektedir. Bu farklılığın neden kaynaklandığını anlamak noktasında aile yılmazlığı kavramı devreye girmektedir. Yılmazlığı yüksek olan aileler kriz durumlarıyla başa çıkmak için yeni yollar geliştirebilmekte, krizleri fırsata çevirerek bu kriz durumundan daha güçlü çıkabilmektedirler (Patterson, 2002). Aile yılmazlığında bireysel yılmazlığın ötesinde aile sistemini bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir ve "ilişkisel yılmazlığa" daha fazla odaklanması gerekmektedir (Walsh, 1996). Yılmazlığı yüksek olan aile bireyleri genellikle mücadeleci, yaşama bağlı, bir sonuç alana kadar çaba göstermeye devam eden, problem odaklı başa çıkma stratejilerini kullanan, yaşadıkları kriz durumu karşısında duygularını yönetmeyi ve sakin kalmayı başaran bireyler olmaktadır. Aile yılmazlığı zorlayıcı durumlara başa çıkmak için aile sisteminin bir gücü olarak ele alınmalıdır. Aile yılmazlığı; zorlayıcı durumlar karşısında ailenin kırılganlıkları ve zayıf yönleri yerine güçlü yönlerine, pozitif özelliklerine vurgu yapılmasını sağlar. Aile yılmazlığı sistemsel bir bakış açısı sunmaktadır; bu doğrultuda ailenin zorlayıcı durumla nasıl karşı karşıya geldiğini, süreci nasıl yönetmeye çalıştığını, nasıl başa çıktığını ve ailenin bu zorlayıcı durumdan nasıl etkilendiğini anlamayı sağlamaktadır. Bunları tanımlayabilmek aile yılmazlığının geliştirilmesi için kilit noktaları da belirlememizi sağlar (Walsh, 2003a).

Aile yılmazlığı konusu ele alınırken bireylerin içerisinde bulunduğu sosyokültürel boyutun da ele alınması gerekir. Aynı zamanda ailenin sorunlarının çözülmesi için toplumda var olan kaynaklar ve bireylerin bu kaynaklara ulaşabilme durumu da oldukça önemlidir. Bu nedenle yılmazlık içsel ve dışsal kaynakları başarılı bir şekilde kullanabilmeyi içermektedir. Aile yılmazlığının Mücadelecilik, Yaşama Bağlılık ve Kendini Kontrol olmak üzere 3 alt boyutu vardır. Mücadelecilik karşılaşılan zorlayıcı durumlar karşısında pes etmemeyi, çaba göstermeye devam etmeyi ifade etmektedir. Yaşama Bağlılık bireylerin amaçlarının olması, inanç, sevdiği insanlar gibi kişiyi hayata bağlayacak faktörlerin olmasını içermektedir. Kendini Kontrol ise yaşam olayları üzerinde bireyin güç ve kontrol duygusu hissetmesiyle ilgilidir. Buna göre bireyin olaylara istediği gibi yön verebileceğine ilişkin içsel bir inancı vardır. Roller Coaster Fenomeni, Hill'in ABCX Modeli, McCubbin ve McCubbin'in Çift ABCX Modeli, Walsh'un Aile Yılmazlığı Modeli gibi aile yılmazlığını açıklayan pek çok model bulunmaktadır ancak ailenin çevresindeki sosyokültürel bağlamı da değerlendirmeye alan modellerden biri olan Walsh'un modelinin üzerinde durmakta yarar vardır. Walsh (1996) aile süreçlerinin ailenin krizi aşma yeteneğini belirlediğini savunmaktadır. Bu süreçler İnanç Sistemleri, Organizasyon Kalıpları ve İletişim Süreçleri olmak üzere üç kategoride incelenebilir. Aile inanç sistemleri; yaşanan kriz durumuna verilen anlam, olayın nereye koyulduğu, umut ve maneviyata ilişkin unsurları kapsamaktadır. Organizasyon Kalıpları; esneklik, aile bireylerinin destekleyici tutumu, var olan sosyoekonomik kaynaklar olarak ifade edilebilir. İletişim Süreçleri ise; duygusal paylaşımı, aile bireylerinin bir sorun karşısında işbirlikçi tutum içerisinde olması, ailede açık iletişim olmasını içermektedir. Bunlar aile yılmazlığının neler ile ilişkili olduğunu bize göstermektedir ancak aşağıda daha detaylı ifade edilmiştir.

AİLE YILMAZLIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ailelerin aile yılmazlık düzeyini etkileyen pek çok faktörün olduğu söylenebilir. McCubbin ve arkadaşları (1996)'na göre stres ve zorlayıcı yaşam olayları aile yılmazlığını geliştirmektedir. Ailelerin aile yaşam döngüsü içerisinde karşılaştıkları yaşam olaylarına uyum sağlamaları 4 temel faktörden etkilenmektedir; 1. Aile üyelerinin bireysel yılmazlık kaynakları. Bunlar benlik saygısı, özgüven olarak ifade edilebilir.

2. Aile inanç sistemi. Ailenin kültürel özellikleri ve stresli yaşam olaylarını anlamlandırma biçimleri buna örnek verilebilir. 3. Aile yakınlarından ya da çevreden alınan sosyal destek. 4. Ailenin başa çıkma mekanizmaları, problem çözmede kullandığı yöntemler ve aile bütünlüğünü devam ettirme davranışı. Bunlar aile yılmazlığının belirleyici faktörleridir. Bunun dışında aile yılmazlığını etkileyen koruyucu faktörlerden ve risk faktörlerinden de söz etmek gerekir. Aile yılmazlığı koruyucu faktörlerden beslenmekte, risk faktörleri tarafından ise engellenmektedir. Aile yılmazlığını etkileyen faktörler çeşitli araştırmalarda ortaya koyulmuştur. Bu araştırma sonuçlarından söz etmekte yarar vardır.

Ebeveynlerin yaşının aile yılmazlık düzeyi üzerinde etkisi vardır. Aile yaşam döngüsü içerisinde ebeveynlerin ihtiyaçları farklılaştığı için yaş değişkeninin ele alınması önemlidir. Bazı araştırma bulgularına göre bireylerin yaşı arttıkça aile yılmazlığının arttığı ifade edilmektedir, bu durum bireylerin yaşı ilerledikçe yaşam tecrübesinin artmasıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak bazı araştırmalarda ise yaş ilerledikçe yılmazlığın azaldığı görülmüştür, bu durum da Birikimli Stres Modeli ile açıklanabilir, yaş ilerledikçe zorlayıcı yaşam olaylarına daha çok maruz kalan bireylerin yılmazlık düzeyi azalmaktadır (Kaner ve arkadaşları, 2011). Eğitim ve gelir düzeyi de yılmazlığı etkilemektedir, eğitim ve gelir düzeyi arttıkça aile yılmazlığı artmaktadır çünkü bireylerin sorunlarla başa çıkma kapasitesi ve kaynakları da artmaktadır (Olsson ve Hwang, 2008; Ryan ve Caltabiano, 2009). Çeşitli araştırmalarda yılmazlığın cinsiyete göre çok farklılaşmadığı görülmüştür, her iki cinsiyetin de farklı yönlerden yılmaz olduğu söylenebilir. Kadınların benimsedikleri geleneksel rolleri nedeniyle özellikle çocuklarla ilgili bir sorun olduğunda kendilerini daha çok sorumlu hissetmeleri ve çözüm için çaba göstermeleri, yardım arayışına daha fazla girmeleri kadınları yılmaz kılıyor olabilir. Erkeklerin ise yine benimsedikleri toplumsal rolleri nedeniyle güçlü görünmeye çalışmaları, dışarıda çalışma sorumluluklarının olması onları yılmaz kılabilmektedir (Kaner ve arkadaşları, 2011).

Bunların dışında bireylerin sosyal destek algısının, maneviyatının, dini inancının, sahip olunan pozitif bakış açısının, bireylerin birbirine bağlılığının, işbirliğinin, esnekliğin, açık iletişimin, psikolojik ve fiziksel sağlığının, kişilik özelliklerinin, ailenin devam ettirilen rutinlerinin, birlikte yapılan aktivitelerin ve boş zaman faaliyetlerinin aile yılmazlığını olumlu yönde etkilediği bilinmektedir (Özbay ve Aydoğan, 2013; McCubbin ve McCubbin, 1988). Yaşanan sorunla ilgili yeterli bilgi sahibi olma, bireylerin gerektiğinde yardım alabilecekleri kurumların ya da kişilerin olması, bir sivil toplum kuruluşu ile ilişki içinde olma gibi durumlar da aile yılmazlığını olumlu etkilemektedir (Pak Güre, 2021). Bunlar aile yılmazlığına katkı sağladığı için koruyucu faktörler olarak ifade edilmektedir, bunların olmayışı ise aile yılmazlığını olumsuz yönde etkileyen risk faktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

AİLE YILMAZLIĞININ GELİŞTİRİLMESİ

Kriz durumları aynı zamanda aile sisteminde neye dikkat edilmesi gerektiğini, aile sisteminde "sorunlu alanların" nereler olduğunu da görmeyi sağlar (Walsh, 2003b). Bu nedenle bu süreçte aile doğru destekle karşılaşırsa güçlenme ihtimali daha yüksektir. Aile yaşam döngüsü içerisinde ortaya çıkan kriz durumlarına karşı aile yılmazlığının artırılması süreci 4 boyutta gerçekleştirilebilir. Bu boyutlar Aile Sistemi, Sosyal Çevre, Çeşitli Kurum ve Kuruluşlarla İlişkiler, Yasa ve Politikalar olarak sınıflandırılabilir. Aile Sistemine yönelik yapılacak çalışmalar; vaka çalışması, psikososyal destek, kriz müdahalesi, aile danışmanlığı hizmeti olarak ifade edilebilir. Sosyal Çevreye ilişkin yapılabilecek çalışmalar; ailelerin topluma katılımının sağlanması, dışlanma ve damgalanmanın önüne geçecek çalışmalar olarak ifade edilebilir. Çeşitli Kurum ve Kuruluşlarla İlişkiler; Ailelerin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bunlara yönelik ilgili kurumlarla iletişime geçilmesini, hizmetlerin işlevselliğinin artırılmasını kapsamaktadır. Danışmanlık hizmetlerinin verilmesi, ailelere maddi destek, duygusal destek, bilgi ve ağ desteğinin

verilmesi olarak ifade edilebilir. Yasa ve Politika boyutu ise; kriz durumu yaşayan ya da risk altında bulunan ailelere ilişkin yasal düzenlemelerin yapılmasını, ihtiyaca göre yeni hizmet modellerinin oluşturulmasını kapsamaktadır (Pak Güre, 2021).

Araştırma bulguları doğrultusunda aile yılmazlığının geliştirilmesi için mikro, mezo ve makro düzeylerde yapılabilecek pek çok şey vardır. Bu noktada ailede ortaya çıkan, kriz yaratabilecek çeşitli sorunlara ilişkin Aile Sağlığı Merkezi, Sağlıklı Yaşam Merkezi, Hastane, Belediyelerin Aile Danışma Merkezleri, Rehberlik ve Araştırma Merkezleri, Okullar, Sivil Toplum Kuruluşları, Üniversiteler gibi pek çok kurum ve kuruluşa görev düşmektedir. Bu kurumlar tarafından evlilik öncesinde verilecek aile eğitimleri, evlilik sürecindeki kriz durumlarına yönelik verilecek aile eğitimleri, farkındalık artırıcı toplantılar, aile rehberlerinin oluşturulması, aile danışmanlığı ve aile terapisi hizmetlerinin yaygınlaştırılması, "Aile Yılmazlık Programları"nın geliştirilmesi, aile bireylerine yönelik psikoeğitimsel grup çalışmalarının ve grup terapilerinin yapılması oldukça önemli görünmektedir. Bunların dışında aile yılmazlığının geliştirilmesinde ailelerin de katılımının sağlanması yararlı olabilir, bu doğrultuda "Aileden Aileye Destek Programları" planlanabilir. Ailenin sorunları ve ihtiyaçları özelinde geliştirilecek aile eğitim programlarının yılmazlığı arttırdığına, umutsuzluğu ise düşürdüğüne ilişkin araştırma bulguları bulunmaktadır. Koruyucu ve destekleyici hizmetler arttırıldığında ve grup çalışmaları yoluyla benzer sorunları yaşayan aile bireyleri bir araya getirilip etkileşim sağlandığında ailelerin yılmazlık düzeyi artabilmektedir. Bu nedenle özellikle mikro ve mezo düzeyde yapılacak çalışmalarda problem odaklı başa çıkma stratejilerine, olumlu davranış değişikliğine ve beceri geliştirme çalışmalarına önem verilmesi gerekmektedir (Özbay ve Aydoğan, 2019; Dilsiz, 2019).

SONUÇ

Yaşam sürecinde ortaya çıkan kriz durumları aslında aileler için hem bir tehdit hem de bir fırsattır. Krizler ailenin parçalanmasının yanı sıra güçlenmeyi de sağlayabilmektedir. Bir sorun ortaya çıktığında problemle başa çıkmak için bireyler arasındaki iletişim artmakta, duygusal bağlantılar kuvvetlenmekte ve aile soruna karşı daha çok birbirine kenetlenmektedir, bu nedenle bir kriz durumu aileyi daha da güçlendirebilir. Kriz durumuyla karşılaşan bazı ailelerde problemler büyüebilmekte ve ailenin dağılmasına yol açabilmektedir ancak bazı aileler ise aile bütünlüğünü korumaya devam edebilmektedir. Bu aileler bunu nasıl başarmaktadır? Bunu cevaplayabilmek aile yılmazlığına ilişkin dinamikleri ve yılmazlığı etkileyen faktörleri anlamayı gerektirmektedir. Yapılan araştırmalar aile yılmazlığının kriz durumları için ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir. Buna göre aile yılmazlığı yüksek olan aile bireyleri daha az depresif, evlilik doyumu daha yüksek, problemleri durumu daha kolay kabul edip çözüm arayışına girebilen, yılgınlık yaşamak yerine daha hızlı toparlanabilen özellikte olmaktadır (Bristol, 1984; Bayat, 2007; Henderson ve Milstein, 1996). Aile yılmazlığını ve etkileyen faktörleri anlamak aileleri dayanıklı kılmak için modeller geliştirebilmeyi, risk altındaki ailelerle nasıl çalışılması, nasıl müdahale edilmesi ve nelere dikkat edilmesi gerektiğini, ne tür programların ve aile eğitimlerinin geliştirilmesi gerektiğini de anlamayı sağlayacaktır. Krizleri fırsata çevirebilmek için aile yılmazlığı odaklı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Bayat, M. (2007). Evidence of resilience in families of children with autism. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(9), 702-714.
- Bristol, M. M. (1984). Family resources and successful adaptation in families of autistic children. In E. Schopler & G. Mesibov (Eds.), *The effects of autism on the family* (pp. 289-310). New York: Plenum.
- Demiröz, F. (2003). Ailede krizler ve sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 14 (1), 85-98.

- Dilsiz, H. (2019). *Serebral palsili çocukların ebeveynlerine uygulanan aile eğitimi programının aile işlevleri, yılmazlık ve umutsuzluk üzerindeki etkisinin incelenmesi*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Henderson, N., & Milstein, M. M. (1996). *Resiliency in schools: Making it happen for students and educators*. California: Corwin Press, Inc.
- Hoyert, D. L., & Seltzer, M. M. (1992). Factors related to the well-being and life activities of family caregivers. *Family Relations*, 41, 74-81.
- İçağasıoğlu Çoban, A. (2015). *Ailede kriz yaratan durumlara ilişkin müdahale*. Ailelerle Sosyal Hizmet Ders Notu. Ankara.
- Kaner, S., Bayraklı, H. ve Güzeller, C. O. (2011). Anne-babaların yılmazlık algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 12(2), 63-78.
- Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Free Press.
- McCubbin, H. I., & McCubbin, M. A. (1988). Typologies of resilient families: Emerging roles of social class and ethnicity. *Family Relations*, 37(3), 247-254.
- McCubbin, H. I., Thompson, A. I., & McCubbin, M. A. (1996). *Family assessment: Resiliency, coping and adaptation: Inventories for research and practice*. Madison: University of Wisconsin Publishers.
- Olsson, M.B., & Hwang, C.P. (2008). Socioeconomic and psychological variables as risk and protective factors for parental well-being in families of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(12), 1102-1113.
- Özbay, Y. ve Aydoğan, D. (2013). Aile yılmazlığı: Bir engele rağmen birlikte güçlenen aile. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 13(31), 129-146.
- Özbay, Y. ve Aydoğan, D. (2019). Varlığında çocuk, yokluğunda yetişkin olmak: baba kaybı, kardeş ilişkileri ve aile yılmazlığı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 126-143.
- Pak Güre, M. D. (2021). *Nadir hastalığı olan çocukların ailelerinde yılmazlık ile ilişkili etkenlerin incelenmesi: Bir model önerisi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Patterson, J. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64, 349-360.
- Ryan, L. & Caltabino, M. L. (2009). Development of a new resilience scale: the resilience in midlife scale (RIM Scale). *Asian social science*, 5(11), 39-51.
- Towsend, A., Noelker, L. Deimling, G., & Bass, D. (1989). Longitudinal impact of interhousehold care giving on adult children's mental health. *Psychology and Aging*, 4, 393-401.
- Turan, N. (1999). *Sosyal kişisel çalışma-birey ve aile için sosyal hizmet*. Ankara: MN. Ofset.
- Walsh, F. (1996). The concept of family resilience: Crisis and challenge. *Family Process*, 35(3), 261- 281.
- Walsh, F. (2003a). *Family resilience; strengths forged through adversity*. In Normal family processes: Growing diversity and complexity (3rd ed., pp. 399-433). New York: Guilford Press.
- Walsh, F. (2003b). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family process*, 42(1), 1-18.
- Walsh, F. (2006). *Strengthening family resilience* (2 nd ed.). New York: Guilford Publications.

ULUSLARARASI KADIN VE AİLE SEMPOZYUMU(UKAS)

04-05 Kasım 2021

<http://ukas2021.com/>

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Cam Tavan Sendromunun İncelenmesi

Halime İLBUĞA²³⁶

Özet

Toplumun mimarlarından kadın varoluşundan itibaren üretmekte ve insanlık tarihine şekil vermektedir. Kadın ve toplum arasındaki ilişkinin şekillenmesinde birden fazla etkenin ev sahipliği yaptığını görebiliriz. Beslendiği toplumun içinde kendine yer bulmak, ait olmak ve üretmek kadın için oldukça çetrefillidir. Birden fazla alanda mücadele etmek zorundadır. Bu mücadeleler yer, zaman ve kültür değişkenlerine göre değişkenlik göstermektedir. Bu çalışma kadının var olma serüveninde yaşadığı güçlüklerin bir parçası olan cam tavanlar üzerinde şekillenmektedir. Kadim topluluklarda ve tarihin pek çok sahnesinde tahtlara oturan kadının günümüzde cam tavanlardan oluşan bir gökyüzüne sığdırılmaya çalışılması incelenmektedir. Özellikle ülkenin en zor coğrafyalarında bu tavanlar altında nefes alan kadınların yükselişlerinde yaşadıkları güçlükler çalışma kapsamında incelenmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan ve kariyer planlaması yapan kadınlardan nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında kadınların toplumsal beklentileri, iş hayatında toplumun kadınlara biçtiği rol, kadının kendisini nerede gördüğü ve nedeni, kadının zaman içerisinde alçalan ve yükselen tavanlar karşısındaki tutumu, toplumun inşasında rol alan kadının cam tavanların şekillenmesindeki rolü ve cam tavan algısının ve cam tavanların kurulmasında kadının rolü gibi başlıklar irdelenmiştir. Çalışma kapsamında cam tavan sendromunun algılanması ve cam tavanların kurulmasında kadının kendisine biçtiği rolün, cam tavanların alçalmasında ve yükselmesinde rolü olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Cam Tavan, Kadın ve Cam Tavan Sendromu, Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kadın

Abstract

As one of the architects of society, women have been producing since their existence and shaping the history of humanity. We can see that more than one factor is involved in the shaping of the relationship between women and society. Finding a place for herself in the society she feeds on, belonging and producing is very difficult for a woman. He has to fight in more than one area. These struggles vary according to place, time and culture variables. This work is shaped on glass ceilings, which are a part of the difficulties experienced by women in their adventure of existence. Trying to fit the woman sitting on thrones in ancient communities and in many scenes of history to a sky consisting of glass ceilings today is examined. Especially in the most difficult geographies of the country, the difficulties experienced by women breathing under these ceilings in their ascension were examined within the scope of the study. Data were obtained from women living in the Eastern and Southeastern Anatolia Regions and making career planning, using the interview method, one of the qualitative research methods. The obtained data were analyzed using descriptive content analysis. Within the scope of the study, the social expectations of women, the role that society assigns to women in business life, where women see themselves and why, the attitude of women towards rising and falling ceilings over time, the role of women in the formation of glass ceilings in the construction of society, the perception of glass ceilings and the role of women in breaking glass ceilings. titles are analyzed. Within the scope of the study, it has been observed that the role that the woman assigns to herself in the perception of the glass ceiling syndrome and the breaking of the glass ceilings has a role in the lowering and rising of the glass ceilings.

²³⁶ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ilbuga1453@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8171-1047.

Keywords: *Glass Ceiling, Women and the Glass Ceiling Syndrome, Women in the East and Southeast Anatolian Region*

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca üreten ve geliştiren kadın kimi zaman tüm çabasına rağmen hedeflerine ulaşamamıştır. Hedeflerine ulaşamamakla birlikte süreçte yaşadığı ve yaşamakta olduğu güçlükleri fark edememiştir. Bu görünmez engelleri cam tavan olarak adlandırmaktayız. Kanunlar ve iş tanımlarında eşitlikler yer alırken birçok kadın kariyer grafiğinde cam tavanlara takılmaktadır(Akbaş, G. &Korkmaz, L.(2017)).

Cam tavanlar altında hayatını devam ettiren kadın bu görünmez sınırlar çerçevesinde toplumda, aile ve iş hayatında bir yer arayışı içindedir. Kadınları bu arayışa iten güç, kadınların yeterince eğitilmiş, kültürlü, deneyimli ve üst pozisyonlara için gerekli vasıfları taşımamaları değil; kadınların yükselemeyeceği inancı, yönetici çemberlerine dahil edilememeleri, yeteri kadar rol modelin olmayışı cam tavanları oldukça aşağı çekmektedir. Dünyada hiçbir ülkenin kıramadığı cam tavanlar The Economist(2015) dergisinin verilerine göre kadınların yüksek yönetici pozisyonlarına gelme oranı (%22) olarak belirtilmektedir. Türkiye cam tavanlara yoğun bir şekilde maruz kalmaktadır. TÜİK(2015) VE TÜİK(2020) verileri karşılaştırıldığında Türkiye’de cam tavanlara takılan birçok kadın olduğu görülmektedir. Cam tavanlar sadece ülkeler arasında değişkenlikler göstermemektedir. Aynı zamanda bir ülkenin sınırları içinde bölgesel olarak ta farklılıklar gösterebilmektedir. Ülkemizde özellikle kırsal kesimlerde bu tavanların kadınların hayatta var olma serüveninde oldukça güçlü engeller teşkil ettiği görülmektedir. Türkiye’de birçok sektörde kadınların cam tavanlar ile barışık yaşanması yönünde bir süreç söz konusu olduğu görülmektedir. 1986’dan sonra özellikle vurgulanmaya başlanan cam tavan sendromu kadın çalışmalarında da önemli bir tutmaktadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de cam tavanları besleyen engeller sınıflandırıldığında üç temel kategori önümüze çıkmaktadır. Bunlar bireysel engeller, örgütsel engeller ve toplumsal engeller şeklindedir. Bu üç kategori ülke ve bölgelerde farklı oranlarda gözlemlenebilmektedir (Çetin, 2011).

Araştırmanın Amacı

1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan kadınları iş hayatında neler yormaktadır?
2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde kadınların en büyük motivasyon kaynağı nedir veya kimlerdir?
3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde kadına toplum olarak nasıl bir rol biçilmektedir?
4. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan kadınların toplumun kendilerine biçtiği rollere dair düşünceleri nelerdir?
5. Bir kadın diğer kadınlar için neler yapabilir?
6. Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde kadına bakış açısına yönelik değişiklikler oldu mu?
7. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşamakta olan kadınların toplumdaki ne gibi beklentileri var?
8. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde kadın kendini nerede görmektedir?
9. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde kadınlar ve cam tavanlar arasında nasıl bir mücadele vardır?
10. Kadının cam tavan olgusunda nasıl bir payı vardır?
11. Cam tavanların kırılması için neler yapılabilir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

İlgili araştırmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşamakta olan kadınların cam tavanlara yönelik görüşleri nitel bir süreç dahilinde incelenmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen 11 adet soru katılımcılara yöneltilmiş ve alınan cevaplar nitel veri analiz teknikleri doğrultusunda analiz edilmiştir.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan ve çalışma hayatında aktif rol alan 10 kadın oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan katılımcılar tabakalı örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Cam Tavan Sendromu Görüşme Formu	N
1. Bir kadın olarak çalışma hayatınızda sizi en çok yoran şey veya şeyler nelerdir?	10
2. Kariyer planlamasında en büyük motivasyon kaynağınız nedir/kimlerdir?	
3. Doğup büyüdüğünüz bölgede kadına nasıl bir rol biçilmektedir?	
4. Yaşamakta olduğunuz toplumun kadına biçtiği roller hakkında neler düşünüyorsunuz?	
5. Bir kadın diğer kadınlar için neler yapabilir?	
6. Zaman içinde yaşadığınız toplumda kadına bakışa dair değişiklikler oldu mu? Olduysa biraz bahsedebilir misin?	
7. Bir kadın olarak yaşamakta olduğunuz toplumdaki ne gibi beklentileriniz var?	
8. Toplumunuzda kadın kendini nerede görüyor?	
9. Kadınların cam tavanlar ile olan mücadelesi hakkında neler düşünüyorsunuz?	
10. Cam tavan olgusunda nasıl bir payı var?	
11. Cam tavanların kırılması için neler yapılabilir?	

Verilerin Toplanması

Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Form oluşturma sürecinde öncelikle ilgili literatür taraması yapılmış bununla birlikte bir psikolog, bir eğitim bilimleri uzmanı, bir psikolojik danışman ve alanda uzman görüşü alınmıştır. Form oluşturma sürecinde soru havuzu oluşturulmuş ve ortak amaca hizmet eden sorular formdan çıkarılmıştır. Formun ilk kısmı demografik bilgileri içeren kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır. Formun ikinci bölümünde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan kadınlardan cam tavanlar hakkında bilgi alamaya yönelik açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Verilere görüntülü WhatsApp görüşmeleri esnasında ses kaydı alınarak ulaşılmıştır. Veriler Ekim 2021 tarihinde toplanmıştır.

Verilerin Analizi

İlgili araştırmada Doğu ve Güne Anadolu Bölgesi'nde cam tavan sendromu nitel bir süreç dahilinde incelenmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen 11 adet soru Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan 10 kadına yöneltilmiş ve alınan cevaplar nitel veri analiz teknikleri doğrultusunda analiz edilmiştir. Nitel veri analizi gözlem ve görüşme gibi nitel bir şekilde toplanan verilerin analiz edilmesini içermektedir. Bu analiz sürecinde verilerin düzenlendiği, sınıflandırıldığı, gruplandırıldığı ve tüm süreçler sonucunda sonuca varılmasını kapsamaktadır. Bu analiz yönteminde araştırmacının öznelliğinin de işin içinde yer aldığı sosyal gerçeği betimsel bir bakış açısı ile yansıtmayı içermektedir. Tümevarımcı bir yol izlenen bu veri analiz yöntemine özellikle sosyal bilimlerde ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamakta ve çalışmakta olan 10 kadın katılımcı ile sınırlıdır. Elde edilen bulgular Ekim 2021 tarihi ile sınırlıdır. Literatür doğrultusunda hazırlanan çalışma "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Cam Tavanlar Görüşme Formu" kapsayan sorularla sınırlıdır.

Bulgular

Tablo 1. Demografik Dağılım

Cinsiyet	10 Kadın
Yaş	20-29
Eğitim Durumu	Lisans: 8 Yüksek Lisans: 2
Kardeş Sayısı	1-4: 4 5 ve üstü: 6
Meslek	Öğretmen: 3 Diyetisyen:1 Ebe: 1 Mühendis: 1 Avukat: 1 Psikolojik danışman: 1

	Kasiyer:1
Medeni Durumu	Evli: 2 Bekar: 8

Çalışmaya katılan katılmış olan 10 katılımcının yaşları 20-29 aralığının da yer almaktadır. Katılımcıların 8'i (%80) lisans mezunu iken 2'si (%20) yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların 4'ü (%40) 1-4 kardeşe sahipken katılımcıların 6'sı (%60) 5 ve beşten daha fazla kardeşe sahiptir. Çalışmaya katılan katılımcılar 6 farklı meslek grubunda yer almaktadır. Katılımcıların 2'si (%20) evli iken 8'i (%80) bekarıdır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Bir kadın olarak çalışma hayatınızda sizi en çok yoran şey veya şeyler nelerdir?" birinci alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Kategorik Cevaplar

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, F,	Yeteri Kadar Güvenilmemek	2
C, E, F, İ	Adil Davranılmaması	4
H	Yoğun Mesai Saatleri	1
B, G, I	Ev İşlerinden Sorumlu Olmak	3
D	Prosedürler	1

Çalışmaya katılan kadınların 2'si(%18) bir kadın olarak çalışma hayatında kendilerini en çok yoran şeyin kadınlara yeteri kadar güvenilmemek olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların 4'ü (%36) çalışma hayatında kendilerini en çok yoran şeyin adil davranılmama olduğunu belirtmektedir. Çalışmaya katılan katılımcılardan 1'i (%9) çalışma hayatında kendilerini en çok yoğun mesai saatlerinin yordüğünü belirtmektedir. Katılımcıların 3'ü (%27) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde kendilerini en çok yoran şeylerin kadınların en işlerinden sorumlu olası olduğunu belirtmektedir. Katılımcılardan 1 tanesi(%9) çalışma hayatında kendisini en çok prosedürlerin yordüğünü belirtmektedir.

"Bir erkeğe daha çok güveniyorlar." A-1

"Sen bir bayansın bu işi zorlanarak yaparsın." E-1

"8 tane erkeğin içinde ne işin var?" C-1

"Kadın çalışsa dahi eve gelip bu işlerin tamamını yapmaya devam etmeli." B-1

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Kariyer planlamasında en büyük motivasyon kaynağınız nedir/kimlerdir?" ikinci alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, E, F, İ	Ailem	4
B, C, D, G, H, I, İ	Kendim	7

Çalışmaya katılan kadınların 4'ü(%36) kariyer planlamasında en büyük motivasyon kaynağı olarak yine kendilerini görmektedir. Kadınların 7'si(%63) motivasyon kaynağı olarak ailelerini görmektedir. Çalışmaya katkı sağlayan katılımcılar Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde motivasyon kaynağının önemini vurgulamaktadır. Bölgede bir kadın olarak kendini motive etmek gerektiğine değinmektedirler.

"Her anlamda daha güçlü olmak için kendimi motive ediyorum." D-2

"Bir şeyler yapmam gerektiğini düşünüyorum ve yapabilirim." G-2

"Ben kendi kendimi motive diyorum." H-2

"Maddi manevi ailem oldu."A-2

"Daha güçlü olmak için her alanda motivasyonu yine kendimde buluyorum."D-2

"Kariyer planlamasında en büyük motivasyon kaynağım yine kendimim." C-2

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Doğup büyüdüğünüz bölgede kadına nasıl bir rol biçilmektedir?" üçüncü alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, B, C, D, E, F, G, I, İ	Ev işleri ve annelik yapmak	9
H	Çalışan bir kadın olmak	1

Çalışmada yer alan katılımcıların 9'u (%81) doğup büyüdüğü bölgede toplumun kadına biçtiği rolün ev işleri ve annelik yapmak olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların 1 tanesi(%9) toplumun kadına biçtiği rolün çalışma hayatında olmak olarak vurgulamaktadır. Katılımcılar toplumun kadına roller konusunda seçenek sunmadığına değinmektedir. Kadının yıllardır süre gelen bir rolün varlığını kabul ettiğine değinmektedirler.

"Kadın daha çok evde oturur, temizlik yapar ve çocuklarına bakar." C-3

"Ev işlerinde, bahçe işlerinde yer biçiliyor." D-3

"Ev işleri ile meşgul olur."C-3

"Sadece annelik."B-3

"Daha çok evinde oturan, çocuğuna bakan ev işlerinde ilgilenen kadın figürü daha baskın."F-3

"Toplum kadına çok değer vermiyor bence."A-3

"Biz yapamadık siz yapın başarın diyorlar."H-3

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Yaşamakta olduğunuz toplumun kadına biçtiği roller hakkında neler düşünüyorsunuz?" dördüncü alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, D, F, G, H, I, İ	Toplumun Kadına Biçtiği Rollerini Kabul etmiyorum.	7
B	Kadına biçilen rollerin farkında değiliz.	1
C	Kadın daha mücadeleci olabilir.	1
E	Kadınların bu rolleri aşabileceğini düşünüyorum.	1

Çalışmanın 4. sorusuna verilen cevaplar şu şekildedir. Katılımcıların yaşamakta oldukları toplumda kadına biçilen rol hakkında düşünceleri incelendiğinde katılımcıların 7'si (%63) toplumun kadına biçtiği rolleri kabul etmediğini vurgulamıştır. Katılımcıların 1 tanesi(%9) toplumun kadına biçtiği rollerin yeteri kadar farkında olunmadığını vurgularken, 1 tanesi (%9) kadına biçilen rollere dair kadınların mücadeleci olması gerektiğini vurgulamışken 1 (%9) katılımcı ise toplumun kadınlara biçtiği rollerin aşamayacağını vurgulamıştır.

"Toplumun kadına biçtiği rollün farkında değiliz." B-4

"Hem kariyer anlamında kendini geliştirmeli."C-4

"Kesinlikle doğru bulmuyorum."A-4

"Toplumun kadına biçtiği rol çok da bana uymuyor."D-4

"Toplumun bakış açısını birçok noktada eleştiriyorum."F-4

"Ben aslında böyle olması gerektiğini düşünmüyorum."H-4

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Bir kadın diğer kadınlar için neler yapabilir?" beşinci alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 6'te verilmiştir.

Tablo 6

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, B, I,	Farkındalık yaratabilir	3
C, D, E, F, I	İlham kaynağı olabilir	5
A, G, H, İ	Kadın kadını anlayabilir	4
D, E, F	Örnek olmalı.	3

Katılımcıların 3'ü (%27) 5. soruya farkındalık yaratabilir cevabı verirken, katılımcıların 5'i (%45) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir kadının diğer kadınlar için ilham kaynağı olabileceğini vurgulamaktadır. Katılımcıların 4'ü (%36) bir kadının diğer kadınları anlaması üzerinde hem fikir olmaktadır. Bölgede yaşayan kadınlardan farkındalık yaratmak, ilham kaynağı olmak ve kadın kadının halinden anlaması yanıtları vurgulanan temalar arasında yer almaktadır.

"Onlar için çok güzel bir ilham kaynağı olabilir." C-5

Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Zaman içinde yaşadığınız toplumda kadına bakışa dair değişiklikler oldu mu? Olduysa biraz bahsedebilir misin?" altıncı alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 7'da verilmiştir.

Tablo 7

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, B	Değişmedi	2
C, D, E, F, G, H, I, İ	Kısmen değişti	8

Zaman içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadına bakış açısında nasıl bir değişiklik olduğuna dair sorulduğunda katılımcıların 2'si (%18) toplumun kadına bakış açısında bir değişiklik olmadığına değinmektedir. Katılımcıların 8'i (%72) toplumun kadına bakış açısının zaman içinde kısmen değiştiğini vurgulamaktadır. Bölgede toplumun kadına bakış açısında meydana gelen değişimlerin aslında kadınların temel haklarını kazanmakla sınırlı olduğunu görmekteyiz.

"Toplumun bakış açısının çok fazla değiştiğini düşünmüyorum." F-6

"Fazla olmasa da değişim oldu diyebilirim." D-6

Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Bir kadın olarak yaşamakta olduğunuz toplumdan ne gibi beklentileriniz var?" yedinci alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

Kategorik Cevaplar	Tema	N
C, F, H, I, İ	Toplumun kadına güvenmesini bekliyorum.	5
D, G, I	Toplumdan beklentim adil olunmasıdır.	3
B, E	Toplumdan bir beklentim yok.	2

Çalışmaya katılan katılımcıların 5'i (%45) bir kadın olarak yaşadıkları toplumdan kendilerine güvenilmesi yönünde beklentileri olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcıların 3'ünün (%27) toplumdan beklentisi toplumun adil olması yönündedir. Katılımcıların 2'si (%18) toplumdan bir beklentilerinin olmadığını vurgulamışlardır.

"Öncelikle bize birazcık inanmaların ve güvenmelerini bekliyorum." F-7

" Toplumdan herhangi bir beklentim yok." E7

Sekizinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Toplumunuzda kadın kendini nerede görüyor?" sekizinci alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, C, D, F, G, I, İ	Evinde çocuklarının anası olarak görüyor.	7
B, E	Bir yerde görmüyor.	2
H	İyi yerde görüyor.	1

Çalışmanın toplumda kadın kendini nerede görüyor sorusuna katılımcıların 7'si (%63) kadınların kendilerini evlerinde çocuklarının anası olarak gördüğünü vurgulamıştır. Katılımcıların 2'si (%18) yaşadıkları toplumda kadının kendine bir yer bulmadığını vurgulamıştır. Kadının toplumda kendini iyi bir yerde gördüğünü ise 1 (%9) katılımcı vurgulamıştır.

" Evinde ve çocukları ile görüyor." G-8

Eğitilmiş olmayan kadınlar kendini bir yerde görmüyorlar." E-8

Dokuzuncu Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Kadınların cam tavanlar ile olan mücadelesi hakkında neler düşünüyorsunuz?" dokuzuncu alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10

Kategorik Cevaplar	Tema	N
B, C, D, F, G, I, İ	Mücadele edilmiyor.	7
A	Mücadele edilince başarabiliriz.	1
E	Eğitilmiş kadınlar mücadele ediyor.	1
H	Bu konuda mücadele baya arttı.	1

Kadınların cam tavanlar ile olan mücadelesine dair düşünceler incelendiğinde katılımcıların 7'si (%63) yaşadıkları bölgede cam tavanlar ile bir mücadelenin söz konusu olmadığını vurgulamıştır. Çalışmaya katılan katılımcılar 1 tanesi (%9) mücadele edildiğinde cam tavanların aşılabileceğini vurgulamıştır. Katılımcıların 1 tanesi (%9) eğitimli kadınların cam tavanlar ile mücadele ettiğini vurgulamıştır. Kadınların cam tavanlar ile olan mücadelesi hakkında katılımcıların 1 tanesi (%9) ise cam tavanlar ile olan mücadelenin arttığını vurgulamıştır.

" Mücadele edilmiyor." B- 9

Onuncu Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Kadının cam tavan olgusunda nasıl bir payı var?" onuncu alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, C, D, E, F, H, I, İ	Nesilden nesile aktarma	8
G	Cam tavanları kalınlaştırıyorlar.	1
B	Kadının bir payı yok.	1

Kadının cam tavan olgusunda nasıl bir payı olduğunu dair ise katılımcıların 8'i (%72) kadınların cam tavanları nesilden nesile aktarmakta rol aldığını vurgulamıştır. Katılımcıların 1 tanesi kadınların cam tavanları kalınlaştırıcı bir etkiye sahip olduklarını vurgulamıştır. Kadınların cam tavan olgusunda hiçbir payı olmadığını savunan 1 (%9) katılımcı olmuştur. Kadınların cam tavan olgusunda ağırlıklı olarak nesilden nesle aktarma teması en çok vurgulanan tema olarak yer almıştır.

On Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

" Cam tavanların kırılması için neler yapılabilir?" on birinci alt problemine ait tema ve frekanslar Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12

Kategorik Cevaplar	Tema	N
A, G, I, İ	Kendine inanma	4
B, D, E, F, I, İ	Eğitim	6
A, C, G, H	Destek olma	4

Çalışmanın son sorusu üç tema etrafında şekillenmiştir. Katılımcılardan 4'ü (%36) cam tavanların kırılması için kadınların kendine inanması gerektiğini vurgulamıştır. Katılımcıların 6'sı (%54) cam tavanların kırılmasında eğitimin önemini vurgulamıştır. Son tema olarak katılımcıların 4'ü (%36) kadınlara destek olunmasına vurgu yapmıştır. Katılımcılar cam tavanların kırılması noktasında beklentileri ve umutları olduğu görülmüştür.

Sonuç, Tartışma

Araştırmanın genel sonuçları şu şekildedir:

- Doğu ve Anadolu Bölgesi' de kadınları en çok yoran nedenler arasında eşit ve adil davranılmaması; kadının ev işlerinden sorumlu olması yer almaktadır.
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan kadınların en büyük motivasyon kaynaklarının yine kendileri olduğu görülmüştür.
- Çalışma sonuçlarına bakıldığında kadına biçilen rolün ev işleri ve annelik yapma olarak tanımlandığı görülmüştür.
- Bölgede yaşayan kadınların toplumun kadına biçtiği rolleri kabul edilemez buldukları görülmüştür.
- Bir kadının diğer kadınlar için yapabilecekleri arasında ilham olmak en çok belirtilen görüş olmaktadır.
- Katılımcılar toplumun kadına bakış açısının kısmen değiştiği belirtmekte. Değişim kısmında sadece kadının temel hakkı olan eğitim yer almakta.
- Bölgede yaşayan kadınların en büyük beklentisi toplumun kendilerine güvenmesi yönündedir.
- Bölgede yaşayan kadınlar kendini evinde ve çocuklarının anası olarak gördüğü vurgulanmıştır.
- Bölgede yaşayan kadınların cam tavanlar ile mücadele etmedikleri vurgulanmaktadır.
- Kadınların bu cam tavanları aktarıcı bir payı olduğu vurgulanmaktadır.

- Cam tavanların kırılması için kadınların kendine inanması ve eğitim alması vurgulanmaktadır.

Bir Kadın Olarak Çalışma Hayatınızda En Çok Yoran Şey veya Şeyler İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Doğu ve Anadolu Bölgesi' de kadınları en çok yoran nedenler arasında eşit ve adil davranılmaması; kadının ev işlerinden sorumlu olması yer almaktadır. Bölgede yaşayan kadınlar çalışma hayatlarında birden fazla güçlük yaşamaktadır. Bu güçlüklerden sıyrılarak çalışma hayatlarına ve kariyer planlamalarına devam etmeleri gerekmektedir. Kadınların yaşadıkları güçlüklerin kadınların meslek grupları, eğitim durumları, kardeş sayıları ve medeni durumu gibi değişkenlerden etkilenmediği görülmektedir. Kadınlar yaşadıkları toplumda iş hayatında erkeklere çifte standartların uygulandığını belirtmektedirler.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kadınların En Büyük Motivasyon Kaynaklarına İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadınların kendi motivasyonlarını yine kendileri oluşturmaktadır. Bölgede kadınları en çok motive eden temalardan ikincisi aileleridir. Kadınların kendi iç motivasyonunu oluşturan faktörler arasında güçlü olmak, kendi ayakları üstünde durmak, ilham kaynağı olmak ve örnek olmak gibi çeşitli seçenekler yer almaktadır. Katılımcılar bölgede yaşayan kadınların ilham kaynaklarına sahip çıkması ve kendi iç motivasyonlarını korumaları gerektiğini vurgulamışlardır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kadına Biçilen Rollere İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Bölgede toplumun kadına biçtiği roller arasında en çok değinilen kadının ev işleri ve annelik yapması temasına katılımcılardan dokuzu değinmektedir. Katılımcılar bölgede toplumun kadına biçtiği farklı bir rol olmadığını ve ilerleyen dönemler içinde toplum biçtiği rollere dair kaygılı olduklarını belirtmektedirler. Katılımcılar bu rollerin farkında olmadan toplumun her kesiminde kendini gösterdiğine değinmektedirler. Toplumun biçtiği bu rollerin bölgede kadınların kariyer hayatlarını olumsuz etkilediğine değinilmiştir. Bölgede kadınların birden farklı rol için enerji harcarken cam tavanlar altında ezilmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yaşayan Kadınların Toplumun Kadına Biçtiği Rollere İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Katılımcıların %63 toplumun kadına biçtiği rolleri kabul etmediğine değinmektedir. Toplumun kadına biçtiği rollerin kadınlar için tamamen engelleyici olduğunu vurgulayan katılımcılar bu rollerin değişmesi gerektiğine de değinmektedir. Katılımcılar toplumun kadına biçtiği rollere dair kadınların mücadelecisi olmasıyla bu rollerin aşılabileceği yönünde görüş belirtmektedir. Katılımcılardan kadınların toplumun kendilerine biçilen rollerin farkında olmadığı yönünde görüş bildirenlerde yer almaktadır.

Bir Kadın Olarak Diğer Kadınlar İçin Neler Yapılabileceğine İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Katılımcılar bir kadının diğer kadınlar için yapabilecekleri arasında ilham kaynağı olmak yönünde görüş bildirmektedir. Farkındalık yaratmak ve kadının anlayışlı olması diğer kadınlar için yapılabilecekler arasında yer almaktadır. Bölgede yeteri kadar örnek olmaması, kadınların sesini duyuramaması ve organize olunamaması kadınların birbirlerini desteklemesinin önündeki engeller arasında yer almaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Zaman İçinde Kadına Bakış Açısına Dair Değişikliklere İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Zaman içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadına bakış açısında kısmen değişiklik olduğunu katılımcıların %72'si vurgulamaktadır. Zaman içinde toplumun kadına bakış açısında görülen değişiklikler kadınların yaşama, eğitim gibi temel haklarına dair değişikliklerdir. Bu temel haklar her insan için verilmesi zorunlu haklardır. Aslında toplumun bakış açısında ciddi bir değişim olmadığı görülmektedir.

Kadınların Yaşamakta Oldukları Toplumdan Beklentilerine İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Çalışmaya katılan katılımcılar bir kadın olarak yaşadıkları toplumdan kendilerine güvenilmesi yönünde beklentileri olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcıların bir kısmı toplumdan beklentisi toplumun adil olması yönündedir. Katılımcılar arasında toplumdan bir beklentilerinin olmadığını vurgulayanlarda olmuştur. Kadınlar güvenlik ve adalet gibi kavramların cam tavanların kalınlaşmasında katkıları olduğunu vurgulamışlardır.

Toplumda Kadının Kendini Nerede Gördüğüne İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Çalışmanın toplumda kadın kendini nerede görüyor sorusuna katılımcılar kadınların kendilerini evlerinde çocuklarının anası olarak gördüğünü vurgulamıştır. Katılımcıların yaşadıkları toplumda kadının kendine bir yer bulmadığını vurgulayanların yanında kadının toplumda kendini iyi bir yerde gördüğünü vurgulayanlarda olmuştur. Katılımcıların büyük bir kısmı kadının kendini evinde çocuklarının anası olarak gördüğü yönünde görüş bildirdiği görülmüştür. Kadınların yaş, meslek grubu, kardeş sayısı, eğitim seviyesi ve medeni durumu gibi değişkenlerin kadının kendini toplumda gördüğü yere dair bir değişiklik yaratmadığını belirtmektedir.

Kadınların Cam Tavanlar İle Olan Mücadelesine İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Kadınların cam tavanlar ile olan mücadelesine dair düşünceler incelendiğinde katılımcıların yaşadıkları bölgede cam tavanlar ile bir mücadelenin söz konusu olmadığı vurgulanmıştır. Çalışmaya katılan katılımcıların mücadele edildiğinde cam tavanların aşılabileceğini vurgulamıştır. Eğitimli kadınların cam tavanlar ile mücadele ettiğini vurgulanmaktadır. Çalışmaya katılan katılımcılar kendileri de dahil bölgede yaşayan kadınların cam tavanları önce fark etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fark edilmeyen tavanlarla mücadelede söz konusu olmayacaktır. Mücadele edilebilmesi için öncelikle farkındalık çalışmalarının yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Kadının Cam Tavan Olgusundaki Payına İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Kadının cam tavan olgusunda nasıl bir payı olduğunu dair ise katılımcıların %72 kadınların cam tavanları nesilden nesile aktarmakta rol aldığını vurgulamıştır. Katılımcıların 1 tanesi kadınların cam tavanları kalınlaştırıcı bir etkiye sahip olduklarını vurgulamışken kadınların cam tavan olgusunda hiçbir payı olmadığını savunan 1 katılımcı olmuştur. Kadınların cam tavan olgusunda ağırlıkla olarak nesilden nesile aktarma teması en çok vurgulanan tema olarak yer almıştır. Kadınlar nesiller arası taşıyıcılık

yaparken bu durumun farkında olmadıkları da vurgulanmıştır. Kadınların bilinçlendirilmesi ile birlikte nesille arası aktarımda cam tavanlarla olan mücadelede olumlu bir etki sağlayacakları savunulmaktadır.

Cam Tavanların Kırılmasına İlişkin Görüşlerden Elde Edilen Sonuçlar

Çalışmanın son sorusu üç tema etrafında şekillenmiştir. Katılımcılardan %36 cam tavanların kırılması için kadınların kendine inanması gerektiğini vurgulamıştır. Katılımcıların %54 cam tavanların kırılmasında eğitimin önemini vurgulamıştır. Son tema olarak katılımcıların %36 kadınlara destek olunmasına vurgu yapmıştır. Cam tavanların incelenmesi ve kırılması için kadınların daha nitelikli eğitimler almaları gerektiği vurgulanmaktadır. Kadınların yükselen eğitim seviyeleriyle birlikte cam tavan olgusu ile mücadele etme şanslarının arttığına değinilmektedir. Katılımcılar cam tavanların kırılması noktasında beklentileri ve umutları olduğu görülmüştür.

Öneriler

- Çalışma daha geniş bir örneklemede uygulanabilir.
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadınların cam tavanlar ile olan mücadelelerinde desteklemeye yönelik uygulamaları çalışmalar yapılabilir.
- Kadınların toplum içindeki yerine dair çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

Akbaş, G. & Korkmaz, L. (2017). Kadın Yöneticiler: Görünmez Engellerin Gölgesinde Yükselme Çabası . İş ve İnsan Dergisi , 4 (2) , 73-86 . DOI: 10.18394/iid.292957

Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'de kadınlık. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(1), 108-114.

Can, N. (2008). Okul yöneticilerinin yönetimde cinsiyet faktörüne ilişkin görüşleri. Eğitim ve Bilim, 33(147), 35-41.

Çetin, A. (2011). Kadın yöneticilerin cam tavan algısının cam tavanı aşma stratejilerine etkisi: Bursa ili tekstil sektöründe bir alan araştırması. Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Duman, N. (2017). Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Genel Müdürlüğü'nde görev yapan kadın personelin maruz kaldığı cam tavan sendromunun incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

Gülbay, M. (2012). Kadın yöneticilerin kariyer sorunları: Cam tavan sendromu üzerine uygulamalı bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaca, A. (2007). Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: Cam tavan sendromu üzerine uygulamalı bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kirişçi, G. & Can, N. (2020). Eğitim ve Okul Yöneticilerinin Cam Tavan Sendromuna İlişkin Görüşleri . Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 6 (2) , 618-636 . DOI: 10.31592/aeusbed.736762

Kördeve, M. K. & Kördeve, M. K. (2017). Kadın Çalışanların Önündeki Engel: Cam Tavan Sendromu . Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 10 (1) , 123-142 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/29105/311621>

Özkaplan, N. (2015). KADIN AKADEMİSYENLER: CAM TAVANLAR HÂLÂ ÇOK KALIN! . Kadın Araştırmaları Dergisi , 0 (12) , . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iukad/issue/739/7979>

Pamuk, M. (2017). Kadın çalışanların kariyer engelleri ve cam tavan sendromu üzerine bir araştırma (Ankara örneği). Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

The Economist (2015). The Glass-ceiling index.. <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/03/daily-chart-1?fsrc=scn/tw/te/bl/ed/theglassindex>

Türkiye İstatistik Kurumu (2015). İstatistiklerle kadın, 2014.
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=186> 19.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2020-37221>.

ULUSLARARASI KADIN VE AİLE SEMPOZYUMU(UKAS)

04-05 Kasım 2021

<http://ukas2021.com/>

Kadınların Sosyal Statüsünün Boşanma Kararına Etkisi

Şeyma Betül Terzi²³⁷

ÖZET

Boşanma bireylerin, evliliklerini hukuki anlamda sona erdirmesidir. Mutlu bir adımla çıkılan bu yolculukta boşanma kararı elbette istenen bir seçenek değildir. Ancak bireylerin hayata bakışı, inançları gibi farklılıklar evlilikteki doyumun azalmasına sebep olabilir. Boşanma kararı da çok sancılı bir süreçtir. Kadınlar yolunda gitmeyen evliliklerini bitirme sürecinde birçok sorunla karşılaşır. Bu durum korku ve endişe yaratır. Boşanmanın yarattığı olumsuz duyguları da erkeklere oranla daha yoğun yaşamaktadırlar. Manevi olarak yaşanan zorluklar dışında toplumun boşanmış kadına karşı oluşturduğu olumsuz algı boşanmış kadınların sosyal hayatlarına adeta ket vurmaktadır. Boşanma kararı verirken kadınların bulunduğu toplumsal yapının dışında aldıkları eğitim ve mesleki düzeyleri de önem arz etmektedir. Kadınların sosyal statüsüne bağlı ekonomik güvenceleri, hak ve talepleri, gelecek beklentileri de değişmektedir. Mesleki statüsü yüksek kadınların kötü giden evliliklerine tahammülleri de azdır diyebiliriz. Ekonomik güvence sayesinde boşanma sonrası yaşanan zorluklarla mücadele etmek nispeten daha kolaydır. Bu çalışmada da kadınların boşanma kararı verirken bulunduğu statü, toplumsal yargılar, çevresinin görüşleri gibi sosyolojik faktörlerin etkisini inceleyen çalışmalar derlenecektir. Bahsettiğimiz faktörlerden daha çok kadınların etkilendiği açık bir gerçektir. Bu konuyla ilgili farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kadın, Sosyal Statü, Boşanma

ABSTRACT

Divorce is the legal termination of marriage by individuals. Of course, the decision to divorce is not a desirable option in this journey that started with a happy step. However, differences such as individuals' outlook on life and their beliefs may cause a decrease in marital satisfaction. Divorce is a very painful process. Women face many problems in the process of ending their marriages that are not going well. This creates fear and anxiety. They also experience the negative feelings of divorce more intensely than men. Apart from the difficulties experienced spiritually, the negative perception of the society towards divorced women impedes the social lives of divorced women. While deciding on divorce, the education and professional levels of women outside of the social structure are also important. The economic security, rights and demands, and future expectations of women depending on their social status are also changing. We can say that women with high professional status have less tolerance for bad marriages. Thanks to economic security, it is relatively easy to deal with the difficulties experienced after divorce. In this study, studies examining the effects of sociological factors such as the status of women, social judgments, and the views of their environment when deciding on divorce will be compiled. It is a clear fact that women are affected more by the factors mentioned above. It is aimed to raise awareness about this issue.

Key Words: Woman, Social Status, Divorce

1.GİRİŞ

Evlilik bireylerin bir hayatı paylaşmak üzere aldığı, ömürleri boyunca sürmesinin umulduğu toplumun temel kurumlarından biridir (Özgüven, 2014). Evliliğin insan yaşamında önemli bir yeri vardır. İletişimin

²³⁷ Psikolojik Danışman, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, seymabetulterzi@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1291-5243

ve ruh sağlığının önem kazandığı günümüz toplumlarında boşanma kavramı da hayatımızdaki yerini almıştır. Aile kurumunun parçalanmasıyla birlikte sonrasında ortaya çıkan sorunlar da yadsınamaz bir gerçektir. Boşanmanın ortaya çıkardığı bu olumsuz etkiler hem kadını hem erkeği etkilemektedir. Bireylerin yaşam kaliteleri bozulmakta sosyal, ekonomik ve duygusal anlamda gelişimleri sekteye uğramaktadır. Boşanmış çiftler evlilik öncesi hayatlarına geri dönememekte, sosyal statüleri ise değişmiş bulunmaktadır. Hayatlarındaki bu büyük değişiklik pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Özellikle kadının boşanma sonrası oluşan olumsuz ruh haline ek olarak 'dul kadın' konumunda olması, baba evine dönmesi gibi durumlar da kadınlarda psikolojik sorunlara yol açmaktadır (Gündüzalp, 2018).

Evlilik olgusu hayatın geri kalan kısmını paylaşabileceğin biriyle mutlu bir birliktelik umuduyla gerçekleşir. Evlilik; çocuk sahibi olmak, ortak bir hayatı sürdürmek, birlikte yaşlanmak gibi geleceğe dönük planların düşünülmesi umut vadeci bir süreçtir. Ancak bazı durumlarda evlilik içi iletişimde beklentiler karşılanmaz ve bireyler arası uyum ve sağlıklı bir yapı oluşmaz. (Can ve Aksu, 2016)

Sanayi devrimiyle birlikte modernleşen toplumlarda aile de yaşadığı değişimlerle yerini almıştır. Bununla birlikte eşitlik kavramı, kadının ailedeki konumu gibi olgular da gündeme gelmiştir. Aile kurumunun değişimiyle kadının aile içi rolü değişmiştir diyebiliriz. Erkeklerle eşit haklara sahip olma talebi rollerin yeniden dağıtılmasını sağlamıştır. Artık kadın sadece yuvanın dışı kuşu değil, talep eden çalışan karar veren, para kazanan bir varlık haline gelir (Canatan ve Yıldırım, 2016). Ancak günümüz Türk toplumunda bu algı henüz oluşmamıştır. Kadın gelir getiren olmasına rağmen, ev içi sorumluluklar yine kadına aittir. Kadın hem çalışan hem evin düzeninden sorumlu olan kişidir. Toplumumuzda çocukların bakımı öncelikle kadına aittir algısı vardır. Yuvayı dışı kuş yapar düşüncesi devam etmekle birlikte, ailenin sürdürülme sorumluluğu da kadına yüklenmektedir. Boşanma kararı almanın altında yatan sebepler kadının sorumluluklarını yerine getirmemesi olarak görülür (Karakaya, 2018). Modern toplumlarda kadın gelir getirici bir işte çalışmasına rağmen yerleşmiş aile rolleri tam olarak değişmemiştir. Erkek yine evin reisi, kadın evin düzeninden sorumlu görülür. Kadının iş yaşamına girmiş olması bu algıyı ortadan kaldırmaz (Demircioğlu, 2000).

Değişen toplum yapısıyla birlikte, evlilik standartları da değişmiş buna takiben aile içi iletişim beklentileri de yükselmiştir. Eski toplumdaki gibi kadın artık dinleyen, boyun eğen değil; anlaşılacak, dinlenmek isteyen biri haline gelir. Aile içi rollerde adalet ve kendisine saygı duyulmasını bekler. Çiftlerinde günümüz toplumlarında birbirlerine karşı olan doyum ve beklentileri fazlaşmıştır. Toplumsal hayatın içine giren kadın da bu karşılığı bulamadığı zaman evliliğini sorgulamaya daha yatkındır. Bu demek değildir ki eğitilmiş kadınlar boşanmaya daha meyillidir. Aksine sorunlar karşısında daha tutarlı ve çözüm odaklı oldukları yapılan çalışmalarda görülmüştür (Demircioğlu, 2000). Ancak özellikle eğitilmiş veya ekonomik özgürlüğe sahip kadınlar çözülemeyen sorunlara rağmen evliliği sürdürme taraftarı değildir (Akgül Sarpkaya, 2012). Kötü giden evlilikleri sürdürmek yerine problemlerin çözümü varsa çözüme taraftarıyken sağlıklı iletişim kurulmaya devam edilmiyorsa da bu durumu bitirmeye daha cesaretlilerdir. Kötü giden evlilikler yaşam kalitesini oldukça düşürür. Kişisel doyumun önem kazandığı günümüz toplumlarında da bireyler mutsuz giden evliliklerini bitirme eğilimindedir.

Kadınların aile içi rol dağılımı gibi uğraşmak zorunda oldukları çoğu sorun toplumun cinsiyet rol kalıplarından kaynaklanmaktadır (Berktaş, 1995). Kadınlar için özellikle bu sınırlar çok belirgindir. Evlilik yaşamının nasıl olacağı, bir eş olarak nasıl davranması gerektiği, anne olan kadınların önceliğinin ne olması gerektiği gibi kişinin özel hayatına giren konular ne yazık ki toplum tarafından sürekli görüş bildirilen konular haline gelmiştir.

Bireyciliğin ön planda olduğu günümüz toplumlarında bu kavram bencillik olarak algılanmaktadır. Bireycilikten kasıt kişinin kendi özel alanını yaratmak istemesi ve bu hakkını talep etmesidir. Bu evliliklerde sorun olarak görünebilir. Ancak kişilerin kendi kişisel gelişimlerine vakit ayırmaları karşılıklı iletişimi de güçlendirmektedir. "Birlikteyken nitelikli zaman geçirilmesinin ötesinde, birlikte harcanan zamanın her iki taraf için de ifade ettiği anlamın yükselmesi beklentisi günümüz toplumlarının ayırt edici bir özelliğidir" (Parrillo, Stimson, ve Stimson, 1995: 293; akt. Uğur, 2014).

2.KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINA KATILMASI

Evlilik karşılıklı doyumun karşılandığı, hayatın ortak bir amaçta paylaşıldığı, gelmiş geçmiş bütün toplumlar için yegâne kurumdur. Kadınların modernleşen hayatla birlikte sosyal hayata adım atması da evlilikten beklentilerini değiştirmiştir. Artık kadın var olanla yetinen değil, karşılıklı sevgi ve saygının daimî olduğu birliktelikler talep edendir.

Geleneksel toplumlara özgü ataerkil yaşayış biçiminde aile rolleri bellidir. Ancak eğitim görmüş kadının buna bakış açısı farklı olabilir. Erkekler aile içi rollerde sorumluluk almadığı gibi, kadınların hakkı söz konusu olduğunda onlarla çatışmaktadır. Bu durum bireysel hayatında güvencesi olan kadınlar için evliliği sonlandırma gibi durumları gündeme getirebilir (Aydın ve Baran, 2010). Buna rağmen geleneksel toplumlarda süregelen cinsiyet rolleri kadınları güçsüz bir konuma sokmaktadır. Kadının itaatkâr ve uyumlu olması beklenir. Toplumsal hayattan yeterince faydalanamayan kadın aile içerisinde de güçsüz bir konuma düşer. Bu sebeple evliliği sonlandırmaya dahi cesaret edemez (Karakaya, 2018).

Evin reisi olarak görülen erkek aile içerisinde verilen çoğu kararda söz sahibidir. Bu tür bir aile yapısında son söz erkeğindir ama herhangi bir sorundan kadın sorumludur. Kadının bireyselliği ve söz sahibi olma hakkı elinden alınan toplumlarda boşanma gibi bir kararı da kadının alması söz konusu değildir. Toplumun gözünde özellikle ekonomik güvencesi olmayan kadınların böyle bir karar alma hakkı dahi görülmez. Kadın evinin bakımından mensup, söz hakkı olmayan, çocukların bakımından sorumlu kişi olarak görülür. Boşanmayı seçme gibi bir tercih hakkı da elbette yoktur (Karakaya, 2018).

Kreagerv (2013: 580) araştırmalarında "kadının eğitim fırsatları elde etmesiyle aile içi şiddetin azalacağını ve evliliğin sürekliliğinin artacağını ileri sürmüştür. Çalışmaları sonrasında eğitilmiş ve yüksek gelire sahip kadınların iyi evlilikleri daha çok devam ettirmeye ve kötü evliliği ise daha çabuk bitirmeye meyilli oldukları saptanmış, bu noktada eğitimin kadının güçlendirilmesi noktasındaki önemini altını çizmişlerdir. Eğitim, istihdam, meslek gibi unsurlar kadını aile içerisinde daha güçlü yapmakla birlikte, toplumsal cinsiyet algısının etkisini uzun vadede kırarak bir unsur olarak değerlendirilebilir. Kadının toplumda ve aile içerisinde güçlendirilmesi, sorunlu evliliklerin de sürdürme mecburiyetini de ortadan kaldıracaktır" (akt. Karakaya, 2018: 272).

Günümüz toplumlarında evliliklere dair beklentilerin yükselmesine sebep olarak kadının sosyal hayatın içine dahil olması diyebiliriz. Kadın toplum içinde yer aldıkça evlilikte de pasif bir rolde olmayı kabul edemez duruma gelir. Toplumsal hayatta aktif olan kadınların özgüvenleri artar ve evlilikten de talepleri farklılaşır. Geleneksel rol dağılımına ters olan bu durum aynı hayat görüşüne sahip olmayan çiftler için sorun haline gelebilir. Farklı hayat görüşlerine sahip olmak, ev içi rollerin dağılımında çatışma yaşamak evlilik için sorunların başında sayılır. Ayrıca ev dışında çalışan kadının ev içerisinde de tüm sorumluluğu alması eşinin bu konuda yardımcı olmayışı kadınlar için bir sorun haline gelir. Geleneksel toplumlarda kadın evin düzeninden sorumlu, işleri aksatmayan bir role sahiptir. Ev içerisinde verdiği emeğin karşılığını alamadığı gibi yaşlandığında da herhangi bir güvencesi yoktur. Bu durum onu erkeğe bağımlı hale getirir. Herhangi bir gelire sahip olmayan evli kadınlar boşandıktan sonra çalışmak isteseler dahi daha önce iş hayatı deneyimi olmamasından kaynaklı bir çok sorun yaşar. İşsizliğin hat

safhada olduğu ülkemizde bu durum çok daha zorlaşır. Çocuklarıyla birlikte düzenli bir hayat yaşamak isteyen kadınlar için bu çok daha zorlu bir durumdur.

Çalışmayan kadınlar evin düzeninden ve evdekilerin her türlü bakımından sorumlu kişi olarak görülür. Ev işlerine tüm mesaisini ayıran kadının ev dışında çalışması da mümkün görülmemektedir. Ayrıca hayatın her aşamında ayrımcılığa maruz kalan kadın, çalışmasının karşılığını bir erkeğin aldığı karşılık kadar dahi görememektedir. Evlilik sürecinde çalışmayan kadının boşanma sonrası iş yaşamına girmesi ise oldukça zordur. Üstelik toplumun boşanmış kadına algısı sebebiyle kadınların yaşamlarını idame ettirecek gelir getirici bir iş bulmaları da son derece kısıtlıdır (Özar ve Yakut-Çakar, 2012).

Türkiye koşullarında kadınların çalışma yaşamının bulunması erkeklere göre oldukça azdır. TÜİK 2020 verilerine göre; 15 yaş üzeri bireylerde istihdam oranı kadınlarda %27,5, erkeklerde bu oran %60,5'dir. Yine 15 yaş üzeri bireylerde iş gücüne katılım oranı kadınlarda %32,0 iken erkeklerde ise bu oran %68,2'dir. Kadınlar için şartların bu denli zor olduğu bir ortamda boşanmadan sonra kadınların yaşadıkları zorluklar çok daha fazladır. (TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, 2021)

Ataerkil toplum yapısının getirisi olarak kadın her ne kadar topluma dahil olmuş olsa da annelik, eş, gelin gibi rolleri toplum nezdinde öncelikli rolleridir. Kadın öncelikle iyi bir eş ve iyi bir anne olmalıdır. Oysa kadın aynı zamanda bir patron, bir çalışan, bir evlat veyahut bir arkadaştır. Tüm bu rollerin sorumluluğu altında kalan kadın, aile içinde de roller aksadığı zaman bundan sorumlu kişi olarak görülür.

Tüm bu rollerin üst üste binmesine rağmen eşlerinin bu konuda yardımcı olmayışı kadınların evliliklerini sorgulamalarına sebep olmuştur. Uğur'un (2014) yapmış olduğu çalışmada akademisyen kadınların bazılarının boşanmalarındaki etken çalışma hayatı ile artan sorumluluklarına rağmen eşlerinin bu durumu göz ardı etmesidir. Bu araştırmadaki bir diğer önemli bulgu ise akademisyen kadınların ev dışında aktif çalışmalarının boşanmaya sebep olmadığı görüşünde olmalarıdır. Ancak kadınların ev dışında aktif çalışma hayatlarının olması evlilikte beklentilerini de yükseltmiştir. Bu beklentilerinin karşılanmadığı durumlarda ekonomik güvenceleri dolayısıyla boşanma kararını çok daha rahat aldıkları görülmüştür. Boşanma sebebi olarak da akademisyen kadınlar yoğun iş temposundan birbirlerine vakit ayıramadıklarını bu sebeple iletişim kopukluğu oluştuğunu, birlikte bir şeyler paylaşamamanın gittikçe büyük bir sorun haline geldiğini belirtmişlerdir. Burada sorun her ne kadar kadının iş yaşamına katılması olarak görülse de bu konuda yaşanan sıkıntılar erkeğin kadının konumunu önemsemesi, ev içi sorumlulukları paylaşmamasıdır. UĞUR (2014)' un çalışmasına göre kadının toplumsal yaşama katılması, eğitim seviyesinin yükselmesi evliliğin kalitesini arttırsa da, artan boşanma oranlarına da bir açıklık getirmektedir.

3.Boşanma Ve Kadın

Boşanma evlilik kurumunun sona ermesidir. Evlilik kadar eski olan boşanma olgusu hemen hemen her kültürde vardır ancak toplumun buna karşı yaptırımları farklılık göstermektedir (Yıldırım, 2004). "Evliliğin boşanmayla sonuçlanmasında ise kadın, pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Kadınların boşanma sonrası deneyimledikleri sorunların başlıcaları; ekonomik sıkıntılar, çocukların bakım ve eğitimleri, alışkanlıkların değişmesi ve bunların yanında yalnızlık ve psikolojik baskılardır. Yaş, evlilik süresi ve biçimi, doğum yeri gibi birtakım değişkenler ise kadınların gerek boşanma kararını verme gerekse de boşanma sonrası geleceklerini belirleme konusundaki tutumlarını farklılaştırmaktadır" (Uğur, 2014: 322).

3.1. Boşanma ve Ekonomik Durum

Yazıcıoğlu ve Kayhan'ın araştırmalarına göre;

"Boşandıktan sonra yaşanan ekonomik sıkıntı, kadın açısından yaşanan sorunların başında gelmektedir. Evlilik sürecinde, evi dışında herhangi bir işte çalışmayan ve eşinin kazancını paylaşan kadın boşandıktan sonra ciddi bir ekonomik kriz yaşamaktadır" (akt. Can ve Aksu, 2016: 894).

Ekonomik anlamda eşine bağımlı yaşayan kadınlar boşanma kararını da çok zor aldığı yapılan araştırmalarda görülmüştür. Kadınların ekonomik bağımsızlığının olmayışı ve düşük sosyal statü kararlarını ertelemelerine sebep olmuştur (Karakaya, 2018).

Ekonomik güvencesi olan kadınların boşanma kararını daha kolay aldıkları gibi boşanma sonrası yaşanan maddi zorlukları da çok daha rahat atlatmışlardır (Akgül Sarpkaya, 2012). Ancak boşanma sonrası yaşanan sıkıntılar toplumsal yargıları da beraberinde getirmektedir. Eğitimli kadın her ne kadar boşanma sonrası özgürlüğüne kavuşmuş, maddi anlamda da sıkıntı yaşamıyor olarak algılansa da geleneksel değerlerin devam edildiği toplumlarda kadınların önyargılardan kaçmaları mümkün değildir. Dul kadın imajı boşanmış her kadın için toplumdaki soyutlanmasına sebep olan bir etkidir. Yüksek bir statüye sahip olan kadınlar dahi boşandıktan sonra 'dul kadın' imajından kurtulamamıştır (Uğur, 2014). Eğitim düzeyi düşük olan kadınlar kötü giden evliliklerinde sorunların üstünü örtmeye meyillidir. Problemler dayanılmayacak noktaya geldiğinde boşanma kararını göz önüne alırlar. Bunun bir çok sebebi vardır. Toplumda bize öğretilen kadınların uyumlu olması, evlilikte çıkan olası problemlerde problem çözen taraf olması gerektiğidir. Meslek sahibi kadınların boşanma kararı alması her ne kadar daha kolaymış gibi görülsede 'aile birliğini bozmak' kadınların ilk tercihi değildir. Görece yüksek stütüye sahip kadınlar da toplumun kadının itaatkar olması algısına uyum göstermektedirler. Bunun tam tersi bir durumda çevresindeki insanlardan olumsuz bir tutum görecektirler.

Boşanma süreci kadın ve erkek için zor bir dönemdir. Ancak kadınlar bu süreçten çok daha fazla olumsuz etkilenmektedir. Özellikle eğitimli olmayan ve ekonomik durumu iyi olmayan kadınlar bu sürecin en olumsuz yönlerini yaşamaktadırlar. Yaşadığı ruhsal çöküntünün yanında çevresinin boşanmış kadına gösterdiği ön yargı da cabasıdır. Dul kadın imajı onu sosyal ortamlarından uzaklaştırmakta, verdiği karar sebebiyle çevresinden kötü tepkiler almaktadır. Kadınlar için oldukça zor bir süreçtir. Bununla birlikte ailelerinden de destek almadıklarında bu süreç gittikçe daha zorlaşmaktadır. Bu sebeple boşanma kararı almaya cesaret edemezler ve istemedikleri evlilikleri sürdürmek zorunda kalırlar (Can ve Aksu, 2016).

Kadının eğitim ve gelir düzeyinin, toplumdaki statüsünün boşanma kararına etkisi açıkça görülmektedir. Çaha ve diğerleri (2014) yaptığı araştırmada bunu kanıtlar niteliktedir.

Evliliğini yürütemeyeceğini düşünen kadınların oranı üniversite mezunu kadınlarda ilkökul ve orta- okul mezunu kadınlara göre üç kat daha fazladır. Buna karşın "evliliğimi ne pahasına olursa olsun sürdürmeye çalışırım, boşanmam" diyenlerin oranı düşük eğitimli kadınlarda üniversite eğitime sahip olanlara göre on kat daha fazladır. Bu veriler, eğitimin kadınlarda kişisel bağımsızlık duygusuna yol açtığını, sorunlu evliliklere karşı daha az tahammül gösterebildiklerini göstermektedir (s.106). Yine yapılan çalışmada kadınların gelir düzeyi arttıkça sorunlu evliliklere de tahammülleri azalmaktadır.

3.2. Boşanma ve Ailenin Desteği

“Boşandıktan sonra yaşanan diğer önemli sorun ise, toplumun boşanmaya ve boşanmış kadına bakışı ile ilgilidir. Kadına yönelik baskı hem ailesinden hem de çevreden gelmektedir” (Yazıcıoğlu ve Kayhan, 2007, 322; akt. Can ve Aksu, 2016)

Boşanma süreci oluşturduğu maddi ve manevi etkiler nedeniyle özellikle kadınlar için desteğe ihtiyaç duyulan bir süreç haline gelmektedir. Boşanma öncesinde veya sonrasında aileleri ve yakın çevreleri tarafından aldıkları destek boşanma sonrası sosyal statülerini etkilediği gibi yeni yaşamlarında karşılaştıkları zorluklarla mücadelelerinde kendilerini daha özgüvenli hissetmelerine yardımcı olur. Bu süreçte çevreleri tarafından maddi manevi destek gören kadınlar boşanma ve kendilerini bu durumdan kaynaklı yargılamayla ilgili algıları da daha sağlıklıdır diyebiliriz (Uğur, 2014: 299).

Ebeveynlerinden destek bulamayan kadın için boşanma süreci oldukça zorlaşır. Özellikle çocuğu olan ve geliri olmayan kadınlar için boşanma kararı almak imkansız hale gelmektedir (Özar ve Yakut-Çakar, 2012).

(Can ve Aksu, 2016)'nın çalışmalarında ev hanımı olan bazı kadınlar ailelerinin desteğini alacaklarını düşünüp boşanma kararı verdiklerini dile getirmişlerdir. Ev hanımı olan diğer kadınlar ise ebeveynlerinden bu desteği görseler çok daha erken boşanma kararı vereceklerini belirtmişlerdir.

Eğitim ve mesleki statüye bağlı olarak kadının çevresi şekillenmektedir. Aldığı kararlar karşısında da çevresinin tepkisi yine kadının mesleki statüsüyle ilişkilidir diyebiliriz. Kadının bireyselliğine önem veren bir çevre boşanma kararında da kadının arkasında olur. Uğur'un (2014) yapmış olduğu çalışmada akademisyen kadınlar ailelerinin boşanma konusunda herhangi bir baskı sergilemediğini, hem maddi hem manevi olarak yanında olduklarını hissettirdiklerini belirtmişlerdir. Hatta boşanma konusunda kesin kararı ailelerinin desteğiyle verdiklerini belirtmişlerdir.

Erkek egemen toplumlarda kadın boşanma kararı alırken bir çok sorunla da yüzleşmek zorundadır. Bunun yanında şiddet görmekte veya ölümlle tehdit edilmektedir (Karakaya, 2018). Kucur ve Kelebek'in (2021) yaptıkları araştırmada kadınlar boşanma kararı yüzünden tehdit edildiği bir durumda ailelerinin desteğini görmek istediklerini belirtmişlerdir.

Can ve Aksu (2016) kadınların toplumun boşanmaya dair düşünceleri yüzünden aileleri tarafından evliliklerine devam etmeleri konusunda baskı gördüklerini söylediklerini araştırmalarında belirtmişlerdir. Hatta ailelerinin onlara bu kararları sebebiyle sırt çevirdiğini, görüşmediklerini ve çok zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bunların dışında maddi güvencesi olmayan ve çalışmayan kadınlardan bazılarında aileleri tarafından bu kararlarına yönelik destek gördüklerini, bu durumun süreci onlar için daha kolay hale getirdiklerini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak kadınlar bu zorlu süreçte ailelerinin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Kadının statüsünden bağımsız olarak ailenin desteği her anlamda süreci kolaylaştırmaktadır. Toplumun yarattığı olumsuz algı karşısında kişi kendini yalnız ve çaresiz hissedebilir. Ebeveynlerinin desteğini gören kadınlar bu durumu daha kolay atlattıklarıdır.

3.3.Boşanma Kararı ve Çocuk Faktörü

Boşanma kararı veren kadınlar için bir diğer önemli faktör ise çocuk sahibi olmalarıdır. Çocuk sahibi olmaları bu kararı ertelemelerine sebep olur. Boşanmanın zorlukları bir yana çocuğunu ihtiyaçlarını karşılayamama korkusu kararını etkilemektedir. Çocukların velayetinin annede kalması ve ekonomik anlamda da sorumluluğun annede olması kadın için zorlayıcı bir durumdur (Karakaya, 2018).

Yılmaz ve Fidan'ın (2006) yaptığı araştırmada çocuk sahibi kadınlar boşanmayı mümkün olduğunca geciktirmeye çalışmışlardır. Yine aynı şekilde Çaha ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada da kadınlar boşanma düşüncesini rafa kaldırmalarının en büyük sebebi olarak çocuklarını öne sürmüştür (Çaha, Aydın, & Çaha, 2014). Çocukların parçalanmış bir ailesinin olmasındansa kötü giden bir evliliği sürdürmek kişilere daha mantıklı gelir. Oysaki iletişimin kötü olduğu, problemlerin çözülemediği bir evlilikte sağlıklı bir büyüme ortamı da oluşmaz.

Kadın özellikle anne olduktan sonra hayatını çocuğunun üzerine inşa etmeye meyillidir. Çocuk faktörünü yaşam düzeninden çıkardığı zaman ona ait hiçbir alan kalmaz. Bu sebeple günümüz toplum hayatında kadın annelik rolünün dışında başka rollerinde olduğunu unuttur. Bu da boşanma gibi bir durum söz konusu olduğunda çocuğu için kötü bir evliliğe katlanmasına sebep olur. Burada çocuk faktörüne dahil olarak sosyal statü ve ekonomik durum da söz konusudur. Kendisine ve çocuğuna yetebileceğini düşünen bir kadın boşanma kararını ertelemeyebilir. Aksine çocuğunun daha sağlıklı iletişim kurulan bir ortamda büyümek ister. Bunun dışında evliliklerini kurtarma aracı olarak çocuğu gören çiftlerde vardır. Kötü giden evliliklerinde çocuk sahibi olmak onlar için bir umut kaynağıdır. Evliliklerini bu sayede kurtaracağı inancında olan çiftler çocuk sahibi olduktan sonra bekledikleri sonucu alamayınca daha büyük bir çıkmaza girmektedirler. Temelinde iletişimsizlik ve çeşitli sorunların yattığı bir evlilik karşılıklı çiftleri ilgilendiren bir konudur. Çocuk sahibi olmak bu durumu değiştirmeyecektir. Kucur ve Kelebek'in (2021) yaptığı araştırmada evliliği kurtarmanın çocukla mümkün olmadığını deneyimleyen bir kadın yaşadığı pişmanlığı açıkça belirtmiştir. Yine aynı araştırmada çocuklarını kaybetme korkusuyla yaşayan bir kadın kötü giden evliliğine göz yummak zorunda kalmıştır. Sırf çocukları için evliliğine devam etmesi konusunda aileler de baskı yapmakta ve bu durum kadınlar için daha da zorlaşmaktadır (Can ve Aksu, 2016). Çocuk sahibi olan kadınların boşanma kararı alırken yaşadıkları kaygı düzeyleri çocuksuz kadınlara oranla daha fazla olduğu akademisyen kadınlar üzerinde yapılan araştırmada ortaya konulmuştur (Uğur, 2014).

4.Boşanma Sonrası Kadın

Kadının sosyal statüsüne bağlı olarak çevresi şekillenmektedir. Gelişen toplumla birlikte statünün önemi de arttırmıştır. Kadının geleneksel toplumlarda maruz kaldığı ikinci sınıf muamelesi de statüsüne ve mesleki düzeyine göre maalesef değişmektedir. Eğitim ve mesleki statüye bağlı olarak ailenin boşanmaya tepkisi de farklıdır. Modern toplumlarda geleneksel ve korumacı tavır azalmakta alınan karara saygı duyulmaktadır. Kadının boşanma sonrası özgüven kaybı yaşamasının en büyük sebebi ekonomik anlamda bağımlı olduğu eşinden kopmasıdır. Böyle durumlarda ailesine sığınan kadınlar çok daha fazla başarısızlık ve güçsüzlük duygusu hissetmektedir (Demircioğlu, 2000). Uğur'un (2014) yaptığı araştırmada akademisyen kadınlar boşanma sonrası ya tek başlarına yaşadıklarını ya da aile reisi olarak çocuklarıyla bir düzen kurduklarını söylemişlerdir.

Kendi hayat güvencesi olan kadınlar tekrar aile evine geri dönmemiştir. Bir gelire sahip olmaları onları bu konuda cesretlendirmiştir. Boşandıktan sonraki yaşam düzeyleri sosyal statülerine bağlıdır diyebiliriz. Toplumun yargılamalarını önemsemeyen kendi hayatlarını kurmaları görece özgür olmaları eğitim düzeyi ve mesleki statüye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Kendilerine güvenleri oldukça gelişmiş ve hayatlarını bir erkeğe bağımlı olmadan da idame ettirebilirler. Özellikle çocuklu boşanmış kadınlar boşanmayla birlikte büyük sorumlulukların altına girmiş olurlar. Çocuklarının sorumluluğunu tek başına üstlenen ebeveynler olarak kadınlar için bu durum onları güçlendiren bir süreçtir diyebiliriz.

Boşanma sonrası süreç toplumun boşanmaya dair düşüncelerine göre şekillenir. Eğer toplum buna çok açık değilse boşanan kişiye karşı da görüşleri farklılaşır. Özellikle kadınlar bu durumdan oldukça fazla

etkilenir. Dul kadın imajı oluşur, çevresi tarafından tehdit olarak bile algılanabilir. Bu durum mesleki düzey farketmeksizin her boşanmış kadının karşılaştığı sorunlardan biridir. Çalışan kadınlar toplumsal hayatın tam içindedirler. Bu sebeple çevredekilerin boşanmış kadın algısı okları ona yöneltmektedir. Kadınlar bulunduğu statüye bağlı olarak geliştirdikleri özgüven sayesinde bu okların karşısında nispeten durabilir. Çalışma ortamlarını, şehirlerini değiştirebilir. Çalışmayan kadınlar ise bu okları nispeten tanıdıkları çevreden görmektedir.

Toplumun boşanmış ve tek başına bir yaşam kurmak isteyen kadına karşı olumsuz bakışı yadsınamaz bir gerçektir. Tek başına yaşayan bir kadın olarak ev bulamama, çevresindeki kadınların onu tehdit olarak algılaması, gelen evlilik teklifleri, tek ebeveyn olmak gibi sorunlar toplumun yarattığı baskıdan kaynaklanmaktadır. (Can ve Aksu, 2016) Bu durum kadının sosyal statüsünden bağımsız gelişmektedir. Çoğu kadın buna maruz kalmaktadır. Bu durum yaşam kalitelerini de oldukça etkilemektedir. Bu tür baskılardan kurtulmak amacıyla kadınlar kendileri için stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Karakaya'nın (2018) yaptığı araştırmada boşanmış kadınlar adeta toplumdan kendilerini soyutladıklarını, evden işe işten eve bir hayatları olduğunu dile getirmiş hatta çevresindeki bazı insanlara boşandıklarını bile söyleyememiştir. Çalışan kadınlar iş hayatında farklı stratejiler geliştirmiştir. Giyim kuşamlarına, konuştukları kişilere çok daha fazla dikkat etmek zorunda bırakılmışlardır. Yine Yılmaz ve Fidan (2006) yaptıkları araştırmada çalışan kadınların iş hayatında olumsuz pek çok davranışa maruz kaldığını belirtmişlerdir. Bu durumda kadının hayatını ve iş motivasyonunu oldukça olumsuz etkilemektedir. Aynı şekilde kadınlar çevresine boşandıklarını açıklama konusunda oldukça çekinmişlerdir. Kadınlar sırf bu olumsuz duruma maruz kalmamak adına işini, yaşadığı şehri değiştirmiş, bazıları ailesinin memleketine geri dönmüştür. Kadınlar bu şekilde daha güvende ve koruma altında hissettiklerini belirtmişlerdir. (Uğur, 2014)'un yaptığı araştırmada ise çalışan kadınlar için durum farklı gelişmiştir. Bir grup akademisyen kadın boşanma sonrası çevrelerinin aynı şekilde devam ettiğinden bahsetmiş diğer bir akademisyen kadın grubu ise çevresinin boşanma sonrası çok büyük destekçi olduğunu belirtmişlerdir. Çevre boşanmayı ne kadar normal karşılırsa bu süreç kadınlar için bir o kadar kolay geçmektedir. Burada yine kadının mesleki statüsüne bağlı bir çevresinin oluştuğunu buna bağlı olarak bu çevreninde boşanma olgusuna karşı tavırlarının normal olduğu yorumunu yapabiliriz.

Boşanma her iki taraf için de olsa olumsuz tavırlara öncelik olarak kadınlar maruz kalmaktadır. Boşandıklarını çoğu kez çevrelerinden gizlemiş, sorduklarında üstü kapalı cevap vermiş olduklarını hatta resmi kurumlarda ibraz edilmesi gereken nüfus kimliğini gizlediklerini belirtmişlerdir (Kucur ve Kelebek, 2021). Dul kadın algısı sebebiyle kadının toplumda yer edinmesine adeta ket vurulmaktadır. Kendi yaşamını idame ettiren, kendi ayaklarının üstünde durmaya çalışan kadınlar için daha zordur. Toplum nezdinde onu 'koruyup kollayan bir erkeğin olmaması' onu tüm hedeflere karşı açık hale getirmektedir.

"Boşanmış kadınların kendi aileleri ayrıldıkları eşleri ve de güvenlik güçleri de dahil olmak üzere toplumun diğer kesimleri tarafından taciz şiddet ve istismara maruz kalmalarına her gün medya kanallarından izlemekteyiz" (Özar ve Yakut-Çakar, 2012: 33) Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün yaptığı "Boşanma Nedenleri Araştırması"nda kadınların, kendilerini boşanmış kadın imajına yönelik yargılardan ve yaşayabilecekleri taciz benzeri olumsuz durumlardan korumak amacıyla, medeni durumlarını gizledikleri belirtilmiştir (ASAGEM, 2009). Yılmaz ve Fidan (2006)'ın yaptıkları araştırmada ise çalışan kadınlardan biri iş yerinde taciz olayı yaşamış ve bu kadının üzerine atılmıştır. Kadınlar bu tarz yineleyici sözlü veya fiziksel tacizleri maalesef yaşamlarının her alanında karşılaşmaktadırlar. Kişilerin boşanmış bir kadına karşı düşünceleri ise onu koruyan kollayan bir erkeğin

olmayışı düşüncesidir. Kadını savunmasız konuma sokan bu tutum özellikle evlenip ayrılan kadınlar için çok daha büyük bir sorundur.

Gelir düzeyi boşanmaya karar verirken oldukça önemlidir ancak boşanma sonrası yaşam içinde en önemli etkenlerden biridir. Uğur'un (2014) yaptığı çalışmada akademisyen kadınların boşanma öncesi veya sonrası gelir düzeyinde bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Yaşam kalitelerinin değişmemesi buna bağlı olarak boşanma sonrası yaşanan olumsuz duygu durumlarını da daha kolay atlattıklarını belirtmişlerdir. Boşanma süreci birlikteliğin bozulduğu, maddi manevi ayrılmaların yaşandığı bir süreçtir. Duygusal birlikteliğin bittiği bu süreçte kadın ruhsal anlamda birçok yıpranmalar yaşamaktadır. Kaygı ve endişeyle geçen bu dönemde psikolojik yardım alması önemli bir noktadır. Kucur ve Kelebek (2021)'in yaptıkları araştırmada kadınlar çevrenin algısı sebebiyle boşanma sürecinde yaşadıkları olumsuzlukları en yakınlarına dahi anlatamadıklarını ifade etmişlerdir. Psikolojik yardım talebinde bulunmaması ya da bunun akıllarına gelmeme sebebi geleneksel toplumlarda psikolojik yardım almanın öneminin çok da farkında olunmaması diyebiliriz. Toplumsal hayata çok fazla dahil olamamış kadınlar böyle bir ihtiyacın temel ihtiyaçlardan biri olduğunu düşünmeyebilir. Belli bir statüye sahip kadınlar yardıma ihtiyaç duyduklarında psikolojik desteğe başvurmaya daha meyillidir. Boşanmanın yarattığı olumsuz duygu durumunu en aza indirmek adına psiko-sosyal destek sunacak kurumların önem kazanması gerekmektedir. Ayrıca toplum nezdinde bu durumun normal karşılanması ve desteklenmesi de önemlidir. Boşanma sonrası süreçte kendini iyi hissetmeye katkısı olan nokta ise kadınların meslek sahibi olmasıdır. Gelirleri sayesinde boşanma sonrası ekonomik sıkıntı yaşamadıkları için bu süreci daha kolay atlattıkları gibi toplumsal hayattan kendilerini de soyutlamazlar. Çalışma yaşamının içinde oldukları için sosyalleşmeleri, yeni çevreler edinmeleri mümkündür. Bu durum boşanma sonrası hayatın normal seyrinde devam ettiği hissiyatını oluşturabilir. Bu sebeple kadınların mesleki statüleri boşanma sonrası sadece maddi anlamda değil manevi bir çok konuda da fayda sağlamaktadır. Çalışan kadınların mesleki doyumlarının yüksek olması ve topluma fayda sağladığını hissetmeleri boşanmanın getirdiği yeni yaşamlarına farklılık katar. Ayrıca boşanma sonrası kendi ayaklarının üzerinde durarak bu sürece göğüs germeleri kendilerine karşı özgüvenlerini artırır (Uğur, 2014).

Kucur ve Kelebek(2021)'in yaptıkları araştırmada boşanma sonrası kadınlara hayattan ne bekledikleri sorulmuş çoğunluğunun geleceğe dair kendileri adına bir beklentileri olmadığını ancak çocuklarının geleceğini düşündüklerini belirtmişler. Bir kadın erkek çocuklarından ziyade kız çocuğunun kendi ayakları üzerinde durması için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Görülen o ki eğitim düzeyi düşük ve maddi anlamda başkalarına bağımlı yaşamı tecrübe eden kadınlar bu durumun zorluğunun farkındadırlar. Bu sebeple özellikle kız çocuklarının eğitimlerini desteklemektedirler. Kadın istihdamının erkeklere oranla çok daha düşük olduğu günümüzde kendi hayatlarını idame ettirebilmek adına kadınların eğitimlerinin sonuna kadar devam etmeleri gerektiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak evlilik içi sorunlardan başlayarak boşanma süreci ve ardından boşanma sonrası süreç kadın için her anlamda yorucu ve yıpratıcıdır. Toplumun basmakalıp düşünceleri de dahil olunca bu durum daha da zorlaşmaktadır. Kadının sosyal statüsü ve buna bağlı olarak toplumsal yaşamda elde ettiği deneyimler kendilerini rahatsız eden her duruma karşı tavır sergileyebilme güveni vermiştir diyebiliriz. Yaşamlarındaki konumlarını evlilik üzerinden oluşturan kadınlar eşlerine bağımlı hale gelmelerinden kaynaklı kendi hayatlarında alınacak önemli kararlarda dahi söz sahibi değildir. Bu durum boşanma gibi zor bir kararda kadını daha pasif hale getirmektedir. Her ne kadar boşanma

oranları artmış olsa da evliliklerini kurtarmaya çabalayan kadınlar boşanmayı son çare olarak görmektedirler. Kadının statüsü arttıkça kötü giden evliliklerine tahammülleri de azalmaktadır. Evliliklerinden memnun olmayan görece yüksek statülü kadınlar bu durumu daha erken bitirme eğilimindedirler. (Çaha, Aydın, ve Çaha, 2014) Mesleki eğitim düzeyi yüksek kadınlarda ise boşanma kararı vermek maddi güvencesi olmayan kadınlara göre nispeten daha kolaydır yorumu yapılabilir ama bu durum onların rahatça boşanma kararı aldıkları, en ufak sorunda evliliklerini gözden çıkardıkları anlamına gelmemelidir. Ekonomik güvence kadını güçlü bir konuma koymuş olsa dahi toplumun genel olarak boşanmış kadına karşı oluşturduğu algı onun bu gücünü de elinden almaktadır (Karakaya, 2018). Kadının tek başına düzen kurmasına bile müdahil olan toplum kadının boşanma sonrası yaşadığı çaresizliğe de göz yummaktadır. Özellikle çocuk sahibi kadınlar boşanma sonrası yaşayacakları zorlukları düşünerek bu karardan vazgeçmektedirler. Düşük eğitim düzeyine sahip kadınların çoğu nafaka talebinden ve bu sürecin nasıl işlediğinden haberdar değillerdir. Soygan (2019)'ın yaptığı araştırmada ise kadınlar çocuklarının bakımı için nafakaya ihtiyaç duyduklarını ancak düzenli ödemenin yapılmadığını belirtmişlerdir. Boşanma sonrası nafaka hakkı olan kadınlar erkeklerin nafaka miktarlarını çok düşük talep ettiğini, düzenli ödemediğini ya da ödemekten kaçtıklarını belirtmişlerdir. Çocuk sahibi boşanmış kadınlar düşük ücretler karşılığı gündelik işler yaptığını, sigortası olmadan işte çalıştıklarını ve bu durumda yaşlandıklarında sosyal güvenceden yoksun kalacaklarını dile getirmişlerdir (Özar ve Yakut-Çakar, 2012). Bu durum boşanma sonrası sürecin zorluğunu özellikle kadınların yaşadığının bir ispatıdır. Boşanmış kadına bakış açısı toplumumuzda bilinen bir yargıdır. İşverenlerin de aynı bakış açısına sahip olması bu süreci kadınlar açısından daha da zorlaştırmaktadır.

Ailenin desteği de bu konuda oldukça önemlidir. Yapılan araştırmalarda açıkça görülen çalışan ve çalışmayan farketmeksizin her kadın ailesinin desteğini bu dönemde aramaktadır. Maddi manevi her anlamda alınan bu destek toplumun olumsuz tutumuna karşı kendilerini yalnız hissetmemelerini sağlamıştır. Her birey evliliğe bir umutla başlar ve boşanma düşüncesiyle bu yola çıkmaz. Boşanma olgusu günümüzde her ne kadar aile birliğinin bozulması olarak algılansa da son çare olarak başvurulmuş bir durumdur. Bu sebeple kadınların yaşadığı bu zorlu süreçte toplumun boşanmaya dair olumsuz algısının değişmesi süreci kolaylaştırır. Toplum boşanmış kadına karşı empati kurması, yaşadıkları sorunlara duyarlı olması dahilinde kadınların yaşadıkları bu zorlu süreç hafifleyecek, sosyal dışlanma ve ayrımcılık azalacaktır (Akgül Sarpkaya, 2012). Gerekliliği kurum ve kuruluşların boşanmış ve maddi imkanlara sahip olmayan kadınlar için istihdam sağlaması son derece önem arz etmektedir. Özellikle çocuk sahibi boşanmış kadınlar için gerekli yardım kuruluşlarının artması gerektiği açıkça görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKGÜL SARPKAYA, O. (2012). Boşanmış Kadınların Yaşam Deneyimlerine Sosyolojik Bakış. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 15 (2)
- ASAGEM. (2009). T.C. BAŞBAKANLIK AİLE VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, *Boşanma Nedenleri Araştırması*. ASAGEM, Ankara.
- AYDIN, O., BARAN, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme Ve Boşanma. *Hacettepe Üniversitesi Toplum Ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 21 (2) , 117-126.
- BERKTAY, F. (1995). *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- CAN, Y., AKSU, N. B. (2016). Boşanma Sürecinde Ve Sonrasında Kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (58), 888-902.

- CANATAN, K., YILDIRIM, E. (2016). *Aile Sosyolojisi* (s. 125-126). İstanbul: Açılım Kitap.
- ÇAHA, H., AYDIN, E. S., ÇAHA, Ö. (2014). *Değişen Türkiye'de Kadın*. İstanbul: KADEM
- DEMİRCİOĞLU, N. (2000). Boşanmanın, Çalışan Kadının Statüsü ve Cinsiyet Rolü Üzerine Etkisi. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- GÜNDÜZALP, İ. (2018). *Boşanma Psikolojisi Ve Danışmanlığı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KARAKAYA, H. (2018). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Boşanma / Boşanma Süreci Ve Kadın: Elazığ Örneği. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 261-291. 4 (2), 261-291
- KUCUR, F., KELEBEK, Ö. (2021). Boşanmış Kadınların Boşanma Aşaması, Süreci ve Sonrasında Yaşadıkları Zorluklar: Esenler SHM Örneği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 231-266.
- ÖZAR, Ş., YAKUT ÇAKAR, B. (2012). *Aile Devlet ve Piyasa Kısacında Boşanmış Kadınlar*. <http://www.feministyaklasimler.org/> adresinden alındı
- ÖZGÜVEN, İ. E. (2014). *Evlilik ve Aile Terapisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- SOYGAN, H. (2019). Boşanmış Kadınların Boşanma Sebepleri Ve Boşanma Sonrası Karşılaştıkları Güçlüklerin Sosyolojik Analizi Yozgat İli Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Yozgat.
- TÜİK. (2021). *Evlilik ve Boşanma İstatistikleri*. 14 Ekim 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlilik-ve-Boşanma-İstatistikleri-2020-37211> adresinden alındı
- UĞUR, S. B. (2014). Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 4(2), 293-326.
- YILDIRIM, N. (2004). *Türkiye'de Boşanma ve Sebepleri*. 10 Ekim 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/bilig/issue/25396/267974> adresinden alındı
- YILMAZ, T., FİDAN, F. (2006). KADIN AÇISINDAN BOŞANMA: YENİ BİR BAŞLANGIÇ MI? YA DA SON MU? İş Yaşamında Boşanmış Kadın Olmak. *Tabuları Aşmak Temalı II. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı*.